

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Ancient Land

International Scientific Journal

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Cild: 8 Sayı: 3

ANCIENT LAND

International Scientific Journal

Volume: 8 Issue: 3

2026

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2706-6185

e-ISSN: 2709-4197

DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© qedim.2012@aem.az

© info@aem.az

© aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. Vüqar ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Redaktor köməkçiləri

Doktorant Xavər ƏLƏKBƏRLİ, Macarıstan Dövlət Xidməti Universiteti / Macarıstan
<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>
khavar.alakbarli@gmail.com

Tədqiqatçı Nəhayət HÜSEYİNLİ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.aem@gmail.com

Dillər üzrə redaktor

Prof. Dr. Aynel MƏŞƏDİYEVƏ, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Elm sahələri üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Mətanət ABDULLAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəzail BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc VƏLİYEVƏ, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

REDAKSIYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort Universiteti / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Duken MASSİMXANULİ, R.B.Süleymanov adına Şərqsünaslıq İnstitutu / Qazaxıstan
Prof. Dr. Əsməd MUXTAROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Validə PAŞAYEVA, Atatürk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYİLOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Rüfət RÜSTƏMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL, Ərzincan Binalı Yıldırım Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İsmayıl ƏLİYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Xəzər HÜSEYNOV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Mehdi BAĞIROV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Sədabə RƏCƏBOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Leila BENSTAALİ, Abdelhamid Ibn Badis Universiteti / Algeria
Assoc. Prof. Dr. Nuralı ÇƏLƏBİYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arzu XƏLİLZADƏ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, İ.Arabayev adına Qırğızıstan Dövlət Universiteti / Qırğızıstan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Editor

Assoc. Prof. Dr. Vugar ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Assistant editors

PhD Khavar ALAKBARLI, National University of Public Service / Hungary
<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>
khavar.alakbarli@gmail.com

Researcher Nahayat HUSEYINLI, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.aem@gmail.com

Language editor

Prof. Dr. Aynel MASHADIYEVA, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS / Azerbaijan

Fields of science

Prof. Dr. Matanat ABDULLAYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Firuza ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj VALIYEVA, Nakhchivan Institute of Teachers / Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort University / Great Britain
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Duken MASSIMKHANULY, R.B.Suleimanov institute of Oriental Studies / Kazakhstan
Prof. Dr. Asmad MUKHTAROVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valida PASHAYEVA, Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Rufat RUSTAMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Abdulkadir GUL, The University of Arzinjan Binali Yildirim / Turkey
Prof. Dr. Alamdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ismayil ALIYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Khazar HUSEYNOV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Mehdi BAGHIROV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan
Prof. Dr. Sudabe RAJABOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Leila BENSTAALI, Abdelhamid Ibn Badis University / Algeria
Assoc. Prof. Dr. Nurahı CHALABIYEV, Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Jabı BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arzu KHALILZADE, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, Kyrgyz State University named after I. Arabayev / Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/7-13>

Mehdi Bağirov

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
iqtisad elmləri doktoru
<https://orcid.org/0009-0000-4111-8978>
m.bagirov.edu@mail.ru

Sənaye inqilabları tarix müstəvisində: mahiyyəti, səbəbləri və nəticələri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – ölkələrin tarixi-iqtisadi inkişafında sənaye inqilablarının oynadığı rolun qiymətləndirilməsi, bəhs olunan sferada müxtəlif amillərin və mühit elementlərinin təsir-əkstəsir reallıqları çərçivəsində xarakterizə olunması. Tədqiqatın metodologiyası – müşahidə və qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, induksiya və deduksiya, mütləq və nisbi kəmiyyətlər metodlarından istifadə olunması.

Tədqiqatın nəticələri – sənaye inqilabları, onların obyektləri sahəsində ilk növbədə İngiltərədə, sonrakı mərhələlərdə isə Avropa ölkələrində, Amerikada və Yaponiyada müxtəlif dəyişikliklərin meydana gəlməsi üsulları və qanunauyğunluqlarının metodiki-metodoloji araşdırılması.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübə əhəmiyyəti – sənaye inqilablarının baş vermə səbəbləri və nəticələri, onların yarada biləcəyi effektlər haqqında müfəssəl informasiyanın toplanması, onlardan istifadənin cəhətlərinin çoxsaylı araşdırmalara məruz qoyulması.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – sənaye inqilabı sahəsində yer almış problemlərin vahid müstəvidə, qarşılıqlı əlaqə və asılılıq rejimində sistemli öyrənilməsi, yarana biləcək fərqli situasiyalar daxilində müxtəlif artım və modernləşdirmə səviyyələrinin çoxamilli araşdırmalara məruz qoyulması.

Açar sözlər: *sənaye sahəsi, sənaye inqilabı, sənaye istehsalı, sənayeləşmə prosesləri, sənaye təcrübəsi*

Mehdi Bağirov

Azerbaijan State Oil and Industry University
Doctor of Economics
<https://orcid.org/0009-0000-4111-8978>
m.bagirov.edu@mail.ru

Industrial Revolutions in Historical Terms: Essence, Causes, and Conclusions

Abstract

The purpose of this study is to assess the role of industrial revolutions in the historical and economic development of countries, characterizing various factors and environmental elements within the context of “influence-counterinfluence.”

The research methodology utilizes observation and grouping methods, comparative analysis, induction, and deduction.

The research results are a methodological study of the methods and patterns for identifying various changes, primarily in England, and then in European and American countries, as well as in Japan, as a result of industrial revolutions. The theoretical and practical significance of the study lies in obtaining comprehensive information on the causes and results of industrial revolutions that have occurred in history and the possible effects they create, as well as in exposing the capabilities for their use to numerous studies.

The originality and scientific novelty of this research lie in its systematic, unified study of the interrelated and interdependent problems identified as a result of industrial revolutions and its multifactorial examination of growth levels and various modernizations within a range of possible situations.

Keywords: *industry, industrial revolution, industrial production, industrialization processes, industrial practice*

Giriş

Sənaye sahəsi – istənilən sivil ölkənin iqtisadi və sosial mühitinin formalaşmasında özünəməxsus rol oynayan iqtisadi sistemin komponenti kimi müəyyən edilməkdədir. Tarixi müstəvidə sənaye-istehsal “rüşeymlərinin” müəyyən olunması sənətkarlıq subyektlərinin meydana çıxması ilə müəyyən olunmuşdur. Dəmir məmulatlarının insan təsirinə məruz qoyulması onların emalında istifadə olunan ilkin texnoloji üsulların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Sadə üsullarla metal pul nişanlarının basılması, misgərliyin bərqərar olması və zamanla inkişafı, digər bu kimi analoji proseslərin həmin dövrlərin fəaliyyət komponentlərinin mütəmadi təkmilləşdirilməsinə, yaradıcı əməyin işçilərin peşəkarlıq səviyyələrinə təsirinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqat

Sənaye sahəsi üzrə təsnifləşdirmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi (tərkib elementlərinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri) daxili altsistemlərin bərqərar olmasına şərait yaratmışdır. Sənayenin istehsal etdiyi obyektlər sırasında kənd təsərrüfatı üzrə əmək alətləri zamanla ön plana çıxır. Metal əsaslı aqroistehsal vasitələri özünün səmərəliliyi və uzunömürlülüüyü ilə fərqlənməkdə idi (Bağırov, 2022, s. 41).

Sənayeləşmə adı altında ümumiləşdirilən proseslər insan övladının imkan və bacarıqlarının, həmçinin tələb və ehtiyaclarının nümayişinin nəticəsi olaraq ifadə edilməkdədir. Belə ki, istənilən istehsal vasitəsi tərəflərin istəkləri əsasında mübadilə obyektinə çevrilməkdədir. Yəni, bazar sorğuları hansı istehsal vasitəsinin istehsalına ehtiyacın olması haqqında düşüncələri (*potensial satıcıda*) tamamlamış olur. Digər tərəfdən isə, ikinci iştirakçı (*alıcı*) müvafiq sənaye məhsulunu əldə etməklə növbəti proseslərin səmərəlilik və məhsuldarlıq yönünə müsbət təsirini göstərəcəkdir (Bağırov, 2023, s. 72).

Tarixi araşdırmalar təsdiq edir ki, məhsuldar qüvvələrin imkanlarının artırılmasında sənayenin payı hər zaman yüksək olmuşdur. Sahə imkanlarının yaradıcı xüsusiyyətlərindən onun biliciləri (həmin dövrün mühəndisləri – “*Kulibinləri*”) tərəfindən yerli-yerində istifadə olunması şəhərlərlə yanaşı kənddə yaşayan və fəaliyyət göstərən istehsalçıların güzaranına da müsbət təsirsiz ötürməmişdir.

Təcrübi biliklərin yüksəlməsi, təhsilin təcrübi fəaliyyətin tələblərinə tabe etdirilməsi əlaqəli təkmilləşdirici addımların atılmasına xidmət etmişdir. Bəhs olunan mühitdə əsaslı dəyişikliklər – yenilənmələr, uyğunlaşmalar zaman-zaman fərqli ölkələrdə *sənaye inqilablarının* meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Sənaye inqilabı – ölkələrin yaradıcı “təşkilati-idarəetmə” və “texniki-texnoloji” qüvvələrinin və komponentlərinin sıçrayışla irəliləməsidir.

Aparıcı ölkələr üzrə texniki vasitələrin və avadanlıqların kəmiyyət-keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yüksəldilməsi müxtəlif zaman periodlarında özünü büruzə vermişdir. Digər tərəfdən, yeni texnoloji addımların kəşf olunması, həmçinin vahid sistem daxilində sonrakı təkmilləşdirici addımların atılması istehsal fəaliyyətinin tərkibində mütərəqqi dəyişikliklərin səbəbi hesab olunmaqdadır. İqtisadi tarixdə belə nümunələrə kifayət qədər rast gəlmək mümkündür. Sənaye sahəsində yer almış belə yenilikçilik yanaşmaları Avropada təhkimçilik hüququnun ləğvindən sonra geniş vüsət almaqda idi.

XVI əsrdə İngiltərədə, XVII əsrdə isə Fransada (“çəpərləmə siyasətindən” sonra) təhkimçilik hüququnun ləğvi Avropa kontingentinin inkişafına “işçi sərbəstliyi”, “fərdi yaradıcı düşüncə”, “texnoloji tərəqqi” və digər bu kimi anlayışları daxil etmiş oldu. Manufakturaların yaradılması, sahibkarlar adlanan *ordunun* tərkibinin zənginləşməsi, rəqabət mühitinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, iqtisadi sistemin tərkibində texniki və texnoloji mənşəli yenilənmələrə və

transformativ addımlara müraciət olunması müvafiq sahədə öz təsirini göstərmişdir. Digər tərəfdən, XVII əsrdən başlayaraq İngiltərədə, XVIII əsrdən başlayaraq isə Fransa, İtalya və Portuqaliyada “elm və maarif məktəblərinin” aktiv fəaliyyətə keçməsi “təhsil → elmi araşdırma → təcrübi tətbiq” marşrutu üzrə çoxsaylı yeniliklərə imza atılmasına şərait yaratmışdır (Bağirov, 2023, s. 49).

Ölkələrin təcrübəsində “inqilab” məvhumuna müxtəlif sferalar üzrə rast gəlinmişdir. Onların sırasında:

1. ictimai-iqtisadi formasiya dəyişiklikləri;
2. ölkələr üzrə hüquqi tənziqləmə islahatlarının keçirilməsi;
3. təhkimçilik hüququnun ölkədaxili ləğvinin onun hüdudlarından kənarında *metropoliya* ölkəsi sifətilə müstəmləkəçilik siyasəti ilə əvəzlənməsi;
4. texniki, əmək və digər imkanların yenidən qiymətləndirilməsi, Avropa müstəvisi çərçivəsində müxtəlif elmi-təkmilləşdirmə cərəyanlarının yaradılması;
5. “nəzəriyyə - təcrübə” marşrutunda əlaqələrin aktivləşdirilməsi;
6. “təchizat → istehsal → mübadilə” məcmusuna yeni iqtisadi-təşkilatlanma həlqələrinin (məsələn, bankların) əlavə olunması və s. (Bağirov, 2024).

Təmərküzləşən kapital özünün çoxsaylı təsir obyektlərinin qabardılmasına şərait yaratmaqda idi. Belə ki, sahibkarlar tərəfindən əldə olunan gəlir həcmələrinin artırılması arzusu istehsalın ekstensiv inkişaf yolu ilə yanaşı intensiv yola müraciət etməni də şərtləndirməkdə idi. əgər ekstensiv yolun mahiyyətində torpaq sahələrinin, istifadə olunan avadanlıqların say ifadələrinin sadə artımı nəzərdə tutulursa, intensiv üsulda mütərəqqi texniki vasitələrin və texnoloji üsulların tətbiqi üstünlük verilmək-dədir. Bəhs olunan üsl məzmununda təkmilləşmə, mütərəqqi fəaliyyət duran “istehsal inqilablarına” da yol açar bilər.

Dünyanın iqtisadi inkişafında ingiltərə nümunəsi

Tarixi rakursdan baxışın təmin edilməsi iqtisadi təcrübədə “Sənaye inqilabı” adlanan tədbirlər məcmusunu da ön plana çəkməkdədir. Müvafiq inqilabların reallaşması səbəbləri kimi istifadə olunan texnika və texnologiyada aparıcı elementlərin (və ya fəaliyyət şərtlərinin) dəyişməsidir. Deyilənlərə nümunə olaraq buxar texnologiyasının istifadəsi, istehsalın elektriklişdirilməsi, bu əsasda isə fiziki (əl) əməyi ilə müqayisədə avtomatlaşdırma və mexanikləşdirmə səviyyələrinin yüksəldilməsi göstərilə bilər.

Buxar gücündən istifadəyə yol açmaqla yer almış Sənaye inqilabına nümunə olaraq XVIII-XIX əsrdə Avropanı bürümüş fəaliyyət canlanması göstərilə bilər. Həmin dövrdə “buxar gücü” texnologiyası bazasında manufakturaların imkanlarının genişləndirilməsi, sonrakı mərhələlərdə yüklərin və sərnişin daşımalarında istifadə olunması bəhs olunan istiqamətlərdə çoxşaxəli aktivliyin kəskin artımına səbəb olmuşdur. Bəhs olunan məsələdə ilkin “mənbə” kimi Birləşmiş Krallıq ərazisi qəbul edilsə də, sonrada həmin sənaye yeniliyi (*inqilab* kimi də adlandırılmaqdadır) Şimalı Amerikanın və Qərbi Avropa konturlarında, həmçinin Yaponiyada tətbiq olunmağa başlandı. (Kərimov və Zeynalova, 2024, s. 218).

Digər tərəfdən, *sənaye inqilabı* - əhatə etdiyi ərazi konturlarında əsaslı dəyişikliklərə səbəb ola biləcək əsaslı inkişafı (tərəqqini) ifadə etməkdədir. Özü ilə formalaşma prosesini ifadə edən məvhum istər cəmiyyət, istərsə də təbiət (ətraf mühit) baxımından uzunmüddətli uyğunlaşma addımlarına da diqqəti çəkməkdədir.

İngiltərə cəmiyyətində, onun sosial-mədəni həyatında baş verən düşüncə təkmilləşmələri təhkimçilik hüququnun ləğvinə yol açmaqla yanaşı, maddi istehsal proseslərinin kəmiyyət-keyfiyyət yenilənmələrinə, cəmiyyət üzvlərinin ehtiyaclarının qarşılınması səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaratmışdır ki, bu da ilk növbədə sənaye sahəsinin mütərəqqi fəaliyyət üsulları bazasına keçidini şərtləndirmişdir.

“Sərbəst insan – müstəqil yaradıcı düşüncə” tandeminin tammənəli mövcudluğu İngiltərənin sənaye sferasına kəmiyyət və keyfiyyət yönəli baxımdan təsir etmişdir. Zavod sisteminin tətbiqi iri həcmli və üstün güc ifadəsi ilə fərqlənən maşınların yaradılmasına səbəb oldu. Fəaliyyətin iri binalarda təmərküzləşməsi, konveyer prinsipinin tətbiqi istehsal sürətinin yüksəldilməsi hesabına məhsul bolluğuna gətirib çıxardı. Maşınların hökmranlıq etdiyi istehsalatlar işçilərin istəklərinə mənfi təsir göstərir, mübahisələr zamanı yeni iş yerlərinin tapılmasını çətinləşdirirdi. (Bağirov, 2025).

Yeni iş yerlərinin açılması əmək vərdişlərinə malik olan işçilərə ehtiyacın artması ilə nəticələndi. İşçilər sırasında qadın və uşaqlar da yer almağa başladı. Düzdür, iş saati (20 saata yaxın) və onun qarşılığında əmək ödənişlərinin azlığı müşahidə olunsa da, bəhs olunan problemlər növbəti dövrlərin təkmilləşmə məqamlarına aydınlıq gətirəcək idi.

Qədim sənayeləşmə ənənələri ilə seçilən ölkələr məhs həmin inqilabi yenilik (buxar gücündən istifadə) hesabına sonrakı inkişaf mərhələlərində öz üstünlüklərini qoruyub saxlaya bilmişdirlər. *Müstəqim, əlaqələndirilmiş və dolay (texnoloji, təşkilati, maliyyə və digər) yeniliklər sırasında nümunəvi qaydada aşağıdakıları aid etmək mümkündür:*

- ✓ Sənaye inqilabının mühüm kəşflərindən hesab olunan buxar maşınının icadı Şotlandiyalı James Watta 1763-cü ildə buxarla işləyən maşını kəşf etməyə imkan yaratdı;
- ✓ 1812-ci ildə buxar maşını ilk dəfə lokomotivlərdə tətbiq olundu;
- ✓ Yükdaşıma imkanlarının artması İngiltərədə 1830-cu ildən başlayaraq mədən üsullarının (kömür) inkişafına səbəb oldu, nəticədə ölkənin polad və dəmir tələbatı qarşılıdı;
- ✓ Yükdaşımaların aktivliyinin təmin edilməsi 1800-1830-cu illərdə dəmir yolu, həmçinin körpü, kanal inşaatlarının yüksəlməsinə təsir edir;
- ✓ Sənaye tələblərinə cavab verən zəngin kömür və dəmir yataqları ilə seçilən İngiltərə eyni zamanda dünyanın ən böyük imperatorluğu kimi formalaşmışdır. Bu işə müstəmləkələrdən əlavə xammal və istehsal malların təchizatında, geniş bazar imkanlarının yaradılmasında özünü göstərməkdədir və s. (Sbruyev, 2024, s. 214).

Yaranmış mühit İngiltərəni mülkiyyət hüquqları, fərdi hüquq və azadlıqlar sahəsində öncül ölkələrdən birinə çevirmişdir. Yaranmış vəziyyət (təhkimçiliyin ləğvindən sonra) eyni zamanda ölkədaxili mübahisələrdən və müharibələrdən azad olmaqla yanaşı İngiltərə hərbi və mülki (ticarət) donanmasının sürətli yenilənməsi baş verir, tekstil sənayesində sığrayışla inkişaf mümkün olur.

İngiltərədən başlanan iqtisadi tərəküzləmə və təkmilləşmə yolu

XIX əsrin II yarısından etibarın “*zavod istehsalı*” qaydalarının İngiltərədə irəlilə-mələr səbəb olması, mütərəqqi mexanizmlərin tətbiqi digər ölkələrdə maraqların yaranmasına səbəb olmuşdur. Məhs həmin dövrdən Avropanın bir çox ölkəsinin (İspaniya, İtaliya, Portuqaliya və s.) və ABŞ-nin iqtisadi cəbhədə irəliləmə ehtiyaclarını tətiklədi. Sənayedə baş verən inqilabi situasiyalar özünün spesifik məqamları ilə fərqlənməkdədir. Belə ki, həmin *inqilablar* siyasi təməlli eyni adlı hərəkətlərdən məzmun və mərhələlər baxımından seçilməkdədir. Məsələn, siyasi inqilablar istənilən ölkədə dağıntılar, idarəetmə sistemində əlaqələrin pozulması, “sahib (rəhbər) – fəhlə” müstəvi-sində mübahisə və münaqişələrin mövcudluğu ilə müşayət olunmaqdadır.

Sənaye inqilabları hər hansı bir obyektin daha təkmil vəziyyətə gətirilməsi və istifadəsilə nəticələnsə də, onun yekunlaşdırıcı mərhələləri təcrübədə görünməməkdədir. Belə ki, icra olunan mütərəqqi fəaliyyətlər “zəncirvari” qaydada növbəti təkmilləşmələrə səbəb olmaqdadır. Düzgün təşkil olunan fəaliyyət idarəetmə-maliyyə alətlərinin məqsədyönlü istifadəsinə də təsirsiz ötürməməkdədir. Əldə olunan gəlirlərin istehsalın yenilənməsinə kapital qoyuluşları şəklində yönəldilməsi bir tərəfdən növbəti mərhələ-lərdə gəlirlilik, səmərəlilik, digər tərəfdən iş rəqabətqabiliyyətlilik, optimallıq və ahəng-darlıq müstəvilərində ən əlverişlilik situasiyaların formalaşdırılmasına səbəb olmaqdadır (Ələkbərov, 2026, s. 94).

Sənaye inqilabları texnika və texnologiyanın daha mütərəqqisi ilə əvəzlənməsini

tələb etməkdədir. Yaranan vəziyyətdə işçi bilik və bacarıqlarının yenilənməsinə yol açmaqdadır. Sənayedə istehsal və yaradıcı-təkmilləşdirici imkanların genişlənməsi ilkin mərhələlərdə ölkə çərçivələrində, sonradan işə onun hüdudlarından kənar da məhsul-ış və xidmətlərin fərqli aspektlərdə növ-çəşid ifadələrinin genişlənməsinə və zənginlənməsinə səbəb olmuşdur.

Müxtəlif ölkələrin zavodyaratma qabiliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə həmin ölkələrin nümayəndələrinin İngiltərənin sənaye “mərkəzlərinə” səfərləri olmuşdur. Məsələn, əslən fransız olan tekstil sahibkarı Motte-Bossutun düşüncələri (1842-ci il) sırasında aşağıdakı özünün əhəmiyyətini vurğulamaqdadır: “Mən Avropanın ən inkişaf etmiş ölkəsində, sənaye-istehsal mərkəzindəyəm”. (Bağırov və Mahmudov, 2019, s. 174).

XX əsrin əvvəllərində Yaponiya və Rusiyada (1920-1930-cu illər) eyni zamanda bir neçə zavodun tikilməsinə cəhdlərin göstərilməsi arzu olunan nəticələri vermədi. Sənayedə “zavodlaşma” siyasətinin

həyata keçirilməsi “xarici nümunələr – daxili şəraitin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması” çütlüyünün tələblərini aktuallaşdırdı.

İngiltərədə yer almış sənaye inqilabı bu ölkənin iqtisadi və sosial parametrlərinə müsbət mənada təsir göstərdi. Əhalinin sayının artım sürətinin yüksəlməsi, ölkədə texniki imkanların genişlənməsi, qiymətli metalların (ilk növbədə qızılın) burada toplanması, istehsal vasitələri və istehlak predmetləri istehsalında keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olunması, Avropanın digər ölkələrindən İngiltərəyə köçün artması, aqrar sahədə texniki vasitələr bazasında mexanizmləşmə proseslərinə geniş yer verilməsi, həyat səviyyəsinin artması və s. – müvafiq ölkənin nail olduğu əhəmiyyətli uğurlardan hesab olunmaqdadır.

Buxar maşınlarının tətbiqi hesabına toxuculuq və digər istehsalatların keyfiyyət simalarının dəyişməsi, maliyyə vəsaitlərinin toplanması və maliyyə vəziyyətinin həmin dövrlərin ölçülərinə görə pik həddə çatması, icuz işçi qüvvəsinə müraciət məsələlərini aktuallaşdırır. Bunun nəticəsində XVIII və XIX əsrlərdə yaradılan koloniyalarda yaradıcı fəaliyyətin həyata keçirilməsi də töhvələrini verməkdə idi. Belə ki, həmin dövr üçün mütərəqqi əmək vərdişləri kimi qiymətləndirilən istehsal (fəaliyyət) bacarıqlarının müstəmləkələrin əhalisinə mənisdilməsi zamanla məhsuldarlıq, gəlirlilik kimi göstəricilərdə irəliləmələr səbəb oldu (Kalyuzhnyy, 2018, s. 64).

Öz növbəsində İngiltərənin müstəmləkəçilik siyasəti nümunəsindən yararlanan Avropanın digər aparıcı ölkələri də özlərinin iqtisadi-istehsal və maliyyə təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində əsaslı addımların atılmasına qərar vermiş oldular. Dəniz ticarətin bəlli keyfiyyət səviyyələrinə çatması həmin ticarət növünün məsafə imkanlarının daha böyük radiuslara (dəniz millərinə) yayılması üçün şərait yaratdı.

Təmali İngiltərə tərəfindən qoyulan, sonralar isə Avropa, Amerika və Asiyanın bəzi ölkələri tərəfindən davam və inkişaf etdirilən iqtisadi islahatlar özlərində burjuaziya sinfinin möhkəmlənməsinə şərait yaratmaqla yanaşı ölkələrin cəmiyyətlərinin orta sinfinin mövcud olmasına da imkanlar verdi. Belə ki, kapitalizm quruluşu sərmayı yığıcı dəstəkləməkdə olduğu üçün orta sinif də bu cəhətdən özünün imkanları daxilində yararlanmağa başladı. Belə əməliyyatlar orta sinfin maliyyə imkanlarının möhkəmlənməsi ilə yanaşı maliyyə imkanları məhdud olan bank quruluşlarının vəsait qəbul etmə proseslərinə aktiv təsirlərini təmin etmişdir (Bağırov, 2025).

İngiltərədə buxar maşınından başlanan inqilabi yol istər elə həmin ölkədə, istərsə də digər məkanlarda yeniliklərin tətbiqinə yol açdı. Bəhs olunan müstəvidə nəqliyyatda mümkün olan və texnoloji yeniliklər ön plana keçdi. XVII əsrdən başlayaraq təhsil fəaliyyətində əhəmiyyətli irəliləyişlərə qədəm qoyuldu. Belə ki, maarifləndirmə proseslərinə intellektual mövqenin və əsaslandırılmış elmi biliklərin təsiri əsaslandırıldı, tədrisin özü isə təməl dəyər kimi əhəmiyyət qazandı. Elmi metodların təşəkkülü və riyazi düşüncənin təsirləri əlavə olunmaq şərti ilə müstəqil, lakin darçəçivəli elmlərin yaranmasına yol açdı. İngiltərə ilə yanaşı Fransa, Amerika, Almaniya kimi ölkələr ardıcıl şəkildə yeniliklərə imzalar atdılar. Məsələn, 1807-ci ildə buxar maşınının gəmilərdə tətbiqi (Amerikalı Robert Fulton) 1840-cı ildən okean gəmilərinin mütəmadi istifadəni şərtləndirdi. Öz növbəsində S.Morse tərəfindən teleqraf xidmətinin yaradılması (1844), A.Bel tərəfindən isə telefonun kəşfi (1876) əlaqələndirmə sistemində inqilabi vəziyyətin meydana gəlməsindən xəbər verməkdə idi. (Bağırov və b., 2022, s. 68).

XIX əsrdə Almanların elmi yeniliklərə qoşulması aqrar sahədəki nəqliyyatları ön plana çəkməkdə idi. Çuğundurdan şəkərin alınması (1829), ilk süni gübrənin əldə olunması (1834), konservləşdirmə texnologiyasının tətbiqi və ilk konserv yeməklərinin istehsalı (1870) alman iqtisadiyyatının irəliləmələrinə təsirsiz ötürmüşdür.

Mütərəqqi texnologiyalardan istifadə olunması Azərbaycan Respublikasının sənaye nəticələrində də özünü biruzə vermişdir. Belə ki, ölkəmizdə olan spesifik “sənaye inqilabına” XIX əsrin II yarısında rast gəlinməkdə idi. Həmin dövrdə neft hasilatında “buruq” üsuluna müraciət olunması, ipəkçilik manufakturalarının işə başlaması, əhəng istehsalının sənaye təməllərinə tabe etdirilməsi ölkəmizin Bakı, Nuxa, Gəncə, Naxçıvan kimi şəhərlərində spesifik sənaye sıçrayışlarına səbəb olmuşdur.

Sosializm mərhələsində Azərbaycan sənayesi özünəməxsus inqilabi yenilənmələrə məruz qalmışdır. Sumqayıt, Mingəçevir kimi yeni sənaye – fəaliyyət məkanlarının yaradılması, Bakı şəhərinin istehsal potensialının zənginləşməsi hesabına milyonluq yaşayış məskəninə çevrilməsi

mümkün olmuşdur. Çoxsaylı məhsul növlərinin ölkəmizin paytaxtında son məhsula çevrilməsi də həmin zaman kəsiyində sənayeləşmə proseslərinin mütərəqqi üsul və vasitələrinə aydınlıq gətirməkdə idi.

Müstəqil ölkəmizdə XXI əsrin başlanğıcında mütəşəkkilliyi gözlənilməklə şərtilə reallığa çevrilən süni təfəkkür, nanotexnologiyaların istifadəsi və rəqəmsallaşma prosesləri də nəzərdən yayınmamalıdır. Özünəməxsus “*fəaliyyət inqilabını*” təmsil edən, onun carçısı olan müvafiq tətbiq komponentləri qısa zaman kəsiyində Azərbaycan sənayesinin simasını dəyişməklə onu daha mütərəqqi səviyyələrə daşımaqdadır. Digər tərəfdən, XX əsrin sonunda itirilmiş ərazilərimizin XXI əsrin ilk rübündə azad etməyimiz də sənaye-istehsal imkanlarımızın genişləndirilməsinə şərait yartmışdır. Erməni işğalından azad olunan əraziləmizin sənaye-istehsal fəaliyyətinin tələbləri ilə müstəqil və dolaylı şəkildə əlaqələndirilməsi həmin məkanlarda (məsələn, Xankəndi, Ağdam və s.) müasir sənaye ənənlərinin formalaşdırılmasına səbəb olacaqdır (Bağirov, 2026, s. 211).

Nəticə

XX əsrdə ölkələr qrupunun Sosialist ölkələri düşərgəsini yaratması dünya ölkələri üzrə “iki qütbün” yaranmasını şərtləndirdi. “Varşava müqaviləsi” ölkələri tərəfindən iqtisadi sahədə atılan addımların vəhdəti sənaye sahəsində yeni təməllərlə təzahür etmişdir. İşçi sinfinin hüquq, vəzifə və öhdəliklərinin ön plana çəkilməsi, xüsusi mülkiyyətin əhəmiyyətinin minimallaşdırılması, burjuaziya ilə proletariyatın maraqlarının eyni müstəvidə təmsil oluna bilməməsi kimi keyfiyyətlər iqtisadi konyuktur sahəsində yeni spesifik quruluşların yaradılmasını təmin etmişdir. Poladərilmə, kömür istehsalı, buxar maşını imkanlarının texnoloji tərəqqi addımlarında istifadə olunması da bəhs olunan sahələrə təsirsiz ötürməmişdir. Öz növbəsində dəniz nəqliyyatının imkanlarından ölkələrarası ticarətdə istifadə olunması həmin dövrdə beynəlxalq əmtəə mübadiləsinin inkişafına səbəb olmuşdur. Sənaye inqilabının törəmə nəticələri sırasında əhalinin sayının artımları xüsusi yer tutmaqdadır. Belə ki, texniki-texnoloji tərəqqi həyat şəraitinin firavanlaşmasına səbəb olmuşdur ki, bu da əhalinin say-tərkib artımında özünü biruzə vermişdir (Bağirov və Mahmudov, 2019, s. 106).

Digər tərəfdən, ərazilər üzrə məskunlaşma ölçülərinin dəyişilməsi onun qabarıqlarının irilənməsinə, yəni yeni yaşayış-məskunlaşma məkanlarının – şəhərlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Öz növbəsində, şəhərləşmə siyasəti urbanizasiya, əhalinin və zavod-fabrik istehsalının məskunlaşması, onun infrastruktur imkanlarının yüksəlməsi sosial və iqtisadi müstəvidə inqilabın nümunəsi kimi çıxış etməkdədir.

Sənaye inkişafı əlaqəli iqtisadi sahələrin (məsələn, kənd təsərrüfatının) avtomatlaşdırılması və mexanizkləşdirilməsi sahəsində də təkmilləşmə və transformasiyalara ad səbəb olmuşdur. Müvafiq təsir və əks-təsirlər ilk növbədə əhalinin məskunlaşmasına, sonralar isə ərazilərin istifadə ixtisaslaşmalarına şərait yaratmışdır. İnküziv inkişaf mühitlərin imkanlarının düzgün qiymətləndirilməsinə imkan yaratmaqda idi. Sənaye inqilabının texniki-texnoloji vasitə və üsullarla yanaşı sosial-psixoloji təməllərə malik olması da mühüm komponent hesab olunmaqdadır. İşçi heyətinin düşüncə tərzinin dəyişməsi, onu şüur ifadələrinin yüksəlməsi, əmək şəraiti və əmək ödənişləri səviyyələrində baş verən artımlar sənaye-inqilabi şəraitin zamanla kənarlaş-malara məruz qalmasını ifadə etməkdə idi.

Ədəbiyyat

1. Bağirov, M. S. (2022). *Müəssisə vəsaitləri mühasibat uçotunda: Müəssisə əmlakı (I kitab)*. Əcəmi.
2. Bağirov, M. S. (2023). *Makroiqtisadi tarazlıq: Problemlər, qiymətləndirmə və təhlil fəaliyyəti*. Əcəmi.
3. Bağirov, M. S. (2025). Economy and artificial intelligence: Real situation and development directions. *Universidad & Sociedad*, 5402, 10.
4. Bağirov, M. S. (2026). Economía industrial y organización de la actividad innovadora. *Universidad & Sociedad*. <https://rus.ucf.edu.cu/index.php/rus/article/view/5599>
5. Bağirov, M. S. (2026). *Sənaye sahəsi və insan bacarıqları: Yumşaq bacarıqlar (I kitab)*. ADPU nəşriyyatı.

6. Bağırov, M. S. (n.d.). Zakonomernosti, sposoby i metody ekonomiko-matematicheskikh vychisleniy pri obshcheekonomicheskikh i uchetho-otchetnykh operatsiyakh v promyshlennosti. *Konkurentosposobnost' v global'nom mire: ekonomika, nauka, tekhnologii*.
7. Bağırov, M. S., & Mahmudov, C. İ. (2019). *Sosial-iqtisadi inkişafın proqnozlaşdırılması*. Əcəmi.
8. Bağırov, M. S., Mahmudov, C. İ., & Qurbanova, G. S. (2022). *Azərbaycan sənayesində xarici investisiyaların yeri və rolu*. Əcəmi.
9. Ələkbərov, U. K. (2026). *İnkluziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları*. Təhsil. <https://rus.ucf.edu.cu/index.php/rus/article/view/5402>
10. Kalyuzhnyy, K. L. (2018). *Ekonomika firmy*. Molodezh'.
11. Kərimov, K. S., & Zeynalova, S. C. (2024). *Layihələrin idarə edilməsi*. ADNSU nəşriyyatı.
12. Sbruyev, G. N. (2024). *Promyshlennyye protsessy i regeneratsiya proizvodstva*. Delo i servis.

Daxil oldu: 05.01.2026

Qəbul edildi: 10.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/14-17>

Nəzakət Yusifova

Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-5357-7096>
yusifovanezak233@gmail.com

Müasir dövrdə müəllimin sosial-pedaqoji rolu

Xülasə

Məqalədə müəllimin pedaqoji vəzifələrinin mahiyyəti, onların sosial və fəlsəfi aspektləri, həmçinin müasir təhsil sistemində müəllimin sosial-pedaqoji rolu araşdırılır. Müəllimin funksiyaları yalnız bilik ötürmək deyil, eyni zamanda şəxsiyyətin formalaşdırılması, mənəvi dəyərlərin aşılması və sosial inteqrasiyanın təmin edilməsidir. Müəllimin təşkilatçılıq, kommunikativ, tərbiyəvi və inkişafetdirici vəzifələri pedaqoji fəaliyyətin bütövlüyünü formalaşdırır. Beynəlxalq pedaqoji fikirlər və Azərbaycan təhsil konsepsiyası kontekstində müəllimin sosial statusu və peşəkar nüfuzu məsələləri də təhlil olunur.

Açar sözlər: müəllim, pedaqoji fəaliyyət, sosial-pedaqoji rol, təlim prosesi, pedaqoji vəzifələr, etik davranış, kommunikasiya

Nazakat Yusifova

Nakhchivan State University
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0009-0008-5357-7096>
yusifovanezak233@gmail.com

The Social-Pedagogical Role of the Teacher in the Modern Era

Abstract

The article examines the essence of the pedagogical duties of the teacher, their social and philosophical aspects, as well as the socio-pedagogical role of the teacher in the modern education system. The functions of the teacher are not only to transfer knowledge, but also to form a personality, instill moral values, and ensure social integration. The organizational, communicative, educational, and developmental duties of the teacher form the integrity of pedagogical activity. The issues of the teacher's social status and professional authority in the context of international pedagogical ideas and the Azerbaijani education concept are also analyzed.

Keywords: teacher, pedagogical activity, socio-pedagogical role, learning process, pedagogical duties, ethical behavior, communication

Giriş

Müasir təhsil sistemində müəllimin rolu təkcə bilik ötürməkdən daha genişdir. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı, texnologiyaların sürətli tətbiqi, şəxsiyyət yönümlü pedaqogika və inklüziv təhsil prinsiplərinin yüksəlişi müəllimin pedaqoji fəaliyyətini daha çoxfunksiyalı və mürəkkəb edir. Bu şəraitdə müəllimin pedaqoji vəzifələrinin elmi əsaslarla araşdırılması zəruridir.

Pedaqoji ədəbiyyatda “pedaqoji vəzifə (fakt)” anlayışı müəllimin konkret fəaliyyətinin həm nəzəri, həm də praktik aspektini ifadə edir. Bu fakt müəllimin tədris, tərbiyə və inkişafetdirici funksiyalarının real həyata keçirilməsini əks etdirir.

Tədqiqat

Müəllim cəmiyyətin intellektual, mənəvi və sosial inkişafında aparıcı qüvvədir. O, yalnız bilik ötürən deyil, həm də şəxsiyyət formalaşdırın, sosial dəyərləri ötürən və vətəndaş mövqeyinin daşıyıcısı olan şəxsdir. Müasir dövrdə müəllimin pedaqoji vəzifələrinin elmi əsaslarla öyrənilməsi təhsil sisteminin keyfiyyətinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır.

V.A.Suxomlinski qeyd edirdi ki, “müəllimin əsas vəzifəsi uşağın qəlbinə yol tapmaq, onu insan kimi formalaşdırmaqdır” (Suxomlinski, 1979). Bu fikir müəllimin fəaliyyətində mənəvi amilin və insanpərvərlik prinsiplərinin önəmini bir daha göstərir.

Pedaqoji vəzifə müəllimin tədris və tərbiyə prosesində yerinə yetirdiyi çoxşaxəli funksiyaların sistemini ifadə edir. Pedaqoji fəaliyyət isə cəmiyyətin sosial sifarişi ilə müəyyən olunan, məqsədyönlü və yaradıcı fəaliyyət növüdür. Müasir pedaqogika bu fəaliyyəti “subyekt–subyekt” münasibətləri kontekstində izah edir; yəni müəllim və şagird qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında təhsil prosesini həyata keçirirlər (Dewey, 1916).

Azərbaycan pedaqogikasında pedaqoji fəaliyyət yalnız bilik ötürmək kimi deyil, şəxsiyyətin məqsədyönlü formalaşması kimi qiymətləndirilir. Ə.Həsənov qeyd edir ki, pedaqoji fəaliyyət “şəxsiyyətin məqsədyönlü formalaşmasına yönəlmiş sistemli və yaradıcı bir prosesdir” (Həsənov, 2016). Bu tərif müəllimin fəaliyyətinin çoxşaxəli xarakterini ortaya qoyur və onun rolunun yalnız dərslər deyən şəxs olmaqla məhdudlaşmadığını göstərir.

Müəllim bu kontekstdə bir neçə əsas funksiyayı icra edir:

a) tərbiyəçi funksiyası – şagirdin mənəvi, sosial və etik dəyərlərini formalaşdırır, onun fərdi inkişafına yön verir;

b) psixoloq funksiyası – şagirdlərin emosional vəziyyətini, motivasiyasını və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədris prosesini fərdiləşdirir;

c) sosial mediator funksiyası – şagirdlər arasında ünsiyyəti tənzimləyir, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mühitini təşviq edir; innovator funksiyası – tədris metodlarını müasir texnologiyalar və yaradıcı yanaşmalarla zənginləşdirir, öyrənmə prosesini maraqlı və effektiv edir.

Müəllimin peşəkarlığı onun bilik və bacarığından çox, şəxsiyyətinin mədəni və etik səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Ə.Hüseynzadə qeyd edir ki, “pedaqoji mədəniyyət müəllimlik sənətinin əsas göstəricisidir, çünki bu mədəniyyətin səviyyəsi onun tərbiyəvi təsir gücünü müəyyənləşdirir” (Hüseynzadə, 2015).

Müəllimin pedaqoji etikas, ünsiyyət mədəniyyəti və psixoloji sabitliyi təlim prosesinin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Ə.Məmmədovun fikrincə, “təşkilatçılıq müəllimin fəaliyyətində idarəetmə qabiliyyətinin nüvəsini təşkil edir; bu bacarıq olmadan pedaqoji proses xaos halına düşür” (Məmmədov, 2018).

Müəllim pedaqoji prosesi planlaşdırmaq, tədris mühitini formalaşdırmaq və şagirdlərin fəaliyyətini əlaqələndirmək bacarığına malik olmalıdır. O, sinifdə həm idarəçi, həm də motivator kimi çıxış edir.

Kommunikativ fəaliyyət müəllimin pedaqoji ünsiyyət mədəniyyətini əhatə edir və onun pedaqoji peşəkarlığının mühüm göstəricilərindən biridir. Müasir dövrdə bu bacarıq yalnız məlumat ötürməklə kifayətlənmir; müəllim həm də empatik, anlayışlı və dinləyici olmalı, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ünsiyyət qurmalıdır. Multikultural və inklüziv tədris mühitində müəllimin kommunikativ bacarıqları daha da əhəmiyyətli olur, çünki o, müxtəlif mədəniyyət və sosial təbəqələrdən gələn şagirdlərlə hörmətli və səmərəli dialoq yaratmalı, konfliktlərin qarşısını almalı və əməkdaşlığı təşviq etməlidir.

UNESCO sənədlərində müəllimin kommunikativ qabiliyyəti təhsil keyfiyyətinin əsas meyarlarından biri kimi qiymətləndirilir (UNESCO, 2018). Bu yanaşma göstərir ki, yalnız bilik ötürmək kifayət etmir; müəllim həm də öyrənmə prosesinin sosial-humanist tərəfini idarə edən və sinifdə sağlam, əməkdaşlığa əsaslanan mühit yaradan lider olmalıdır. Kommunikasiya bacarığı eyni zamanda şagirdlərin özünüifadə, əməkdaşlıq və sosial adaptasiya qabiliyyətlərinin inkişafına birbaşa təsir göstərir.

Müəllim yalnız bilik ötürən deyil, həm də şəxsiyyət formalaşdırandır. Onun davranışı, nitqi, geyimi və münasibəti şagirdlər üçün nümunədir. Freire yazırdı: “Müəllim təkcə məlumat ötürən deyil, o, azad düşüncənin memarıdır” (Freire, 1970).

Ə.Həsənovun fikrincə, “təlim prosesi inkişafetdirici məzmun daşımalıdır, çünki müəllimin əsas vəzifəsi biliklə yanaşı düşüncə tərzini formalaşdırmaqdır” (Həsənov, 2016). Müəllim şagirdlərdə yaradıcı və tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir.

XXI əsrdə qloballaşma, sürətli texnoloji inkişaf və informasiya axını müəllimin sosial funksiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Müasir müəllim artıq sadəcə bilik mənbəyi kimi çıxış etmir; o, öyrənmə prosesinin bələdçisi, sosial lider, yaradıcı təşəbbüskar və dəyərlər sistemi formalaşdırıcısı kimi fəaliyyət göstərir. Bu dəyişikliklər müəllimdən yalnız fənn biliklərini tədris etməyi deyil, həm də şagirdlərin tənqidi düşüncə, yaradıcılıq, etik qərar vermə və müasir informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə bacarıqlarını inkişaf etdirməyi tələb edir.

Müəllim eyni zamanda sinifdə sosial inteqrasiya mühitini təşkil etməli, şagirdlər arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət prinsiplərini gücləndirməli, multikultural və inklüziv tədris mühitində fərqli sosial və mədəni təbəqələrdən gələn şagirdləri bərabər şəkildə dəstəkləməlidir. Bu baxımdan, XXI əsr müəllimi həm təlimçi, həm də mentor, sosial və etik lider rolunu özündə birləşdirir.

Beləliklə, müasir müəllimin sosial funksiyaları yalnız bilik ötürməkdən ibarət deyil; o, şagirdlərin şəxsiyyətini formalaşdıran, onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirən və gələcək vətəndaş kimi yetişmələrinə yönəlmiş kompleks bir prosesin aparıcısıdır.

Müəllim cəmiyyətin mənəvi dayacağı, mədəniyyət daşıyıcısı və sosial inteqrasiyanın aparıcı subyektidir. Onun fəaliyyəti yalnız tədris prosesi ilə məhdudlaşmır; müəllim həm də gənc nəsillərin dünyagörüşünü formalaşdıran, milli və ümumbəşəri dəyərləri aşıl原因 bir rol daşıyır. Azərbaycan Təhsil Strategiyasında vurğulanır ki, “müəllim cəmiyyətin intellektual inkişafının əsas subyektidir” (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013). Bu ifadə müəllimin həm təhsil, həm də sosial sahədə oynadığı strateji rolu önə çıxarır.

Müəllimin sosial missiyası yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır; o, vətəndaş məsuliyyətinin aşılınması, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və sosial ədalət prinsiplərinin təşviqi kimi funksiyaları da yerinə yetirir. Müasir dövrdə müəllim həm məktəbdə, həm də cəmiyyətdə maarifləndirici və motivasiyaedici rol oynayır. O, gənclərə etik davranış nümunələri göstərir, hörmət və qarşılıqlı anlaşma mühitini formalaşdırır və mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq edir.

Beləliklə, müəllimin sosial-pedaqoji rolu təhsil ilə cəmiyyətin inkişafını birləşdirən körpü funksiyası daşıyır. O, şagirdlərin intellektual və mənəvi inkişafını təmin etməklə yanaşı, onların cəmiyyətə fəal və məsuliyyətli vətəndaş kimi inteqrasiyasını təmin edir. Müəllimin bu rolu, xüsusilə qloballaşan dünyada və sürətlə dəyişən sosial mühitdə daha da əhəmiyyətli olur, çünki o, həm milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, həm də ümumbəşəri humanist prinsiplərin təbliğinə xidmət edir.

Dewey (1916), Freire (1970) və Viqotski (1978) kimi pedaqoqlar müəllimi təhsil prosesinin aktiv subyekt kimi təqdim edirlər. Deweyin fikrincə, “təhsil həyatın özü kimi davamlı bir təcrübədir və müəllim bu təcrübəni istiqamətləndirən liderdir” (Dewey, 1916).

Freire isə müəllimin sosial ədalətin daşıyıcısı olduğunu vurğulayır: “Təhsil insanı azad edir, müəllim isə bu azadlığın memarıdır” (Freire, 1970). Bu baxışlar müəllim peşəsinin universal humanist dəyərlər üzərində qurulduğunu göstərir.

Nəticə

Müəllimin pedaqoji vəzifələri çoxşaxəli və dinamik bir sistem təşkil edir. Bu vəzifələr yalnız bilik ötürmək funksiyasından ibarət olmayıb, tədris, tərbiyə, inkişafetdirici, kommunikativ və təşkilatçılıq funksiyalarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə həyata keçirilir. Müasir pedaqogika müəllimi həm bilgi ötürən, həm də şəxsiyyət formalaşdıran, həmçinin sosial lider və mentor kimi təqdim edir. O, sinifdə öyrənmə prosesini istiqamətləndirən, şagirdlərin fərdi və sosial inkişafını dəstəkləyən və tədris mühitini səmərəli idarə edən əsas subyektdir.

Müəllimin sosial-pedaqoji rolu yalnız təhsil sisteminin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi, mədəni və intellektual inkişafına yönəlib. Onun fəaliyyəti gələcək nəsillərin dünyagörüşünü formalaşdırır, onların vətəndaşlıq məsuliyyətini artırır, etik və humanist dəyərlərə bağlılığını gücləndirir. Müasir cəmiyyətin tələbləri müəllimi yalnız dərs deyən şəxs kimi deyil, həm də dəyərlər sistemi yaradan, sosial məsuliyyət aşılaman və liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirən şəxs kimi görməyi tələb edir.

Bu baxımdan, müəllimlik peşəsinin elmi-nəzəri əsaslarının gücləndirilməsi, pedaqoji etikanın formalaşdırılması və müəllimin sosial statusunun yüksəldilməsi müasir təhsil siyasətinin prioritet məsələlərindən biri olmalıdır. Bu, təkcə müəllimin peşəkar fəaliyyətini dəstəkləmək üçün deyil, həm də təhsil keyfiyyətinin artırılması və cəmiyyətin intellektual-mənəvi inkişafının təmin edilməsi üçün zəruridir. Müəllim həm təhsil sistemində, həm də bütövlükdə cəmiyyətdə nümunəvi lider və inkişaf etdirici agent kimi çıxış etməli, öyrənmə prosesini və sosial inteqrasiyanı əlaqələndirən əsas subyekt kimi fəaliyyət göstərməlidir.

Beləliklə, müəllimin rolu multidimensial və dinamikdir; o, həm bilik ötürən, həm şəxsiyyət formalaşdırıcı, həm də sosial və psixoloji dəstəyi təmin edən bir lider kimi fəaliyyət göstərir. Bu yanaşma müasir təhsilin kompleks və inkişafetdirici tələblərinə cavab verir və müəllim peşəsinin sosial-pedaqoji əhəmiyyətini gücləndirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2013). *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Strategiyası*. Rəsmi nəşr, 5–10.
2. Bruner, J. (1960). *The process of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 12–19.
3. Dewey, J. (1916). *Democracy and education*. Macmillan, 55–65.
4. Əliyev, M. (2017). *Təhsilin fəlsəfi əsasları*. Elm, 28–36.
5. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum, 20–46.
6. Həsənov, Ə. (2016). *Pedaqogika*. Təhsil, 42–78.
7. Hüseyinzadə, Ə. (2015). *Müəllim şəxsiyyətinin formalaşması*. Nurlan, 30–40.
8. Quliyev, S. (2020). *Pedaqoji etika və müəllimlik mədəniyyəti*. Azərənəşr, 50–55.
9. Məmmədov, A. (2019). *Müasir təlim texnologiyaları*. Adiloğlu, 15–20.
10. Məmmədov, Ə. (2018). *Müasir pedaqogika problemləri*. Elm və Təhsil, 60–68.
11. Suxomlinski, V. A. (1979). *Uşaqlara ürəyimi verirəm*. Pedaqogika, 22–28.
12. UNESCO. (2018). *Teachers and teaching in a changing world*. UNESCO Publishing, 12–18.

Daxil oldu: 24.12.2025

Qəbul edildi: 02.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/18-22>

Sevda İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0003-4450-6153>
sevdaismayilova@rambler.ru

Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda milli-mənəvi sahədə həyata keçirdiyi siyasət (1920–1940-cı illər)

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda Aprel işğalından sonra sovet hakimiyyətinin 1920–1940-cı illərdə din, dil, təhsil, elm sahəsində apardığı siyasət və onun mahiyyəti açılır, II Dünya müharibəsindən sonrakı stalinizmin elm və təhsilə vurduğu zərbənin Azərbaycan elmində mənfi təzahürləri şərh edilir. Bolşevik hökumətinin “Allahsızlar cəmiyyəti” yaratması, Azərbaycan xalqını öz mənəvi köklərindən uzaqlaşdırmaq, onun birliyini sarsıtmaq üçün din xadimlərinə, məscidlərə, islam dini ayini olan məhərrəmliyə, müqəddəs bayramlardan Ramazan və Qurban bayramlarına qarşı mübarizəsi araşdırılır. Azərbaycanda yeni təhsil sisteminin yaradılmasında sovet hakimiyyətinin əsas siyasəti göstərilir, bu siyasətin mahiyyətə sovet rejiminə və mövcud quruluşa sədaqətli yeni gənc nəsil yetişdirmək, savadlı yerli kadrlar hazırlamaqdan ibarət olması araşdırılır. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin savadsızlığın ləğvi, əlifba islahatları sahəsində həyata keçirdiyi siyasətin mahiyyəti açılır. BDU-nun milliləşdirilməsi səbəbləri araşdırılır.

Açar sözlər: *Azərbaycan SSR, sovet hakimiyyəti, xalq təhsili, əlifba islahatları, savadsızlığın ləğvi, kommunist ideologiyası, milliləşdirmə*

Sevda İsmayılova
Baku State University
PhD in History
<https://orcid.org/0000-0003-4450-6153>
sevdaismayilova@rambler.ru

The Policy Implemented by the Soviet Authority in the National-Moral Field in Azerbaijan (1920s-1940s)

Abstract

The article reveals the policy of the Soviet government in Azerbaijan in the field of religion, language, education, science in 1920-1940, established after the April occupation, and its essence. Disclosing negative factors after II world war Stalinism in the science and features of Azerbaijan. The Bolshevik government's struggle against religious figures, mosques, the Islamic religious rite of Muharram, and the holy holidays of Ramadan and Eid al-Adha in order to create a "Godless Society" and distance the Azerbaijani people from their spiritual roots and undermine their unity is being investigated. It was emphasized that history and geography, which are considered "political subjects", are under the complete control of the Communist Party, and that these subjects are used as the main ideological weapon in the formation of the "new man" who will be the founder of the socialist society, and in fact, the Soviet citizen. The article also examines the essence of the Soviet government's policy in the elimination of illiteracy, alphabet reforms in Azerbaijan. The reasons for the nationalization of BSU were investigated.

Keywords: *Azerbaijan SSR, Soviet power, public education, alphabet reforms, elimination of illiteracy, communist ideology, nationalization*

Giriş

Azərbaycanın 1920-ci il aprelin 28-də XI Qızıl Ordu tərəfindən işğalından sonra sovet hakimiyyətinin quruculuq işləri başlandı. Digər sahələr kimi milli-mənəvi sahə də sovet ideologiyasına uyğunlaşdırılmalı idi. Yeni sovet insanında formalaşdırılan kommunist ideologiyası dinin məhv edilməsi və Allahın inkarı üzərində qurulmuşdu. Sovet hakimiyyəti Azərbaycan xalqını öz mənəvi köklərindən uzaqlaşdırmaq, onun birliyini sarsıtmaq üçün elə ilk günlərdən din xadimlərini cəmiyyətin tərəqqisinə mane olan təbəqə, gerilik, cəhalət yayan, əksinqilabçı, xalq düşməni adlandıraraq onları nüfuzdan salmağa, məhv etməyə, müsəlmanların toplaşdığı məscidləri isə dağıtmağa və ya onları klub, kitabxanaya çevirməyə başladı. Zorakı tədbirlər nəticəsində Şimali Azərbaycanda, guya Konstitusiyaya əsaslanan hakimiyyət orqanları formalaşdırıldı, sovet sosialist demokratiyası bərqərar oldu. Əslində isə yeni yaradılan demokratiya formal demokratiya idi. Moskvanın “vahid və bölünməz” imperiyanı bərpa etmək səylərinin nəticəsi idi. Milli-mənəvi dəyərlər özəlləşdirildi. Məzmunca milli, formaca sosialist mədəniyyəti, yeni sovet təhsili yaradıldı. Bu, bolşeviklərin “milli dilə olan qayğısını” əhaliyə nümayiş etdirməkdən ötrü idi. 27 iyun 1924-cü ildə Azərbaycan SSR MİK-in dövlət dili haqqında dekreti verildi (Sobraniye uzakoneny i rasporyajeny, 1924, s. 214). Əslində milli respublikalarda kommunist rejiminin mövqeyini möhkəmləndirməkdən ötrü milli dilin işlədilməsi üçün şəraitin yaradılması tələb olunurdu. Həm də xalq kütlələrinə kommunist ideyalarını aşılamaqdan ötrü savadlılığı, təhsil sisteminin səviyyəsini qaldırmaq lazım idi. Ali məktəblərin milliləşdirilməsi prosesi başlandı.

Tədqiqat

1926-cı ildə “Allahsızlar cəmiyyəti”nin Bakı bürosu yanında Azərbaycan dilində üç aylıq axşam kursları — dinə qarşı mübarizə kursları açıldı. Sovetləşmənin ilk günlərindən müsəlman ruhaniliyinin sosial-iqtisadi və silki hüquqları sarsıdıldı. 1937-ci ildə Moskvanın komandası ilə Azərbaycanda qolçomaq, əksinqilabçı, milliyyətçi adı ilə kütləvi həbslər başlandı. 1937-ci ilin iyulundan yerlərdə “üçlükler” yaradıldı. Rusiya Federasiyası Federal Təhlükəsizlik Xidməti arxiv göstəricilərinə görə 1937–1938-ci illərdə siyasi əsaslar üzrə SSRİ-də 1.575.259 nəfər həbs edilmiş, onların böyük bir qismi isə güllələnmişdi (Lubyanka, 2004, s. 659). 1930-cu illərdə repressiyaya məruz qalmış din xadimləri də az deyildi. Onlardan biri, adı “fəal antisovet ünsürlərin cəmiyyətdən kənar edilib ləğv olunması şəxslərin siyahısı”na salınmış keçmiş Cənubi Qafqaz qazısı, 83 yaşlı Mir Məmmədkərim Mir Cəfər oğlu idi. O, dinin gizli yayılması ilə məşğul olmaqda, çadranın götürülməsi əleyhinə təbliğatda günahlandırılmış, axtarış zamanı isə evindən “39 ədəd müxtəlif antisovet Quran” müsadirə edilmişdi. Az. SSR XDİK Fövqəladə Üçlüyünün 1938-ci il mayın 2-də keçirilən iclasının qərarı ilə Mir Məmmədkərim Mir Cəfər oğlu güllələnmişdi (Bünyadov, 1993, s. 274–278). Şərur rayonunun Yayıcı kəndindən olan molla Məhəmməd Hacı Əhməd oğlu və molla Ələkbər Cabbar oğlu da antisovet təbliğatı aparmaqda və panislamizmdə ittiham olunaraq Dövlət Siyasi İdarəsinin 5 mart 1931-ci ildə çıxardığı qərara əsasən güllələnmişdilər (Hüseynbəyli, 2006, s. 44–45). 1928-ci ilin dekabrında “Məscidlərin kəndlilərin mədəni ehtiyacı üçün verilməsi haqqında” məsələyə baxıldı. Müxtəlif idarələrə məscidlərdən minbərləri, kilsələrdən xaçları çıxarmaq, ağartmaq üçün əmr verildi (Dekrety Azrevkoma (1920–1921 gg.): Sbornik dokumentov, 1988, s. 254). Bütün Azərbaycanda 1929-cu ildə 400 məscid bağlanmışdı. 1929-cu ildə Azərbaycan qəzalarında 120 məscid binası zəbt edilib məktəb üçün istifadəyə verilmişdi (Azərbaycan tarixi, 2001, s. 44–45). Milli adət-ənənə və məişətimizə qarşı kampaniyalar keçirilirdi. İslam dini ayinlərinin keçirilməsinə qarşı da təbliğat işi gücləndirildi. Müqəddəs Qurban bayramı, Məhərrəmlik (aşura) mərasiminin keçirilməsi qadağan edilmişdi. Hətta milli bayram — yazın gəlməsi bayramı olan Novruz bayramı da dini bayram sayılaraq qadağan edilmişdi. 1927-ci ildə ramazanla bağlı bolşeviklərin hazırladığı tezislər dərc edildi. 11 maddədən ibarət olan bu tezislərdə orucluğu ancaq zərərindən bəhs edilirdi (Gadzhibeyli, 1993, s. 128). İslamın başqa mərasimləri kimi Qurban bayramı da bolşeviklər tərəfindən təqib edilirdi. Onlar mətbuatda pamfletlər, karikaturalarla çıxış edir, müsəlmanların dini hissələrini təhqir edirdilər. Sovet hakimiyyətinin Azərbaycandakı siyasətində yol verdiyi əyintilər bu hakimiyyətə qarşı müqavimət hərəkətinə səbəb oldu. Sovet hakimiyyəti Azərbaycan xalqını öz mənəvi köklərindən uzaqlaşdırmaq üçün təhsil siyasətini bəhanə gətirərək ibtidai məktəbləri ilk növbədə dini məktəblərin mövcud olduğu

kəndlərdə inşa etməyi vacib sayırdı (ARPIİSSA, n.d., s. 340). Müəllimlərin ümumi təhsil səviyyəsinin artırılmasına, onların “ideoloji” tərbiyəsinə xüsusi fikir verilirdi. 1936-cı ildən başlayaraq müəllimlərin attestasiyası keçirilirdi. Bu qərar ilə partiyaya sadıq müəllimlər müəyyənləşdirilməli, qohumları arasında “xalq düşməni” adını almış şəxslər isə məktəblərdən uzaqlaşdırılmalı idi. 1920-ci illərdə bolşevik hökumətinin irəli sürdüyü yanlış tezisə görə Azərbaycan “başdan-başa savadsızlar ölkəsi” idi, buna görə də Azərbaycanda xalq maarifinin birinci dərəcəli vəzifəsi əhalinin savadsızlığını ləğv etmək hesab olunurdu. Əslində isə, əhalinin bir hissəsi dini məktəblərdə, xeyli hissəsi isə çar hökumətinin dövründə açılmış müxtəlif tipli ibtidai və orta məktəblərdə təhsil almışdı. 1922–1923-cü dərəcə ilində savadsızlığı ləğv etmə kursu və məktəblərində 14336 nəfər çalışırdı. XKS-nin sədri Q.Musabəyovun rəhbərliyi ilə 1923-cü ilin dekabrın 17-də “Savadsızlıqla mübarizə komitəsi” təşkil edildi (ARPIİSSA, n.d., s. 199). “Rədd olsun savadsızlıq cəmiyyəti” 1924-cü il iyulun 17-dən fəaliyyətə başladı. Xalq Daxili İşlər Komissarı H.Sultanov savadsızlığın əleyhinə yaradılmış cəmiyyətin sədri seçilmişdi. Yeniyetmələrin, 16–35 yaş arası insanların bu kurslara cəlb edilməsinə diqqət yetirilirdi (ARPIİSSA, n.d., s. 49–50). 1923–1924-cü tədris ilində 21480 nəfər savadsızlığı ləğv etmə məntəqələrində ancaq əlifba savadı qazanmışdı (ARPIİSSA, n.d., s. 165). Aprel işğalından sonra kommunistlər inzibati-amirlik sisteminin iradəsi olaraq yeni türk əlifbasına keçidi sürətləndirdilər. 1922-ci ilin mayında əlifbanın latınlaşdırılması işini aparan Yeni Türk Əlifbası (YTƏ) Daimi Komitəsi yaradıldı. 1923-cü il oktyabrın 20-də Azərbaycan SSR MİK-in qəbul etdiyi “Yeni Azərbaycan əlifbasının dövlət əlifbası kimi tanınması haqqında” dekretinə uyğun olaraq bütün idarə və təşkilatlara kargüzarlığı həm əski, həm də yeni əlifbada aparmaq haqqında göstəriş verildi. “Yeni türk əlifbası haqqında” dekretə əsasən o, “dövlət və məcburi” əlifba kimi elan edildi. Lakin əhalinin əksəriyyəti hələ bu əlifba ilə tanış deyildi. Kommunistlərin məntiqinə görə əlifba islahatı sosializm cəmiyyətinin yeni keyfiyyətli insanını formalaşdırmaqdan, xalqların irəli getməsi üçün öz keçmişləri ilə əlaqələri qətiyyətlə qırmalarından ötrü bir vasitə idi. Vahid şəkllə salınmış latın əlifbası Azərbaycanda 1932-ci ilin iyununda qəbul edildi. 1928-ci ildə Türkiyədə latın əlifbasına keçildikdən sonra türk dünyasının mənəvi birliyinin möhkəmlənəcəyindən qorxan sovet hakimiyyətinin göstərişi ilə Azərbaycan yazısının latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilməsi haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti 1939-cu il iyulun 11-də qanun qəbul etdi. Qanunda göstərilirdi ki, Azərbaycan yazısı 1940-cı il yanvarın 1-dən başlayaraq latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilsin (ARPIİSSA, n.d., s. 1). M.Ə.Rəsulzadənin göstərdiyi kimi, mədəniyyətin ruslaşdırılması — bu, Azərbaycanın həqiqi bir faciəsi idi. Sovetləşdirmənin ilk dövrlərində bu siyasət mədəniyyətin “formaca milli, məzmunca kommunist” olmasından bəhs edən bolşevik formulu ilə maskalanırdı (Rəsulzadə, 1991, s. 98). Xalq Daxili İşlər Komissarlığı Dövlət Təhlükəsizlik İdarəsinin məlumat və arayışlarında Azərbaycanın bir sıra ziyalıları tərəfindən əlifba islahatı ilə bağlı etirazlar isə əksinqilabçı, milliyyətçi, milli qarşıdurma yaradan antisovet çıxışları kimi qiymətləndirilirdi. Azərbaycan SSR XDİK müavini Markaryan tərəfindən hazırlanmış bir arayışda “türkofillərin” yeni rus əlifbasına keçidə etirazları onların osmançılığı, türk mədəniyyətini təbliği kimi əsaslandırılır, əksinqilabi elementlərin yeni əlifbanı nüfuzdan salmaqdan ötrü dağıdıcı, ziyankar fəaliyyətləri “ifşa edilirdi”. Sovet hakimiyyəti Azərbaycanın “nümünəvi”, “milli” bir respublika olduğunu sübut etməli idi. Beləliklə, ali məktəblərin milliləşdirilməsi prosesi başlandı. 1923-cü il iyulun 15-də AK(b)P MK-nın qərarı ilə ali məktəblərə qəbul zamanı azərbaycanlılara üstünlük verilməli idi. 03 aprel 1927-ci ildə AK(b)P MK Rəyasət Heyəti Azərbaycan Dövlət Universitetinin daha da türkləşdirilməsi haqqında göstəriş verdi. 1927/28–1929/30-cu illərdə ADU-nun türkləşdirilməsi prosesi üç istiqamətdə gedirdi: Universitetə qəbul edilən abituriyentlər arasında azərbaycanlı tələbələrin sayının artırılması, akademik tərkibdə azərbaycanlıların sayının artırılması, Azərbaycan dilində dərslük və dərslər vəsaitlərinin hazırlanması (ARDA, n.d., s. 2). Bu proses “sosializm quruculuğunun genişləndirilməsi”, “kənddə mədəni quruculuq”la əlaqələndirildi. BDU-nun ilk azərbaycanlı rektoru olmuş Tağı Şahbazinin təşəbbüsü ilə gənc elmi qüvvələr axtarılır, universitetə dəvət olunurdular. S.Kazımbəyov, Ə.Ubaydulın, B.Çobanzadə, B.Həsənbəyov, B.Talıblı, V.Xulufu və b. belələrindən idi. T.Şahbazi Universitetə görkəmli rus alimlərini də dəvət edirdi (ARDA, n.d., s. 2-nin arx.). Tağı Şahbazi türk xalqlarının birliyi ideyasına da biganə deyildi. Məsələn, onun razılığı ilə 08 may 1927-ci ildə Şərqsünəslük şöbəsində prof. B.Çobanzadənin

rəhbərliyi ilə türkoloji kabinet açılmış, tədris üçün 3800 man. vəsait ayrılmışdı. “Anadolu türklərinin ədəbiyyatı” fənninin tədrisi haqda ADU İdarəsi qərar qəbul etmişdi (ARDA, n.d., s. 2). Prof. Ə.Qubaydulina Dövlət Dumasının stenoqrafik hesabatlarından türk-tatar deputatlarının çıxışlarının çapı üçün 40 man. məbləğ ayrılmasına icazə verilmişdi (ARDA, n.d., s. 1-in arx.). II Dünya müharibəsindən sonra çoxmillətli ittifaq respublikalarından ibarət olan bir ölkədə milli şüurun inkişafının qaçılmaz olması fikrini Stalin dərk edirdi. Belə ki, Almaniya üzərində qələbədə rus xalqının xüsusi rolu məsələsi aparıcı ideologiyaya çevrilirdi. “Hakim millət” tezisi, “birləşdirmə” konsepsiyası özünü ictimai və tarix elmlərində daha bariz göstərməyə başladı. Akademik Heydər Hüseynovun 1949-cu ildə nəşr olunmuş “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabı ilə də məhz bu baş verdi. H.Hüseynov kitabında Mirzə Kazım bəyin “Müridizm və Şamil” əsərini Şamilin başçılığı altında dağlıların xalq-azadlıq hərəkatına həsr edilmiş tədqiqat adlandırır, Mirzə Kazımbəyin Şamili xalqın nümayəndəsi, dağlıların cəsur rəhbəri, ruhani və dünyəvi hakimiyyəti öz əllərində cəmləşdirən bir imam kimi səciyyələndirdiyini yazırdı. Heydər Hüseynov müridizmin Azərbaycanda da mövcud olduğunu, çarizmin müstəmləkəçilik zülmü əleyhinə çevrildiyini göstərirdi (Hüseynov, 2007, s. 149–153). 1950-ci ilin 3 iyulunda M.S.Bağirovun ÜİK(b)P-nin katibi Q.Malenkova ünvanlandığı məktubda indiyə qədər tarixi ədəbiyyatda Qafqaz müridizmi və Şamil hərəkatının düzgün işıqlandırılmadığı vurğulanır. M.C.Bağirovun Q.Malenkova göndərdiyi məqalə “Bolşevik” jurnalında çap edilir. Məqalədə Şeyx Şamil Türkiyənin və onun arxasında dayanmış İngiltərənin casusu adlandırılır. Əsas tezis də ondan ibarət idi ki, Rusiyaya birləşdirilmə bütün Qafqaz xalqları üçün böyük xoşbəxtlik olub. Bu məsələ ilə bağlı 1950-ci il 14–15 iyulda ziyalıların ümumbakı yığıncağında görkəmli alimlər, SSRİ EA-nın müxbir üzvü A.Makovelski, professorlar Ə.Sumbatzadə, M.İrəvanski, Y.Tokarjevski, Ə.Dəmirçizadə və başqaları kitabın mürtəcə məğzini başa düşməyib ona müsbət rəy verməkdə günahlandırıldılar (İsmayılov, 2003, s. 253–256). Beləliklə, H.Hüseynov bütün vəzifələrdən azad edilmiş, ona verilən Stalin mükafatı geri alınmış, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvlüyündən çıxarılmış, özü isə nəzarətə götürülmüşdü. Bunlara dözə bilməyən filosof 1950-ci ildə intihar etmişdi. 1955-ci il yanvar ayının 13-də Azərbaycan KP MK-nın bürosunda “Həbsdən azad olan, sürgündən qayıdan və bəraət alan vətəndaşların ərizələrinə baxılması üzrə komissiya” yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Azərbaycan KP MK-nın bürosu 1955-ci il oktyabrın 21-də Heydər Hüseynovun elmi əsərlərindən istifadənin mümkünlüyü haqqında qərar qəbul etdi.

Nəticə

Sovet hakimiyyəti 1920–40-cı illərdə xalqımızı öz milli-mənəvi köklərindən uzaqlaşdırmağa çalışsa da, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra islam dini dəyərlərinin yayılması və təbliğinə, dini icmaların fəaliyyətinə, dini ayin və mərasimlərin icrasına geniş şərait yaradılmışdır, milli-mənəvi dəyərlər qorunur və təbliğ edilir. Yeni təhsil sisteminin yaradılmasında sovet hakimiyyətinin əsas məqsədi sovet rejiminə və mövcud quruluşa sədaqətli, kommunist ideologiyalı yeni gənc nəsil yetişdirmək, savadlı yerli kadrlar hazırlamaqdan ibarət olmuşdu. BDU-nun milliləşdirilməsi sovet hakimiyyətinin ideoloji siyasəti ilə bağlı olsa da, təhsilin türk (Azərbaycan) dilində aparılması həyata keçirildi, milli kadrların sayı artdı, BDU respublikada milli ali məktəbə çevrildi. Lakin 30-cu illərin repressiyaları 1946–1950-ci illərin əvvəllərində də davam etdirilmiş və bu, Azərbaycanda milli-mənəvi mühitə, xüsusən, təhsil, elm sahəsinə böyük zərbə vurmuşdu.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. (n.d.). f. 1640, siy. 3, s.v. 34.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. (n.d.). f. 1640, siy. 3, s.v. 69.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. (n.d.). f. 1640, siy. 5, s.v. 303.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. (n.d.). f. 1640, siy. 5, s.v. 304.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi. (n.d.). f. 1, siy. 4, s.v. 10.

6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi. (n.d.). f. 1, siy. 5, s.v. 60.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi. (n.d.). f. 1, siy. 6, s.v. 201.
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi. (n.d.). f. 1, siy. 32, s.v. 694.
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi. (n.d.). f. 1, siy. 74, s.v. 256–260.
10. Azərbaycan tarixi. (2001). 7 cildə (VI cild). Elm.
11. Bünyadov, Z. (1993). *Qırmızı terror*. Azərənəşr.
12. Dekrety Azrevkoma (1920–1921 gg.): Sbornik dokumentov. (1988). Azərənəşr.
13. Gadzhibeyli, D. (1993). *Izbrannoye*. Azerneshr.
14. Hüseynbəyli, N. (2006). *XX əsrin 20–30-cu illərində Naxçıvan MSSR-də siyasi repressiya və onun nəticələri* (T.ü.f.d. dissertasiyası).
15. Hüseynov, H. (2007). *Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən*. Şərq-Qərb.
16. İsmayılov, E. (2003). *Vlast i narod: Poslevoyenny stalinizm v Azerbaydjane, 1945–1953*. Adiloğlu.
17. Lubyanka: Stalin i qlavnoye upravleniye gosbezopasnosti NKVD, 1937–1938. (2004). Materik.
18. Rəsulzadə, M. (1991). *Əsrimizin Səyavuşu*. Gənclik.
19. Sobraniye uzakoneniy i rasporyajeniy raboçe-krestyanskoqo pravitelstva Azerbaydjanskoy SSR. (1924). № 7. Narodnyy komissariat yustisii.

Daxil oldu: 13.12.2025

Qəbul edildi: 23.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/23-26>

Natavan Seyidzadə
Baku State University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0004-1175-8789>
naraseyid86@gmail.com

Teaching English Through Games

Abstract

This article examines the role of games in teaching English as a foreign language and their impact on students' motivation and language development. Modern language teaching emphasizes the use of interactive and student-centered methods that encourage active participation in the learning process. Games provide an effective way to create an engaging classroom environment where students can practice language skills in a meaningful and enjoyable way. The study analyzes different types of educational games, including vocabulary games, grammar games, and communicative activities, and discusses their benefits in improving speaking, listening, and vocabulary skills. The findings show that games help reduce students' anxiety, increase motivation, and promote cooperation and communication among learners. Furthermore, games allow teachers to present language structures in real-life contexts, which improves students' understanding and retention of new information. The article concludes that integrating games into English language teaching can significantly enhance the effectiveness of lessons and support the overall language learning process.

Keywords: *language learning, educational games, english language teaching, student motivation, communicative activities*

Natavan Seyidzadə
Bakı Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0004-1175-8789>
naraseyid86@gmail.com

Oyunlar vasitəsilə ingilis dilinin öyrədilməsi

Xülasə

Bu məqalə xarici dil kimi ingilis dilinin tədrisində oyunların rolunu və onların şagirdlərin motivasiyası və dil inkişafına təsirini araşdırır. Müasir dil tədrisi öyrənmə prosesində fəal iştirakı təşviq edən interaktiv və şagirdyönümlü metodların istifadəsini vurğulayır. Oyunlar şagirdlərin dil bacarıqlarını mənalı və maraqlı şəkildə tətbiq edə biləcəkləri cəlbedici sinif mühiti yaratmaq üçün effektiv vasitədir. Tədqiqat müxtəlif tədris oyunlarının, o cümlədən lüğət oyunları, qrammatika oyunları və kommunikativ fəaliyyətlərin təhlilini təqdim edir və onların danışmaq, dinləmə və söz ehtiyatının inkişafına verdiyi töhfələri müzakirə edir. Nəticələr göstərir ki, oyunlar şagirdlərin narahatlığını azaldır, motivasiyasını artırır və öyrənmə arasında əməkdaşlıq və ünsiyyəti təşviq edir. Bundan əlavə, oyunlar müəllimlərə dil strukturlarını real həyat kontekstində təqdim etməyə imkan yaradır ki, bu da şagirdlərin yeni məlumatı daha yaxşı anlamasına və yadda saxlamasına kömək edir. Məqalə belə nəticəyə gəlir ki, oyunların ingilis dili tədrisinə inteqrasiyası dərslərin effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır və ümumi dil öyrənmə prosesini dəstəkləyir.

Açar sözlər: *dil öyrənmə, tədris oyunları, ingilis dili tədrisi, şagird motivasiyası, kommunikativ fəaliyyətlər*

Introduction

In modern language education, teachers are expected to use interactive and student-centered teaching methods that motivate learners and support effective language acquisition. Traditional teaching approaches often focus on memorization and repetitive exercises, which may reduce students' motivation and engagement. For this reason, educators increasingly integrate games into the English language classroom as a way to create a more dynamic and enjoyable learning environment. Games play an important role in language learning because they encourage students to participate actively in the learning process. They provide opportunities for meaningful communication, collaboration, and creative thinking. According to Wright, Betteridge, and Buckby (2006), games help learners practice language skills in real contexts while maintaining their interest and attention. In addition, games create a relaxed atmosphere where students feel comfortable using the target language without fear of making mistakes.

Research

Another advantage of using games in language teaching is their ability to develop different language skills simultaneously. Communication games help students improve speaking and listening abilities, while vocabulary and grammar games reinforce language structures in an enjoyable way. Hadfield (1999) states that games encourage learners to interact with each other and use language for a clear purpose. As a result, students become more confident and motivated in the learning process.

Furthermore, the use of games is particularly effective for young learners because children naturally learn through play. Lewis and Bedson (1999) emphasize that games capture children's attention and make the learning process more meaningful. Therefore, integrating games into English language teaching can significantly enhance students' motivation, participation, and overall language development. The purpose of this article is to examine the role of games in teaching English as a foreign language and to analyze how they contribute to improving students' language skills and motivation.

Literature Review

Many researchers and educators have emphasized the importance of games in language learning. Wright, Betteridge, and Buckby (2006) explain that games are not only enjoyable activities but also powerful tools for language practice. They argue that games allow students to use language creatively while developing their communicative competence.

Lee (1979) also highlights the educational value of games and contests in language teaching. According to him, games help transform traditional lessons into interactive experiences that promote active learning. Students are more willing to participate in activities that involve competition and cooperation.

Grammar teaching can also benefit from the use of games. Rinvolveri (1984) suggests that grammar games help learners practice grammatical structures in meaningful contexts rather than simply memorizing rules. This approach improves both understanding and retention of grammar.

Vocabulary learning is another area where games have proven to be effective. Uberman (1998) states that vocabulary games provide repetition and contextual use of words, which helps students remember new vocabulary more easily. Similarly, Huyen and Nga (2003) found that games increase learners' motivation and create a positive learning environment.

In addition, communicative activities and fluency games can improve students' speaking skills. Klippel (1984) argues that interactive speaking activities encourage learners to express their ideas freely and develop confidence in communication.

Modern teaching methodology also supports the use of games. Harmer (2007) and Scrivener (2011) emphasize that successful language teaching requires interactive and student-centered activities. Games meet these requirements because they promote collaboration, creativity, and active learning.

Methodology

This study is based on a qualitative analysis of teaching methods and educational literature related to the use of games in English language teaching. The main aim of the methodology is to explore

how games influence language learning, increase student motivation, and contribute to the development of different language skills. In order to achieve this aim, a wide range of academic sources such as books, journal articles, and methodological guides on English language teaching were reviewed and analyzed. The research focuses on several types of educational games that are commonly used in English language classrooms. These include vocabulary games, grammar games, communicative games, and role-playing activities. Vocabulary games help learners practice and remember new words through repetition and contextual usage. Grammar games are designed to reinforce grammatical structures in a more interactive and engaging way, allowing students to understand how grammar functions in real communication. Communicative games encourage interaction among learners and help develop speaking and listening skills. Role-playing activities simulate real-life situations, giving students the opportunity to practice language in meaningful and authentic contexts.

In addition, the study examines how these games are implemented in classroom settings. Teachers often integrate games into different stages of the lesson, such as warm-up activities, practice stages, or revision sessions. For example, games may be used at the beginning of a lesson to activate prior knowledge, during the main part of the lesson to practice new language structures, or at the end of the lesson to review previously learned material. This flexible use of games allows teachers to adapt activities according to students' needs, language level, and learning objectives. The methodology also considers classroom practices where teachers incorporate games to enhance students' engagement and participation. Educational literature indicates that when games are integrated into lessons, students tend to participate more actively and show greater enthusiasm for learning. Games often create a positive and supportive classroom atmosphere where students feel comfortable expressing their ideas and experimenting with language. Furthermore, the qualitative approach allows the researcher to examine the pedagogical benefits of games in language teaching. Observations from previous studies and teaching experiences suggest that games not only improve language skills but also develop students' social interaction, teamwork, and problem-solving abilities. As a result, games can be considered an effective teaching strategy that supports both linguistic and communicative competence.

Overall, this methodology provides a comprehensive understanding of how educational games contribute to the teaching and learning of English as a foreign language. By analyzing different types of games and their implementation in classroom environments, the study highlights the importance of interactive and student-centered approaches in modern language education.

Discussion

The use of games in English language teaching offers several important benefits. First, games increase student motivation. When learners participate in enjoyable activities, they become more interested in the lesson and more willing to practice the language. Second, games promote communication among students. Many language games require interaction, cooperation, and discussion, which help learners develop speaking and listening skills. According to Hadfield (1999), communicative games encourage students to use language in meaningful contexts rather than simply repeating isolated sentences. Third, games create a relaxed and supportive learning environment. Students often feel anxious when speaking a foreign language, but games reduce this anxiety and make learners feel more comfortable. This allows them to experiment with language and learn from their mistakes.

Another advantage of games is their ability to support vocabulary learning. As Nation (2001) explains, effective vocabulary learning requires repeated exposure and meaningful use of words. Games provide these opportunities by encouraging students to use new vocabulary in different situations. Finally, games can help develop students' social skills and teamwork.

When students work together in groups or pairs, they learn to cooperate, share ideas, and solve problems collectively. These skills are valuable not only for language learning but also for students' overall personal development.

Conclusion

In conclusion, games are an effective and valuable tool in teaching English as a foreign language. They increase students' motivation, create a positive classroom atmosphere, and encourage active participation in the learning process. Through games, students can practice vocabulary, grammar, speaking, and listening skills in a meaningful and enjoyable way.

Educational research demonstrates that games improve both language acquisition and student engagement. When teachers incorporate games into their lessons, students become more confident and willing to communicate in English. Therefore, games should be considered an essential component of modern language teaching methodology.

Future research may explore how digital and online games can further enhance English language learning in technologically advanced classrooms.

References

1. Ersoz, A. (2000). "Six Games for the EFL/ESL Classroom." *The Internet TESL Journal*, Vol. 6, No. 6.
2. Hadfield, J. (1990). *A Collection of Games and Activities for Low to Mid-Intermediate Students of English*. Longman.
3. Hadfield, J. (1999). *Intermediate Communication Games*. Pearson Education.
4. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Pearson Longman.
5. Huyen, N. T. T., & Nga, K. T. T. (2003). "Learning Vocabulary Through Games." *Asian EFL Journal*, 5(4).
6. Klippel, F. (1984). *Keep Talking: Communicative Fluency Activities for Language Teaching*. Cambridge University Press.
7. Lee, W. R. (1979). *Language Teaching Games and Contests*. Oxford: Oxford University Press.
8. Lewis, G., & Bedson, G. (1999). *Games for Children*. Oxford University Press.
9. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
10. Rinvolucri, M. (1984). *Grammar Games: Cognitive, Affective and Drama Activities for EFL Students*. Cambridge University Press.
11. Scrivener, J. (2011). *Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching* (3rd ed.). Macmillan.
12. Uberman, A. (1998). "The Use of Games for Vocabulary Presentation and Revision." *English Teaching Forum*, 36(1), 20–27.
13. Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. (2006). *Games for Language Learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Received: 14.11.2025

Accepted: 27.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/27-31>

Naila Huseynova

Baku Engineering University
<https://orcid.org/0009-0000-1760-508X>
nhuseynova1@beu.edu.az

Yegana Aghamaliyeva

Azerbaijan State University of Economics
PhD in Architecture
<https://orcid.org/0000-0002-9461-0904>
agamaliyeva_yegana@unec.edu.az

Fashion and Cultural Tourism: Sustainable and Ecological Design Challenges in the Formation of the Karabakh Brand

Abstract

The Karabakh region possesses immense potential for the formation of a national brand rooted in its rich cultural heritage and traditions of applied decorative arts. However, the sustainable development of this brand through fashion and cultural tourism is directly linked to eco-friendly and sustainable design approaches. This article analyzes the ecological challenges, material-energy cycles, ethical production standards, and the role of digital transformation emerging during the integration of Karabakh's cultural codes into modern design within the context of fashion tourism. The author proposes a conceptual model that integrates circular design, slow fashion, the mobilization of local resources, AR/VR-based cultural experiences, and green event standards.

Keywords: *sustainable design, ecological design, fashion tourism, Karabakh, cultural heritage, circular economy, digital presentation*

Nailə Hüseynova

Bakı Mühəndislik Universiteti
<https://orcid.org/0009-0000-1760-508X>
nhuseynova1@beu.edu.az

Yeganə Ağamaliyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-9461-0904>
agamaliyeva_yegana@unec.edu.az

Moda və mədəni turizm: Qarabağ Brendinin formalaşmasında davamlı və ekoloji dizayn çətinlikləri

Xülasə

Qarabağ regionunun zəngin mədəni irsi və tətbiqi dekorativ və bədii sənət ənənələri əsasında milli brendin formalaşması üçün böyük potensialı var. Lakin bu brendin moda və mədəni turizm vasitəsilə davamlı inkişafı birbaşa ekoloji cəhətdən təmiz və davamlı dizayn yanaşmaları ilə bağlıdır. Bu məqalə moda turizmi kontekstində Qarabağın mədəni kodlarının müasir dizayna inteqrasiya olunması prosesində yaranan ekoloji çağırışları, material və enerji dövrlərini, etik istehsal standartlarını və rəqəmsal transformasiyanın rolunu təhlil edir. Müəllif dairəvi dizaynı, yavaş modanı, yerli resursların səfərbərliyini, AR/VR əsaslı mədəni təcrübələri və ekoloji cəhətdən təmiz tədbirlər üçün standartları birləşdirən konseptual model təklif edir.

Açar sözlər: *davamlı dizayn, eko-dizayn, moda turizmi, Qarabağ, mədəni irs, dövri iqtisadiyyat, rəqəmsal təqdimat*

Introduction

The global fashion industry is one of the most resource-intensive sectors in terms of water consumption, chemical pollution, carbon emissions, and textile waste. For Azerbaijan, this transition creates significant opportunities alongside challenges, particularly within the context of the "Karabakh" brand. Our objective is to identify the design challenges arising from the integration of Karabakh's cultural elements into fashion and cultural tourism within sustainable systems and to propose practical solution models (UNESCO, 2013).

Research

Relevance of the Topic

Today, the global fashion industry is considered one of the primary sectors deepening the ecological crisis due to the excessive consumption of water resources, chemical pollution, increasing carbon emissions, and the accumulation of textile waste. This situation necessitates a transition toward sustainable and ecological design for both the industry and nations. For Azerbaijan, the relevance of this topic is further heightened against the backdrop of the restoration of the Karabakh region, where the preservation of cultural heritage, the development of creative industries, and the formation of a new tourism brand are strategic priorities. Karabakh's traditions in carpet weaving, embroidery, national costume, and ornamentation possess both cultural and economic value, and their sustainable integration into modern fashion and tourism aligns with the country's creative economy goals. Therefore, researching sustainable and ecological design issues within the context of the "Karabakh" brand holds particular scientific and practical significance today (Ellen MacArthur Foundation, 2017).

Objectives and Tasks of the Research

The primary objective of this research is to identify the sustainability and ecological design challenges that emerge during the integration of Karabakh's cultural heritage into modern fashion and cultural tourism sectors, while proposing a conceptual model and practical approaches for their resolution. Within the framework of the study, an analysis of the ecological and ethical issues faced by Karabakh's cultural heritage in the context of fashion tourism is conducted. Furthermore, the theoretical foundations of sustainable design are synthesized, and the possibilities for applying material selection, production technologies, resource efficiency, and circular design principles to the "Karabakh" brand are explored. Additionally, the impact of digital experiences based on AR/VR technologies on fashion tourism is evaluated, and a six-pillar sustainable design model is developed for the Karabakh brand (Europran Commission, 2020, p. 12). The research also provides recommendations regarding ecological certification, community participation, and management mechanisms. Ultimately, a phased, practical, and strategic roadmap for Karabakh is formulated based on sustainable fashion and tourism-oriented approaches.

Research Methodology

The study was conducted using a multifaceted methodological framework, incorporating the following approaches: 1. Scientific and Theoretical Analysis: A comprehensive review of global literature regarding sustainable design, eco-design, circular economy, and fashion tourism. 2. Content Analysis: A structural investigation of Karabakh's artistic heritage, iconographic systems, traditional attire elements, and local artisanal practices. 3. Comparative Analysis: Benchmarking against international sustainable fashion brands and established cultural tourism models. 4. Design Thinking Approach: Mapping of critical problem areas, analysis of user experience (UX), and the systematic structuring of solution-oriented models. (Porter, 1990, pp. 71–73) 5. Systems Approach: Development of an integrative model encompassing material lifecycles, supply chain management, and experience design. 6. Visual-Schematic Modeling: Formulation of a "Six-Pillar Sustainable Design Model" and the creation of detailed life-cycle assessment (LCA) diagrams.

The integration of these methodologies ensures a comprehensive exploration of the subject from both theoretical frameworks and practical applications (Niinimäki, 2018).

Scientific Novelty of the Research

This research presents scientific novelty through the following key contributions:

1. Systematization of a Sustainable Design Model: For the first time, a sustainable design model specifically tailored for the "Karabakh" brand is presented in a systematized form. 2. Conceptual Integration Approach: A conceptual framework is formulated for the integration of Karabakh's cultural heritage into the modern fashion and tourism spheres within ecological and ethical boundaries. 3. Digital Innovation in the Design Process: The inclusion of AR/VR-based cultural experience design within the creative process is proposed as a practical innovation. 4. Integrative Production Mechanisms: Mechanisms such as material passports, traceability, and eco-labeling in the production of Karabakh cultural products are put forward as an integrative model. 5. New Theoretical Triad: The triad of "Slow Fashion + Circular Design + Digital Experience" is proposed as a novel theoretical approach within the context of fashion tourism. 6. Evidence-Based Strategic Roadmap: A scientifically grounded 12–18 month strategic roadmap for the Karabakh region, based on fashion tourism development, is formulated (Fletcher, 2010, pp. 261–163).

Research Limitations

Several limitations were taken into account during the conduct of this research. First, due to the ongoing reconstruction of the industrial and textile production infrastructure in Karabakh, large-scale practical examples and real-world production data are not yet fully available (UNESCO, 2021).

Furthermore, the implementation of AR/VR technologies into the local tourism system is still in its early stages; therefore, the lack of extensive empirical feedback and practical experience affects the depth of the investigation in this area. Since the necessary laboratory data and standardized reporting systems for the quantitative measurement of ecological impacts—particularly the water and carbon footprints—are also still in the developmental phase, it remains difficult to achieve absolute precision in these results. The absence of a systematized digital archive of cultural heritage samples from Karabakh limits the scientific analysis of specific motifs and ornaments. At the same time, the business model and the economic simulation component could be formulated with greater precision if comprehensive market data were available. Despite these limitations, this research covers the essential aspects of the subject and establishes a strong theoretical foundation for future studies (Bocken et al., 2014).

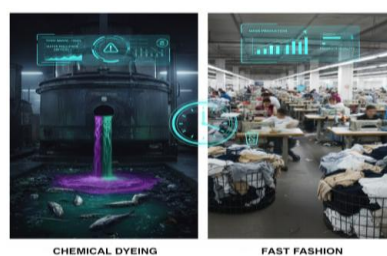
2. Main Part

1. Sustainable and Ecological Design: Concepts and Frameworks

Sustainable design aims to minimize environmental impact and maximize socio-economic value throughout a product's life cycle. The principles of the circular economy involve keeping materials within a closed loop, encouraging repair, and promoting reuse. Ecodesign parameters encompass material selection, production processes, extension of product lifespan, and post-consumer stages.

2. Key Design Challenges in the Karabakh Context

During the integration of Karabakh's cultural heritage into the modern fashion and tourism sectors, several critical design and sustainability challenges emerge. Foremost among these is the issue of material provenance and traceability. When the origins of yarns, dyes, and other raw materials used for Karabakh-specific textile, embroidery, and carpet motifs are not fully documented, ecological transparency is lost and consumer trust is weakened. The lack of traceability systems makes it difficult to determine which materials were processed at which stage, contradicting the principles of sustainable production (Fletcher, 2014).

Figur 1. Karabakh Design Challenges: Chemicals & Speed.

Furthermore, the chemical load of coloring and dyeing processes is a significant problem for the Karabakh brand. The region's national motifs are traditionally characterized by a rich color palette, but the synthetic dyes used to achieve these colors can pose a threat to the ecosystem. Chemically intensive dyeing processes lead to water pollution, increased toxic waste, and the risk of damaging the local environment (fig.1).

Consequently, there is an urgent need to transition to natural and low-chemical dyes. Another important issue relates to rapid production pressures (the risk of fast fashion). The popularization of Karabakh motifs increases the likelihood of shifting toward mass and rapid production. This could lead to negative consequences such as a decline in product quality, an increase in waste, and the commercial over-exploitation of cultural motifs. Implementing a "Slow Fashion" approach is vital to mitigate this pressure and ensure that products are manufactured in a more durable and responsible manner (Clark, 2008, pp. 440–442).

Simultaneously, ethical issues in the commercialization of community knowledge require special attention. When the skills and knowledge of Karabakh artisans, passed down through generations, are brought to the commercial market, the moral rights to this knowledge must be protected and fair income distribution must be ensured. Otherwise, cultural heritage may be exploited commercially, leaving local communities excluded from the value created.

Therefore, community licenses and fair labor mechanisms are essential. Finally, the ecological footprint of fashion and tourism events must be considered. Fashion exhibitions, festivals, and tourism flows impact the environment through energy consumption, transport emissions, and waste generation. In a region undergoing restoration like Karabakh, minimizing such impacts is particularly important. Green event standards—including the use of renewable energy, reusable decor, waste separation, and low-carbon logistics—are key tools in addressing this challenge (Henninger et al., 2016).

3. Conceptual Model for the Karabakh Brand

The Six-Pillar Model:

Cultural-Ethical Pillar: Protecting intellectual property and moral rights. 2. Material-Cycle Pillar: Focusing on circularity and sustainable sourcing. 3. Product-System Pillar: Ensuring durability and functional design. 4. Digital Experience: Integrating AR/VR for innovative brand storytelling. 5. Community and Economy: Empowering local artisans and ensuring fair income distribution. 6. Traceability and Measurement: Monitoring ecological and social impact through data. Through these pillars, design, production, experience, and management are systematically integrated (Fletcher, 2010, pp. 261–163).

Conclusion and Recommendations

The Karabakh brand creates long-term and measurable value only when it is based on a systematic approach rooted in sustainable and ecological design principles, rather than relying solely on aesthetic capital. This approach not only ensures the preservation of cultural heritage but also makes a significant contribution to the socio-economic empowerment of local communities. The implementation of sustainable design promotes the efficient use of the region's natural resources and minimizes ecological pressure (International Organization for Standardization, 2012).

Figur 2. Karabakh brand: Sustainability model.

Conclusion

Simultaneously, the use of motifs on a traceable and ethical basis serves to protect the cultural codes of Karabakh and prevents their commercial deformation. (fig.2) The application of digital technologies—including AR/VR-based presentations—enables the Karabakh brand to be promoted internationally in a more innovative and competitive manner. The integration of fashion tourism with sustainable design opens new market opportunities in the creative economy and increases the flow of tourism to the region. This model also provides a modern, ecologically oriented, and high-reputation framework for Azerbaijan's cultural diplomacy strategy. Ultimately, a sustainability-based design approach becomes a fundamental pillar that differentiates the Karabakh brand globally and provides a long-term strategic advantage.

References

1. Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2014). A literature and practice review of sustainable business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, 65, 42–56. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.039>
2. Clark, H. (2008). Slow + fashion – an oxymoron or a promise for the future? *Fashion Theory*, 12(4).
3. Ellen MacArthur Foundation. (2017). *A new textiles economy: Redesigning fashion's future*. Ellen MacArthur Foundation.
4. European Commission. (2020). *Circular economy action plan*.
5. Fletcher, K. (2010). Slow fashion: An invitation for systems change. *Fashion Practice*, 2(2).
6. Fletcher, K. (2014). *Sustainable fashion and textiles: Design journeys* (2nd ed.). Routledge.
7. Henninger, C. E., Alevizou, P. J., & Oates, C. J. (2016). What is sustainable fashion? *Journal of Fashion Marketing and Management*, 20(4), 400–416. <https://doi.org/10.1108/JFMM-07-2015-0052>
8. International Organization for Standardization. (2012). *ISO 20121: Event sustainability management systems — Requirements with guidance for use*. ISO.
9. Niinimäki, K. (Ed.). (2018). *Sustainable fashion in a circular economy*. Aalto ARTS Books.
10. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
11. UNESCO. (2013). *Creative economy report: Widening local development pathways*. UNESCO Publishing.
12. UNESCO. (2021). *Culture/2030 indicators: Measuring culture's contribution to the SDGs*. UNESCO Publishing.

Received: 22.12.2025

Accepted: 12.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/32-36>

Mehparə Əhmədova

Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-4997-3239>
ehmedovamehpare69@gmail.com

Dünya Abdullayeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0002-6453-0513>
dunyaabdullayeva365@gmail.com

Təhsil prosesində monitoring anlayışının elmi mahiyyəti və inkişaf mərhələləri

Xülasə

Məqalədə təhsil prosesində monitoring anlayışının elmi mahiyyəti və inkişaf mərhələləri nəzəri baxımdan təhlil olunur. Monitoringin çoxölçülü və dinamik xarakteri, vahid tərifinin olmaması və onun funksional, metodoloji və proqnostik aspektlərinin müxtəlif alimlər tərəfindən izahı araşdırılır. Monitoringin ilkin nəzarət və statistik hesabat xarakterli mərhələlərdən başlayaraq analitik və proqnostik funksiyalar qazanması və idarəetmə qərarlarının elmi əsaslarla qəbul edilməsinə xidmət edən sistemli modelə çevrilməsi izah edilir.

Məqalədə həmçinin monitoringin müasir mərhələdə təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, proseslərin optimallaşdırılmasına və strateji idarəetməyə verdiyi töhfələr vurğulanır. Azərbaycan təhsil sistemi kontekstində isə monitoringin inkişaf mərhələləri praktiki tətbiqlə əlaqələndirilir və onun idarəetmədə əsas alət kimi rol oynadığı göstərilir.

***Açar sözlər:** monitoring, təhsil prosesi, təhsil keyfiyyəti, idarəetmə, pedaqoji proses, inkişaf mərhələləri, analitik və proqnostik funksiyalar, Azərbaycan təhsil sistemi*

Mehpara Ahmadova

Nakhchivan State University
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0000-0002-4997-3239>
ehmedovamehpare69@gmail.com

Dunya Abdullayeva

Nakhchivan State University
Master's studies
<https://orcid.org/0009-0002-6453-0513>
dunyaabdullayeva365@gmail.com

Scientific Essence and Development Stages of the Concept of Monitoring in the Educational Process

Abstract

The article analyzes the scientific essence and development stages of the concept of monitoring in the educational process from a theoretical point of view. The multidimensional and dynamic nature of monitoring, the lack of a single definition, and the explanation of its functional, methodological, and prognostic aspects by various scientists are examined.

The acquisition of analytical and prognostic functions of monitoring, starting from the initial control and statistical reporting stages, and its transformation into a systematic model serving the adoption of management decisions on a scientific basis, are explained.

The article also emphasizes the contributions of monitoring to improving the quality of education, optimizing processes, and strategic management at the modern stage. In the context of the Azerbaijani education system, the development stages of monitoring are linked to practical application, and it is shown that it plays a role as a main tool in management.

Keywords: *monitoring, educational process, educational quality, management, pedagogical process, development stages, analytical and prognostic functions, Azerbaijani education system*

Giriş

Cəmiyyətdə baş verən davamlı və dərin sosial dəyişikliklər fonunda təhsil sisteminin bütün pillələr üzrə yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi mühüm sosial-pedaqoji prioritet kimi ön plana çıxır. Bu baxımdan Azərbaycan təhsil sisteminin modernləşdirilməsinə yönəlmiş yanaşmalar idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, xüsusilə də monitorinqin rolunun gücləndirilməsini əsas şərt kimi irəli sürür. Belə yanaşma idarəetmə prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini və keyfiyyət meyarlarına əsaslanan, nəticəyönlü təhsil modelinin formalaşdırılmasını başlıca məqsəd kimi müəyyən edir. Bununla əlaqədar olaraq, təhsilin keyfiyyət anlayışının nəzəri əsaslarının sistemli şəkildə işlənməsi və monitorinqin bu keyfiyyətin təmin olunması və idarə olunmasında effektiv mexanizm kimi elmi müstəvidə araşdırılması müasir təhsil siyasətinin və idarəetmə praktikasının prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, milli və beynəlxalq təhsil sistemlərinin davamlı islahatlarla zənginləşməsi kontekstində təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması problemi aktuallığını qoruyur və hətta daha da ön plana çıxır. Bu reallıq mövcud elmi-metodoloji boşluqların aradan qaldırılmasını və təhsil idarəetməsində daha çevik və səmərəli modellərin işlənilməsi üçün hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə kompleks və sistemli tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

Bu kontekstdə “monitorinq” anlayışının müasir təhsil nəzəriyyəsi və praktikasına gətirdiyi yenilikləri daha aydın şəkildə üzə çıxarmaq üçün, ilk növbədə, pedaqoji informasiyanın toplanması, təlim nəticələrinin sistemli izlənilməsi, onların təhlili və qiymətləndirilməsi, eləcə də əldə olunan nəticələrin sonrakı fəaliyyətlərdə tətbiqi istiqamətində tarixən formalaşmış yanaşmaların araşdırılması zəruri hesab olunur. Məhz bu təkamül prosesinin nəticəsi olaraq hazırda “monitorinq” anlayışı təhsil sahəsində ən çox işlədilən və metodoloji baxımdan əhəmiyyət kəsb edən anlayışlardan birinə çevrilmişdir (Belkin, 1998).

Tədqiqat

Elmi ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, “monitorinq” anlayışı müxtəlif aspektlərdən şərh olunur və onun ayrı-ayrı funksional cəhətləri ön plana çəkilir. Məsələn, A.N.Mayorov təhsil sahəsində monitorinqi təhsil sistemi və ya onun ayrı-ayrı komponentləri haqqında informasiyanın toplanmasını, işlənməsini, saxlanmasını və ötürülməsini təmin edən, idarəetmə prosesinin informasiya təminatına xidmət göstərən kompleks mexanizm kimi səciyyələndirir. Onun yanaşmasına görə, bu sistem istənilən mərhələdə obyektin real vəziyyətini qiymətləndirməyə və perspektiv inkişaf istiqamətlərini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Tədqiqatçının “Təhsildə monitorinq” adlı əsərində monitorinq təhsil sisteminin idarə edilməsinə yönəlmiş məqsədyönlü tədbirlər kompleksi kimi təqdim olunur (Mayorov, 2005). Bu baxışa əsasən, sistem haqqında məlumatların yalnız toplanması və saxlanılması kifayət etmir; həmin informasiyanın geniş şəkildə yayılması və istifadəsi də vacibdir, çünki məhz bu mərhələ sistemin gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayır.

Digər tərəfdən, V.İ.Zvereva təhsil monitorinqini pedaqoji sistemin inkişaf dinamikasının fasiləsiz izlənilməsini təmin edən mexanizm kimi xarakterizə edir. O, A.N.Mayorovun mövqeyi ilə səsleşərək pedaqoji sistemin fəaliyyəti barədə məlumatların təşkili, toplanması, saxlanması, emalı və paylaşılmasını monitorinq prosesinin əsas struktur komponentləri kimi dəyərləndirir (Zvereva, 2001). Beləliklə, hər iki tədqiqatçının yanaşmaları monitorinqin idarəetmənin informasiya əsaslı təşkili və pedaqoji sistemin inkişafının proqnozlaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyətini ön plana çıxarır.

Monitoring anlayışının izahında müxtəlif tədqiqatçılar arasında müəyyən oxşarlıqlar və fərqli yanaşmalar müşahidə olunur. Məsələn, T.V.Yaroşenko monitoringi mahiyyət baxımından əvvəlki mövqelərə yaxın şəkildə şərh edərək onu mövcud şəraitin, gedən proseslərin və əldə olunan nəticələrin səmərəli idarə edilməsini təmin edən zəruri komponent kimi dəyərləndirir (Yaroşenko, 2022). Bu yanaşmada monitoring idarəetmənin effektivliyini artıran funksional mexanizm kimi təqdim olunur.

Bunun əksinə olaraq, T.A.Stefanovskaya anlayışa daha fərqli mövqedən yanaşır. Onun fikrincə, monitoring müstəqil sistem deyil; o, pedaqoji prosesin cari vəziyyətinin müəyyənəşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və gələcək inkişafının proqnozlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət formasıdır (Stefanovskaya, 2002). Bu baxış monitoringi daha çox prosesual və analitik fəaliyyət kimi xarakterizə edir.

V.İ.Andreev isə monitoringi sistemli diaqnostika kimi izah edərək əvvəlki yanaşmaları müəyyən mənada ümumiləşdirir və onu elmi əsaslara söykənən kompleks qiymətləndirmə mexanizmi kimi təqdim edir (Andreev, 2001).

Digər tərəfdən, Y.A.Şixov monitoringi pedaqoji sistemin vəziyyəti və inkişaf dinamikası haqqında məlumatların elmi prinsiplər əsasında fasiləsiz şəkildə toplanmasını, saxlanmasını, emalını və interpretasiyasını təmin edən mexanizm kimi səciyyələndirir (Şixov, 2022).

Beləliklə, müxtəlif müəlliflərin mövqeləri monitoringin həm idarəetmə aləti, həm analitik fəaliyyət, həm də sistemli diaqnostika mexanizmi kimi çoxşaxəli mahiyyətini ortaya qoyur.

Pedaqoji ədəbiyyatda “monitorinq” anlayışı vahid təriflə məhdudlaşmır; əksinə, müxtəlif elmi yanaşmalar çərçivəsində fərqli formalarda izah olunur və hər bir tərif bu mürəkkəb anlayışın müəyyən aspektini əks etdirir. Buna görə də təqdim edilən mövqelərdən hər hansı birinin nəzərdən kənar qalması monitoringin çoxölcülu və çoxfunksiyalı mahiyyətinin tam şəkildə anlaşılmasına maneə yarada bilər (Malenkova, 2007).

Son illərdə pedaqoji sistemlərin idarə olunması problemlərinə marağın artması da məhz bu çoxşaxəli yanaşma zərurəti ilə bağlıdır. Müasir mərhələdə funksional idarəetmə sistemlərinin mövcud konsepsiya və modellərinin təhlili, eləcə də idarəetmə sahəsində əldə edilmiş yeni elmi, pedaqoji və metodoloji yanaşmaların nəzəri və praktik müstəvidə tətbiqi xüsusi aktualıq qazanmışdır. Bu istiqamətdə aparılmış araşdırmalar A.S.Belkin, V.P.Bespalko, Y.A.Konarjevski, V.S.Lazarev, A.M.Moiseyev, V.S.Pikelnaya, M.M.Potaşnik, V.P.Simonov, P.İ.Tretyakov və T.İ.Şamova kimi alimlərin əsərlərində geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

Bununla yanaşı, təhsil sahəsində monitoringin təşkili problemlərinin araşdırılması da xüsusi elmi əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə V.A.Kalney, A.N.Mayorov, D.Ş.Matros, N.N.Melnikova, D.M.Polev, S.E.Şişov və digərlərinin tədqiqatları mühüm yer tutur.

Məsələyə konseptual yanaşan P.İ.Tretyakov monitoringi təhsil sistemində pedaqoji prosesi öyrənmək üçün tətbiq edilən metod kimi qiymətləndirir və onu idarəetmə sisteminin informasiya təminatı strukturunun əsas komponentlərindən biri hesab edir (Tretyakova, 2007). Bu mövqə monitoringin həm tədqiqat, həm də idarəetmə aləti kimi funksionallığını ön plana çıxarır.

Digər tərəfdən, A.S.Belkin təhsil monitoringini pedaqoji prosesin vəziyyətinin və inkişaf dinamikasının davamlı, elmi əsaslara söykənən və proqnostik xarakter daşıyan izlənilməsi kimi müəyyənəşdirir. Onun fikrincə, belə bir izləmə mexanizmi təhsil məqsəd və vəzifələrinin, eləcə də onlara nail olmaq üçün optimal vasitələrin düzgün seçilməsinə xidmət edir (Bespalko, 1996).

A.O.Mehrabov və İ.A.Cavadov təhsil prosesində monitoring anlayışının “müəyyən prosesin dinamikasını öyrənmək, real və ilkin vəziyyətin uyğunluğunu müəyyən etmək məqsədilə daimi müşahidə aparmaq və ya insan fəaliyyəti ilə əlaqədar ətraf mühitdə baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmək, qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmaq sistemi” kimi təsvir edirlər (Mehrabov və Cavadov, 2007, s. 18). Bu yanaşma monitoringin yalnız məlumat toplamaq funksiyası ilə məhdudlaşmadığını, eyni zamanda proseslərin analizini, qiymətləndirilməsini və gələcək inkişafın proqnozlaşdırılmasını əhatə etdiyini göstərir.

M.Mərdanov, R.Ağamalıyev, A.Mehrabov, T.Qardaşov isə “Təhsil sistemində monitoring və qiymətləndirmə” adlı dərs vəsaitində monitoringi təhsil sisteminin və ya onun ayrı-ayrı komponentlərinin fəaliyyətinin və inkişafının məqsədyönlü, xüsusi təşkil olunmuş və davamlı şəkildə

izlənməsi kimi izah edirlər (Mərdanov və b., 2003, s. 13). Onların yanaşmasına görə, monitoring yalnız məlumatların toplanması ilə kifayətlənmir; toplanmış informasiyanın təhlili və pedaqoji proqnozlar əsasında vaxtında və adekvat idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi onun əsas funksiyalarından biridir.

Beləliklə, müxtəlif alimlərin irəli sürdükləri yanaşmalar monitoringin yalnız bir istiqamətlə məhdudlaşmadığını, əksinə, onun metodoloji əsasları, idarəetmə funksiyaları və proqnostik imkanlarını özündə birləşdirən çoxşaxəli və integrativ mahiyyətə malik olduğunu aydın şəkildə göstərir. Məhz bu çoxölçülü xarakter monitoring anlayışının tarixi inkişaf trayektoriyasını izləməyi və onun məzmununda baş verən dəyişiklikləri mərhələli şəkildə təhlil etməyi zəruri edir.

Monitoringin tarixi inkişaf dinamikasına baxdıqda görünür ki, bu anlayış zamanla həm məzmun, həm də funksional baxımdan əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Onun formalaşmasının ilkin mərhələsində monitoring əsasən məktəb və ali təhsil müəssisələrində nəzarət və statistik hesabat xarakteri daşıyırdı; bu dövrdə diqqət faktların toplanması, göstəricilərin sistemləşdirilərək qeydə alınması və onların normativ tələblərlə müqayisəsinə yönəlmişdi. Nəticədə monitoringin funksiyası mövcud vəziyyətin təsviri və hesabatlılığın təmin olunması ilə məhdudlaşırdı və onu əsasən inzibati nəzarət aləti kimi xarakterizə etməyə əsas verirdi.

Zaman keçdikcə cəmiyyətin mürəkkəbləşməsi və təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər monitoringə olan tələbləri genişləndirdi. Bu, ikinci inkişaf mərhələsinin formalaşmasına gətirib çıxardı; bu mərhələdə monitoring sadəcə məlumatların toplanması ilə kifayətlənməyərək onların analitik emalını da əhatə etməyə başladı. Toplanmış informasiyanın sistemləşdirilməsi, səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi, keyfiyyət göstəricilərinin təhlili və nəticələrin qiymətləndirilməsi monitoring fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Beləliklə, monitoring passiv müşahidə vasitəsindən aktiv analitik mexanizmə çevrildi (Şıxov, n.d.).

Müasir mərhələdə isə monitoring daha geniş və strateji funksiyalarla zənginləşmişdir. O, yalnız mövcud vəziyyəti qiymətləndirmir, həm də inkişaf meyillərini müəyyənləşdirir, potensial riskləri öncədən aşkarlayır və idarəetmə qərarlarının elmi əsaslarla qəbulunu təmin edir. Bu mərhələdə monitoring informasiya təminatı, analitik təhlil və proqnozlaşdırma funksiyalarını birləşdirən kompleks və integrativ sistem kimi çıxış edir. Onun əsas məqsədi təhsil prosesinin keyfiyyət göstəricilərinə uyğunluğunu müəyyən etməklə yanaşı, gələcək inkişaf istiqamətlərini proqnozlaşdırmaq və idarəetmənin effektivliyini artırmaqdır.

Respublika təcrübəsinə baxdıqda görünür ki, monitoringin inkişaf mərhələlərində onun funksiyaları mərhələli şəkildə dəyişmişdir. İlkin dövrdə monitoring əsasən nəzarət və statistik hesabat xarakteri daşıyırdı; bu zaman əsas diqqət məlumatların toplanması, göstəricilərin qeydə alınması və normativ tələblərlə müqayisəyə yönəlmişdi. Azərbaycan təhsil sistemində bu mərhələyə uyğun olaraq məktəb və ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə dair əsas göstəricilər toplanır, hesabatlar hazırlanır və idarəetməyə təqdim edilirdi. Beləliklə, bu yanaşma monitoringi daha çox inzibati nəzarət mexanizmi kimi səciyyələndirir və qərarqəbuletmədə onun proqnostik funksiyasını məhdudlaşdırır.

Zaman keçdikcə monitoring analitik xarakter qazanmağa başladı. Toplanmış məlumatların sistemli təhlili, səbəb-nəticə əlaqələrinin araşdırılması və nəticələrin qiymətləndirilməsi onun əsas funksiyalarına çevrildi. Azərbaycan təhsil sistemində bu mərhələyə uyğun olaraq kurikulumların təkmilləşdirilməsi, müəllimlərin və tələbələrin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, həmçinin tələbə nailiyyətlərinin sistemli təhlili həyata keçirildi. Beləliklə, monitoring artıq yalnız məlumat toplama funksiyası ilə məhdudlaşmayaraq idarəetməyə elmi əsaslı dəstək verən mexanizm kimi çıxış etməyə başladı (Matros və b., 1999).

Müasir dövrdə monitoring proqnostik və strateji məzmun qazanmışdır. Bu mərhələdə onun funksiyaları yalnız mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də təhsil prosesinin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir və idarəetmə qərarlarının elmi əsaslarla qəbulunu təmin edir. Azərbaycan təhsil sistemində bu mərhələyə uyğun olaraq Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən akkreditasiya və qiymətləndirmə proqramları, beynəlxalq PISA və TIMSS qiymətləndirmələrində iştirak, həmçinin təhsil siyasətinin hazırlanması üçün məlumatların sistemli toplanması və təhlili monitoringin strateji və proqnostik funksiyalarını ön plana çıxarır.

Nəticə

Aparılmış nəzəri təhlil göstərir ki, təhsil prosesində monitorinq mürəkkəb, çoxölçülü və dinamik xarakter daşıyır. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda onun vahid və universal tərifini hələ formalaşmayıb; müxtəlif tədqiqatçılar monitorinqi həm sistemli məlumat toplama və təhlil mexanizmi, həm idarəetmənin səmərəliliyini təmin edən strateji vasitə, həm də pedaqoji inkişafın proqnozlaşdırılması aləti kimi təqdim edirlər. Bu yanaşmalar göstərir ki, monitorinq yalnız nəzarət funksiyası ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edən məqsədyönlü və kompleks idarəetmə mexanizmi rolunu oynayır.

Monitorinqin tarixi inkişafı göstərir ki, o, ilkin mərhələdə sadəcə nəzarət və hesabat vasitəsi olsa da, zamanla analitik, proqnostik və strateji funksiyalarla zənginləşmiş, təhsil prosesində keyfiyyətin yüksəldilməsi, inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilməsi və idarəetmənin effektivliyinin təmin olunması üçün əsas alətə çevrilmişdir.

Azərbaycan təhsil sistemi kontekstində isə bu mərhələlər praktik olaraq özünü göstərir: ilkin dövrdə monitorinq əsasən məlumatların toplanması və hesabat hazırlamaqla məhdudlaşdırdı, sonrakı mərhələdə onun analitik və qiymətləndirici funksiyaları məktəb və ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin davamlı təhlili ilə genişləndi, müasir mərhələdə isə monitorinq strateji qərarların verilməsində, təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsində və gələcək inkişafın proqnozlaşdırılmasında əsas rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Andreev, V. I. (2001). Təhsilin keyfiyyətinin pedaqoji monitorinqi problemləri. *Rusiya Elmlər Akademiyasının Xəbərləri*, (1), 37.
2. Belkin, A. S. (1998). *Təhsil prosesinin pedaqoji monitorinqi* (3-cü buraxılış). Şadrinsk Pedaqoji İnstitutu Nəşriyyatı.
3. Bespalko, V. P. (1996). Təhsilin keyfiyyətinin monitorinqi — təhsilin idarə edilməsi vasitəsi. *Təhsil dünyası*, (2), 31–38.
4. Malenkova, L. I. (2007). Təhsil müəssisəsində təhsil prosesinin monitorinqi modeli. (8), 4–5.
5. Mardanov, M., Ağamalıyev, R., Mehrabov, A., & Qardaşov, T. (2003). *Təhsil sistemində monitorinq və qiymətləndirmə*.
6. Matros, D. Ş., Polev, D. M., & Melnikova, N. N. (1999). *Yeni informasiya texnologiyalarına və təhsil monitorinqinə əsaslanan təhsil keyfiyyətinin idarə edilməsi*. Rusiya Pedaqoji Cəmiyyəti.
7. Mayorov, A. N. (2005). *Təhsildə monitorinq*. İntellekt Mərkəzi.
8. Mehrabov, A. O., & Cavadov, İ. A. (2007). *Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə*. “Azmaşkom-Tex” Ltd. MMC.
9. Şişov, S. E., & Kalney, V. A. (1998). *Məktəbdə təhsilin keyfiyyətinin monitorinqi*. Rusiya Pedaqoji Agentliyi.
10. Şıxov, Y. A. (n.d.). *İxtisaslaşmış Məktəb-Universitet sistemində tələbə hazırlığının hərtərəfli keyfiyyət monitorinqinin dizaynı və tətbiqi*. <https://www.dissercat.com/content/proektirovanie-i-realizatsiya-kompleksnogo-kvalimetriceskogo-monitoringa-podgotovki-obuchay/read>
11. Stefanovskaya, T. A. (2002). *Sınıf müəlliminin pedaqoji monitorinqi və dizayn fəaliyyəti*. İrkutsk Təhsil İşçilərinin Təkmilləşdirilməsi İnstitutu.
12. Tretyakova, T. V. (2007). Riyaziyyat üzrə vahid dövlət imtahanının nəticələrinin monitorinqi və onun regionda və təhsil müəssisəsində istifadəsi. *Təhsil məsələləri*, (2), 188–200.
13. Yaroşevko, T. V. (n.d.). *Progimnazıyanın tədris prosesində pedaqoji monitorinq*. <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskii-monitoring-v-obrazovatelnom-protseesse-progimnazii/read>
14. Zvereva, V. I. (2001). *Məktəb təhsil proqramı: Strukturu, məzmunu, inkişaf texnologiyası*.

Daxil oldu: 19.11.2025

Qəbul edildi: 26.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/37-43>

Günəl Nəsbli

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0000-0752-5190>

gallahyarova1996@gmail.com

Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyasının nəzəri əsasları

Xülasə

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Avropa İttifaqının (Aİ) tərəfdaşlıq strategiyası regional inteqrasiya və beynəlxalq sabilliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu tədqiqat Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyasının nəzəri əsaslarını, xarici siyasət mexanizmlərini, normativ güc konsepsiyasını və institusional transformasiya vasitələrini araşdırır. Tədqiqat göstərir ki, Aİ-nin tərəfdaşlıq siyasəti yalnız iqtisadi inteqrasiyanı təşviq etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda demokratik institutların inkişafını, insan hüquqlarının qorunmasını və hüququn aliliyi prinsiplərinin tətbiqini hədəfləyir. Normativ güc konsepsiyası çərçivəsində Aİ tərəfdaş ölkələrdə davranış və institusional dəyişikliklər yaratmaq üçün yumşaq güc və şərtlilik mexanizmlərindən istifadə edir. Avropa Qonşuluq Siyasəti, Ümumi Ticarət Siyasəti, Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik Siyasəti və iqtisadi-maliyyə yardımı kimi mexanizmlər vasitəsilə tərəfdaş ölkələrdə institusional modernləşməni dəstəkləyir. Eyni zamanda, tədqiqatda tənqidi yanaşmalar da qeyd edilir, normativ təsirin effektivliyinin tərəfdaş ölkələrin milli maraqları, siyasi strukturlarının dayanıqlığı və iqtisadi vəziyyəti ilə məhdudlaşdığı göstərilir. Nəticə olaraq qeyd edilir ki, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası regional inteqrasiyanı və demokratik institutların inkişafını təşviq edən kompleks və çoxşaxəli bir vasitədir. Strategiyanın uğuru institusional islahatların davamlılığı, siyasi dialoqun genişləndirilməsi və normativ prinsiplərin ardıcıl tətbiqi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: *Avropa İttifaqı, tərəfdaşlıq strategiyası, normativ güc, institusional transformasiya, demokratik institutlar*

Gunel Nasibli

Baku State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0000-0752-5190>

gallahyarova1996@gmail.com

Theoretical Foundations of the European Union's Partnership Strategy

Abstract

In the contemporary international relations system, the European Union (EU) partnership strategy plays a significant role in promoting regional integration and ensuring international stability. This study examines the theoretical foundations, foreign policy mechanisms, normative power concept, and institutional transformation tools underlying the EU's partnership strategy. The research demonstrates that the EU's strategy not only fosters economic integration but also aims to develop democratic institutions, protect human rights, and uphold the rule of law in partner countries. Within the framework of the normative power concept, the EU employs soft power and conditionality mechanisms to influence behavioral and institutional changes in partner states. Mechanisms such as the European Neighbourhood Policy, Common Commercial Policy, Common Foreign and Security Policy, and economic-financial assistance support institutional modernization in partner countries.

Simultaneously, critical perspectives highlight that the effectiveness of normative influence is constrained by partner countries' national interests, political system stability, and economic conditions. The findings indicate that the EU's partnership strategy represents a multifaceted tool for promoting regional integration and the development of democratic institutions. Its success depends on the continuity of institutional reforms, the expansion of political dialogue, and the consistent application of normative principles.

Keywords: *European Union, partnership strategy, normative power, institutional transformation, democratic institutions*

Giriş

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində regional inteqrasiya prosesləri dövlətlərarası əməkdaşlığın gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Bu proseslərin ən önəmli aktorlarından biri Avropa İttifaqıdır (Aİ). Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası yalnız iqtisadi inteqrasiyanı hədəfləmir, eyni zamanda siyasi sabitliyin təmin olunmasını, demokratik institutların inkişafını və hüquqi dövlət prinsiplərinin təşviqini də əhatə edir.

Tədqiqat

Tərəfdaşlıq siyasətinin formalaşması qloballaşma, təhlükəsizlik çağırışlarının artması və regional əməkdaşlıq mexanizmlərinin güclənməsi ilə sıx bağlıdır. Bu strategiyanın əsas məqsədi tərəfdaş ölkələrdə institusional modernləşmə proseslərini stimullaşdırmaq və iqtisadi-siyasi transformasiyanı dəstəkləməkdir. Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası, əsasən liberal beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, institusionalizm və konstruktivizm prinsiplərinə əsaslanır. Belə yanaşma demokratik dəyərlərin yayılması, iqtisadi inteqrasiya və qaydalara əsaslanan beynəlxalq nizamın gücləndirilməsi vasitəsilə regional təhlükəsizliyi təmin etməyi hədəfləyir.

Bundan əlavə, Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyası yalnız üzv dövlətlərlə məhdudlaşmır, onun xarici siyasətindəki normativ və institusional təsir mexanizmləri üzv olmayan və namizəd dövlətlərə də şamil olunur. Bu yanaşma, Aİ-nin qlobal siyasətdə yumşaq güc aktoru kimi çıxış etməsini təmin edir və tərəfdaş ölkələrdə demokratik dəyərlərin, insan hüquqlarının və hüququn aliliyi prinsiplərinin təşviqinə imkan yaradır. Beləliklə, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası həm regional inteqrasiya, həm də qlobal siyasi sabitliyin formalaşmasına töhfə verən kompleks bir alət kimi qiymətləndirilə bilər.

Normativ güc konsepsiyası və tərəfdaşlıq strategiyası

Avropa İttifaqının xarici siyasət strategiyasının nəzəri əsaslarından biri normativ güc konsepsiyasıdır (Normative Power Europe – NPE). Bu konsepsiya beynəlxalq münasibətlərdə aktorların təsir imkanlarının yalnız hərbi və iqtisadi potensiala əsaslanmadığını, həmçinin normativ dəyərlərin yayılması vasitəsilə də reallaşdığını qəbul edir (Manners, 2002).

Tədqiqatçılar Aİ-nin beynəlxalq sistemdəki mövqeyini izah etmək üçün müxtəlif yanaşmalar irəli sürmüşlər: “mülki güc”, “məsuliyyətli güc”, “etik güc” və “kiçik güc”. Lakin ən geniş müzakirə olunan yanaşma Aİ-nin normativ güc aktoru kimi xarakterizə edilməsidir. Mannersin fikrincə, Aİ-nin beynəlxalq siyasətdə digər aktorların davranışına təsiri onun maddi gücü ilə deyil, dəyərlər və normalar vasitəsilə təmin olunur. Bu yanaşma Aİ-nin siyasi və hüquqi prinsiplərini digər dövlətlərə ötürməklə beynəlxalq davranış standartlarının formalaşmasına təsir etdiyini vurğulayır (Manners, 2002; Diez, 2005).

Normativ güc yanaşması Avropa İttifaqının (Aİ) beynəlxalq siyasətdə “yumşaq güc” aktoru kimi çıxış etməsinin əsas strategiyasını təşkil edir. Bu yanaşma çərçivəsində Aİ demokratiya, insan hüquqları, hüququn aliliyi və şəffaf idarəetmə prinsiplərinin təşviqinə xüsusi üstünlük verir (Sjursen, 2006). Tərəfdaş ölkələrlə əməkdaşlıq siyasi şərtlilik mexanizmləri vasitəsilə həyata keçirilir ki, bu da Aİ-nin siyasi və institusional dəyişiklikləri zor tətbiq etmədən formalaşdırmasına imkan verir. Siyasi şərtlilik tərəfdaş ölkələrin Aİ ilə əməkdaşlıqdan iqtisadi və siyasi fayda əldə etməsi üçün müəyyən demokratik standartlara cavab verməsini tələb edir, beləliklə, institusional modernləşməyə və idarəetmədə şəffaflığa təkan verir (Börzel və Risse, 2012).

Manners (2002) Aİ-nin normativ güc konsepsiyasını iki əsas element üzərində qurur. Birincisi, Aİ-nin beynəlxalq sistemdə ənənəvi dövlət aktorlarından fərqli, yeni və unikal bir aktor modeli təmsil etməsidir. Bu model, Avropa İttifaqının siyasi və hüquqi quruluşlarının müqavilələrə və fundamental dəyərlərə əsaslanmasını nəzərdə tutur ki, bu da onu digər dövlətlərin davranışına normativ təsir göstərməyə imkan verən xüsusi bir aktor halına gətirir. İkincisi, Mannersin yanaşmasına görə, Aİ-nin normativ prinsiplərə əsaslanan institusional quruluşu onu beynəlxalq siyasətdə etik və siyasi dəyərləri təşviq edən təşkilat kimi çıxış etməyə meylləndirir. Bu, Aİ-nin xarici siyasət mexanizmləri vasitəsilə insan hüquqları, hüququn aliliyi, davamlı inkişaf və demokratiya kimi dəyərlərin yayılmasını təmin edir.

Normativ güc yanaşmasının əsas üstünlüklərindən biri də onun zor gücü və hərbi vasitələrdən asılı olmadan digər dövlətlərin davranışına təsir imkanlarını artırmasıdır. Beləliklə, Aİ beynəlxalq sistemdə həm etik, həm də siyasi dəyərlərə əsaslanan unikal bir aktor olaraq çıxış edir, başqa ölkələri öz institusional və siyasi nümunələrindən ilham almağa təşviq edir və regional təhlükəsizlik, sabitlik və inteqrasiya proseslərini dəstəkləyir (Manners, 2002; Sjusen, 2006).

Beləliklə, Aİ-nin normativ güc konsepsiyası tərəfdaşlıq strategiyasının həm nəzəri, həm də praktik əsasını təşkil edir və Avropa inteqrasiyasının xarici siyasət səhnəsində unikal, etik və institusional dəyərlərə əsaslanan aktor kimi mövqeyini möhkəmləndirir. Bu yanaşma, həmçinin regional təhlükəsizlik, sabitlik və davamlı inteqrasiya proseslərinin təşviqində həlledici rol oynayır.

Avropa İttifaqının xarici siyasət mexanizmləri

Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası çoxsəviyyəli idarəetmə modelinə əsaslanır. Buraya mərkəzi institutlarla yanaşı milli və submilli strukturların da qərar qəbul etmə prosesinə cəlb olunması daxildir (Balfour, 2011). Xüsusilə Avropa Xarici Fəaliyyət Xidməti – European External Action Service (EEAS) Aİ-nin xarici siyasət koordinasiyasında mühüm rol oynayır və tərəfdaş ölkələrdə demokratik idarəetmə standartlarının formalaşdırılmasına dəstək verir.

Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyasında istifadə olunan əsas vasitələr siyasi dialoq, iqtisadi əməkdaşlıq proqramları, texniki yardım mexanizmləri və institusional islahatların dəstəklənməsidir. Bu mexanizmlər tərəfdaş ölkələrin siyasi və iqtisadi sistemlərini Avropa standartlarına yaxınlaşdırmaq məqsədi daşıyır (European Commission, 2020).

Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyasının effektivliyi onun xarici siyasət mexanizmlərinin çoxşaxəli və kompleks quruluşundan asılıdır. Bu mexanizmlər Aİ-nin normativ prinsiplərini beynəlxalq səviyyədə yaymaq və tərəfdaş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini gücləndirmək üçün strateji alətlər rolunu oynayır. Ümumi Ticarət Siyasəti vasitəsilə Aİ ikitərəfli və çoxtərəfli ticarət müqavilələrini həyata keçirərək yalnız iqtisadi inteqrasiyanı deyil, həm də insan hüquqları, davamlı inkişaf və digər qlobal dəyərlərin təşviqini təmin edir. Bu siyasət Aİ-nin iqtisadi gücünü normativ təsir alətinə çevirərək, ticarət tərəfdaşları ilə münasibətlərdə dəyərlərə əsaslanan davranış standartlarını formalaşdırmağa imkan verir (Keukeleire və Delreux, 2014).

Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) Aİ-nin xarici siyasətinin ən vacib vasitələrindən biridir və xüsusilə şərq və cənub qonşuları ilə sabit, demokratik və proqnozlaşdırıla bilən münasibətlərin qurulmasını hədəfləyir. Bu siyasət çərçivəsində tərəfdaş ölkələrdə institusional islahatlar təşviq olunur, texniki və maliyyə dəstəyi təmin edilir və demokratik idarəetmə mexanizmləri gücləndirilir. **Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik Siyasəti (ÜXTS)** isə üzv dövlətlərin xarici siyasət fəaliyyətini koordinasiya edərək regional və qlobal sülhün qorunması, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması və tərəfdaş ölkələrdə siyasi sabilliyin yaradılması üçün birgə platforma rolunu oynayır.

Aİ həmçinin tərəfdaş ölkələrə iqtisadi və maliyyə yardım mexanizmləri təqdim edir ki, bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi transformasiyasına və institusional islahatların həyata keçirilməsinə dəstək göstərir. Eyni zamanda, Aİ-nin diplomatik təsirini gücləndirən beynəlxalq müqavilələr insan hüquqları, hüququn aliliyi və demokratik prinsiplərə əsaslanan beynəlxalq normativ çərçivənin təşviqinə xidmət edir. Bütün bu mexanizmlər bir-biri ilə inteqrasiya olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərir və üzv dövlətlərin milli maraqları ilə Aİ-nin normativ prinsipləri arasında balans yaratmaq məqsədini daşıyır. Bu yanaşma həm Aİ-nin beynəlxalq arenada normativ aktor kimi mövqeyini gücləndirir, həm də tərəfdaş ölkələrdə institusional və siyasi dəyişikliklərin daha ardıcıl həyata keçirilməsinə imkan yaradır (Keukeleire və Delreux, 2014; Smith, 2010).

Şərtlilik prinsipi və institusional transformasiya

Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq siyasətində şərtlilik prinsipi (conditionality) demokratik islahatların təşviqi üçün əsas stimullaşdırıcı mexanizm kimi çıxış edir. Bu prinsip tərəfdaş ölkələrə Aİ ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün konkret siyasi və institusional tələblərə cavab vermə öhdəliyi qoyur. Bu tələblər arasında seçki sistemlərinin şəffaf və ədalətli şəkildə təkmilləşdirilməsi, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təmin olunması, korrupsiyaya qarşı effektiv mübarizə və ictimai institutların gücləndirilməsi kimi sahələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Vachudova, 2005). Bu mexanizm, Aİ-nin tərəfdaş ölkələrdə demokratik dəyərlərin və hüququn aliliyi prinsiplərinin davamlı şəkildə tətbiq olunmasını təmin etmək üçün strateji vasitə rolunu oynayır.

Elmi ədəbiyyatda şərtlilik mexanizminin effektivliyi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar bu mexanizmin demokratik transformasiya proseslərində sürətləndirici rolunu vurğulayırlar, çünki tərəfdaş ölkələr Aİ ilə əməkdaşlıqdan iqtisadi və siyasi fayda əldə etmək üçün müəyyən standartlara uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalırlar (Börzel və Risse, 2012). Digər tərəfdən, bəzi araşdırmalar göstərir ki, daxili siyasi strukturların dayanıqlılığı, milli maraqların üstünlüyü və institusional müqavimət şərtlilik prinsiplərinin effektivliyini məhdudlaşdırır bilər. Bu baxımdan, Aİ-nin tətbiq etdiyi standartların tərəfdaş ölkələrin mövcud siyasi mədəniyyəti və sosial strukturları ilə uyğunluq səviyyəsi kritik əhəmiyyət daşıyır.

Bununla yanaşı, şərtlilik mexanizmi yalnız formal islahatları deyil, həm də institusional modernləşmənin dərinləşməsinə hədəfləyir. Bu, tərəfdaş ölkələrdə hüquqi və inzibati strukturun Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasını, həmçinin siyasi qərar qəbul etmə proseslərinin şəffaf və hesabatlı olmasını təmin edir. Praktikada bu yanaşma texniki yardım proqramları, təlim və tədqiqat əməkdaşlığı, həmçinin idarəetmə islahatlarını əhatə edən çoxşaxəli strategiyalarla həyata keçirilir. Nəticədə, şərtlilik prinsipi yalnız Aİ-nin normativ təsirini gücləndirmir, eyni zamanda tərəfdaş ölkələrin institusional və demokratik dayanıqlığını artıraraq regional sabitliyin möhkəmlənməsinə töhfə verir (Vachudova, 2005; Börzel və Risse, 2012).

Avropa qonşuluq siyasətinin inkişaf mərhələləri

Avropa Qonşuluq Siyasəti – European Neighbourhood Policy (ENP) 2004-cü ildən etibarən Avropa İttifaqı ilə qonşu ölkələr arasında siyasi və iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirmək məqsədilə formallaşdırılmışdır. Bu siyasət, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyasının əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir və regional sabitliyin təmin olunması, təhlükəsizlik mühitinin yaxşılaşdırılması və iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi kimi məqsədləri əhatə edir (Smith, 2010). ENP çərçivəsində tərəfdaş ölkələrə institusional modernləşməyə yönəlmiş texniki və maliyyə dəstəyi təqdim edilir. Bu, qanunvericilik islahatlarının həyata keçirilməsi, inzibati və icraedici strukturların gücləndirilməsi, həmçinin iqtisadi və sosial siyasətlərin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Qonşuluq siyasətinin tətbiqi diferensial yanaşma prinsipi əsasında aparılır ki, bu da tərəfdaş ölkələrin siyasi, iqtisadi və sosial struktur fərqliliklərini nəzərə almağa imkan verir. Belə yanaşma Aİ-nin normativ prinsiplərini hər bir ölkənin kontekstinə uyğun tətbiq etməsinə şərait yaradır və tərəfdaşlıq strategiyasının effektivliyini artırır. Eyni zamanda, ENP yalnız formal institusional dəyişiklikləri deyil, həm də tərəfdaş ölkələrdə demokratik idarəetmə mədəniyyətinin inkişafını təşviq etməyə yönəlmişdir. Bu siyasət vasitəsilə Aİ regional inteqrasiya və sülhün möhkəmləndirilməsi üçün həm normativ, həm də institusional təsir imkanlarını birləşdirir.

Bundan əlavə, ENP tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsini təmin edən çoxsəviyyəli idarəetmə mexanizmlərini dəstəkləyir. Bu yanaşma, həm Aİ-nin mərkəzi institutlarının, həm də milli və regional səviyyədəki idarəetmə strukturlarının proseslərə aktiv cəlb olunmasına imkan yaradır. Nəticədə, tərəfdaş ölkələrdə institusional islahatlar yalnız formal tələblərin yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də uzunmüddətli demokratik idarəetmə və şəffaf qərar qəbul etmə mədəniyyətinin formalaşmasına töhfə verir. Bu çərçivədə ENP həm regional sabitliyin təmin olunmasında, həm də Aİ-nin normativ dəyərlərinin effektiv yayılmasında mühüm alət rolunu oynayır.

Demokratik institutların rolu

Demokratik institutların inkişafı Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq siyasətində mərkəzi yer tutur və siyasi sabitliyin təmin olunmasında əsas amil kimi qiymətləndirilir. İnstitusional nəzəriyyəyə görə, demokratik təsisatların effektiv fəaliyyəti yalnız formal hüquqi dəyişikliklərlə məhdudlaşmır, eyni

zamanda siyasi mədəniyyətin inkişafı, cəmiyyətin iştirakçılığı və qərar qəbul etmə proseslərinin şəffaflığı da vacib şərtlər hesab olunur (Börzel və Risse, 2012). Bu baxımdan seçki institutlarının şəffaf və ədalətli təşkili, məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və vətəndaş iştirakının təmin edilməsi demokratik institutların möhkəmlənməsinin əsas göstəriciləri kimi çıxış edir.

Avropa İttifaqı tərəfdaş ölkələrdə institusional modernləşmə proseslərinin sürətləndirilməsi üçün müxtəlif layihələr həyata keçirir. Bu layihələr texniki yardım proqramları, təhsil və tədqiqat əməkdaşlığı, idarəetmə islahatları və siyasi dialoq mexanizmlərini əhatə edir (Shamakhov, Mezhevich, 2020). Eyni zamanda, Aİ-nin təşəbbüsləri tərəfdaş ölkələrdə demokratik və hüquqi standartların sistemli şəkildə tətbiqini dəstəkləyir. Bu yanaşma nəticəsində yalnız formal qanunvericilik dəyişiklikləri deyil, həm də dövlət institutlarının funksionallığı, şəffaflığı və vətəndaşların siyasi proseslərə iştirak imkanları inkişaf etdirilir. Beləliklə, demokratik institutların gücləndirilməsi Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyasının normativ və institusional məqsədlərinə nail olmasına birbaşa töhfə verir və regional sabitliyin möhkəmlənməsini təmin edir.

Tərəfdaşlıq strategiyasının regional sabitliyə və təhlükəsizliyə təsiri

Avropa İttifaqının (Aİ) tərəfdaşlıq strategiyası yalnız iqtisadi və institusional inteqrasiyanı hədəfləmir, eyni zamanda regional sabitliyin və təhlükəsizliyin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Tərəfdaşlıq siyasətinin əsas məqsədi üzv olmayan və üzvlüyə namizəd olmayan ölkələrin siyasi və institusional davranışlarını Avropa standartlarına yaxınlaşdırmaq, demokratik institutları gücləndirmək və hüququn aliliyi prinsiplərini tətbiq etməyə təşviq etməkdir (Oktay, 2015). Bu yanaşma, həmçinin regional münaqişələrin qarşısının alınmasına, dövlətlərarası dialoqun inkişafına və siyasi sabitliyin təmin olunmasına birbaşa təsir göstərir.

Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası çərçivəsində tətbiq etdiyi siyasətlər arasında siyasi dialoq, institusional islahatların dəstəklənməsi, iqtisadi əməkdaşlıq və texniki yardım proqramları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Keukeleire və Delreux, 2014). Bu mexanizmlər tərəfdaş ölkələrdə idarəetmənin şəffaflığını və məsuliyyətli qərar qəbuletməni təşviq etməklə regional təhlükəsizliyi möhkəmləndirir. Xüsusilə Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) və Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik Siyasəti (ÜXTS) Aİ-nin tərəfdaş ölkələrlə sabit və demokratik münasibətlər qurmaq üçün əsas vasitələridir (Nuriyev, 2008).

Normativ güc və şərtlilik prinsipləri də regional sabitliyin təmin olunmasında həlledici rol oynayır. Tərəfdaş dövlətlər müəyyən demokratik standartlara cavab vermədikdə Aİ iqtisadi və siyasi təşviqləri uyğunlaşdırır, bu da institusional və siyasi davranışda dəyişikliklərə səbəb olur (Sjursen, 2006; Börzel və Risse, 2012). Beləliklə, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası yalnız tərəfdaş ölkələrin daxili idarəetməsini gücləndirmir, eyni zamanda regionda siyasi sabitlik və təhlükəsizlik mühitinin möhkəmləndirilməsinə dəstək verir.

Bundan əlavə, strateji tərəfdaşlıq çərçivəsində Aİ-nin institusional təşəbbüsləri regional əməkdaşlıq və qarşılıqlı etimadın inkişafını stimullaşdırır. Bu yanaşma regional təhlükəsizlik mexanizmlərinin möhkəmlənməsinə və müxtəlif siyasi aktorlar arasında konfliktlərin həllinə şərait yaradır. Nəticədə, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası həm normativ, həm də institusional vasitələrlə regional sabitlik və təhlükəsizliyi təmin edən çoxsəviyyəli bir mexanizm kimi çıxış edir (Temirbaeva, 2024; Smith, 2010).

Tərəfdaşlıq strategiyasına tənqidi yanaşmalar

Elmi ədəbiyyatda Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyasına qarşı müxtəlif tənqidi yanaşmalar mövcuddur. Bir tərəfdən, Aİ-nin normativ təsir mexanizmləri, yəni tərəfdaş ölkələrdə demokratik institutların inkişafını təşviq edən siyasət və şərtlilik prinsipləri strateji olaraq innovativ və effektiv bir alət kimi qiymətləndirilir. Lakin praktiki təcrübə göstərir ki, bu mexanizmlər həmişə gözlənilən nəticəni təmin etmir. Tərəfdaş dövlətlərin suveren milli maraqları, daxili siyasi sistemlərin dayanıqlılığı və iqtisadi asılılıq səviyyəsi Aİ-nin təsir imkanlarını məhdudlaşdıran əsas amillərdir (Schimmelfennig və Sedelmeier, 2005).

Bundan əlavə, bəzi hallarda Aİ-nin tətbiq etdiyi standartlar və normativ tələblər tərəfdaş ölkələrin mövcud milli inkişaf modelləri və institusional ənənələri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu ziddiyyət, institusional transformasiya proseslərinin ləngiməsinə, islahatların yarımçıq qalmasına və bəzən tərəfdaş ölkələrdə normativ qəbulun məhdudluğuna səbəb olur. Həmçinin, Aİ-nin normativ təsirinin

ardıcılığı üzv dövlətlərin müxtəlif maraqları və siyasi prioritetləri ilə məhdudlaşır ki, bu da tərəfdaşlıq siyasətinin səmərəliliyinə əlavə çətinliklər yaradır (Börzel və Risse, 2012).

Tənqidi yanaşmalar həmçinin Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyasının “yumşaq güc” statusunu şübhə altına alır. Normativ prinsiplərin yalnız rəsmi səviyyədə təşviqi, lakin praktikada qismən və qeyri-ardıcıl tətbiqi Aİ-nin təsir gücünü zəiflədir. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar Aİ-nin tərəfdaş ölkələrdə institusional və siyasi dəyişiklikləri yalnız iqtisadi stimula və təzyiqa vasitəsilə təmin etməyə çalışmasının uzunmüddətli davamlılığa zəmanət vermədiyini vurğulayırlar. Beləliklə, tənqidi perspektivdən yanaşdıqda, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası institusional transformasiya və demokratik islahatlar üçün mühüm potensiala malik olsa da, onun uğuru birbaşa tərəfdaş ölkələrin daxili şəraitindən, siyasi iradəsindən və milli maraqlarının uyğunluğundan asılıdır (Börzel və Risse, 2012).

Nəticə

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyası yalnız iqtisadi inteqrasiyanı təşviq edən mexanizm deyil, həm də regional sabitliyi və beynəlxalq təhlükəsizliyi təmin edən kompleks bir alət kimi çıxış edir. Strategiyanın əsas istiqaməti normativ güc konsepsiyası əsasında qurulub ki, bu da Aİ-nin beynəlxalq siyasətdə yumşaq güc aktoru kimi fəaliyyət göstərməsinə imkan verir. Normativ prinsiplərə əsaslanan yanaşma tərəfdaş dövlətlərdə demokratik institutların, hüququn aliliyi və şəffaf idarəetmə mexanizmlərinin inkişafına töhfə verir. Bununla yanaşı, tərəfdaşlıq strategiyası institusional modernləşmə proseslərini stimullaşdırır, iqtisadi və siyasi transformasiyanı dəstəkləyir və tərəfdaş ölkələrin Avropa standartlarına yaxınlaşmasını təmin edir. Strategiyanın uğuru yalnız Aİ-nin institusional strukturlarının səmərəliliyindən deyil, həm də tərəfdaş dövlətlərin daxili siyasi iradəsi və milli maraqlarının uyğunluğundan asılıdır.

Bununla yanaşı, tədqiqat göstərir ki, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası həm fürsətlər, həm də məhdudiyyətlər yaradır. Şərtlilik mexanizmləri və institusional islahatlara dəstək tərəfdaş ölkələrdə demokratik və hüquqi transformasiyanı sürətləndirə bilər, lakin milli suverenlik, daxili siyasi sabitlik və iqtisadi asılılıq kimi amillər bu təsirin effektivliyini məhdudlaşdırır. Strategiyanın davamlı uğuru üçün Aİ-nin tərəfdaşlıq siyasətini tətbiq edən institusional mexanizmlərin koordinasiyası, siyasi dialoqun davamlılığı və əməkdaşlıq proqramlarının müntəzəm qiymətləndirilməsi vacibdir. Nəticə etibarilə, Aİ-nin tərəfdaşlıq strategiyası regional inteqrasiya və demokratik dəyərlərin təşviqi üçün önəmli bir vasitə olmaqla yanaşı, beynəlxalq münasibətlər sistemində normativ aktor kimi Aİ-nin rolunu möhkəmləndirir.

Ədəbiyyat

1. Balfour, R. (2011). *The European Union's foreign policy: A historical perspective*. Routledge.
2. Börzel, T. A., & Risse, T. (2012). From Europeanisation to diffusion: Introduction. *West European Politics*, 35(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.635291>
3. Diez, T. (2005). Constructing the self and changing others: Reconsidering “Normative Power Europe.” *Millennium: Journal of International Studies*, 33(3), 613–636. <https://doi.org/10.1177/03058298050330030601>
4. European Commission. (2020). *The European Union's external action: Policy instruments and partnerships*. European Union.
5. Keukeleire, S., & Delreux, T. (2014). *The foreign policy of the European Union* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
6. Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
7. Moiseeva, D. E. (2018). Vzaimodeystvie Yevropeyskogo soyuza s mezhdunarodnymi organizatsiyami v kontekste organizatsionnoy teorii. *Vestnik Permskogo universiteta. Seriya: Politologiya*, (4), 153–165.
8. Nuriyev, E. (2008). Azerbaijan and the European Union: New landmarks of strategic partnership in the South Caucasus–Caspian basin. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(2), 155–167.

9. Oktay, E. G. (2015). European Neighbourhood Policy and Azerbaijan: A critical evaluation. *Bilig*, (75), 75–102.
10. Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Cornell University Press.
11. Shamakhov, V. A., & Mezhevich, N. M. (2020). O evropeyskom opyte v evraziyskoy integratsii. *Upravlencheskoe konsultirovanie*, (3), 47–53.
12. Sjursen, H. (2006). What kind of power? European foreign policy and the normative dimension. *Journal of European Public Policy*, 13(2), 169–181. <https://doi.org/10.1080/13501760500451633>
13. Smith, M. E. (2010). *European Union foreign policy in a changing world*. Polity Press.
14. Temirbaeva, A. K. (2024). Evropeyskaya politika sosedstva kak instrument ukrepleniya vliyaniya na postsovetskom prostranstve. *Universum: Obshchestvennye nauki*.
15. Vachudova, M. A. (2005). *Europe undivided: Democracy, leverage, and integration after communism*. Oxford University Press.

Daxil oldu: 11.12.2025

Qəbul edildi: 20.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/44-47>

Ağanemət Daşqınlı

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
doktorant

<https://orcid.org/0009-0002-1455-0102>

aganemet@yandex.com

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsasları

Xülasə

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər müasir dövrdə ölkələrin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyalarının mühüm komponentlərindən birinə çevrilmişdir. Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi və rəqabət mühitinin sərtləşməsi şəraitində dövlətlər beynəlxalq miqyaslı tədbirləri həm iqtisadi artımın stimullaşdırılması, həm də milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsi vasitəsi kimi nəzərdən keçirirlər. Bu baxımdan, beynəlxalq idman yarışları, iqtisadi forumlar, mədəniyyət festivalları, beynəlxalq sərgilər və konfranslar təkcə sosial və mədəni hadisə kimi deyil, eyni zamanda iqtisadi proseslərə çoxşaxəli təsir göstərən mühüm amil kimi çıxış edir. İqtisadi nəzəriyyədə bu cür tədbirlərin təsir mexanizmləri müxtəlif aspektlərdən izah olunur və onların iqtisadi inkişafa təsiri həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli perspektivdə təhlil edilir.

Açar sözlər: beynəlxalq tədbirlər, turizm, sərgilər, iqtisadi təsir, ölkə

Aghanemat Dashqinli

Azerbaijan University of Tourism and Management,
PhD student

<https://orcid.org/0009-0002-1455-0102>

aganemet@yandex.com

Theoretical Foundations of the Impact of International Events on Economic Development

Abstract

Internationally significant events have become one of the important components of the socio-economic development strategies of countries in modern times. In the context of deepening globalization processes, intensification of inter-country economic relations and tightening of the competitive environment, states consider international scale events as a means of stimulating economic growth and accelerating the integration of the national economy into the world economic system. In this regard, international sports competitions, economic forums, cultural festivals, international exhibitions and conferences act not only as social and cultural events, but also as an important factor that has a multifaceted impact on economic processes. In economic theory, the mechanisms of influence of such events are explained from various aspects and their impact on economic development is analyzed in both short-term and long-term perspectives.

Keywords: international events, tourism, exhibitions, economic impact, country

Giriş

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsaslarını araşdırarkən ilk növbədə bu tədbirlərin iqtisadi sistemdə yaratdığı əlavə tələbin rolunu qeyd etmək zəruridir. İqtisadiyyatın klassik və neoklassik yanaşmalarında tələb və təklif mexanizmləri iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvələri kimi qəbul olunur. Beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi zamanı ölkəyə daxil olan xarici iştirakçılar, turistlər, investorlar və nümayəndə heyətləri daxili bazarda istehlak həcmi artırır, xidmət və məhsullara olan tələbi genişləndirir.

Bu proses öz növbəsində istehsalın həcmnin artmasına, müəssisələrin gəlirlərinin yüksəlməsinə və vergi daxilolmalarının çoxalmasına səbəb olur. Beynəlxalq tədbirlər iqtisadi aktivliyin canlanmasına zəmin yaradan mühüm faktor kimi çıxış edir (Hasanov, 2024).

Tədqiqat

Beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi təsirinin nəzəri əsaslarının izahında institusional yanaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnstitusional iqtisadiyyat nəzəriyyəsinə görə, iqtisadi inkişaf təkcə maddi resurslardan deyil, eyni zamanda institutların keyfiyyətindən, idarəetmə mexanizmlərindən və normativ-hüquqi mühitdən asılıdır. Beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi zamanı ölkədə idarəetmə institutlarının təkmilləşdirilməsi, normativ bazanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və şəffafliq səviyyəsinin yüksəldilməsi zərurəti yaranır (Bağirov və Mehdiyev, 2025). Bu işə uzunmüddətli perspektivdə investisiya mühitinin yaxşılaşmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə və iqtisadi inkişafın davamlılığının təmin edilməsinə xidmət edir. Deməli, beynəlxalq tədbirlər institusional islahatların katalizatoru kimi çıxış edərək iqtisadi inkişafa dolaylı təsir göstərir.

Neoklassik iqtisadi nəzəriyyə baxımından beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi təsiri resursların daha səmərəli bölgüsü və istehsal amillərinin məhsuldarlığının artması ilə əlaqələndirilir. Beynəlxalq tədbirlərin təşkili zamanı əmək resurslarına, kapitalla və texnologiyaya olan tələbat artır, bu işə bazar mexanizmləri vasitəsilə resursların daha məhsuldar sahələrə yönəldilməsinə səbəb olur. Xüsusilə xidmət sektoru və turizm sahəsində yeni biznes modellərinin formalaşması, innovativ xidmətlərin tətbiqi və rəqabət mühitinin güclənməsi iqtisadi effektivliyin yüksəlməsinə şərait yaradır. Neoklassik yanaşmaya əsasən, beynəlxalq tədbirlər bazar mexanizmlərini aktivləşdirərək iqtisadi sistemin adaptasiya qabiliyyətini artırır (Dadaşov, 2024).

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsaslarını izah edən digər mühüm yanaşma iqtisadi inkişaf və modernləşmə nəzəriyyələridir. Bu nəzəriyyələrə görə, beynəlxalq tədbirlər ölkələrin modernləşmə prosesində mühüm rol oynayır, yeni texnologiyaların, idarəetmə təcrübələrinin və mədəni dəyərlərin ötürülməsini sürətləndirir. Xarici iştirakçıların və investorların ölkəyə gəlişi bilik və təcrübə mübadiləsini genişləndirir, yerli müəssisələrin beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərməsinə stimulyar yaradır. Bu proseslər iqtisadi strukturun diversifikasiyasına, qeyri-neft sektorunun inkişafına və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır.

Eyni zamanda, iqtisadi ədəbiyyatda beynəlxalq tədbirlərin təsiri ilə bağlı tənqidi yanaşmalar da mövcuddur. Bəzi nəzəri yanaşmalara görə, bu tədbirlərin iqtisadi təsiri bəzən şişirdilir və gözlənilən faydalar reallıqda tam şəkildə özünü doğrultmur. Xüsusilə iri miqyaslı idman və mədəni tədbirlərin təşkili üçün çəkilən yüksək xərclər dövlət büdcəsi üçün əlavə yük yarada bilər və bu xərclərin alternativ istifadəsi daha yüksək iqtisadi səmərə verə bilərdi (Məmmədov, 2025). Bu baxımdan, beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri təhlili zamanı onların effektivliyi, xərclər və faydalar balansı, eləcə də uzunmüddətli nəticələri kompleks şəkildə qiymətləndirilməlidir.

Ümumilikdə, beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsasları göstərir ki, bu tədbirlər iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında, institusional inkişafın sürətləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiyasında mühüm rol oynaya bilər. Lakin bu təsirin miqyası və davamlılığı ölkənin iqtisadi siyasətindən, idarəetmə keyfiyyətindən, strateji planlaşdırmadan və mövcud resurslardan səmərəli istifadə səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Buna görə də beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri təhlili onların praktik tətbiqi üçün elmi əsasların formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır (Musayev və Hacıyeva, 2020).

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsaslarını dərinləşdirərkən onların regional və sektoral təsir mexanizmlərinin də nəzərə alınması vacibdir. İqtisadi nəzəriyyədə regional inkişaf yanaşmalarına əsasən, bu cür tədbirlər təkcə milli səviyyədə deyil, həm də regional miqyasda iqtisadi aktivliyin artmasına səbəb olur. Beynəlxalq tədbirlərin müəyyən bir şəhərdə və ya regionda keçirilməsi həmin ərazidə infrastrukturun sürətli inkişafına, xidmət sektorunun genişlənməsinə və yerli biznes mühitinin canlanmasına şərait yaradır (Getz və Page, 2016). Bu proses regional iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması və iqtisadi fəaliyyətin mərkəzləşməsinin qarşısının alınması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Regional inkişaf nəzəriyyələrinə görə, beynəlxalq tədbirlər iqtisadi artımın "lokomotivi" rolunu oynayaraq digər regionlara da müsbət spillover effektləri yarada bilər.

Beynəlxalq tədbirlərin sektoral təsiri nəzəri cəhətdən daha çox xidmət iqtisadiyyatı konsepsiyası ilə əlaqələndirilir. Müasir iqtisadiyyatlarda xidmət sektoru ümumi daxili məhsulun və məşğulluğun əsas hissəsini təşkil edir. Beynəlxalq tədbirlərin təşkili isə məhz xidmət sektorunun müxtəlif sahələrinin – turizm, mehmanxana təsərrüfatı, ictimai iaşə, nəqliyyat, kommunikasiya, əyləncə və mədəni xidmətlərin intensiv inkişafını stimullaşdırır. Xidmət iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə əsasən, bu sahələrin inkişafı iqtisadi artımın daha dayanıqlı və inklüziv olmasına şərait yaradır. Beynəlxalq tədbirlər nəticəsində yeni xidmət növlərinin formalaşması uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın struktur keyfiyyətini yaxşılaşdırır.

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin izahında mühüm yer tutur. Bu nəzəriyyəyə görə, iqtisadi artımın əsas mənbələrindən biri insan kapitalının inkişafıdır. Beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi zamanı müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqları artır, peşəkar təlimlər və təcrübə mübadiləsi imkanları genişlənir (Liu və b., 2022). Xüsusilə turizm, menecment, marketinq, təhlükəsizlik və logistika sahələrində yeni kompetensiyaların formalaşması insan kapitalının keyfiyyətini yüksəldir.

İqtisadi artımın endogen nəzəriyyələri baxımından beynəlxalq tədbirlərin təsiri innovasiya və bilik yayılması mexanizmləri ilə izah olunur. Endogen artım nəzəriyyəsinə görə, texnoloji tərəqqi və innovasiya iqtisadi artımın daxili amilləridir və bu amillər iqtisadi siyasət və institusional mühit vasitəsilə stimullaşdırıla bilər. Beynəlxalq tədbirlər yeni texnologiyaların, rəqəmsal həllərin və müasir idarəetmə modellərinin ölkəyə daxil olmasını sürətləndirir (Nadotti və Vannoni, 2019). Xüsusilə iri miqyaslı tədbirlərin təşkili zamanı istifadə olunan ağıllı şəhər texnologiyaları və rəqəmsal xidmətlər iqtisadiyyatın innovativ potensialını artırır.

Bununla yanaşı, beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi təsirinin nəzəri təhlilində sosial-iqtisadi faktorların qarşılıqlı əlaqəsi də nəzərə alınmalıdır. Sosial kapital nəzəriyyəsinə əsasən, cəmiyyət daxilində etimadın, əməkdaşlığın və şəbəkələşmənin səviyyəsi iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır (Bond, 2008). Beynəlxalq tədbirlər müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar arasında qarşılıqlı əlaqələri gücləndirir, sosial şəbəkələrin genişlənməsinə və ictimai fəallığın artmasına səbəb olur. Bu isə iqtisadi fəaliyyətin təşkili üçün daha əlverişli sosial mühit formalaşdırır və biznes mənasibətlərinin inkişafını sürətləndirir.

Beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi təsiri ilə bağlı nəzəri müzakirələrdə fiskal siyasətin rolu da xüsusi diqqət mərkəzindədir. Beynəlxalq tədbirlərin təşkili zamanı dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər qısamüddətli dövrdə fiskal stimullaşdırıcı rol oynaya bilər. Lakin uzunmüddətli perspektivdə bu xərclərin səmərəliliyi və gəlirlərlə kompensasiya olunması mühüm məsələ olaraq qalır. Buna görə də beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsaslarının araşdırılmasında fiskal davamlılıq məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Celuch, 2018).

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsaslarının daha dərinə təhlili bu tədbirlərin uzunmüddətli struktur dəyişikliklərinə təsirini nəzərdən keçirməyi zəruri edir. İqtisadi struktur dəyişiklikləri nəzəriyyəsinə görə, iqtisadi inkişaf təkcə istehsal həcmının artması ilə deyil, eyni zamanda iqtisadiyyatın sektorlararası balansının dəyişməsi, yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrin payının artması və ənənəvi sahələrin modernləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur (Sardi və b., 2025). Beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi bu baxımdan iqtisadi strukturun transformasiyası üçün mühüm impuls rolunu oynaya bilər.

İqtisadiyyatın diversifikasiyası nəzəriyyəsi beynəlxalq tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin izahında mühüm yer tutur. Diversifikasiya iqtisadi risklərin azaldılması və dayanıqlı artımın təmin edilməsi baxımından əsas strategiyalardan biri hesab olunur. Beynəlxalq tədbirlər nəticəsində yeni xidmət sahələrinin yaranması, mövcud sahələrin genişlənməsi və innovativ biznes modellərinin tətbiqi iqtisadiyyatın struktur baxımından daha balanslı inkişafına şərait yaradır (Dwyer və b., 2025). Xüsusilə xammal yönümlü iqtisadiyyatlar üçün beynəlxalq tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdıran mühüm alət kimi çıxış edir.

Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi təsirinin nəzəri əsaslarında məşğulluq və əmək bazarı məsələləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əmək iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə görə, iqtisadi artımın əsas göstəricilərindən biri məşğulluğun səviyyəsi və keyfiyyətidir (Nancy və b., 2008). Beynəlxalq tədbirlərin təşkili zamanı həm birbaşa, həm də dolaylı məşğulluq imkanları yaranır.

Nəticə

Ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd etmək olar ki, beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsasları bu tədbirlərin iqtisadi sistemə çoxşaxəli və kompleks təsir göstərdiyini ortaya qoyur. Onlar iqtisadi artımı stimullaşdırmaqla yanaşı, institusional islahatları sürətləndirir, insan və sosial kapitalın inkişafına töhfə verir, texnoloji yeniliklərin tətbiqini genişləndirir və milli iqtisadiyyatın qlobal iqtisadi sistemdə mövqeyini möhkəmləndirir. Lakin bu potensialın reallaşdırılması üçün beynəlxalq tədbirlərin planlaşdırılması və icrası elmi əsaslara, uzunmüddətli strateji baxışa və davamlı inkişaf prinsiplərinə söykənməlidir. Məhz bu halda beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər iqtisadi inkişafın davamlı və inklüziv mənbəyinə çevrilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bağırov, M. M., & Mehdiyev, A. H. (2025). Formula 1 yarışlarının turizmə təsiri və iqtisadi dinamikanın təmin edilməsində rolu: Azərbaycan nümunəsi və beynəlxalq təcrübə. *Elmi Xəbərlər (İctimai və Texniki elmlər seriyası)*, (3), 11–18. <https://kec.az/dQKil>
2. Bond, H. (2008). *Estimating the economic benefits of event tourism*. Liverpool University Press. <https://kec.az/VGYQE>
3. Celuch, K. (2018). Impact of the events sector on the economy. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, (4), 69–81. <https://wnus.usz.edu.pl/ept/file/article/download/15856.pdf>
4. Dadaşov, X. P. (2024). Azərbaycanda turizm bazarının təhlili və qiymətləndirilməsi. *Research Retrieval and Academic Letters*, (6), 61–64. <https://ojs.publisher.agency/index.php/RRAL/article/view/3939>
5. Dwyer, L., Forsyth, P., Spurr, R., & Thiep, V. H. (2003). Estimating the economic impacts of tourism growth and special events. *e-Review of Tourism Research*, 1(1), 26–29. https://ertr.tamu.edu/files/2012/09/121_a-1-6.pdf
6. Getz, D., & Page, S. J. (2016). Progress and prospects for event tourism research. *Tourism Management*, 52, 593–631. <https://kec.az/NUITt>
7. Hasanov, H. (2024). The impact of event tourism on tourism facilities operating in Azerbaijan. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, 1(27), 44–52. <https://kec.az/AxUvX>
8. Liu, A., Kim, Y. R., & Song, H. (2022). Toward an accurate assessment of tourism economic impact: A systematic literature review. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 1–10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666957922000222>
9. Məmmədov, H. A. (2025). Azərbaycan turizm şirkətlərinin inkişafında iqtisadi maneələr və innovativ həll yollarının analitik qiymətləndirilməsi. *UNEC Tələbə Tədqiqatları Jurnalı*, 2(2), 84–95. <https://kec.az/ZihSg>
10. Musayev, A. F., & Hacıyeva, E. N. (2020). UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş obyektlərdə turizm və onun iqtisadiyyata təsiri. *Audit Jurnalı*, (4), 45–55. <https://kec.az/NIgNE>
11. Nadotti, L., & Vannoni, V. (2019). Cultural and event tourism: An interpretative key for impact assessment. *Eastern Journal of European Studies*, 10, 115–131. <https://kec.az/FYtMg>
12. Nancy, M., Hodur, M. S., & Leistritz, F. L. (2008). Estimating the economic impact of event tourism. *Journal of Convention and Event Tourism*, 63–79. <https://kec.az/auAJq>
13. Sardi, A., Rizzi, A., & Sorano, E. (2025). Economic impact analysis of mega events for sustainable tourism: Insights from the Giro d'Italia and Tour de France. *Administrative Sciences*, 15(2). <https://www.mdpi.com/2076-3387/15/2/35>

Daxil oldu: 31.12.2025

Qəbul edildi: 10.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/48-52>

Məhbubə Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
dissertant
<https://orcid.org/0009-0009-4916-4982>
pedagogmm57@gmsil.com

İbtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətlərinin pedaqoji xüsusiyyətləri

Xülasə

İbtidai təhsil mərhələsində müəllim-şagird münasibətləri pedaqoji prosesin səmərəli təşkilində mühüm rol oynayan əsas amillərdən biridir. Bu münasibətlər pedaqoji ünsiyyət, qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və etimad prinsipləri əsasında formalaşır.

Müəllimin peşəkarlıq səviyyəsi, pedaqoji bacarıqları və şagirdyönümlü yanaşması şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişafına, onların sosial münasibətlərinin formalaşmasına və şəxsiyyət kimi inkişafına mühüm təsir göstərir. İbtidai sinif müəllimi təlim prosesində şagirdlərin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, onların fərdi qabiliyyət və maraqlarına uyğun inkişafetdirici təlim mühiti yaratmalıdır. Səmərəli pedaqoji ünsiyyət şagirdlərin özünəinamının artmasına, müstəqil düşünmə və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Eyni zamanda müəllimin innovativ təlim metodlarından və müasir təhsil texnologiyalarından istifadə etməsi təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəlməsinə və şagirdlərin təlim fəaliyyətində fəallığının artmasına səbəb olur.

Beləliklə, ibtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətlərinin humanist və əməkdaşlıq prinsipləri əsasında qurulması şagirdlərin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsində, onların sosial və intellektual potensialının reallaşdırılmasında mühüm pedaqoji əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *təhsil, müəllim, şagird, ünsiyyət, peşəkarlıq, səriştə, inkişaf, motivasiya, yaradıcılıq, əməkdaşlıq*

Mahbuba Mammadova
Azerbaijan State Pedagogical University
PhD student
<https://orcid.org/0009-0009-4916-4982>
pedagogmm57@gmsil.com

Pedagogical Features of Teacher-Student Relationships in Primary Education

Abstract

Teacher-student relationships in primary education constitute one of the key factors that play a significant role in the effective organization of the pedagogical process. These relationships are formed based on pedagogical communication, mutual respect, cooperation, and trust.

The teacher's level of professionalism, pedagogical skills, and student-centered approach have a considerable impact on the development of students' cognitive activities, the formation of their social relationships, and their overall personal growth. A primary school teacher must take into account students' age and psychological characteristics during the learning process and create a developmental learning environment tailored to their individual abilities and interests. Effective pedagogical communication fosters students' self-confidence and facilitates the development of independent thinking and creative skills. At the same time, the teacher's use of innovative teaching methods and modern educational technologies enhances the quality of the educational process and increases students' engagement in learning activities.

Thus, establishing teacher-student relationships in primary education on the principles of humanism and collaboration is of vital pedagogical importance for ensuring the comprehensive development of students and realizing their social and intellectual potential.

Keywords: *education, teacher, student, communication, professionalism, competence, development, motivation, creativity, collaboration*

Giriş

İbtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətləri təlim-tərbiyə prosesinin əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir və uşaqların həm intellektual, həm də sosial inkişafında böyük rol oynayır. Bu münasibətlər qarşılıqlı hörmət, etimad və səmərəli ünsiyyət prinsiplərinə əsaslanaraq formalaşır və şagirdlərin təhsil prosesinə aktiv adaptasiyasını təmin edir.

Peşəkarlıq və pedaqoji səriştə ibtidai sinif müəlliminin fəaliyyətinin əsas keyfiyyət göstəriciləridir. Bu keyfiyyətlər müəllimin təlim-tərbiyə prosesini elmi əsaslar üzərində qurmasına, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına və onların şəxsiyyət kimi hərtərəfli inkişafına mühüm təsir göstərir. İbtidai təhsil mərhələsi uşaqların dünyagörüşünün, sosial münasibətlərinin və davranış vərdişlərinin formalaşdığı ilkin və həlledici dövr hesab olunur. Məhz bu mərhələdə müəllim və şagird arasında qurulan münasibətlər pedaqoji prosesin keyfiyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Müəllimin peşəkar fəaliyyəti yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır; o, həm də şagirdyönümlü və nəticəyönümlü təlim mühitinin yaradılmasını, pedaqoji prosesin məqsədyönlü və sistemli şəkildə təşkilini təmin edir. Bu baxımdan müəllim-şagird münasibətləri ibtidai təhsil mühitində şagirdlərin sosiallaşması, müstəqil düşüncə qabiliyyətinin inkişafı və mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşması üçün mühüm pedaqoji zəmin yaradır.

Tədqiqat

Azərbaycan Respublikasında təhsilin modernləşdirilməsi istiqamətində qəbul edilmiş strateji sənədlərdə də müəllimin peşəkar inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda təhsilin əsas istiqamətlərindən biri səriştə əsaslı və fərdiləşdirilmiş təhsil məzmununun formalaşdırılması kimi müəyyən edilmişdir. Bu yanaşma təlim prosesində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, maraq və qabiliyyətlərinin nəzərə alınmasını, onların inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil mühitinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Strategiyada erkən təhsil mərhələsində tətbiq olunan kurikulumların və təhsil standartlarının şagirdlərin fərdi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə hazırlanması prioritet vəzifələrdən biri kimi qeyd olunur (2013).

Bu baxımdan ibtidai sinif müəllimlərinin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların müasir pedaqoji yanaşmaları və innovativ təlim texnologiyalarını mənimsəməsi təhsil prosesinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Müəllimin pedaqoji bacarıqları, metodik hazırlığı və kommunikativ səriştəsi şagirdlərin öyrənmə motivasiyasının gücləndirilməsinə, onların təlim fəaliyyətində fəal iştirakına və ümumi təhsil nailiyyətlərinin yüksəlməsinə əlverişli şərait yaradır. Bu səbəbdən müasir təhsil mühitində ibtidai sinif müəllimi yalnız bilik ötürən deyil, həm də şagirdlərin inkişafını istiqamətləndirən, onların potensial imkanlarını üzə çıxaran və təlim prosesini elmi-pedaqoji prinsiplər əsasında təşkil edən aparıcı pedaqoji fiqur kimi çıxış edir.

İbtidai sinif müəlliminin peşəkarlığı onun pedaqoji fəaliyyəti elmi-pedaqoji prinsiplər əsasında planlaşdırması və təlim prosesində müxtəlif metod və vasitələrdən məqsədyönlü şəkildə istifadə etməsi ilə xarakterizə olunur. Müəllim şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, psixoloji inkişaf səviyyəsini və fərdi öyrənmə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədris prosesini təşkil etməli, hər bir şagirdin idrak imkanlarının reallaşmasına şərait yaratmalıdır. Bu yanaşma təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin fəallığını, müstəqil düşüncə bacarığını və yaradıcılıq potensialını inkişaf etdirir. Peşəkarlıq və səriştə müəllim fəaliyyətində bir-biri ilə sıx bağlı anlayışlar olub, pedaqoji prosesin keyfiyyətli təşkilində qarşılıqlı şəkildə təzahür edir.

Pedaqoji peşəkarlıq yalnız uzunmüddətli təcrübə və ya fitri qabiliyyətlə məhdudlaşmır. Bu keyfiyyət müəllimin öz üzərində sistemli şəkildə işləməsi, pedaqoji və psixoloji biliklərini daim zənginləşdirməsi, müasir təhsil texnologiyalarını mənimsəməsi və yaradıcı pedaqoji yanaşmalar tətbiq etməsi nəticəsində formalaşır. Müasir təhsil mühitində innovativ metodların, informasiya-

kommunikasiya texnologiyalarının və interaktiv təlim üsullarının tətbiqi müəllimin peşəkar inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Bu proses müəllimin təlim fəaliyyətində yenilikçi yanaşmalar tətbiq etməsinə və tədris prosesini daha effektiv şəkildə təşkil etməsinə imkan yaradır (Məmmədov, 2024).

İbtidai sinif müəllimi təlim prosesini təşkil edərkən şagirdlərin idraki, emosional, sosial və yaradıcı inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, onların fərdi qabiliyyət və maraqlarının inkişafına yönəlmiş pedaqoji mühit formalaşdırmalıdır. Bu mühit şagirdlərin təlim prosesində fəal iştirakını təmin etməklə yanaşı, onların öz bilik və bacarıqlarını sərbəst şəkildə nümayiş etdirməsinə imkan yaradır (Həsənova, 2022).

Müəllim öyrənmə prosesinin psixoloji və pedaqoji mexanizmlərini nəzərə alaraq, motivasiya amillərinin və öyrənmə vərdislərinin şagirdlərin nailiyyətlərinə təsirini düzgün qiymətləndirməli və buna uyğun təlim strategiyalarından istifadə etməlidir. Bu yanaşma şagirdlərin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, onların şəxsiyyət kimi hərtərəfli inkişafına da mühüm töhfə verir.

İbtidai təhsil mərhələsində müəllim-şagird münasibətlərinin formalaşmasında pedaqoji ünsiyyət aparıcı rol oynayır. Pedaqoji ünsiyyət təlim və tərbiyə prosesinin mühüm komponentlərindən biri olmaqla, müəllim və şagird arasında qarşılıqlı anlaşmanın, etimadın və əməkdaşlığın yaranmasına xidmət edir. Bu ünsiyyət forması yalnız informasiyanın ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda şagirdlərin emosional və sosial inkişafına təsir edən mühüm pedaqoji vasitə kimi çıxış edir. Səmərəli təşkil olunmuş pedaqoji ünsiyyət şagirdlərdə özünəinamın möhkəmlənməsinə, müstəqil düşünmə bacarıqlarının inkişafına və yaradıcılıq potensialının üzə çıxmasına əlverişli şərait yaradır (Quliyev, 2023).

Şagirdyönümlü təlim mühitinin formalaşdırılması ibtidai sinif müəllimindən yüksək pedaqoji səriştə və peşəkar yanaşma tələb edir (Həsənova, 2022). Müəllim sinif mühitində inkişafetdirici və stimullaşdırıcı şərait yaratmalı, şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alaraq onların fəal təlim fəaliyyətinə cəlb olunmasını təmin etməlidir. Bu məqsədlə müəllim şagirdlərin sərbəst fikir ifadə etməsi, müstəqil qərar qəbul etməsi və yaradıcı fəaliyyət göstərməsi üçün uyğun imkanlar yaratmalıdır. Belə pedaqoji mühitdə şagirdlər müşahidə, araşdırma və tədqiqat yönümlü fəaliyyətlər vasitəsilə bilik əldə edir, həm müəllimlə, həm də həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq şəraitində öyrənmə prosesində iştirak edirlər (Hüseynova, 2022).

Müəllim-şagird münasibətlərinin səmərəli qurulmasında sinifdə formalaşdırılan psixo-pedaqoji mühit də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müsbət emosional atmosferin yaradılması şagirdlərin özlərini təhlükəsiz və rahat hiss etməsinə, sosial münasibətlərin inkişafına və təlim fəaliyyətinə marağın artmasına şərait yaradır. Qarşılıqlı hörmət, etimad və əməkdaşlıq prinsipləri üzərində qurulan münasibətlər şagirdlərin intellektual və sosial inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına da müsbət təsir göstərir. Belə mühitdə şagirdlər daha fəal, təşəbbüskar və yaradıcı mövqə nümayiş etdirir, bu da təlim prosesinin ümumi səmərəliliyinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Humanist pedaqogikanın nümayəndələrindən olan amerikalı psixoloq Karl Rocersin yanaşmasına görə, müəllim təlim prosesində yalnız bilik ötürən şəxs kimi deyil, həm də öyrənmə prosesini təşkil edən və asanlaşdırıcı fasilitator kimi çıxış edir. Bu yanaşmada müəllimin əsas vəzifəsi şagirdlərin sərbəst fikir ifadə etməsi üçün əlverişli mühit yaratmaq, onların fərdi təşəbbüslərini dəstəkləmək və öyrənmə prosesinə marağını stimullaşdırmaqdan ibarətdir (Abdinova, 2017).

Müəllimin şagirdlərin nailiyyətlərinə diqqət yetirməsi, onların uğurlarını qiymətləndirməsi və müsbət motivasiya yaratması şagirdlərin təlim fəaliyyətinə daha fəal qoşulmasına, özünəinam və məsuliyyət hissəsinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan humanist pedaqoji yanaşma şagirdlərin şəxsi inkişafının və yaradıcılıq potensialının üzə çıxarılmasına xidmət edir (Abbasov və b., 2023).

Səmərəli pedaqoji ünsiyyətin qurulması müəyyən pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər sırasında fərdi yanaşma, empatiya, qarşılıqlı hörmət və refleksiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini, emosional vəziyyətini və inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq təlim prosesini təşkil etməli, onların hiss və ehtiyaclarını düzgün qiymətləndirməlidir. Empatik münasibət şagirdlərlə səmimi və etibarlı əlaqələrin formalaşmasına şərait yaradır, refleksiya isə

müəllimə şagirdlərin fəaliyyətini təhlil etməyə və zəruri hallarda onlara pedaqoji dəstək göstərməyə imkan verir. Belə yanaşma müəllim-şagird münasibətlərinin konstruktiv və sağlam müstəvidə inkişafını təmin edir (Bayramova, 2025).

İbtidai təhsil mərhələsində müəllim-şagird münasibətlərinin səmərəliliyinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri də valideyn-məktəb əməkdaşlığıdır (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013). Müəllim və valideynlər arasında qurulan sistemli və qarşılıqlı etimada əsaslanan əməkdaşlıq şagirdin təlim və tərbiyə prosesinin daha səmərəli təşkilinə imkan yaradır. Valideynlərlə müntəzəm informasiya mübadiləsi şagirdin inkişaf dinamikasının izlənilməsinə, onun davranış xüsusiyyətlərinin və sosial münasibətlərinin daha dolğun qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda belə əməkdaşlıq müəllim və valideynlərin birgə fəaliyyətini gücləndirərək şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına və təlim nailiyyətlərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, ibtidai təhsil mərhələsində müəllim-şagird münasibətləri pedaqoji prosesin mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu münasibətlərin səmərəli qurulması təlim və tərbiyə fəaliyyətinin keyfiyyətinə, şagirdlərin idraki fəallığına və onların sosial inkişafına birbaşa təsir göstərir. Müəllimin peşəkarlıq səviyyəsi, pedaqoji ünsiyyət bacarıqları və təlim prosesinə yaradıcı yanaşması şagirdlərin intellektual potensialının üzə çıxarılmasına, onların sosial bacarıqlarının formalaşmasına və şəxsiyyət kimi inkişafına mühüm töhfə verir (İlyasov, 2018).

Müasir təhsil mühitində müəllimin rolu yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır. O, eyni zamanda şagirdlərin inkişaf prosesini istiqamətləndirən, onların müstəqil düşünmə və yaradıcılıq qabiliyyətlərini stimullaşdıran pedaqoji rəhbər və təşkilatçı kimi çıxış edir. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji fəaliyyəti şagirdyönümlü və inkişafyönümlü təlim mühitinin yaradılmasına yönəlik (Əliyev, 2023).

Belə mühitdə şagirdlər fəal öyrənmə fəaliyyətinə cəlb olunur, öz bilik və bacarıqlarını sərbəst şəkildə inkişaf etdirmək imkanı əldə edirlər. Nəticə etibarilə, müəllim-şagird münasibətlərinin humanist və əməkdaşlıq prinsipləri əsasında qurulması ibtidai təhsildə səmərəli pedaqoji prosesin təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər (Məmmədova, 2025).

Nəticə

İbtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətləri pedaqoji prosesin səmərəliliyini müəyyən edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu münasibətlərin qarşılıqlı hörmət, etimad və emosional yaxınlıq prinsipləri üzərində qurulması uşaqların təlim motivasiyasının yüksəlməsinə, dərəcə marağının artmasına və müsbət davranış modellərinin formalaşmasına şərait yaradır. Pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən effektiv müəllim-şagird münasibətləri uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyir, onların özünüifadə və özünüqiymətləndirmə qabiliyyətlərini gücləndirir. İbtidai sinifdə fərdi yanaşmanın tətbiqi, empatiya və uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, həmçinin onların fərdi inkişaf potensialının maksimal şəkildə reallaşdırılmasına imkan verir.

Nəticə etibarilə, ibtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətləri yalnız bilik ötürülməsi funksiyasını daşımır, eyni zamanda uşaqların emosional, sosial və mənəvi inkişafını təmin edən əsas pedaqoji komponent kimi önə çıxır. Müəllimlərin qarşılıqlı hörmət, empatiya və fərdi yanaşma prinsiplərinə riayət etməsi təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyinin artırılmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, Ə., Cəbrayilov, İ., & İbadova, B. (2023). *Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin pedaqoji əsasları*. CN Poliqrafiya, 200.
2. Abdinova, N. C. (2017). *İbtidai təhsil pedaqogikası: İbtidai siniflərdə təlimin optimallaşdırılması şəraitində şagird şəxsiyyətinin inkişafı*. ADPU nəşriyyatı, 300.
3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2013). *Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası*. Təhsil Nazirliyi, 60.
4. Bayramova, F. M. (2025). Müəllim hazırlığında pedaqoji təcrübənin əhəmiyyəti. *Progress in Science*, (9), 85–98.

5. Əliyev, M. (2023). *Təhsil siyasətinin inkişafı və müəllim peşəkarlığı problemləri*. Elm və Təhsil, 260.
6. Həsənova, A. (2022). *İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji səriştəsi və uğurlu təlim strategiyaları*. Təhsil Nəşriyyatı, 200.
7. Hüseynova, N. (2022). *Şagird motivasiyası və yaradıcı təlim metodları*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 220.
8. İlyasov, M. İ. (2018). *Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri*. Elm və Təhsil, 208.
9. Quliyev, T. (2023). *Təlim mühitinin təşkili: İbtidai təhsil yanaşmaları*. Azərbaycan Pedaqoji Araşdırmalar, 220.
10. Məmmədov, R. (2024). *Müəllim–şagird münasibətlərinin psixopedaqogikası*. Təhsil Elmi Kitablar, 240.
11. Məmmədova, Y. (2025). *Məktəbəqədər və ibtidai təhsil: Seçilmiş elmi məqalələr*. Təhsil Elmi Metodiki Nəşriyyat, 250.
12. Rüstəmov, F. A. (2024). *Müasir pedaqoji yanaşmalar və təlim texnologiyaları*. Təhsil Jurnalı Nəşriyyatı, 280.
13. Verdiyeva, M. (2024). 21-ci əsr Azərbaycanında müəllim hazırlığı, problemlər və həll yolları. *Education Journal*, 13(3).

Daxil oldu: 24.11.2025

Qəbul edildi: 01.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/53-56>

Nicat Əliyev

Mingəçevir Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0002-9077-7325>
loqopednicataliyev95@gmail.com

İbtidai təhsil dövründə məktəb-ailə əməkdaşlığı: kommunikasiyanın qurulması və təşkilati öhdəlik

Xülasə

Məqalə ibtidai təhsil dövründə məktəb-ailə münasibətlərinin quruculuğunda kommunikativliyin mühüm amil kimi vacibliyinə diqqət çəkməklə yanaşı, məktəbin bu münasibətlərin quruculuğunda təşkilati öhdəlik daşdığı vurğulanmışdır. Tədqiqatçı məktəb və ailə arasında qurulmalı olan əməkdaşlığa təsir etmək üçün ailələrin məktəbə cəlb edilməsinin vacibliyini vurğulamış, bu prosesin əsasən müəllimlər tərəfindən planlaşdırılmalı olduğu qeyd edilmişdir. Məktəbin xüsusən aztəminatlı ailələrə və müxtəlif sosial-iqtisadi səviyyələrdən olan ailələrə, gənc yaşda valideyn olmuş valideynlərə, övladlığa götürənlərə, boşanmış valideynlərə daha çox diqqət yetirməli olduğu, onlarla məktəb-ailə kommunikativliyinin qurulmasının vacibliyi önə sürülmüşdür. Məqalədə ailələrin məktəblə əlaqəsinin düzgün qurulması yönündə xüsusi proqramların hazırlanmasının vacibliyi önə sürülmüşdür. Bu proqramlar valideynlər və müəllimlər arasında qarşılıqlı əlaqəni və əməkdaşlığı təşviq etmək, ailələrə valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək etmək, ailələri uşaqlarının təhsili və inkişafı barədə məlumatlandırmaq və dəstəkləmək, həmçinin uşaqları məktəbə gedərkən öyrənməyə hazırlamaq məqsədi daşdığı qeyd edilmişdir. “İbtidai təhsil dövründə məktəb-ailə əməkdaşlığı: kommunikasiyanın qurulması və təşkilati öhdəlik” mövzusunda hazırlanmış məqalənin əsas məqsədi ailə-məktəb institutunun formalaşmasına diqqət çəkməkdir.

Açar sözlər: ibtidai təhsil, məktəb-ailə əməkdaşlığı, kommunikasiya, təşkilati öhdəlik

Nijat Aliyev

Mingachevir State University
<https://orcid.org/0009-0002-9077-7325>
logopednicataliyev95@gmail.com

School-Family Cooperation in Primary Education: Establishing Communication and Organizational Commitment

Abstract

Article In addition to drawing attention to the importance of communication as an important factor in establishing school-family relations in primary education, it was emphasized that the school bears an organizational responsibility in establishing these relations. The researcher emphasized the importance of involving families in the school in order to influence the cooperation that should be established between the school and the family, and it was noted that this process should be planned mainly by teachers. The school should pay special attention to low-income families and families from different socio-economic levels, parents who became parents at a young age, adoptive parents, divorced parents, and more, and emphasized the importance of establishing school-family communication with them. The article emphasizes the importance of developing special programs to properly establish family-school relationships. It is noted that these programs are aimed at promoting interaction and cooperation between parents and teachers, helping families fulfill their parental responsibilities, informing and supporting families about their children's education and development, and preparing children for learning when they go to school.

The main purpose of the article on the topic "School-family cooperation in primary education: building communication and organizational commitment" is to draw attention to the formation of the family-school institution.

Keywords: *primary education, school-family cooperation, communication, organizational commitment*

Giriş

Fərdlər əsas ehtiyaclarını və istəklərini ödəmək üçün bacarıq və qabiliyyətlərini istifadə edə biləcəkləri bir təşkilata daxil olurlar. Təşkilat bu tələblərə cavab verdiyi müddətcə, təşkilati loyallıq davam edir. Əksinə, fərdlərin gözləntiləri yerinə yetirilmədikdə, insan öz qabiliyyətlərindən istifadə edə bilmir və öz qabiliyyətlərindən kənar vəzifələr götürərək təşkilati sədaqətləri azalır.

Təşkilati bağlılıq təşkilat daxilində balans yaradan amillərdən biridir. İşçilərin təşkilata bağlılıq səviyyəsi, bir tərəfdən, digər işçilərin qəbulu ilə, digər tərəfdən, işçinin gözləntilərinin nə dərəcədə doğrulması ilə əlaqədardır. Təşkilati bağlılıq işçilərin təşkilat haqqında fikirlərini və inanclarını ifadə etdiyindən, işçilər öz təşkilatlarına bağlı olduqlarını hiss etdikdə, həmin təşkilatın xoşbəxt üzvlərinə çevrilirlər. Onlar həmçinin təşkilat haqqında müsbət hisslər və inanclar bəsləyir və onun inkişafı üçün səy göstərirlər (Arabacı, 2011, s. 117).

Məktəb və ailələr arasında qurulan əməkdaşlıq üsulları. Məktəb və ailə arasında qurulmalı olan əməkdaşlığa təsir etmək üçün ailənin cəlb edilməsi ilə bağlı araşdırmalar ailələrin təhsil ehtiyaclarını rəhbər tutmalı, müəllimlər tərəfindən buna uyğun olaraq planlaşdırılmalı və dərslər ilk təhsil ilindən başlamalıdır.

Bu, xüsusilə aztəminatlı ailələrə və müxtəlif sosial-iqtisadi səviyyələrdən olan ailələrə, gənc yaşda valideyn olmuş valideynlərə, övladlığa götürənlərə, boşanmış valideynlərə və s. şamil olunur.

Tədqiqat

Məktəblə ailə arasında münasibətləri və əməkdaşlığı gücləndirəcək fəaliyyətləri müəyyən etmək və təşkil etmək məktəbin və müəllimin məsuliyyətidir. Ailə ilə müəllim arasında sağlam ünsiyyət effektiv tədris üçün vacibdir. Bu ünsiyyət valideynlərin məktəbdə iştirakını tələb edir. Ailənin məktəbdə və təhsildə iştirakını müsbət şəkildə artıran ən vacib tədqiqat məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ailənin iştirakı ilə bağlı aparılan tədqiqatdır. Ailə iştirakının artmasının müəllim-ailə ünsiyyətinin və əməkdaşlığının daha güclü olmasına, məktəb-ailə əməkdaşlığı vasitəsilə təhsildə və öyrənmədə müsbət nəticələrə səbəb olacağına inanılır. Ailənin iştirakı və müəllimlə əməkdaşlığı təhsildə öyrənmənin hər mərhələsində vacibdir (Ardakoç, 2021, s. 75–84).

Məktəb və ailə əməkdaşlığı vasitəsilə uşaqlar məktəbin ilk illərindən etibarən valideynlərinin onlara və təhsillərinə qayğı göstərdiklərini və dəyər verdiklərini görmək imkanına malikdirlər. Məktəblə ev arasında müsbət münasibətlər və ailənin uşaqlarının təhsilində iştirakı uşaqların akademik göstəricilərini artırır. Valideynləri uşaqlarının məktəbdəki təcrübələri barədə maarifləndirmək, valideynlərin evdə nə etdiklərini bilmək və bu təcrübələri dəstəkləmək və gücləndirmək ardıcıl bir təlim mühiti yaradır. Uşaqlar ardıcıl bir mühitdə özlərini təhlükəsiz hiss edirlər ki, bu da onların uğurlarını artırır.

Kommunikativlik. Məktəb, müəllim və ailə arasında ünsiyyət vasitəsilə uşaqlar məktəbdən müsbət hisslər alır və onu təhlükəsiz bir yer kimi qəbul edirlər. Uşaqlar yalnız evdə deyil, həm də məktəbdə əllərindən gələni etməyə çalışırlar, məktəbdə daha çox vaxt keçirmək istəyirlər və təhsillərində daha çox iştirak etməyə hazırdırlar. Valideynlərin müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirakı, müəllimlərlə ünsiyyət və əməkdaşlıq uşaqların özlərini daha təhlükəsiz hiss etmələrinə və sinifdə dəstək almalarına kömək edir. Uşaqlar üzərində aparılan tədqiqatların digər müsbət tərəfi odur ki, ailənin iştirakı ilə bağlı tədqiqatlar vasitəsilə uşaqlar sinif yoldaşlarının valideynləri və sinif otaqlarında daha geniş bir qrup böyüklərlə görüşərək və əlaqə quraraq ailələri ilə ünsiyyət qurmaq imkanı əldə edirlər.

Təşkilati öhdəlik təşkilatda tarazlıq yaradan amillərdən biridir. Personalın təşkilata öhdəlik səviyyəsi, bir tərəfdən, digər işçilərin qəbulu ilə, digər tərəfdən isə işçinin gözləntilərinin nə dərəcədə qarşılandığı ilə bağlıdır. Təşkilati öhdəlik personalın təşkilat haqqında fikirlərini və inanclarını ifadə etdiyindən, personal təşkilata sadıq qaldıqda, təşkilatın xoşbəxt üzvləri olurlar. Eyni zamanda, onlar

təşkilat haqqında müsbət hisslər və inanclar daşıyırlar və həmçinin təşkilatın inkişafı üçün səy göstəririlər (Galina və Goloneva, 2015, s. 11).

Ailə iştirakı vasitəsilə qurulan ünsiyyət və əməkdaşlıq ailələrə uşaqlarını dəstəkləməyə, istedadlarını kəşf etmələrində onlara rəhbərlik etməyə və özlərini daha bacarıqlı hiss etməyə kömək edə bilər. Çoxsaylı tədqiqat nəticələri göstərir ki, məktəblə ünsiyyətdə olan və ailə iştirakı fəaliyyətlərində iştirak edən ailələrdə özünəhərmət hissi artır.

Təbiiqi tədqiqatlarda iştirak edən və müəllimlə ünsiyyət quraraq müsbət təcrübə qazanan bir ailə məktəbi uşağının inkişafı və öyrənməsi üçün lazım olan bir çox bilik və bacarıqları əldə edə biləcəyi və özlərini inkişaf etdirə biləcəkləri bir yer kimi görməyə başlayır. Ailə-məktəb əməkdaşlığının ailələr üçün digər bir faydası valideynləri ailə fəaliyyətləri vasitəsilə uşaqlarını təhsildə iştirak etməyə dəstəkləməklə təşviq etmək, işlərinə görə uşaqlarına lazımı qədər qayğı göstərə bilməmələrindən qaynaqlanan stressi və günahkarlıq hissini azaltmaqdır (Altuntaş və b., 2020, s. 256).

Ailədə ünsiyyət müəllimin ən vacib vəzifələrindən biridir. Valideynlər və müəllimlər arasında effektiv ünsiyyət uşaqların öyrənməsini dəstəkləməyə kömək edir və məktəblə ailə arasında əməkdaşlığı təşviq edir. Ailə münasibətlərinin qurulması da məlumat və təcrübə mübadiləsini artırır. Məktəb, xüsusən də müəllim və ailə bu mövzuda istəklil olmalı və səy göstərməlidir. Müəllimlər işləri və fəaliyyətləri ilə ailələrin diqqətini məktəbə yönəltmələri tövsiyə olunur. Əgər müəllimlər uşağın ailəsini və mühitini məktəb təhsilinin davamı kimi görürlərsə, ailəni və mühiti məktəb uşaqlarının inkişafı və təhsilində əməkdaşlıq edən tərəfdaşlar kimi görəcəklər. Bu yolla onlar daha effektiv bir proqram və uşaqlar üçün daha yaxşı imkanlar yaratmaq üçün birlikdə işləyə bilərlər (Slastelin, 2004, s. 44).

Ailə ilə ünsiyyət quran, ailədən dəstək alan işləyən müəllim şagirdlərinin fərdi təliminə daha çox vaxt ayıra bilər. Bu, ailənin müəllimə və məktəbə qarşı daha müsbət münasibətinə və müəllimlə daha çox əməkdaşlığa gətirib çıxarır. Uşağın ailəsi ilə ünsiyyət quran müəllimlər uşaqlar haqqında, o cümlədən onların maraqları, müsbət və mənfi cəhətləri və ev mühitindəki dəyişikliklər haqqında ətraflı məlumat əldə edə bilərlər. Bu, onlara uşaqla bağlı məsələləri müəyyən etməkdə daha həssas, planlı və realist olmağa imkan verir. Ailə ilə əməkdaşlıq sayəsində müəllim valideynləri daha yaxşı tanımaq imkanı əldə edir və bu da onları uşağına dərs demək üçün səy göstərməyə təşviq etməyi asanlaşdırır.

Valideynlərlə uşaqlarının məktəb təcrübəsi barədə ünsiyyət qurmaq müəllimlərə proqramlar haqqında dəyərli rəylər almağa kömək edir. Ailə ilə ünsiyyət müəllimə müsbət təsir göstərir və müəllim daha çox cəlb olunmuş və ailə ilə birlikdə iştirak etməyə hazır görünə bilər (Koshienko, 2011, s. 44).

Ailənin iştirakı sayəsində müəllimin motivasiyası artır və hər iki tərəf arasında müsbət ünsiyyət və əməkdaşlıq sayəsində yarana biləcək münasibətlər azalır. Həm müəllimin, həm də məktəbin ehtiyaclarını və tələblərini yaxşı bilən valideynləri var. Bu yolla valideynlər müəllimə və məktəbə hər cür dəstək göstərməklə müəllimə kömək edə bilərlər. Ailə iştirakı proqramları bir çox fərqli valideynlik yanaşmalarını izləsə də, hamısı eyni məqsədə xidmət edir. Bu proqramlar valideynlər və müəllimlər arasında qarşılıqlı əlaqəni və əməkdaşlığı təşviq etmək, ailələrə valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək etmək, ailələri uşaqlarının təhsili və inkişafı barədə məlumatlandırmaq və dəstəkləmək, həmçinin uşaqları məktəbə gedərkən öyrənməyə hazırlamaq məqsədi daşıyır.

Yung “Tayvanda Erkən Uşaqlıq Təhsilində Valideynlərin İştirakına Maneələrin Rolları, Fəaliyyətləri və Anlaşılması” adlı tədqiqatında təsadüfi nümunə götürmə üsulu ilə 41 özəl məktəbəqədər təhsil müəssisəsi və bağçasından 857 valideyn və 177 müəllimlə işləmişdir. Valideynlər və müəllimlər eyni anketləri cavablandırmışlar (Akkaya, 2007, s. 47).

Tədqiqat valideynlərin və müəllimlərin ailənin iştirakına üstünlük verdiyini, müəllimlərin valideynlərin sinifdə iştirakına kömək etdiyini və müəllimlərin valideynlərin iştirakına gözlədiklərindən daha çox maneə ilə qarşılaşdığını ortaya qoymuşdur. Tədqiqatçı, anaların analar üçün təlim proqramları hazırlayarkən istifadə etməli olduqları mövzuları müəyyən etməklə valideynlərə uşaqlarını ehtiyaclarına uyğun böyütməyə kömək etməyi hədəfləmişdir (Sabibin, 2004, s. 83).

Tədqiqat nəticələri valideyn-uşaq münasibətləri ilə anaların məşğulluq statusu arasındakı yaxınlıq dərəcəsində əhəmiyyətli bir fərq göstərdi: işləyən anaların 65,0%-i və uşaqların 39,8%-i yaxın münasibət arzusunda olduqlarını bildirdilər. İşləməyən analar yaxın münasibətləri qorumaq istədiklərini bildirdilər. Meyer və Mann (2006) erkən təlim zamanı evə baş çəkmələrin faydaları ilə bağlı müəllimlərin fikirlərini araşdırdılar. Onlar həmçinin evə baş çəkmələrin məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən ikinci sinfə qədər uşaqların göstəricilərinə təsirini müəyyən etməyə çalışdılar. Sorğu ilin əvvəlində və sonunda 363 evə baş çəkmədən sonra Orta Qərb bölgələrində çalışan 26 erkən uşaqlıq müəlliminə göndərildi (Abbak, 2008, s. 74).

Nəticə

Məktəb vasitəsi ilə valideynlər və digər ailə üzvləri uşaq inkişafı və təhsili haqqında məlumat əldə etmək, uşaqlarını böyütməkdə düzgün metodlardan istifadə etmək və yaxşı vətəndaş olmaq üçün lazım olan bacarıqları, bilikləri və özünəinamları qazanırlar. Onlar uşaqlarının müəllimlərini daha yaxşı tanıyır və başa düşür, müəllimləri ilə əməkdaşlıq edir və valideyn kimi özlərini daha yaxşı hiss edirlər. Nəticədə, onlar uşaqları ilə daha müsbət münasibətlər qurur, ailə məsuliyyətlərini daha həvəslə yerinə yetirir və ünsiyyətlərini yaxşılaşdırırlar.

Ədəbiyyat

1. Abbak, B. S. (2008). *Okulöncəsi eğitim anabilim dalı okulöncəsi eğitim programındaki aile katılımı etkinliklerinin anasınıfı öğretmenleri ve veli görüşleri açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
2. Akkaya, M. (2007). *Öğretmenlerin ve velilerin okulöncesi eğitim kurumlarında uygulanan aile katılım çalışmalarına ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
3. Arabacı, N. (2011). *Anne-baba çocuk iletişimini değerlendirme aracı'nın (ABCİDA) geliştirilmesi ve anne-baba çocuk iletişiminin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
4. Ardaçoğ, İ. (2021). Eğitimde veli/aile katılımı: Engeller ve öneriler. *Alanyazın*, 1(2), 75–84.
5. Demirdağ, B., Ertem, S., & Ertem, H. Y. (2020). Veli algılarına göre okul yöneticilerinin yönetim becerileri ile okul iklimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 254–269.
6. Galina, A. I., & Goloneva, N. A. (2015). *Formı i metodi vzaimodeystviya uchitelya s roditelyami*.
7. Guliyeva, S. (2021). The role of the teacher in the formation of the pedagogical competencies in the parents of primary school students. *Journal of Preschool and Primary Education*, (4).
8. Koshienko, I. V. (2011). Vzaimodeystvie pedagogov i roditeley kak sotsialno-psikhologicheskaya problema. (1), 3–14.
9. Muradova, Z. B., Mikayılova, K. M., Muradlı, T. V., & Şahmuradova, G. V. (2024). *Təhsilin inkişafında məktəbin və ictimaiyyətin rolu* (Metodik vəsait). Zəngəzurda.
10. Sabibin, S. A. (2004). *Vzaimodeystviye shkoli i semyi*. Uchitel.
11. Slastelin, V. A. (2014). *Didaktika*. Akademiya.
12. Volokina, Y. N., & Baranova, O. İ. (2017). Innovatsionnye formy vzaimodeystviya pedagogov nachalnoy shkoly i roditeley. *Konsept*, 34, 37–41.

Daxil oldu: 16.12.2025

Qəbul edildi: 11.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/57-60>

Əkbər Həsənov
Bakı Biznes Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-1431-2762>
hesenovekber550@gmail.com

Qeyri-neft sektorunun inkişafında beynəlxalq logistika xidmətlərinin rolu

Xülasə

Bu məqalədə beynəlxalq logistika xidmətlərinin Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafına təsiri təhlil edilmişdir. Tədqiqatda logistika infrastrukturunun, nəqliyyat və tranzit imkanlarının ixrac potensialına, məhsulun maya dəyərinə və rəqabət qabiliyyətinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Analiz göstərir ki, səmərəli logistika sistemi məhsulun bazara çatdırılma müddətini qısaldır, xərcləri optimallaşdırır və qeyri-neft ixracının strukturunu şaxələndirir. Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi tranzit imkanlarının artırılmasına şərait yaradır və regional əməkdaşlığı gücləndirir. Eyni zamanda, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və elektron gömrük sistemlərinin inkişafı logistikanın effektivliyini yüksəldir, sahibkarlar üçün şəffaf və etibarlı biznes mühiti təmin edir. Tədqiqat həmçinin logistika sektorunun inkişafının iqtisadi dayanıqlılığa və uzunmüddətli iqtisadi artıma müsbət təsirini vurğulayır. Məqalə göstərir ki, beynəlxalq logistika xidmətlərinin gücləndirilməsi qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətini artırmaq və iqtisadi diversifikasiyanı təmin etmək üçün strateji əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, beynəlxalq logistika, ixrac, tranzit, iqtisadi artım, diversifikasiya

Akbar Hasanov
Baku Business University
<https://orcid.org/0009-0009-1431-2762>
hesenovekber550@gmail.com

The Role of International Logistics Services in the Development of the Non-Oil Sector

Abstract

This article analyzes the impact of international logistics services on the development of Azerbaijan's non-oil sector. The study evaluates how logistics infrastructure, transport, and transit capacities affect export potential, production costs, and competitiveness. The analysis demonstrates that an efficient logistics system shortens market access time, optimizes costs, and diversifies the structure of non-oil exports. Azerbaijan's strategic geographic location enhances transit opportunities and strengthens regional cooperation. Additionally, the adoption of digital technologies and electronic customs systems increases logistics efficiency, providing a transparent and reliable business environment for entrepreneurs. The study also emphasizes that the development of the logistics sector positively influences economic resilience and long-term growth. The findings suggest that strengthening international logistics services is of strategic importance to enhance the competitiveness of the non-oil sector and to ensure economic diversification. Efficient logistics acts as a critical driver for sustainable economic development and contributes to the broader objective of reducing reliance on oil revenues while expanding non-oil exports.

Keywords: non-oil sector, international logistics, export, transit, economic growth, diversification

Giriş

Qloballaşma prosesi dünya iqtisadiyyatında ölkələrarası qarşılıqlı asılılığı daha da gücləndirmişdir. Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf yalnız daxili istehsal imkanları ilə deyil, eyni zamanda beynəlxalq ticarət əlaqələrinin effektiv təşkili ilə müəyyən olunur. Bu kontekstdə logistika xidmətləri strateji əhəmiyyət daşıyan sahələrdən birinə çevrilmişdir. Logistika artıq sadəcə nəqliyyat funksiyası deyil, istehsal, bölüşdürmə və istehlak mərhələlərini bir-biri ilə əlaqələndirən kompleks idarəetmə sistemidir (Christopher, 2016).

Beynəlxalq ticarətdə rəqabət üstünlüyü yalnız məhsulun keyfiyyəti ilə deyil, onun bazara çatdırılma sürəti və xərci ilə də müəyyən edilir. Vaxt və məsafə faktorunun iqtisadi təsiri getdikcə artmaqdadır. Bu səbəbdən logistika xidmətlərinin səviyyəsi ölkənin qlobal bazardakı mövqeyini birbaşa müəyyən edən amillərdən biri hesab olunur (Rodrigue, 2020).

Tədqiqat

Azərbaycan iqtisadiyyatında uzun müddət neft sektoru dominant rol oynamışdır. Lakin enerji bazarlarında qiymət dəyişkənliyi və qlobal iqtisadi risklər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin vacibliyini göstərmişdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı dövlət iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir (Ələkbərov, 2018). Bu baxımdan beynəlxalq logistika xidmətlərinin rolu xüsusi diqqət tələb edir.

1. Beynəlxalq logistika xidmətlərinin nəzəri əsasları

1.1. Logistikanın iqtisadi mahiyyəti

Logistika malların istehsal nöqtəsindən son istehlakçıya qədər hərəkətini təmin edən fəaliyyətlərin məcmusudur. Bu fəaliyyətlərə daşınma, anbarlaşdırma, qablaşdırma, sığorta, gömrük prosedurları və informasiya sistemlərinin idarə olunması daxildir (Christopher, 2016).

Logistika sisteminin effektiv təşkili məhsulun maya dəyərində birbaşa təsir göstərir. Daşınma xərclərinin yüksək olması məhsulun qiymətinə əlavə yük yaradır və beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətini azaldır. Əksinə, optimallaşdırılmış logistika sistemi xərcləri azaldır və rentabelliği artırır. Hummels (2007) qeyd edir ki, beynəlxalq ticarətdə vaxt faktoru tariflər qədər mühüm rol oynayır və daşınma müddətinin azalması ixrac həcmində artımına səbəb olur (Hummels, 2007, s. 134).

1.2. Logistika və iqtisadi artım arasında əlaqə

Logistika sektorunun inkişafı iqtisadi artım göstəricilərinə müsbət təsir göstərir. Logistika Performans İndeksi (LPI) üzrə yüksək nəticə göstərən ölkələr daha böyük ixrac həcmində və daha şaxələndirilmiş iqtisadi struktura malikdirlər (World Bank, 2023).

Logistika xərclərinin ÜDM-də payının azalması resursların daha səmərəli bölüşdürülməsinə şərait yaradır və iqtisadi məhsuldarlığı artırır.

2. Qeyri-neft sektorunun inkişafının iqtisadi əhəmiyyəti

Qeyri-neft sektoru iqtisadiyyatın dayanıqlılığı və uzunmüddətli inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu sektor kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, tikinti, turizm və digər xidmət sahələrini əhatə edir.

İqtisadiyyatın yalnız enerji resurslarından asılı olması büdcə gəlirlərində qeyri-sabitlik yaradır. Buna görə də qeyri-neft ixracının artırılması və yeni bazarların fəth edilməsi əsas prioritetlərdəndir (Məmmədov, 2019).

Qeyri-neft sektorunun inkişafı məşğulluğun artmasına, regionların iqtisadi fəallığının yüksəlməsinə və sosial rifahın yaxşılaşmasına səbəb olur.

3. Logistikanın qeyri-neft sektoruna təsir mexanizmləri

3.1. Maya dəyərinin azalması

Logistika xərcləri məhsulun son qiymətində əhəmiyyətli paya malikdir. Effektiv logistika sistemi daşınma və saxlanma xərclərini azaldaraq məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırır (Kərimov, 2015).

3.2. Çatdırılma müddətinin qısalması

Sürətli çatdırılma xüsusilə tez xarab olan kənd təsərrüfatı məhsulları üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Vaxtında çatdırılma bazar etibarını möhkəmləndirir və ixrac müqavilələrinin davamlılığını təmin edir.

3.3. *Tranzit imkanlarının genişlənməsi*

Azərbaycanın tranzit potensialı qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlavə imkanlar yaradır. Tranzit daşımalar xidmət sektorunun gəlirlərini artırır və iqtisadi aktivliyi stimullaşdırır (Həsənov, 2020).

3.4. *Regional inteqrasiya*

Logistika infrastrukturunu regional iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsinə şərait yaradır. Bu isə qeyri-neft məhsullarının daha geniş bazarlara çıxmasına imkan verir.

4. **Azərbaycanın logistika potensialının qiymətləndirilməsi**

Azərbaycan coğrafi baxımdan Avropa ilə Asiyanı birləşdirən mühüm nəqliyyat dəhlizləri üzərində yerləşir. Son illərdə nəqliyyat infrastrukturunu sahəsində aparılan modernləşmə işləri logistika imkanlarını genişləndirmişdir (Bayramov, 2021).

Dəmir yolu şəbəkəsinin yenilənməsi, liman infrastrukturunun inkişafı və avtomobil yollarının təkmilləşdirilməsi qeyri-neft ixracının artımına müsbət təsir göstərmişdir.

Məmmədov (2019) qeyd edir ki, logistika infrastrukturuna yatırımlar qeyri-neft ixracının strukturunda müsbət dinamika yaratmışdır (Məmmədov, 2019, s. 82).

5. **Rəqəmsallaşma və logistika**

Müasir dövrdə logistika sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi mühüm rol oynayır. Elektron gömrük sistemləri, avtomatlaşdırılmış anbar idarəetməsi və real vaxt izləmə sistemləri logistika əməliyyatlarının səmərəliliyini artırır (Zeynalov, 2017).

Rəqəmsallaşma prosedurların şəffaflığını təmin edir və korrupsiya risklərini azaldır. Bu isə sahibkarlar üçün daha əlverişli biznes mühiti formalaşdırır.

6. **Empirik qiymətləndirmə yanaşması**

Logistika göstəriciləri ilə qeyri-neft ixracı arasında əlaqəni müəyyən etmək üçün statistik analiz metodlarından istifadə etmək mümkündür. Logistika Performans İndeksi, tranzit yük həcmi və infrastruktur investisiyaları kimi göstəricilər qeyri-neft ixracı ilə müqayisə edilə bilər (World Bank, 2023).

Regressiya modeli vasitəsilə logistika dəyişənlərinin ixrac artımına təsiri qiymətləndirilə bilər. Bu yanaşma logistika sektorunun iqtisadi artıma real töhfəsini ölçməyə imkan verir.

7. **Mövcud problemlər və risklər**

Logistika sektorunun inkişafına baxmayaraq, müəyyən çətinliklər mövcuddur. Regional geosiyasi risklər, qlobal ticarət mühitində qeyri-sabitlik və nəqliyyat xərclərinin artması ixrac imkanlarına təsir göstərə bilər.

Bundan əlavə, insan kapitalının inkişafı və innovativ texnologiyaların tətbiqi davamlı diqqət tələb edir.

8. **Strateji tövsiyələr**

Qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək üçün beynəlxalq logistika xidmətlərinin gücləndirilməsi əsas prioritet olmalıdır. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlər tövsiyə olunur:

1. İnfrastruktur və tranzit dəhlizlərə sərmayələrin artırılması: Yaxşı yol, dəmir yolu və liman infrastrukturunu ixracı asanlaşdırır, məhsulların bazara çatmasını sürətləndirir və regional ticarət imkanlarını genişləndirir (Christopher, 2016; Bayramov, 2021).

2. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi: Elektron gömrük sistemləri və real vaxt izləmə logistikasını daha səmərəli edir, xərcləri azaldır və sahibkarlar üçün şəffaf mühit yaradır (Zeynalov, 2017; World Bank, 2023).

3. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi: Sürətli və sadə prosedurlar ixracı artırır, mürəkkəb qaydalar isə sektora əlavə çətinlik gətirir (Hummels, 2007; UNCTAD, 2022).

4. Regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi: Azərbaycan tranzit imkanlarından daha yaxşı istifadə etməli, regional bazarlarda mövqeyini möhkəmləndirməli və ixrac imkanlarını saxələndirməlidir (Bayramov, 2021; UNCTAD, 2022).

5. Kadr hazırlığı və peşəkar bacarıqların inkişafı: Təcrübəli logistika mütəxəssisləri əməliyyatların səmərəliliyini artırır və yeni texnologiyaların tətbiqinə dəstək olur (Kərimov, 2015; Məmmədov, 2019).

Bu tədbirlər qeyri-neft ixracının artmasına, sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə və iqtisadi diversifikasiyanın təmin edilməsinə birbaşa töhfə verəcəkdir (Ələkbərov, 2018; Christopher, 2016).

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, beynəlxalq logistika xidmətləri Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm rol oynayır. Logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi, daşınma və anbar xərclərinin optimallaşdırılması məhsulun bazara çatdırılma müddətini qısaldır və qeyri-neft ixracının rəqabət qabiliyyətini artırır (Christopher, 2016; Məmmədov, 2019).

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi tranzit imkanlarını genişləndirir və regional əməkdaşlığı gücləndirir (Bayramov, 2021). Tranzit daşımaların artması xidmət sektoruna əlavə gəlir gətirir və qeyri-neft ixracının strukturunu şaxələndirir.

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və elektron gömrük sistemləri logistika əməliyyatlarını daha səmərəli edir, xərcləri azaldır və sahibkarlar üçün şəffaf biznes mühiti yaradır (Zeynalov, 2017).

Beləliklə, logistika xidmətlərinin inkişafı iqtisadi diversifikasiyanı təmin edir, qeyri-neft ixrac potensialını artırır və ölkənin neftdən asılılığını azaldır. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında strategiya və investisiyaların əsas prioriteti logistika xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi olmalıdır (UNCTAD, 2022).

Ədəbiyyat

1. Ballou, R. H. (2007). *Business logistics/supply chain management*. Pearson Education.
2. Bayramov, T. (2021). *Azərbaycan nəqliyyat dəhlizlərinin inkişaf perspektivləri*. Elm Nəşriyyatı.
3. Christopher, M. (2016). *Logistics & supply chain management*. Pearson.
4. Ələkbərov, S. (2018). *Azərbaycanın iqtisadi diversifikasiyası*. Elm.
5. Həsənov, R. (2020). Tranzit daşımaların iqtisadi əhəmiyyəti. *İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı*, 17(6), 45–60. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/91/45-60>
6. Hummels, D. (2007). Transportation costs and international trade in the second era of globalization. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 131–154. <https://doi.org/10.1257/jep.21.3.131>
7. Kərimov, A. (2015). *Qeyri-neft sektorunda logistika xərcləri və ixrac*. Nəşriyyat.
8. Məmmədov, A. (2019). Azərbaycanın qeyri-neft ixracının strukturu və potensialı. *İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı*, 14(4), 78–89. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/78-89>
9. Rodrigue, J.-P. (2020). *The geography of transport systems*. Routledge.
10. UNCTAD. (2022). *Review of maritime transport*. United Nations.
11. World Bank. (2023). *Logistics performance index*. <https://lpi.worldbank.org>
12. Zeynalov, F. (2017). Elektron gömrük sistemləri və ticarət axını. *AEM.az*. <https://aem.az?newsid=4186>

Daxil oldu: 29.12.2025

Qəbul edildi: 08.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/61-65>

Messaoud Boussadia

University of Jijel

<https://orcid.org/0009-0006-8556-5773>

messaoudboussadia@univ-jijel.dz

The Western Sahara Issue in Algerian Online Media: A Digital Study of a Sample of Publications From the Algeria 360 Website

Abstract

This study aims to highlight the media coverage of the Western Sahara issue and Morocco on the Algeria360 website, considered one of the most prominent news sites in Algeria according to the statistics website Alexa. It also seeks to reveal the nature of this media treatment in terms of both form and content.

Due to the unique online nature of the Algeria360 website, the study employs digital content analysis. This involves extracting analytical units and categories related to the study's primary variable, ensuring consistency between form and content and treatment methods. The study utilizes the NVivo software for quantitative and qualitative analysis of these categories and units to delve deeper into the subject matter.

The study attempts to draw practical scientific conclusions primarily concerning the most frequently repeated topics related to the Western Sahara issue, the media objectives surrounding the topic, and the values inherent in the issue. It highlights the digital media approach this website uses to address the various small and large-scale actors involved in shaping the Western Sahara issue.

Keywords: *Western Sahara, electronic media, Algeria360, NVivo12 Software*

Messaoud Boussadia

Jijel Universiteti

<https://orcid.org/0009-0006-8556-5773>

messaoudboussadia@univ-jijel.dz

Əlcəzair onlayn mediasında Qərbi Sahara məsələsi: Əlcəzair 360 veb saytından nəşr nümunələrinin rəqəmsal tədqiqi

Xülasə

Bu tədqiqat, Alexa statistika saytına görə Əlcəzairin ən görkəmli xəbər saytlarından biri hesab edilən Algeria360 veb saytında Qərbi Sahara məsələsi və Mərakeşin mediada işıqlandırılmasını vurğulamağı hədəfləyir. Həmçinin, bu media işlənməsinin həm forma, həm də məzmun baxımından təbiətini ortaya qoymağa çalışır.

Algeria360 veb saytının unikal onlayn təbiətinə görə, tədqiqat rəqəmsal məzmun təhlilindən istifadə edir. Bu, tədqiqatın əsas dəyişəninə aid analitik vahidləri və kateqoriyaları çıxarmağı, forma və məzmunla işlənmə metodları arasında uyğunluğu təmin etməyi əhatə edir. Tədqiqat, mövzunu daha dərinlən araşdırmaq üçün bu kateqoriyaların və vahidlərin kəmiyyət və keyfiyyət təhlili üçün NVivo proqram təminatından istifadə edir.

Tədqiqat, əsasən Qərbi Sahara məsələsi ilə bağlı ən çox təkrarlanan mövzular, mövzunu əhatə edən media məqsədləri və məsələyə xas dəyərlər ilə bağlı praktik elmi nəticələr çıxarmağa çalışır. Bu, veb saytın Qərbi Sahara məsələsinin formalaşmasında iştirak edən müxtəlif kiçik və böyük miqyaslı aktyorları həll etmək üçün istifadə etdiyi rəqəmsal media yanaşmasını vurğulayır.

Açar sözlər: *Qərbi Sahara, elektron media, Əlcəzair 360, NVivo 12 proqram təminatı*

Introduction

Algerian diplomacy is based on a set of principles and foundations, the most significant of which are neutrality and non-interference in other nations' affairs, promoting cooperation among neighboring countries in particular, resolving conflicts peacefully, and supporting peoples' right to self-determination and freedom from colonial rule (Boussadia, 2016, p. 154).

Media coverage of regional and political conflicts, particularly those with complex dimensions such as the Western Sahara issue, is a vital mechanism for understanding how public discourse is formed and transformed in the digital sphere and its impact on public perception and social representations related to these issues. From this perspective, a study examining media coverage of the Western Sahara issue, specifically through the Algeria360 website, is of significant epistemological and practical importance, given the continuous evolution of the digital media landscape and the growing role of online news platforms in shaping and directing public opinion. This interest is evident in the study's attempt to uncover the nature of the media content presented by Algeria360, one of the most prominent news websites in Algeria according to the Alexa ranking, in terms of both its stylistic form and substantive content.

Research

The importance of this research lies in its contribution to analyzing how digital media is employed to represent a complex issue like the Western Sahara through content analysis tools and techniques. Furthermore, it interprets the functions and values inherent in this media coverage, reflecting multiple dimensions that include media and political objectives, as well as the resulting societal impacts. The study's central problem lies in its attempt to clarify the role of digital media, specifically the Algeria360 website, in shaping a comprehensive and balanced or biased discourse on the Western Sahara issue. It examines whether this media discourse serves specific agendas or reflects national and regional orientations and what narrative and rhetorical mechanisms are employed to achieve these objectives.

The problem revolves around the following key questions: How does the Algeria360 website reflect the Western Sahara issue within the context of digital media? What is the nature of the balance or bias in the published content? How are media and political values integrated into the formation of the digital discourse related to this issue? Furthermore, this overarching question leads to a deeper analysis of the content's micro and macro components and how media treatment methods influence public understanding and reinforce specific attitudes toward the issue.

In light of this problem, the study adopts a methodology for analyzing digital content using NVivo software, which provides precise quantitative and qualitative analysis tools. This enhances the possibility of extrapolating the semantic and structural contexts of the news content and allows for an examination of the consistency between media form and objective content. In this way, the study sheds light on the scientific findings that highlight the dimensions of media coverage of the Western Sahara issue in the Algerian context, which contributes to deepening the theoretical and applied understanding of the roles of digital media in regional political conflicts.

Concepts of the study:

Political crises:

It represents a critical stage or turning point in the course of something, especially in a series of events or an illness. It is an unstable period, particularly a time of severe distress or danger in politics, economics, and so on (collins dictionary, 2025).

Digital space:

The term refers to what is displayed on the screen of a digital device (such as laptops, tablets, and smartphones). What can be displayed in digital spaces is vast and diverse, and it can take countless forms, occupying the main screen of the device, applications, movies, images, and websites, all of which constitute digital space (igi-global, 2025).

NVivo 12

NVivo software was used for qualitative data analysis. The software enables thematic coding of textual data, allowing researchers to identify patterns and trends within large datasets (Limna, 2023).

The word “normalization” is the most significant, as it is used in Algerian media and political discourse to describe international agreements that recognize Morocco's sovereignty over the Sahara, especially by the United States and Israel. This indicates that the discourse is attempting to diplomatically isolate Morocco by portraying these steps as a violation of international law and a reward for “authoritarian” behavior.

Linking to American Policies: Paradigm Shift and New Strategy

Linking to American Policies: Paradigm Shift and New Strategy

The analysis of Algerian discourse cannot be understood in isolation from the dramatic shift in American policy in recent years.

Historical policy: The United States, like the broader international community, has always supported the United Nations process on the settlement plan (MINURSO) and the negotiated solution leading to a politically acceptable resolution for both parties. The official stance called for “autonomy” under Moroccan sovereignty as a realistic solution, but it insisted on the necessity of negotiation.

Radical shift: Trump's recognition and the trilateral agreements: In December 2020, President Donald Trump officially recognized Morocco's sovereignty over Western Sahara in a deal that also included the normalization of relations between Morocco and Israel. This decision turned the tables on the traditional diplomatic stance and gave Morocco a huge political and legal boost. The Biden administration continued to act on this decision despite some hesitation.

The Algerian reaction in the discourse: The words extracted from the NVivo analysis directly reflect the Algerian reaction to this new American policy. Describing American decisions as “authoritarian” and “normalization” is an attempt to dismantle their legitimacy. It shifts the discussion from being a territorial dispute to being an ideological battle between “international legitimacy” (as presented by Algeria) and “facts imposed by force and normalization” (as depicted by the US-Moroccan policy).

Conclusion

The findings of NVIVO's analysis of the “Algeria 360” website constitute a paradigmatic model of framing media discourse, which not only reports the news but actively constructs social reality and shapes public perceptions of the Western Sahara issue.

Leaving this issue as it is, without seeking to legitimize the decision of the Sahrawi people to determine their own destiny and helping them regain their sovereignty over their land, will create further tensions and greater crises in terms of the instability of the region and the outbreak of further wars that will destroy what remains of the people of Western Sahara who are demanding their rights (Bouakkaz & Menaceur, 2024, pp. 473–474).

Frames of Representation and the Discourse of Politicization:

Key terms such as “Moroccan assimilation” and “authoritarian decisions” reveal a discursive strategy that frames the conflict within a “victim/perpetrator” dichotomy. The term “assimilation” not only describes a political event but also imbues it with negative cultural and nationalistic connotations, portraying the integration process as a deliberate erasure of identity. This framework lends moral legitimacy to the Algerian position and delegitimizes the Moroccan position by depicting it as a neo-colonial assimilationist power.

A study at the University of Ouargla indicated that Algeria, through its coverage of the Western Sahara issue, seeks a lasting peace between the two parties to achieve African unity and end colonialism on the continent without the interference of any foreign parties that do not belong to the Black continent (Benferhat & Gendour, 2022).

The Use of the Concept of “Normalization” as a Tool of Criminalization:

The concept of normalization emerges as the cornerstone of this discourse. The website doesn't use it in the narrow diplomatic sense but rather transforms it into a tool for political and moral criminalization. “Normalization” here refers to all forms of international recognition of Moroccan sovereignty, particularly American and Israeli recognition, and is portrayed as “abandoning

international legitimacy” and “rewarding the occupation.” This mechanism allows the website to shift the debate from the legal merits of the issue to an arena of ideological conflict, where those who support Morocco become “normalizers” with an illegitimate policy.

Identity Construction and Self-Affirmation:

In response to this negative framing of the other, the discourse constructs a counter-identity. Terms like “prosperity,” “questioning and reflection,” and “declaration” present the Algerian narrative and its supporters as guardians of international legitimacy and rational logic, in contrast to Moroccan “authoritarianism.” This binary construction reproduces the image of Algeria as a “state of principle” that stands against power politics, thus reinforcing the official discourse and unifying domestic public opinion around a single narrative. Analysis of the website's output reveals that “Algeria 360” does not act as a neutral conduit but rather as an actor in meaning-making. Through mechanisms of framing, criminalization, and identity construction, the discourse seeks to reinforce the official Algerian narrative, counter the growing international legitimacy of the Moroccan position, and manage public perceptions in a fierce battle for legitimacy that is no less important than the political battle on the ground. This makes the website a platform for managing public opinion rather than a source of neutral information.

References

1. Benferhat, N., & Gendour, F. (2022). Media coverage of the Western Sahara issue in Algerian television programs: Content analysis of an episode of the "Follow-ups" program on Al-Shorouk News channel and an episode of a documentary program on Algerian News channel. University of Ourgla, Algeria.
2. Bouakkaz, M., & Menaceur, H. (2024). Media coverage of the Western Sahara conflict through Algerian news channels. *Errisalah Journal for Humanity Studies and Research*, 257–275.
3. Brahimi, Y. (2017). The role of new information and communication technologies in activating the liberation movement – Western Sahara as a model. *Studies on Algeria and the World*, 251–266.
4. Collins Dictionary. (2025, May 14). *Crisis*. Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/crisis>
5. Domas White, M., & Marsh, E. E. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library Trends*.
6. Floyd, K., Woo, T., Maré, N., & Kaylin. (2023). Sampling practices in communication studies: A decade of research in four top journals. *Communication and Linguistics Studies*, 9(2), 27–41. <https://doi.org/10.11648/j.cls.20230902.12>
7. Igi-Global. (2025, May 14). Retrieved from <https://www.igi-global.com/dictionary/it-is-real-colouring/50086>
8. Limna, P. (2023, August). Nvivo software was used for qualitative data analysis: The software enables thematic coding of textual data, allowing researchers to identify patterns and trends within large datasets. *Journal of Applied Learning & Teaching*, 6(1). <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.2.17>
9. Radha, D. (n.d.). *Communication research methods*. Alagappa University.
10. Raouf, B. (2016). The role of Algerian diplomacy in resolving regional conflicts. *Elbahith for Academic Studies*, 154–170.
11. Uwa.edu.au. (2025, May 13). Retrieved from <https://www.uwa.edu.au/students/-/media/project/uwa/uwa/students/docs/studysmarter/hm4-methods-and-methodology.pdf>
12. Zerrouk, C. (2019). The United Nations efforts to resolve the conflict in Western Sahara between the diversity of proposals and the difficulty of solution. 216–228.

Received: 06.05.2025

Accepted: 23.11.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/66-70>

Goshgar Baylarov

Azerbaijan State Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0002-5411-1959>
goshgar.baylarov@gmail.com

Hasan Samadov

Anadolu University
<https://orcid.org/0009-0009-5343-7605>
hesensemedov01@gmail.com

Symbolic Power and Social Reproduction in Education: Pierre Bourdieu's Perspective

Abstract

This article examines the relationship between symbolic power and social reproduction in education through the theoretical framework of Pierre Bourdieu. It aims to uncover how the education system, presented as neutral within the discourse of meritocracy, interacts with the social structure, particularly through the distribution and legitimation of cultural capital. The study discusses Bourdieu's key concepts such as habitus, cultural capital, field, and symbolic power and demonstrates their analytical value in explaining how social inequalities are reproduced within educational institutions. Although the education system is formally grounded in the principle of equal opportunity, it often treats the cultural capital of dominant social groups as a universal standard. Through symbolic power, social differences are legitimized and reproduced in subtle ways. Furthermore, under conditions of globalization and neoliberalization, mechanisms such as standardized assessments, performance indicators, and rankings appear objective but frequently advantage culturally privileged groups. The education system is therefore understood as a paradoxical institution that simultaneously enables social mobility and maintains existing social hierarchies.

Keywords: *education, symbolic power, social reproduction, cultural capital, habitus, Pierre Bourdieu*

Qoşqar Bəylərov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-5411-1959>
goshgar.baylarov@gmail.com

Həsən Səmədov

Anadolu Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-5343-7605>
hesensemedov01@gmail.com

Təhsildə simvolik güc və sosial reproduksiya: Pierre Bourdieu perspektivi

Xülasə

Bu məqalədə təhsil sahəsində simvolik güc və sosial reproduksiya münasibətləri Pierre Bourdieu-nun yanaşması əsasında təhlil edilmişdir. Tədqiqatın məqsədi meritokratiya diskursu çərçivəsində neytral təqdim olunan təhsil sisteminin sosial strukturlarla qarşılıqlı əlaqəsini, xüsusilə mədəni kapitalın paylanması və legitimləşdirilməsi mexanizmlərini üzə çıxarmaqdır. Məqalədə Bourdieu-nun habitus, mədəni kapital, sahə və simvolik güc anlayışları qarşılıqlı əlaqədə izah edilmiş və bu anlayışların təhsil sistemində sosial bərabərsizliyin necə təkrar istehsal olunduğunu anlamaq baxımından analitik potensialı göstərilmişdir.

Təhsil sistemi formal olaraq bərabər imkanlar prinsipi üzərində qurulsa da, praktikada dominant sosial qrupların mədəni kapitalını universal norma kimi təqdim edir. Bu proses simvolik güc vasitəsilə həyata keçirilir və sosial fərqlər legitimləşdirilmiş formada yenidən istehsal olunur. Məqalədə qloballaşma və neoliberallaşma şəraitində təhsil mühitində baş verən dəyişikliklər təhlil olunmuşdur. Standartlaşdırılmış qiymətləndirmə, performans göstəriciləri və reytinglər obyektiv görünərsə də, bəzən mədəni üstünlüyə malik qrupların xeyrinə işlədiyi görülmüşdür. Təhsil sistemi həm sosial mobillik yaradan, həm də mövcud sosial iyerarxiyanı qoruyan paradoksal institut kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: təhsil, simvolik güc, sosial reproduksiya, mədəni kapital, habitus, Pierre Bourdieu

Introduction

The education system is presented in modern societies as the primary mechanism of social mobility. Within liberal-democratic discourse, it is characterized as an institution that creates equal opportunities and promotes individual achievement. Based on the principle of meritocracy, academic success is explained through individual effort and talent, while education is portrayed as a system grounded in objective and neutral criteria. However, the sociology of education demonstrates that this approach carries a normative character and does not fully reflect empirical reality (Nash, 1990). Education is not merely an institution that transmits knowledge, but also a field in which social structures and power relations are reproduced. The structural-functionalist perspective interprets education as a rational mechanism of social integration and role allocation, emphasizing that individuals are selected according to their abilities. Yet this approach obscures the influence of social origin and cultural resources on academic outcomes and renders structural factors invisible under a discourse of individual responsibility (Valle, 2022).

Research

In this context, Pierre Bourdieu's theory holds particular significance. He describes education as a "field" possessing relative autonomy and demonstrates that various forms of capital struggle within it. Although the school system is formally based on universal criteria, in practice it presents the cultural capital of dominant groups as the legitimate norm. Certain linguistic styles, aesthetic preferences, and behavioral codes are transformed into the criteria of "educational success" (Ramsey, 2025). Bourdieu's concepts of "habitus," "cultural capital," "field," and "symbolic power" explain this process. Habitus, formed within the family, determines the individual's adaptation to educational demands, while the cultural capital of dominant groups is more readily recognized and rewarded. Through symbolic power, particular forms of knowledge and cultural codes are presented as "objective" and "universal." As a result, social differences are perceived as differences in individual ability, and structural inequalities are legitimized. Thus, education simultaneously creates opportunities for social mobility and ensures the continuity of the social structure.

Pierre Bourdieu's Theoretical Framework: Core Concepts

Pierre Bourdieu conceptualizes society not as a set of fixed categories but as a dynamic structure shaped by the distribution of different forms of capital and the struggles surrounding them. His framework, centered on habitus, cultural capital, field, and symbolic power, explains how social practices are produced and reproduced (Grenfell, 2014). In the sphere of education, this perspective reveals how inequality is reproduced through legitimate mechanisms. Habitus, formed through socialization, consists of durable dispositions that both reflect social structure and guide action. Because the habitus of dominant groups aligns more closely with institutional expectations, academic success is frequently interpreted as natural talent (Reay, 2004).

The concept of cultural capital is one of Bourdieu's central contributions to the sociology of education. He expands the notion of capital beyond economic resources to include knowledge, linguistic competence, aesthetic taste, and behavioral codes that generate social advantage. Cultural capital appears in embodied, objectified, and institutionalized forms, with the latter especially significant in education, where diplomas formalize social differences and function as symbolic indicators of social position (Thomson, 2008). The concept of field underpins Bourdieu's structural

analysis. A field is a relatively autonomous social space in which actors compete for positions based on different forms of capital. In the educational field, cultural capital is primary, and academic success, prestige, and credentials operate as resources that secure position (Baylarov, 2024, p. 137).

The concept of field demonstrates that the education system is not merely an institution that transmits knowledge, but also a space of struggle in which social positions are distributed and legitimized. Participants occupying dominant positions seek to preserve existing rules and present them as universal norms, thereby ensuring the continuity of the reproductive mechanism (Swartz, 2013).

Symbolic power explains the mechanism of legitimacy within this structure. Symbolic power is the capacity to exert influence without the use of physical force, operating through recognition and accepted norms. Its effectiveness lies precisely in the fact that it is not perceived as coercion. By presenting certain forms of knowledge as “scientific,” “objective,” and “high-quality,” the education system elevates them to the status of universal and neutral norms. Alternative forms of knowledge and cultural experiences are often pushed to the periphery or evaluated as illegitimate. This process occurs through “symbolic violence”: the cultural values of dominant groups are imposed as universally valid norms, and groups in subordinate positions also come to perceive them as natural. As a result, social differences are understood as differences in individual ability, and structural inequalities become invisible (Lingard, Rawolle, & Taylor, 2005). Thus, habitus determines the orientation of individual behavior within the field; the field determines the value of capital; cultural capital secures position within the field; and symbolic power ensures the legitimacy of these positions. This interrelation forms the mechanism of social reproduction within the education system and reveals the structural-cultural mechanisms underlying the discourse of equal opportunity. Bourdieu’s theoretical framework enables us to understand education not as a functional and neutral institution, but as a space of capital conversion, positional struggle, and the production of legitimacy (Karademir & Kaya, 2020).

The Education System, Social Reproduction, and the Transformation of Symbolic Power in the Contemporary Context

According to Pierre Bourdieu’s theory, although the education system is formally grounded in meritocratic principles, in practice it serves as a key institution for the reproduction of social structure. The discourse of meritocracy links academic success to individual ability and effort, yet it downplays the influence of social origin and cultural resources. Bourdieu’s model of social reproduction argues that education does not eliminate social differences; rather, it reproduces them in legitimized and institutionalized forms (Bourdieu & Passeron, 1990). Children from middle and upper class families possess richer cultural capital and a habitus that is more closely aligned with school expectations. This alignment with dominant linguistic codes, cognitive styles, and forms of self expression contributes to higher academic evaluations, and such success is often interpreted as a reflection of personal talent. In reality, however, these achievements are largely grounded in inherited cultural advantages.

By presenting dominant cultural codes as universal norms, the education system either renders the cultural resources of other social groups invisible or evaluates them as “deficiencies.” The academic difficulties of a student from a lower social stratum may be interpreted as a problem of individual ability; however, the issue often stems from structural misalignment - that is, from the discrepancy between habitus and the expectations of the educational field. This mechanism operates through symbolic power: the cultural forms of socially dominant groups are imposed as objective and neutral criteria. As a result, social inequalities are legitimized, while structural determinants become obscured under a discourse of individual responsibility (Bourdieu, 1991). Under contemporary conditions of globalization and neoliberalization, social reproduction in education manifests itself in new institutional forms. The system is increasingly evaluated through competition, performance, and measurable outcomes; standardized examinations, international programs, and rankings are presented as objective criteria. However, these indicators often privilege specific forms of cultural capital, functioning in favor of resource-endowed groups and reproducing symbolic power through new discourses (Orujov, 2025). “Quality education” is measured according to market logic, while ranking

and brand value are transformed into indicators of social status. Academic language, moreover, assumes a selective character, pushing alternative forms of knowledge to the periphery (Bourdieu, 2015).

Within the neoliberal model of governance, the ideology of individual responsibility and self-optimization is strengthened; academic success and failure are increasingly explained through individual performance. This approach conceals inequalities produced by social structure by presenting them as matters of personal choice and effort, thereby intensifying the effect of symbolic power. Although the education system is portrayed as an objective and neutral mechanism, the unequal distribution of capital remains unchanged. Education thus possesses a paradoxical character: on the one hand, it creates opportunities for social mobility; on the other hand, through the selective recognition of cultural capital, it reproduces existing hierarchies. The strengthening of the discourse of competition and performance renders these reproductive mechanisms more legitimate and subtle (Reay, 2004).

Conclusion

The theoretical analysis conducted demonstrates that the education system is not merely an institution that transmits knowledge and provides professional training, but also an important social field in which social structures and power relations are reproduced. Pierre Bourdieu's theoretical framework makes it possible to question normative assumptions about the neutrality and objectivity of education and to reveal the structural-cultural mechanisms underlying academic success. The interaction between the concepts of habitus, cultural capital, and field shows that academic performance is not only the result of individual characteristics, but also the product of social origin and the unequal distribution of capital. The mechanism of symbolic power, in turn, presents this inequality as natural and legitimate, thereby ensuring its continuity. Thus, social differences are reinforced not through overt coercion, but through mechanisms of recognition and acceptance. Under conditions of contemporary global and neoliberal transformations, these reproductive mechanisms persist in more subtle and institutionalized forms. A governance model based on competition, performance, and measurable outcomes obscures the role of structural factors while strengthening the discourse of individual responsibility. This further deepens the effect of symbolic power. It is therefore necessary that educational policy and institutional reforms not be limited solely to structural changes, but also take into account the unequal distribution of cultural capital and the symbolic mechanisms that produce legitimacy. Otherwise, even if the formal principle of equality is preserved within the education system, the mechanism of social reproduction will persist, and inequalities will continue to be reproduced in new forms.

References

1. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
2. Bourdieu, P. (2015). *Ayrim: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Heretik.
3. Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (2nd ed.). Sage.
4. Baylarov, G. (2024). Pierre Bourdieu'nün kavram ve kuramları ile cumhuriyetin ilk dönemlerindeki harf ve dil devrimini anlamak. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 133-144. <https://izlik.org/JA26BA56JG>
5. Grenfell, M. (2014). *Pierre Bourdieu: Key concepts* (2nd ed.). Routledge.
6. Karademir, C. Ö. ve Kaya, M. (2020). Sınıf eşitsizliğinin Bourdieu'nun sermaye ve habitus kavramları üzerinden değerlendirilmesi: Parazit filminin betimsel analizi. *TRT Akademi Dergisi*, 5(10), 644-667.
7. Lingard, B., Rawolle, S., & Taylor, S. (2005). Globalising policy sociology in education: Working with Bourdieu. *Journal of Education Policy*, 20(6), 759-777.
8. Nash, R. (1990). *Bourdieu on education and social and cultural reproduction*. *British Journal of Sociology of Education*, 11(4), 431-447.

9. Orujov, U. (2025). Medya tekelleri ve dijital rekabet: Platform kapitalizmi çağında ekonomik güç dağılımı. *Dijital Çağda Medya ve İletişim Çalışmaları Sempozyumu*. 1062–1076.
10. Ramsey, K. (2025). Cultural capital and symbolic power in contemporary education. *Journal of Social Theory*, 18(1), 55–72.
11. Reay, D. (2004). “It’s all becoming a habitus”: Beyond the habitual use of habitus in educational research. *British Journal of Sociology of Education*, 25(4), 431–444.
12. Swartz, D. (2013). *Symbolic power, politics and intellectuals: The political sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press.
13. Thomson, P. (2008). *Pierre Bourdieu: Key concepts* (pp. 67–81). Acumen.
14. Valle, J. M. (2022). Education, meritocracy and social inequality. *Educational Philosophy and Theory*, 54(3), 345–358.

Received: 23.12.2025

Accepted: 05.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/71-76>

Nurana Isgandarova
Azerbaijan State University of Economics
<https://orcid.org/0000-0003-2331-1218>
nurana-igandarova@unec.edu.az

The Role and Importance of Idioms in Modern English

Abstract

This text examines the role of idioms in modern English and the challenges of translating them. Idioms are fixed expressions whose meanings cannot be understood from the meanings of their individual words, so they cannot be translated literally. Hence, language learners must study idioms as complete phrases. In the past, some scholars believed translation was impossible; however, the growing need for communication between different cultures has made translation an essential skill.

Idioms play an important role in English because they make speech more expressive, vivid, and natural. They are commonly used in everyday communication, especially in informal contexts, although their use in formal situations should be limited. Idioms may describe human characteristics, emotions, physical states, problematic situations, and everyday activities.

The text also highlights differences between American and British idioms and notes that many new idioms originate in American English and spread worldwide. Successful translation of idioms requires a deep understanding of both languages and cultural contexts. Overall, idioms are a fundamental element of language that enrich communication and reflect the creativity and thinking of its speakers.

Keywords: *idioms, phraseology, translation, English language, communication*

Nuranə İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-2331-1218>
nurana-igandarova@unec.edu.az

Müasir ingilis dilində idiomların rolu və əhəmiyyəti

Xülasə

Mətn müasir ingilis dilində idiomların rolu və onların tərcümə problemlərini araşdırır. İdiomlar elə sabit ifadələrdir ki, onların mənası ayrı-ayrı sözlərin mənalarından tam başa düşülmür, buna görə də onları sözbəsöz tərcümə etmək mümkün deyil. Bu səbəbdən xarici dil öyrənənlər idiomları ayrıca ifadə kimi öyrənməlidirlər. Keçmişdə bəzi alimlər tərcümənin çox çətin və hətta mümkün olmayan bir proses olduğunu düşünürdülər. Lakin müxtəlif xalqlar arasında ünsiyyət ehtiyacının artması tərcüməni həm şifahi, həm də yazılı formada vacib bir fəaliyyətə çevirmişdir.

İdiomlar ingilis dilinin mühüm hissəsidir və nitqi daha ifadəli, canlı və təbii edir. Onlar əsasən gündəlik danışiq dilində istifadə olunur və xüsusilə qeyri-rəsmi üslubda geniş yayılmışdır. Bununla yanaşı, rəsmi situasiyalarda idiomlardan istifadə edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır.

İdiomlar insanın xarakteri, emosiyaları, fiziki vəziyyəti, problemləli situasiyalar və gündəlik fəaliyyətlər kimi müxtəlif mövzuları ifadə edə bilər. Mətn həmçinin Amerika və Britaniya ingilis dili idiomları arasındakı fərqləri qeyd edir və yeni idiomların çoxunun Amerika ingilis dilində yaranaraq bütün dünyaya yayıldığını vurğulayır.

İdiomların düzgün tərcüməsi üçün tərcüməçi hər iki dili və mədəni konteksti yaxşı bilməlidir, çünki sözbəsöz tərcümə ifadənin mənasını dəyişə bilər. Nəticə olaraq, idiomlar dilin ayrılmaz hissəsidir və ünsiyyəti daha zəngin və təsirli edir.

Açar sözlər: *idiomlar, frazeologiya, tərcümə, ingilis dili, ünsiyyət*

Introduction

Idioms are phrases and expressions whose main meanings differ from the meanings of the individual words that form them. For example, “to blow one’s top” (to get angry) and “be behind the eight ball” (to be in trouble) are genuine English idioms. Idioms originate within a language and cannot be translated literally. Therefore, foreign language learners should study them in the same way they learn vocabulary items in a dictionary.

In the early stages of civilization, it was generally believed that translators did not know the rules and principles of translation and that they lacked sufficient scientific knowledge. Later, some writers argued that translation was an unsolvable problem. For instance, as Wilhelm von Humboldt once stated, “All translations, in my opinion, are merely attempts to solve an unsolvable problem.”

However, over time, the desire of people to communicate led them to engage in both oral and written translation. Still, their translations often contained shortcomings, and there remained hope for improvement. As oral translators say, translation serves as a bridge for mutual understanding between nations. Just as a person who knows the rules and principles of engineering must also have the proper tools to construct a building, in the modern era, it is not enough to simply know English; one must know it at the required level. As we know, English is the primary language of international business and scientific conferences, as well as the leading language of global tourism. Scientific, technological, and academic information worldwide is largely presented in English. Nevertheless, for our students, understanding native speakers remains a major international challenge.

Research

Idioms represent a complex and multifaceted aspect of language, integrating semantic, cultural, and cognitive dimensions. They are essential for achieving natural and fluent communication in English (Gibbs, 2017; Kövecses, 2020). They compensate for gaps in the language and constitute about one-third of spoken communication. Idioms should be treated as single semantic units, as their meanings are typically non-compositional and cannot be fully inferred from their constituent parts. Instead, idiomatic meaning is established through repeated use and shared linguistic conventions (Martínez, 2018; Liu, 2017). The complete phrase should be recorded in a notebook along with its grammatical features and relevant information. For example, “This tin opener has seen better days” (meaning it is rather old and worn out). This idiom is always used in the past tense. Idioms are generally informal and often contain elements of personal expression. Each idiom can sometimes convey humor or irony as an informal expression. Therefore, one must be very careful when using them. Using idioms indiscriminately simply to show one’s proficiency in English is inappropriate. For example, in formal contexts, expressions such as “How do you do, Mrs. Watson” are considered more appropriate and reflect conventional norms of politeness in language use (Wray, 2021; Chen, 2020).

Instead of saying “Do take the weight off your feet” or simply “Sit down,” we use expressions like “Do sit down” or “Have a seat.” It is important to note that the grammar of idioms can be variable, while some idioms are relatively fixed. For example, “Barking up the wrong tree” is always used in the continuous tense: *I think you’re barking up the wrong tree.*

In general, a number of expressions, such as “come to the wrong shop,” “go the way of all flesh,” and “make somebody’s blood boil,” are all phraseological idioms. In addition, there are expressions like “pay a visit,” “make one’s appearance,” or “give help,” whose translations are debated. Some linguists do not consider these as part of idiomatic phraseology. If an expression is not an idiom, we should interpret its components collectively rather than individually.

Idioms add expressiveness and precision to both written and spoken language. However, mastering idioms is not easy, and literal translations can alter their meaning. Studying the lexicology of English also involves studying its phraseology. So, what are idioms and phraseology, and how should idioms be translated?

In linguistics, *phraseology* is defined as the study of fixed and semi-fixed multi-word expressions, such as idioms and collocations, which play a central role in language use and meaning construction (Wray, 2021; Simpson & Mendis, 2019). A language’s vocabulary consists not only of individual

words but also of a number of set expressions. Idioms can express positive and negative qualities. For example, “*His fingers are all thumbs*” (he is clumsy) or “*She has iron nerves*” (she is composed).

There are also idioms that express feelings and states, both positive and negative. For instance, “*to have a horror of*” (to feel disgust) or “*to be as happy as the day’s long*” (extremely content). Idioms expressing physical feelings and states include “*to burst into tears*” (to cry) or “*She was scared stiff*” (very scared).

Another group relates to problematic situations, often using the verb “get,” such as “*to get frustrated*” (to feel defeated) or “*to get cold feet*” (to become too scared). Idioms can also indicate changes in situations, e.g., “*to change one’s mind*” (to reconsider). Those expressing relief or ease include “*to do well*” (to recover) or “*to get off lightly*” (to escape).

Idioms can convey praise or criticism, e.g., “*to go on at someone*” (to criticize). Some idioms relate to communication problems, such as “*to have a row with somebody*” (to quarrel) or “*stream of consciousness*” (flow of words). In meetings or discussions, we find expressions like “*to strike in a conversation*” (to start a conversation).

Idioms can involve body parts: “*to lend an ear*” (to listen to), “*to catch someone’s eye*” (to attract someone’s visual attention), “*to change one’s heart*” (a reversal of attitude). Others relate to daily routines, e.g., “*to do up*” (to tidy up).

Additionally, special expressions are often used in the media, such as “*all along*” (always), “*all in all*” (as a result), and “*all of a sudden*” (unexpectedly).

One group of idioms includes proverbs, which express general truths and cultural values through figurative language. For instance, “*Out of the frying pan and into the fire*” refers to moving from one difficult situation to a worse one (Boers, 2019; Wray, 2021).

There are differences between idioms used in American English and those used in British English. Many idioms found in English worldwide appear in the works of writers such as Shakespeare, Walter Scott, and Lewis Carroll. For example, among Shakespeare’s quotes is the sentence: “*As a social worker you certainly see the seamy side of life.*” In everyday English, one also encounters idioms related to sports, technical fields, law, and the military. Some of these are used in American English, some in British English, and some in both. For example, “*A happy hunting ground*” (a place where one often goes to obtain something or make money) is American English, while “*In this case the exception proves the rule*” is widely used in both American and British English.

Some evidence indicates that most new idioms originate in the United States and then spread globally. American English is developing rapidly through the Internet and other interactive media, making it interesting to observe the emergence of new idioms. Their variety and sense of humor remain strong. For instance, “*to bark up the wrong tree.*”

Translation is often described as a complex process that combines both creativity and knowledge. It requires not only linguistic competence but also cultural awareness and interpretative skills (Wray, 2021; Al-Hassan, 2021). Naturally, a translator must know idioms well in both languages. For example, the idiom “*to pull oneself together*” – meaning “to compose oneself” – is translated based on context. “*In the middle of the lesson, he began to cry loudly. His friend said to him: ‘Pull yourself together and stop crying.’*”

Sometimes, if someone is constantly tense or worried about something, the idiom “*to take oneself in hand*” is appropriate. For example: “*I can’t help my feelings,*” he said. “*My love is stranger than my will. By and large, I’d say take yourself in hand.*” – meaning: “I cannot control my feelings. My love is stranger than my will. Overall, I would say you should compose yourself.”

It is known that a single word in Azerbaijani can be expressed with two or three words in English. For example, “*ayaq*” – leg, foot; “*barmaq*” – finger, thumb, toe. For instance, “*O əlində kitab tutmuşdu*” – “*He held a book in his hands*”, but “*O əlində körpə saxlamışdır*” – “*She held a baby in her arms.*” As we see, *hands* and *arms* have their own meanings, but in action, they perform the same function of “holding in the hands/arms.” Function comes first, meaning is secondary.

Let us consider the multiple contextual functions of a phrase. The idiom “*barmaqarası baxmaq*” in English can be translated as “*to turn a blind eye to something*” or “*ignoring on purpose*”, while the expression “*bir şeyi görməməzliyə qoymaq*” corresponds to “*to shut one’s eyes (to something).*”

In addition, “*barmaqarası baxmaq*” can also be expressed as “*to look through one’s fingers*” or “*to wink at something*.” These expressions function to indicate deliberate overlooking of a mistake.

We know that two or more phrases, if they serve the same function, are considered synonyms. For example, “*barmaqarası baxmaq*” and “*göz yummaq*” in Azerbaijani are considered synonyms if they fulfill the same function.

In English, the phrases “*at one’s wits’ end*”, “*at the end of one’s rope*”, and “*to be beside oneself*” are synonymous. They perform the same function and can be translated into Azerbaijani as “*başını itirmək, səbri tükənmək*” (to be at one’s wit’s end; to be exhausted or desperate).

Similarly, the idiom “*be between the devil and the deep blue sea*” is synonymous with “*between the rock and a hard place*.” In Azerbaijani, their equivalents are “*çətin vəziyyətdə olmaq*” (to be in a difficult situation) or “*od ilə su arasında qalmaq*” (caught between fire and water).

The phrase “*All hell to pay*” corresponds to “*be in Dutch*,” “*be in hot water*,” and “*be in the doghouse*,” but it is used in a stronger sense. In Azerbaijani, it can be rendered as “*zibilə düşmək, ciddi problemləri olmaq*” (to be in serious trouble). For example: “*Petrovic mixed up any of those embryos at the clinic, there’ll be hell to pay and you know it.*” (from “*I’ll be Seeing You*” by M.H. Clark)

The idiom “*Dawn on someone*” is synonymous with “*to see the light*” and can be translated into Azerbaijani as “*nəhayət çatdı, anladım*” (finally realized). For example: “*When no one else had shown up at work at 8:30, it finally dawned on me that it was a holiday.*” While “*see the light*” may simply mean “*to understand*,” “*dawn on someone*” carries the nuance of “*to understand after difficulty*.” Translators need to decide which variant fits better.

The idiom “*make ends meet*” refers to experiencing financial difficulty, having just enough money to cover essential needs. It is similar in meaning to “*to live from hand to mouth*” or “*to keep the wolf from the door*.” For example: “*We can hardly pay the rent, buy enough food, and keep the children in clothing. We’re barely making ends meet.*”

Using pre-existing phrases to construct metaphors is both productive and important. It is notable that metaphors built from English phrases do not need to rhyme. For instance, in Y. Katser and A. Kunin’s book “*Written Translation from Russian into English*,” the Azerbaijani proverb “*Moscow was not built in a day*” is matched to the English proverb “*Rome was not built in a day*.” Another example, “*Little pitchers have long ears*,” is translated as “*Balacalar böyüklərin söhbətinə qulaq asmağı sevirlər*.” However, the emotive and evaluative content of the proverb should not be neglected in translation. The example “*Balacalar böyüklərin söhbətinə qulaq asmağı sevirlər*” does not carry emotive meaning and does not sound like a proverb. A more expressive translation could be: “*Little pitchers have long ears*” – “*Uşaqların qulaqları şəkkdir*” or “*Beware of the children; they are curious about everything*.” This approach adds a negative nuance to the translation (Clark, 2000, p. 38).

The proverb “*Curiosity killed a cat*” can be compared to the English metaphor “*Who knows – maybe rain and maybe snow, maybe yes and maybe no*” as a cause-and-effect expression.

The artistic translation of idioms and proverbs, such as “*to be brave as a lion*” or “*to be like a lamb*,” may involve wordplay and express irony. For instance, such expressions are often used to highlight contrast or exaggeration in meaning. Translating them requires preserving both their figurative and stylistic features (Boers, 2019; Kövecses, 2020).

The linguistic tools used in metaphorical translation of idioms include both lexical and grammatical elements of speech.

“*To avoid misunderstandings, if possible, go there and find out what the situation is*” can be translated in English in several ways:

- a) “*Would you please go and see what is wrong before something happens?*”
- b) “*In order to avoid misunderstanding, would you please be so kind as to clarify the situation there?*”
- c) “*Go find out what’s wrong, or there may be trouble.*”

In this translation, “*trouble*” is a lexical element, while “*go find out*,” “*what’s*,” and “*there may be*” are grammatical and conversational tools.

Some English proverbs have rhyme, for example: “*Birds of a feather flock together,*” “*Well begun is half done,*” “*No pains, no gains,*” etc.

Finally, the origin and use of idioms are closely connected to human cognition and conceptual thinking. Idioms play a crucial role in modern English, as they enhance expressiveness and reflect how speakers conceptualize abstract ideas through metaphorical language. The use of idiomatic expressions is also considered an important indicator of advanced language proficiency and fluency (Gibbs, 2017; Kövecses, 2020). Therefore, mastering idioms contributes significantly to achieving native-like competence and natural communication.

Research in literary texts shows that famous writers use numerous idioms in their works, making the language more expressive and colorful. Studies also demonstrate the effectiveness of teachers using idioms in lessons. Therefore, idioms are an integral part of the language, making our speech more vivid, original, and expressive.

Conclusion

This study highlights the significant role of idioms in modern English communication and their impact on both language learning and translation processes. The analysis shows that idioms are widely used in everyday speech and contribute to making communication more natural, expressive, and culturally rich.

One of the key findings is that idioms present a major challenge for language learners due to their non-literal meanings. Learners often attempt to translate idioms word-for-word, which leads to misunderstanding. Therefore, idioms should be taught and learned as fixed expressions rather than individual lexical items.

The research also demonstrates that successful translation of idioms requires not only linguistic knowledge but also cultural awareness. Translators must understand the context and find equivalent expressions in the target language instead of translating directly. In some cases, functional equivalents or paraphrasing strategies are more effective. Another important result is the growing influence of American English idioms, especially through digital media and globalization. Many newly emerging idioms originate from informal communication, social media, and popular culture, and later spread internationally.

Furthermore, the study indicates that idioms enhance communicative competence. Speakers who use idioms appropriately sound more fluent and natural. However, excessive or inappropriate use of idioms, particularly in formal contexts, may negatively affect clarity and professionalism.

In conclusion, idioms play a crucial role in enriching language and improving communication. Their effective use and translation depend on both linguistic competence and cultural understanding.

References

1. Al-Hassan, L. (2021). Translating idioms in cross-cultural contexts. *Translation Studies Journal*, 14(2), 145–160.
2. Boers, F. (2019). Evaluating second language idiom instruction: A cognitive linguistic perspective. *Language Teaching Research*, 23(1), 3–21.
3. Chen, Y. (2020). The role of idioms in intercultural communication. *Journal of Pragmatics*, 168, 44–57.
4. Gibbs, R. W. (2017). *Metaphor wars: Conceptual metaphors in human life*. Cambridge University Press.
5. Grant, L., & Bauer, L. (2018). Criteria for re-defining idioms: Are we barking up the wrong tree? *Applied Linguistics*, 39(3), 301–320.
6. Kövecses, Z. (2020). *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge University Press.
7. Liu, D. (2017). Idioms: Description, comprehension, acquisition, and pedagogy. *TESOL Quarterly*, 51(2), 482–489.
8. Martínez, R. (2018). Phraseology in foreign language learning and teaching. *Language Learning Journal*, 46(3), 231–242.

9. McCarthy, M., & O'Dell, F. (1994). *English vocabulary in use*. Cambridge University Press.
10. Simpson, J., & Mendis, D. (2019). A corpus-based study of idioms in academic speech. *Applied Linguistics Review*, 10(2), 345–368.
11. Wood, D. (2019). *Formulaic language and second language speech fluency: Background, evidence and applications*. Bloomsbury.
12. Wray, A. (2021). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge University Press.

Received: 21.11.2025

Accepted: 27.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/77-81>

Ülviyyə Paşşanova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-1889-2545>
ulviyye.eliyeva.90.90@mail.ru

Elnurə Qasımova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0007-5798-2892>
elnure.qasimova@mail.ru

Ayşən Allahverdiyeva

Gəncə Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-8991-9593>
allahverdiyeva_20@bk.ru

Samira Abdullayeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-000208398-0907>
akifnovruzov44@gmail.com

Mehriban Qasımova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0001-1188-189X>
mehribanqasimova74@icloud.com

Alman və rus dillərində hallar sisteminin müqayisəli təhlili

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi alman və rus dillərində qrammatik halların sistemini müqayisəli təhlil edərək onların funksional və morfoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada istifadə edilən başlıca metodlar müqayisəli-qrammatik analiz, təsviri təhlil və kontrastiv analiz metodlarıdır. Alman və rus dillərində halların müqayisəli tədqiqi yalnız qrammatik strukturun öyrənilməsi deyil, həm də dilin semantik, kommunikativ və didaktik aspektlərinin daha dərinə dərk edilməsinə imkan verir. Alman və rus dillərində hallar sistemlərinin müqayisəli tədqiqi qrammatik paralellərin müəyyənləşdirilməsinə və elmi dilin terminoloji sabitliyinin təmininə xidmət edir. Bu istiqamət həm nəzəri dilçilik, həm də tərcümə praktikası baxımından mühüm elmi və tətbiqi əhəmiyyət daşıyır. Hər iki dildə hallar sistemi dilin morfoloji və sintaktik quruluşunda əsas qrammatik göstəricilərdən biridir. Rus dilində terminoloji ardıcılıq hal sonluqları vasitəsilə, alman dilində isə artikl və sintaktik konstruksiyalarla təmin olunur.

Tədqiqat alman və rus dillərində qrammatik halların müqayisəli təhlilini apararaq onların funksional və morfoloji fərqlərini sistemli şəkildə müəyyən etmişdir, həmçinin dilin kontrastiv təhlili və tərcümə aspektləri üçün yeni elmi baza yaratmışdır.

Açar sözlər: qrammatik hallar, flektiv dillər, nominativ, genitiv, dativ, akkusativ, morfoloji və sintaktik ifadə

Ulviyyə Paşşanova

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0009-0003-1889-2545>
ulviyye.eliyeva.90.90@mail.ru

Elnurə Qasımova

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0009-0007-5798-2892>
elnure.qasimova@mail.ru

Aysen Allahverdiyeva

Ganja State University

<https://orcid.org/0009-0009-8991-9593>

allahverdiyeva_20@bk.ru

Samira Abdullayeva

Azerbaijan State Agrarian University

<https://orcid.org/0009-000208398-0907>

akifnovruzov44@gmail.com

Mehriban Gasimova

Azerbaijan State Agrarian University

<https://orcid.org/0009-0001-1188-189X>

mehribangasimova74@icloud.com

Comparative Analysis of the Case System in German and Russian

Abstract

The main aim of this study is to determine the functional and morphological characteristics of grammatical cases in the German and Russian languages through a comparative analysis. The primary methods used in the research include comparative-grammatical analysis, descriptive analysis, and contrastive analysis. The comparative study of cases in German and Russian allows not only the examination of grammatical structures but also a deeper understanding of the semantic, communicative, and didactic aspects of language. The comparative investigation of case systems in German and Russian contributes to identifying grammatical parallels and ensuring the terminological consistency of scientific language. This direction has significant theoretical and practical importance both for theoretical linguistics and translation practice. In both languages, the case system is one of the main grammatical indicators of the morphological and syntactic structure of the language. In Russian, terminological consistency is ensured through case endings, whereas in German it is realized through articles and syntactic constructions.

The research conducts a comparative analysis of grammatical cases in German and Russian, systematically identifying their functional and morphological differences, and also creates a new scientific basis for contrastive linguistic analysis and translation studies.

Keywords: *grammatical cases, inflectional languages, nominative, genitive, dative, accusative, morphological and syntactic expression*

Giriş

Rus dilində halların mənası morfoloji formalara, alman dilində isə präposition + kasus modelləri vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn, rus dilində “ждать кого-то (jdat koqo-to)” (genitiv) ifadəsinə qarşı alman dilində “auf jemanden warten” (akkusativ) konstruksiyası işlədilir ki, bu da halların funksional fərqliliyini göstərir. Bu fərq tərcümə zamanı morfoloji deyil, konseptual ekvivalentliyin əsas götürülməsini tələb edir (Helbig və Buscha, 2001).

Halların Funksional, Sintaktik və Tərcümə Aspektləri

Müqayisəli-grammatik analiz: alman və rus dillərində halların ümumi və fərqli xüsusiyyətlərini müqayisə edir.

Təsviri təhlil: halların funksional, semantik və üslubi aspektlərini izah edir.

Kontrastiv analiz: alman və rus dillərində halların tərcümə və kommunikasiya prosesində ekvivalent funksiyalarının, həmçinin tipoloji və funksional fərqliliklərini araşdırır, paralelləri və fərqləri ortaya qoyur.

Hər iki dildə qrammatik hallar sözlərin cümlədəki mövqeyini, digər sözlərlə əlaqəsini və funksiyasını müəyyən edən əsas qrammatik kateqoriyadır. Hallar həm sintaktik (subyekt, obyekt, vasitəçi, yer), həm semantik (mülkiyyət, istiqamət, zaman) həm də *üslubi və kommunikativ* funksiyaları ilə dilin struktur və mənasını dəqiq şəkildə çatdırır.

Tədqiqat

Alman dilində hallar həm *morfoloji* (artikllar, əvəzliliklər), həm də *sintaktik* (ədatlar, mövqə) vasitələrlə ifadə olunur, söz sırası sabitdir; rus dilində isə halların əsas ifadə vasitəsi *morfoloji sonluqlardır*, bu da cümlə quruluşunu daha sərbəst edir. Məsələn, rus dilində “гордиться чем-то (qorditsya çem-to)” ifadəsi alman dilində “stolz auf etwas sein” şəklində tərcümə olunur. Burada morfoloji hal fərqli olsa da, semantik istiqamət və kommunikativ funksiya eynidir.

Alman dilində 4 əsas hal (Nominativ, Akkusativ, Dativ, Genitiv), rus dilində isə 6 hal (Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ, Instrumental, Prepozitiv) mövcuddur. Rus dilində halların morfoloji sabitliyi, alman dilində isə morfoloji və sintaktik vasitələrin kombinasiyası sözlər arasında qrammatik münasibətlərini müəyyən edir. Hallar yalnız sintaktik deyil, həm də semantik, üslubi və mədəni mənaları ötürür; yanlış hal seçimi cümlənin mənasını və kommunikativ məqsədini poza bilər.

Beləliklə, halların müqayisəli təhlili onların qrammatik, semantik və üslubi funksiyalarını daha dərinləndirən anlamağa, tərcümə praktikası və ikinci dilin tədrisində bu biliklərin tətbiqini optimallaşdırmağa imkan verir. Bu, dilin struktur, semantik və mədəni səviyyələrinin inteqrasiyasını təmin edir və həm nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyət daşıyır (Vinogradov, 1972).

Alman və Rus Dillərində Halların Müqayisəsi.

Alman və rus dillərində halların müqayisəsi klassik və müasir qrammatik tədqiqatlara əsaslanır (Helbig və Buscha, 2001; Vinogradov, 1972).

Nominativ (Adlıq hal): həm alman, həm də rus dillərində əsas qrammatik kateqoriyadır. O, cümlədə hərəkəti yerinə yetirən şəxsi və ya əşyanı, yəni subyekti ifadə edir. Bu hal cümlənin struktur mərkəzini təşkil edərək subyektin müəyyənləşdirilməsini və ədatlarla əlaqəsini təmin edir.

Alman dilində nominativ hal artıqlıq və sabit sintaktik quruluş vasitəsilə ifadə olunur. O, “Wer?” (Kim?) və “Was?” (Nə?) suallarına cavab verir. Bu halda müəyyən (der, die, das) və qeyri-müəyyən artıqlıqlar (ein, eine) işlədilir və artıqlıq dəyişmir, lakin digər hallarda forma fərqlənir. Artıqlıq cinsi (maskulin, feminin, neytral) və ədədi (tək/cəm) göstərir;

Rus dilində nominativ hal subyekt funksiyasını daşıyır və “Кто? (kto?)” (Kim?), “Что? (çto?)” (Nə?) suallarına cavab verir. Artıqlıq mövcud deyil; cins və ədədlər isim sonluqları vasitəsilə ifadə olunur; Məsələn: стол (stol)– столы (stoli), книга (kniqa)– книги (kniqi), окно (okno)– окна (okna).

Nəticə olaraq, hər iki dildə nominativ hal cümlənin əsas üzvünü ifadə edir, lakin alman dilində bu funksiya artıqlıqlar və sabit söz sırası vasitəsilə, rus dilində isə morfoloji sonluqlar və sərbəst sintaktik quruluş vasitəsilə həyata keçirilir. (Helbig və Buscha, 2001).

Genitiv (Yiyəlik halı): həm alman, həm də rus dillərində mülkiyyət və aidiyyət münasibətlərini ifadə edən əsas qrammatik kateqoriyadır. Bu hal vasitəsilə bir obyektin digərinə məxsusluğu və ya onunla semantik bağlılığı göstərilir.

Alman dilində genitiv əsasən mülkiyyət və mənsubiyyət bildirmək üçün istifadə olunur. Burada həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən artıqlıqlar işlənilir;

Müasir alman dilində genitivin istifadəsi getdikcə azalır və xüsusilə danışmaq dilində dativ konstruksiyalarla əvəz olunur; məsələn: **dem Lehrer sein Buch* (müəllimə məxsus kitab) burada dativ + yiyəlik konstruksiyası genitivin funksiyasını daşıyır. Rəsmi və yazılı üslubda isə genitiv hələ də qorunur.

Rus dilində genitiv hal daha geniş semantik diapazonda malikdir. O, yalnız mülkiyyəti deyil, həm də *kəmiyyət, inkar, hissə-bütöv, səbəb və istiqamət* mənalarını ifadə edir:

Bundan belə nəticə çıxır ki, alman dilində genitiv əsasən artıqlıqlar vasitəsilə mülkiyyət münasibətini ifadə etdiyi halda, rus dilində bu halın semantik funksiyaları daha geniş diapazonda reallaşır və müxtəlif kontekstlərdə morfoloji çevikliyi ilə seçilir (Kagan, 2013).

Dativ (Yönlük hal): hər iki dildə əsasən dolaylı tamamlıq funksiyasını yerinə yetirir və cümlədə hərəkətin yönəldiyi və ya məqsəd qoyulan obyekt kimi çıxış edir. Bu hal feli konstruksiyalarla sıx əlaqədədir və cümlənin mənasını tapmaq üçün vacib element hesab olunur

Alman dilində dativ hal feli tamamlayıcı kimi geniş istifadə olunur və artıqlıqların dəyişməsi ilə ifadə edilir. O, “Wem?” (Kimə?) və “Was?” (Nəyə?) suallarına cavab verir. Dativ artıqlıqlar belə dəyişir: der → dem (kişi cinsi); die → der (qadın cinsi); das → dem (neytral cins); die (cəm) → den (cəm hallarda).

Rus dilində isə dativ hal adətən isim sonluqlarının dəyişməsi ilə ifadə olunur. O, “Кому?” (komu?) (Kimə?) və “Чему?” (çemu?) (Nəyə?) suallarına cavab verir və dolayı tamamlıq funksiyasını daşıyır.

Deməli, alman dilində dativ hal əsasən artiklların dəyişməsi ilə, rus dilində isə isim sonluqları vasitəsilə ifadə olunur. Hər iki dildə bu hal hərəkətin istiqamətini və ya ünvanını bildirir və feli konstruksiyalarda dolayı tamamlığın ifadəsində mühüm qrammatik funksiyaya malikdir. (Helbig və Buscha 2001).

Akkusativ (Yönlük – Təsirlik hal): Akkusativ hal hər iki dildə əsasən birbaşa tamamlıq funksiyasını daşıyır və hərəkətin obyektini göstərir. Bu hal fel ilə sıx əlaqədə olub, cümlənin mənasının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Alman dilində akkusativ hal feli tamamlayıcı kimi geniş istifadə olunur və artiklların dəyişməsi ilə ifadə edilir. O, “Wen?” (Kimi?) və “Was?” (Nəyi?) suallarına cavab verir. Müəyyən və qeyri-müəyyən artikllar cinsə və ədədə görə fərqlənir. Alman dilində akkusativ artikllar belə dəyişir: der → den (kişi cinsi); die → die (qadın cinsi); das → das (neytral cins); die (cəm) → die (cəmdə dəyişmir).

Rus dilində akkusativ hal adətən isim sonluqları vasitəsilə ifadə olunur və “Кого?” (koqo?) (Kimi?) və “Что?” (çto?) (Nəyi?) suallarına cavab verir. O, həm canlı, həm də cansız obyektlər üçün işlədilir, lakin canlı isimlərdə genitiv sonluqlarının formaları da istifadə oluna bilər. Rus dilində söz sırası daha sərbəstdir, lakin subyekt–fel–obyekt ardıcılığı ən çox istifadə olunan normadır. (Dunn və Rojavin 2024).

Instrumental Hal (Vasitəlik halı – yalnız rus dilinə xas): rus dilinin morfoloji sisteminə məxsus hallardan biridir və vasitə, alət, birlik və ya iştirak münasibətlərini ifadə edir. Bu hal obyektin hərəkətin yerinə yetirilməsində vasitə kimi iştirakını göstərir. “Кем?” (kem?) (Kimlə?) və “Чем?” (çem?) (Nə ilə?) suallarına cavab verir və feli hərəkətin icra vasitəsini, üsulunu və ya iştirakçısını bildirir. Ən çox hallarda isim sonluqları vasitəsilə formalaşır:

Instrumental halda isim sonluqları cins və ədəddən asılı olaraq dəyişir:

Alman dilində ayrıca instrumental hal mövcud deyil. Bu funksiya əsasən “mit” + dativ konstruksiyası və ya zərflərlə ifadə olunur:

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, rus dilində instrumental hal morfoloji sonluqlar vasitəsilə ifadə olunur, alman dilində isə bu funksiya sintaktik vasitələrlə — əsasən “mit” + dativ konstruksiyası ilə reallaşır. Bu fərq göstərir ki, flektiv dillər eyni semantik münasibəti müxtəlif dil səviyyələrində morfoloji və sintaktik yollarla ifadə edə bilər. (Vinogradov, 1972).

Prepozitiv (Lokativ hal - yalnız rus dilinə xas): yer, mövqe, mövzu və ya mövcudluq haqqında məlumat verir. Bu hal adətən ədatlardan sonra işlənir və isim sonluqları ilə ifadə olunur. Где? (qde?) (Harada?), О ком/чём? (kom/çem?) (Kim haqqında/Nə haqqında?) suallarına cavab verir. İsim sonluqları adətən -e və -и (i) saitlərinin əlavə olunması ilə əmələ gəlir.

Alman dilində prepozitiv hal mövcud deyil; yer və mövzu ifadəsi präposition + dativ/akkusativ vasitəsilə göstərilir:

Prepozitiv hal rus dilində morfoloji və ədat birləşməsi ilə işlənir, alman dilində isə eyni funksiyanı präposition + dativ/akkusativ vasitəsi ilə göstərir. Bu fərq rus və alman dillərinin yer/mövqe və mövzu ifadə üsullarında tipoloji fərqləri nümayiş etdirir (Vinogradov, 1972).

Nəticə

Aparılan müqayisə göstərir ki, alman və rus dillərinin hall sistemləri eyni flektiv əsas üzərində formalaşsa da, onların morfoloji ifadə vasitələri və sintaktik quruluşdakı rolu baxımından mühüm fərqlər mövcuddur. Hər iki dildə halların əsas funksiyası cümlə üzvləri arasında qrammatik əlaqə yaratmaqdır, lakin bu əlaqələr dilin tipoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqli şəkildə reallaşır.

Halların funksional yüklərinin tədrisdə və tərcümə prosesində düzgün izahı terminoloji dəqiqliyin və elmi ifadə ardıcılığının qorunmasına xidmət edir. Beləliklə, hall sistemlərinin müqayisəli öyrənilməsi yalnız qrammatik paralellərin deyil, həm də semantik və mədəni münasibətlərin dərkində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Antrim, L. (2024). *Alman dilində halları mənimsəmək: Başlanğıc və orta səviyyəli ikinci dil öyrənənlər üçün danışıq bələdçisi*. Learn German with Herr Antrim, 650.
2. Becker, U. (2021). *Alman dili qrammatika iş dəftəri: Sifət sonluqları, ein-tipli sözlər, der-tipli sözlər*, 423.
3. Blake, B. J. (2001). *Hallar* (2-ci nəşr). Cambridge University Press, 224.
4. Comrie, B. (1989). *Dil universalları və linqvistik tipologiya: Sintaksis və morfolojiya* (2-ci nəşr). Chicago University Press, 261.
5. Corbett, G. G. (2008). *Slavyan dillərində hallar və uzlaşma*. Oxford University Press, 238.
6. Dunn, J., & Rojavin, M. (2024). *Rus dili: Əhatəli qrammatika*. 436.
7. Eisenberg, P. (2013). *Alman dili qrammatikasının əsasları. 2-ci cild: Cümlə* (4-cü nəşr). 352.
8. Helbig, G., & Buscha, J. (2001). *Alman qrammatikası: Xaricilər üçün tədris vəsaiti* (23-cü nəşr). 654.
9. Isaçenko, A. V. (1962). *Müasir rus dili: Morfolojiya*. Halle (Saale), 615.
10. Kagan, O. (2013). *Rus dilində genitiv obyektlərin semantikasi: İnkər genitivi və intensional genitiv halın tədqiqi*. 186.
11. Pesetsky, D. (2013). *Rus dilində hal morfolojiyası və sintaktik kateqoriyalar* 192.
12. Vinogradov, V. V. (1972). *Rus dili: Söz haqqında qrammatik təlim* (2-ci nəşr). 613.

Daxil oldu: 18.11.2025

Qəbul edildi: 02.01.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/82-85>

Hasan Samadov

Anadolu University

<https://orcid.org/0009-0009-5343-7605>

hesensemedov01@gmail.com

Javid Zeynalov

Azerbaijan State University of Culture and Arts

<https://orcid.org/0000-0002-9669-737X>

j.zeynalovf@gmail.com

From Modernism to Postmodernism: The Reconstruction of Consumer Culture and Consumer Society

Abstract

This article analyzes the transition from modernism to postmodernism through the transformation of consumer culture. It explores the shift from the production-centered rational order of modernity to the symbolic and cultural centrality of consumption in the postmodern era. Modernism is framed around rationalism, objectivity, and differentiation, making a comparative engagement with competing theories essential for understanding postmodern consumer culture. In postmodernity, consumption gains prominence as a cultural mechanism through which status, identity, and social positioning are expressed. No longer merely functional, consumption acquires symbolic and meaning-producing dimensions. Drawing on a comparative analysis of theoretical sources, the study argues that social relations and cultural expressions are increasingly structured around consumption practices, and that the distinction between modernity and postmodernity can be interpreted through the evolving dynamics of consumer culture.

Keywords: *modernism, postmodernism, consumption, consumer culture, transformation*

Həsən Səmədov

Anadolu Universiteti

<https://orcid.org/0009-0009-5343-7605>

hesensemedov01@gmail.com

Cavid Zeynalov

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-9669-737X>

j.zeynalovf@gmail.com

Modernizmdən postmodernizmə: İstehlak mədəniyyəti və istehlak cəmiyyətinin yenidən qurulması

Xülasə

Bu məqalə modernizmdən postmodernizmə keçidi istehlak mədəniyyətinin transformasiyası kontekstində təhlil edir. Tədqiqat modernliyin istehsal mərkəzli rəşional nizamından postmodern dövrdə istehlakın simvolik və mədəni mərkəziliyinə doğru baş verən dəyişimi araşdırır. Modernizm rəşionalizm, obyektivlik və diferensiasiya prinsipləri üzərində qurulmuş çərçivə kimi təqdim olunur və postmodern istehlak mədəniyyətini anlamaq üçün müxtəlif nəzəri yanaşmaların müqayisəli təhlili zəruri hesab edilir. Postmodern şəraitdə istehlak statusun, kimliyin və sosial mövqelənmənin ifadə olunduğu mədəni mexanizmə çevrilir. Artıq istehlak yalnız funksional xarakter daşımır, həm də simvolik və məna yaradan ölçü qazanır. Müqayisəli nəzəri mənbələrin təhlilinə əsaslanan bu tədqiqat göstərir ki, sosial münasibətlər və mədəni ifadələr getdikcə daha çox istehlak praktikaları ətrafında formalaşır və modernliklə postmodernlik arasındakı konseptual fərqlər istehlak mədəniyyətinin dəyişən dinamikası vasitəsilə izah oluna bilər.

Açar sözlər: *modernizm, postmodernizm, istehlak, istehlak mədəniyyəti, transformasiya*

Introduction

Contemporary social theoretical approaches evaluate the transition from modernism to postmodernism not merely as a change of historical stage, but also as a transformation of the system of thought, cultural structure, and principles of social organization. Modernity was shaped on the basis of rationalism, universality, objectivity, and differentiation, and relied on a production-centered economic and identity model. Industrialization, division of labor, and a structured social order constituted the fundamental pillars of modern society. In this phase, relations of production played a decisive role in the organization of society, and social identity and status were primarily determined by one's position within production. From the second half of the twentieth century onward, the stable and unified explanatory framework of this model became the object of criticism. The weakening of belief in grand narratives, the re-evaluation of the process of differentiation, and the increase in cultural multilayeredness created the conditions for the formation of postmodern thought. In the postmodern phase, the commodity-oriented structure was gradually replaced by a consumption-centered cultural system. Consumption ceased to be merely an economic activity and began to function as a cultural mechanism associated with the production of social meanings, the construction of identity, and the display of social status. The aim of this article is to analyze the transition from modernism to postmodernism in the context of the transformation of consumer culture. This analysis makes it possible to present consumer culture as a key theoretical concept explaining structural change in society and to demonstrate more clearly the conceptual shift between modernity and postmodernity.

The Theoretical Framework of the Concepts of Modernism and Postmodernism

Evaluating whether the historical development process of modernism, which is accepted today as a component of social science, has come to an end may be considered a controversial issue. Modernism emerged as a reform movement that questioned the traditional and, in its place, aimed at the formation of new aesthetic and modes of thought. Its historical character and the specific period of its emergence remain open to debate. Nevertheless, it is generally accepted that its formation as a concept dates back to the seventeenth century. Among researchers, there is a broad consensus that the main characteristics of modernism include approaches such as rationalism, universality, objectivity, and totality (Baylarov, 2024).

Research

In contemporary literature, modernism is defined as a rationalist mode of thought that emerged alongside the Enlightenment and supported reform through the use of reason (Orujov, 2024). The rise of instrumental reason and the decline of religious authority marked a more emancipated age, in which the individual came to see themselves as a distinct subject and placed their own existence at the center of cognition. This tendency continued until the first quarter of the twentieth century (Sekmen, 2024, pp. 4–6). Individualism became one of the main concerns of modernity, particularly in the context of the French Revolution and the Industrial Revolution. Taylor explains modern individualism as society legitimizing itself through self-created principles rather than external or divine authority, and as an emphasis on controlling and disciplining the self (Taylor, 2020, pp. 10–11).

Giddens argues that although modernism represents a break from tradition, it also contains elements of continuity, with modern social transformations differing fundamentally from premodern periods in intensity and scope (Giddens, 1994, pp. 26–28). Postmodernism has been described as a stage after modernism, a movement generated by it, or a theory inspired by it (Timur, 2017, p. 3). Despite ongoing debates, Giddens maintains that modernity persists, and that postmodernism emerged to address the problems and limitations inherent in modernity (Giddens, 1994, pp. 42–44).

According to Baudrillard, "Postmodernism is a new theory of society that analyzes the current condition of Western societies in the context of both social variables and the consciousness they produce" (Baudrillard, 2021). Postmodernism, leaving behind the quest for modernity, reveals that the unease observed in Western societies constitutes a state of exhaustion nourished by the chaos of a disordered world (Timur, 2017). Bauman characterizes postmodernism as a process directed toward

the re-evaluation of scientific thought and of the human being at the level of society. At the same time, he emphasizes that it carries a character of belatedness and opposition in relation to modernity. He further notes that the entire conceptual framework through which postmodernism seeks to confront and even take revenge on modernity has itself been constructed through inspiration drawn precisely from modernism (Bauman, 2011, p. 46).

The Socio-Cultural Parameters of Consumer Culture

Consumer culture has emerged as a social, cultural, and economic phenomenon shaped by the consumption behaviors, consumption habits, and consumption-related values of individuals and communities. This concept encompasses a broad and interdisciplinary field of research that examines the impact of consumption activities on individual identities, social structures, and economic systems. In this respect, consumer culture provides an important analytical framework for understanding how individuals construct their identities, through which means they determine their social status, and within what context they regulate their social relations (Bocock, 1997, pp. 42–43).

According to Odabaşı, consumer culture has emerged and developed as a central phenomenon in modern capitalist societies, where production and consumption constitute the main dynamics of economic growth. In this context, consumption extends beyond the satisfaction of individual needs and functions as a means of expressing social and cultural identity, while also playing a central role in sustaining social relations. Therefore, consumption provides an important analytical framework for examining the interaction between the individual and social structures (Odabaşı, 2017, pp. 15–20). When consumption is considered as a multidimensional structure, the persistence of society's desire and need for consumption across all areas of daily life is not coincidental. Individuals as carriers of consumer culture use mass media to share and disseminate adopted cultural values with others who have similar preferences. The formation of common interests and similar consumption behaviors reflects the structural characteristics of the consumer society (Baudrillard, 2021, pp. 26–30). The historical development of consumer culture also sheds light on its psychological and sociological foundations, including the symbolic expression of identity, belonging, and social bonds through consumption. Featherstone, in *Postmodernism and Consumer Culture*, evaluates consumer societies from both positive and critical perspectives and analyzes their consumption models and behavioral patterns (Featherstone, 2013, pp. 15–20).

The Formation of the Consumer Society in the Context of Consumer Culture

When postmodernism examines consumer culture and the consumer society within the context of modernity, it emphasizes that cultural forms lose their validity over time and, on this basis, considers their re-evaluation necessary. Weber's association of the differentiation process of modernity with productive activity in the fields of science, law, and morality indicates that the transition to postmodernism occurred within a broader context of cultural production. The realization of this transition, or according to some approaches the dissolution of differentiation, makes a large-scale transformation of cultural production and meaning-making processes inevitable. Within the framework of postmodernism and the consumer society, the nature of cultural change and the theoretical foundations used to explain it have, in the contemporary period, become subjects of broader discussion through mass media (Azizağaoğlu & Altunışık, 2012, p. 36). According to Debord, in the consumer society, communication mechanisms perform a transmission role directed toward the receiver in order to ensure the rapid circulation of signs and images that fill the changing texture of everyday life. It is noted that the theoretical grounding of this process was developed in various directions by Lukács, representatives of the Frankfurt School, Benjamin, Huang, Lefebvre, Baudrillard, and Jameson, and that it was shaped by drawing upon Marx's theory of commodity fetishism (Debord, 2010, pp. 143–144).

Jameson argues that consumer culture is a core component of the consumer society and notes that no previous society has been so saturated with signs and images, directly linking this condition to the media. In such a context, mass media and the changing rhythm of life make individual existence more fragile, while “virtual realities” increasingly replace reality, weakening realism's claim to objectivity. In the postmodern period, the expansion of symbolic production has significantly transformed the

communication environment. Thus, consumer culture and the consumer society, particularly through material culture, play a central role in shaping social life and social relations in the postmodern era.

Conclusion

Postmodernism is characterized as an indeterminate mode of thought that rejects fixed rules, adopts an ironic stance, and questions even its own assumptions. For this reason, it remains continuously debated and capable of generating opposition, including against itself. In the contemporary era, the rapidly transforming communication environment significantly shapes ways of thinking and perceptions of consumption. The integration of symbolic messages into everyday life through technological tools ensures the continuous reproduction of consumption within consciousness. Although intensified information flows increase knowledge production, they also raise the risk of the weakening of meaning and the manipulative use of information. In the postmodern phase, the strengthening of individualization tendencies and the increasingly open and observable character of life are evaluated in parallel with transformations in communication technologies. Within this context, indeterminacy, polysemy, and the possibilities of open interpretation become defining characteristics of the postmodern stage. Thus, the intensification of individualization and the increasingly intervenable character of life are associated with advances in communication technologies. In this framework, postmodernism brings to the fore indeterminacy, multiplicity of meanings, and openness to interpretation. Postmodernism is characterized as a dynamic theoretical orientation or approach that resists a single and stable definition and remains open to diverse interpretations. In conclusion, in the postmodern period, content strategies that take into account the psychological and sociological aspects of consumer behavior gain particular significance. The new communication channels preferred by the individual in the consumption process become mechanisms that shape the desired perception of consumption and the sense of satisfaction. This situation necessitates a more systematic examination of the interrelationship between consumption, communication, and individual identity in postmodern society.

References

1. Azizağaoğlu, A. ve Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, Sembolik Tüketim ve Marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 33–50.
2. Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu*. Ankara: Ayrıntı Yayınları.
3. Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik*. Ayrıntı Yayınları.
4. Baylarov, G. (2024). Pierre Bourdieu'nün kavram ve kuramları ile cumhuriyetin ilk dönemlerindeki harf ve dil devrimini anlamak. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 133–144. <https://izlik.org/JA26BA56JG>
5. Bocoock, R. (1997). *Tüketim*. Dost Kitabevi Yayınları.
6. Debord, G. (2010). *Gösteri Toplumu*. Ayrıntı Yayınları.
7. Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Ayrıntı Yayınları.
8. Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları.
9. Odabaşı, Y. (2017). *Tüketim Kültürü*. Aura Kitapları.
10. Orujov, U. (2024). Nietzsche'nin İrkçilik Karşıtı Felsefesi ve Nazi İdeolojisi Arasındaki Çatışma: Üstinsanın Yükselişi Ve Nazi İrkçiliği. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 122–132. <https://izlik.org/JA96MG69NX>
11. Sekmen, M. (2024). *Postmodernizm ve Medya*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ünite 14, 3–19.
12. Taylor, C. (2020). *Modernliğin Sıkıntıları*. Ayrıntı Yayınları.
13. Timur, K. (2017). Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 3, 1–9.

Received: 24.11.2025

Accepted: 13.01.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/86-91>

Cənənə Eminova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-1403-1580>
cenaneasgerova11@mail.ru

Sevinc Mahmudova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0000-0001-7690-7184>
sevinc.020ss@gmail.com

Ayşən Abbasəlizadə

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0004-4087-4826>
abbasalizadea@gmail.com

Könül Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-4457-9819>
konulaliyevauni@mail.ru

Bağdagül Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-4267-6781>
bagdagul.mustafaeva7111@gmail.com

Auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsipləri

Xülasə

Məqalə ali məktəblərin auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsipləri probleminə həsr olunmuşdur. Məqalədə auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində ümumpedaqoji prinsiplərə istinad edilməyin yolları göstərilir. Məqalədə həm də auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı nəzəri müddəalarla yanaşı, praktik nümunələrdən də istifadə olunmuşdur.

Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycanda təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda şəxsiyyətyönümlü təhsilin yeni məzmununun yaradılması mühüm aktuallıq kəsb edən vəzifələrdən biri kimi qarşıda durur. Bu aktual vəzifələrin müvəffəqiyyətlə icra edilməsindən ötrü ali məktəblərdə auditoriya təlimi prosesi ilə yanaşı, auditoriyadankənar tədbirlərdə də tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılması öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Ali məktəblərin auditoriyadankənar tədbirlərində ideya-siyasi tərbiyə vasitəsi ilə tələbə şəxsiyyətinə hörmət və tələbkarlıq göstərilməsi onların həyata hazırlanmasını yüksək səviyyədə təmin etmək olar.

Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin istənilən səviyyədə formalaşdırılmasından ötrü bu sahədə zəhmətləri olan tələbə heyətinin hər bir üzvünə psixoloji cəhətdən düzgün yanaşılması haqqında danışılan problemin müvəffəqiyyətli həllinə nail olmaq üçün çox vacibdir. Məhz belə olan təqdirdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işini asanlıqla həyata keçirmək olar.

Açar sözlər: *auditoriyadankənar tədbirlər, ali təhsil müəssisələri, tələbə şəxsiyyəti, şəxsiyyətin formalaşdırılması, tələbə şəxsiyyəti, ümumpedaqoji prinsiplər, etnopedaqoji materiallar*

Jananə Eminova

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0003-1403-1580>
cenaneasgerova11@mail.ru

Sevinc Mahmudova

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0001-7690-7184>
sevinc.020ss@gmail.com

Ayshah Abbasalizade

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0009-0004-4087-4826>
abbasalizadea@gmail.com

Konul Aliyeva

Azerbaijan State Agrarian University
<https://orcid.org/0009-0003-4457-9819>
konulaliyevauni@mail.ru

Baghdagul Mammadova

Azerbaijan State Agrarian University University
<https://orcid.org/0000-0003-4267-6781>
bagdagul.mustafaeva7111@gmail.com

General Pedagogical Principles of Student Personality Formation in Extracurricular Activities

Abstract

The article is devoted to the problem of general pedagogical principles in the formation of student personality through extracurricular activities in higher education institutions. It highlights the ways of applying general pedagogical principles in the process of developing student personality during extracurricular activities. Along with theoretical provisions concerning the formation of student personality in extracurricular settings, the article also uses practical examples to illustrate the discussed issues.

It is not accidental that the State Strategy for the Development of Education in Azerbaijan emphasizes the creation of a new content of personality-oriented education as one of the most actual tasks. In order to successfully implement these important objectives, special attention should be paid not only to classroom instruction in higher education institutions but also to the development of students' ideological and civic education through extracurricular activities.

Through ideological and civic education within extracurricular activities at higher education institutions, it is possible to ensure a high level of preparation of students for life by showing both respect for and demanding attitudes toward the student personality.

In order to achieve the desired level in the development of students' ideological and civic education, it is essential to apply a psychologically appropriate approach to each member of the student body involved in this process. Under such conditions, the task of forming the student personality can be carried out more effectively.

Keywords: *extracurricular activities, higher education institutions, student personality, personality formation, general pedagogical principles, ethnopedagogical materials*

Giriş

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində olduğu kimi, ali təhsil sistemində də mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu nailiyyətlər sırasında ideya-siyasi tərbiyə vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində ümumpedaqoji prinsiplərə istinad edilməsi mühüm və səmərəli hesab olunur. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, təlim prosesində tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması zamanı müəyyən pedaqoji

prinsiplərə istinad edildiyi kimi, tərbiyə prosesində də bu prinsiplərin nəzərə alınması zəruri hesab edilir (Abbasov və Əlizadə, 2024).

Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən təhsil islahatları ilə bağlı qəbul edilmiş direktiv sənədlərdə ali təhsil müəssisələrində təlim prosesi ilə yanaşı, auditoriyadankənar fəaliyyət zamanı da tələbələrin şəxsiyyətyönümlü inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı qarşıya qoyulan vəzifələr xüsusi aktualıq kəsb edir. Çünki ali məktəb tələbələrinin elmi dünyagörüşlərinin formalaşdırılması ilə yanaşı, onların tərbiyəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi də şəxsiyyətyönümlü inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Tədqiqat

Auditoriyadankənar tədbirlərdə ideya-siyasi tərbiyə vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması imkanları, forma və yolları müəyyənləşdirildikdən sonra bu prosesin ümumpedaqoji prinsiplərinin də müəyyən edilməsi və onlara istinad olunması haqqında danışılan problemin hərtərəfli həllinə şərait yaradır. Bu zaman pedaqoji elmlərdə mövcud olan prinsiplərlə yanaşı, zərurət yarandıqda yeni və ya əlavə prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi də məqsədəuyğun hesab olunur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2019).

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi pedaqogikada “ümumpedaqoji prinsiplər” anlayışı ən çox tərbiyənin prinsipləri kimi izah edilir. Məhz bu prinsiplərə istinad etməklə təhsil alanların həyata hazırlanmasına nail olmaq mümkündür. Bu prinsiplərdən biri tərbiyənin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipidir. Sovet İttifaqı dövründə bu prinsip tərbiyənin həyat və kommunizm quruculuğu ilə əlaqələndirilməsi kimi izah edilirdi. Müstəqillik dövründə isə həmin prinsip yeni məzmun qazanaraq tərbiyənin həyatla, əməklə və müstəqil dövlət quruculuğu prosesləri ilə əlaqələndirilməsi kimi qəbul edilmişdir. Digər pedaqoji prinsiplər də müvafiq dəyişikliklər və qismən redaktə olunmaqla yeni şəraitə uyğun şəkildə təsnif edilmişdir (Həşimov və Sadigov, 2000).

Qeyd olunan tərbiyə prinsiplərinin yalnız ümumtəhsil məktəbi şagirdlərinin həyata hazırlanması ilə məhdudlaşdırılması düzgün hesab oluna bilməz. Əgər “Pedaqogika”, “Pedaqogikaya giriş”, “Məktəb pedaqogikası”, “Tərbiyə nəzəriyyəsi”, “Tərbiyəşünaslıq” və digər bu kimi dərslik və vəsaitlər bakalavr pilləsi üzrə tədris prosesinə daxil edilmişdirsə, magistratura səviyyəsində də tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsi məsələlərinə daha geniş yer verilməsi zəruri hesab olunmalıdır. Xüsusilə auditoriyadankənar tədbirlər vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması bu baxımdan mühüm elmi və pedaqoji əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə ölkəmizin üzləşdiyi müxtəlif siyasi və ideoloji çağırışlar tələbələrin ideya-siyasi baxımdan yetkin və fəal vətəndaş kimi formalaşdırılmasını aktuallaşdırır. Bu məqsədlə ali təhsil müəssisələrində tələbələrin ictimai fəallığını artıran tələbə qruplarının, dərnəklərin və birliklərin fəaliyyət göstərməsi vacibdir. Belə təşkilatlar tələbələrin ictimai-siyasi proseslərdə fəallığını artırmaqla yanaşı, onların dövlətçilik mövqeyinin möhkəmlənməsinə də xidmət edir. Bu baxımdan auditoriyadankənar tədbirlərdə ideya-siyasi tərbiyə vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi zəruri hesab olunur. Bu prinsiplərdən biri ideya-siyasi tərbiyənin həyatla və dövlət quruculuğu prosesi ilə əlaqələndirilməsi prinsipidir. Tələbələrin real həyat hadisələrinə inteqrasiyası və ictimai-siyasi fəallığının artırılması onların ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayır (Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu, 2010).

Bakı Dövlət Universitetinin professoru Ləzifə Qasımovanın rəhbərliyi ilə mütəmadi olaraq təşkil edilən auditoriyadankənar tədbirlərdə müəllimlər tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsi ilə bağlı müxtəlif məruzə və çıxışlar edirlər. Həmin məruzə və çıxışlar “Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsi günün tələbidir”, “Tələbələrin ideyalılıq səviyyəsinin yüksəldilməsində auditoriyadankənar tədbirlərin rolu”, “Yeni Azərbaycan Partiyasının tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılmasında rolu” kimi mövzular ətrafında təqdim olunur. Belə tədbirlərin təşkilində tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi və həmin prinsiplərə istinad etməklə həyata keçirilən fəaliyyətin yeni məzmununun formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edildiyi kimi, ilkin prinsip kimi auditoriyadankənar tədbirlərdə ideya-siyasi fəaliyyət vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin həyatla və dövlət quruculuğu prosesi ilə əlaqələndirilməsi prinsipi qəbul olunur. Bu prinsipdən sonra istinad edilməsi zəruri hesab olunan növbəti prinsip məqsədmüvafiqlik prinsipidir. Belə ki,

auditoriyadankənar tədbirlər çərçivəsində ideya-siyasi mövzuda təşkil olunan fəaliyyət zamanı qarşıya qoyulan məqsədin düzgün müəyyənləşdirilməsi həmin məqsəddən irəli gələn vəzifələrin də səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Məhz buna görə də tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində növbəti mühüm prinsip kimi məqsədmüvafiqlik prinsipinin müəyyənləşdirilməsi zəruri hesab olunur (Həsənova, 2019).

Qeyd olunanları nəzərə alaraq demək olar ki, ali təhsil müəssisələrində auditoriyadankənar tədbirlər vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin məqsədmüvafiqlik prinsipinə əsaslanaraq həyata keçirilməsi ideya-siyasi tərbiyənin səmərəliliyini artırır. Auditoriyadankənar tədbirlərdə istinad olunmalı mühüm prinsiplərdən biri də yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsipidir. Bu prinsip həm pedaqoji ədəbiyyatda, həm də etnopedaqogikada mühüm yer tutur. Elmi-pedaqoji mənbələrdə olduğu kimi, Azərbaycan xalq pedaqogikasında da şəxsiyyətin formalaşdırılması prosesində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas prinsiplərdən biri kimi göstərilir. Professorlar Əliheydər Həşimov və Fərahim Sadıqovun “Azərbaycan Xalq Pedaqogikası” dərsliyində qeyd olunur ki, insanın inkişafı irsi xüsusiyyətlər, mühit və tərbiyə ilə bağlıdır və tərbiyə işi müxtəlif yaş dövrlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Bu baxımdan ali məktəblərdə də həyata keçirilən tərbiyə işləri tələbələrin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Auditoriyadankənar tədbirlərdə ideya-siyasi fəaliyyət vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində bu prinsipə riayət olunması daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır (Eminova və b., 2024).

Fikrimizcə, I kurs tələbələri ilə IV kurs tələbələri və ya magistrantların siyasi fəallıq səviyyəsi arasında müəyyən fərqlər olmalıdır. Bu fərqlər onların yaş xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. Belə ki, I kurs tələbələrinin siyasi fəallığı yuxarı kurs tələbələrinin fəallığı ilə eyni səviyyədə ola bilməz. Buna görə də tələbələrin həm yaş, həm də fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacib hesab olunur (Kazımov, 2006).

Elmi pedaqogikada da fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması prinsipi mühüm yer tutur. Məlum olduğu kimi, insan dünyaya müəyyən bioloji xüsusiyyətlərlə gəlir. Bəzi insanlar təbiətə şən, gümrəh və işgüzar, bəziləri sakit və təmkinli, digərləri isə coşqun və ya utancaq xarakterə malik olurlar. Şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən amillər sırasında alimlər – o cümlədən fizioloqlar, psixoloqlar, sosioloqlar, filosoflar və pedaqoqlar – əsasən irsiyyət, mühit və tərbiyə amillərini xüsusi qeyd edirlər. İrsiyyət və qismən digər amillərin təsiri ilə formalaşan bu xüsusiyyətlər fərdi xüsusiyyətlər kimi xarakterizə olunur. Psixoloqların fikrincə, hər bir insanın fərdi xüsusiyyətləri onun temperamentinə uyğun olaraq müəyyənləşir (Həşimov və Məmmədov, 2014).

Məhz bu baxımdan ali məktəblərdə auditoriyadankənar tədbirlər vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ayrıca bir prinsip kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, tələbələr müxtəlif fərdi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Onların bir qismi iqtidarda olan “Yeni Azərbaycan Partiyası”nın üzvüdür, bir qismi ölkə rəhbərliyinə hörmətlə yanaşır, bəziləri isə müxalif mövqeyə meyilli ola bilər. Hətta tələbələr arasında siyasətə maraq göstərməyənlərə də rast gəlinir.

Bu səbəbdən tələbələrə fərdi yanaşmaq, onların ideyalıq səviyyəsini artırmaq və siyasi baxımdan formalaşmalarına dəstək vermək vacibdir. Belə fəaliyyət isə ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir. Buna görə də tərbiyə işində ardıcılıq, sistemlilik, fasiləsizlik və mütəmadiyyət prinsiplərinə istinad etmək zəruridir (Məmmədov, 2020).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsiplərin əsası ilk növbədə ailədə qoyulur. Ailədə və məktəbdə tərbiyə prosesində ardıcılığın qorunması necə vacibdirsə, ali məktəblərdə aparılan tərbiyə işlərində, o cümlədən ideya-siyasi tərbiyə fəaliyyətində də sistemli və davamlı yanaşma yüksək səmərəlilik təmin edir. Bu işlərin həyata keçirilməsində nikbinlik də mühüm rol oynayır. Təsədüfi deyil ki, elmi pedaqogikada nikbinlik prinsipi tərbiyənin aparıcı prinsiplərindən biri hesab olunur.

Müşahidələr göstərir ki, ali məktəblərdə davamiyyəti zəif olan, mühazirə və seminar məşğələlərində müəllim və tələbə yoldaşları ilə ünsiyyətdə qüsurlu davranışları ilə seçilən tələbələrə də rast gəlinir. Həmçinin ölkənin ictimai-siyasi həyatı ilə maraqlanmayan, ali məktəblərdə keçirilən tədbirlərdə və görüşlərdə iştirak etməyən tələbələr də vardır. Belə tələbələrlə ideya-siyasi tərbiyə baxımından nikbin və məqsədyönlü şəkildə işləmək vacibdir. Ali məktəblərin tərbiyə işləri üzrə

məsul şəxsləri bu tələbələrlə planlı və sistemli iş aparmaqla onların intizamında, davamiyyətində və tədbirlərə marağında müsbət dəyişikliklərə nail ola bilərlər. Bir sıra pedaqoji mənbələrdə hörmət və tələbkarlıq da mühüm tərbiyə prinsipi kimi göstərilir. Şifahi xalq ədəbiyyatında – atalar sözləri, məsəllər və digər nümunələrdə – bu prinsipi əks etdirən çoxlu tərbiyəvi fikirlər mövcuddur. Onlardan ali məktəblərin auditoriyadankənar tədbirlərində tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılmasında istifadə etmək məqsədəuyğundur. Buna görə də hörmət və tələbkarlığın ümumpedaqoji prinsiplərdən biri kimi qəbul edilməsi faydalı hesab olunur.

Elmi pedaqogikada tərbiyənin prinsiplərinə “vahidlik və kollektiv təsirin vahidliyinin təmin olunması”, “tərbiyə işinə kompleks yanaşma” və “psixoloji inkişafın nəzərə alınması” daxildir. Bu prinsiplər ümumtəhsil məktəblərində tətbiq üçün nəzərdə tutulsa da, ali məktəblərin auditoriyadankənar tədbirlərində tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsində də onlara istinad etmək bir sıra üstünlüklər yaradır (Əliyev, 2021).

Belə ki, vahidlik və kollektiv təsirin təmin olunması prinsipi tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsində həm ali məktəb rəhbərlərinin, həm də tədbirlərə rəhbərlik edən mütəxəssislərin qarşıya qoyulan məqsədlərin hamı tərəfindən qəbul edilməsini təmin edir. Bu, tələbələrin tərbiyəsinin günün tələbləri səviyyəsində formalaşmasına imkan yaradır. Eyni yanaşma komplekslik və psixoloji inkişaf prinsiplərinə də aiddir. Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsini planlaşdırma, tədbirləri həyata keçirmə, nəticələri müzakirə etmə, fərqlənən tələbələrə mükafatlandırma və digər fəaliyyətləri kompleks şəkildə təşkil etmə bu sahədə uğurların təmin olunmasına kömək edir (Qasımova, 2022).

Ayrıca, fərqli kurslarda təhsil alan tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsində vahid tələblərlə yanaşmaq məqsədəuyğundur. Bu tələblər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər (Rüstəmov və Dadaşova, 2007):

1. Ali məktəblərin I kursuna qəbul olunmuş tələbələrin auditoriyadankənar tədbirlərə cəlb olunması üzrə işin planlaşdırılması.
2. Auditoriyadankənar tədbirlərə cəlb olunan tələbələrə auditoriyadankənar tədbirlərin mahiyyəti, məzmunu, məqsəd və vəzifələri ilə bağlı məlumatların verilməsi.
3. Tələbələrə auditoriyadankənar tədbirlərin ideya-siyasi tərbiyə ilə bağlı olan növləri haqqında məlumatların verilməsi.
4. Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyə ilə bağlı tədbirlərə düzgün istiqamətləndirilməsi.
5. İdeya-siyasi tərbiyə ilə bağlı olan mövzular üzərində məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil işlərin aparılması.
6. Tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılması işinin əsas istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi.
7. Auditoriyadankənar tədbirlərdə ideya-siyasi tərbiyə mövzusunda təşkil edilən gecələrin, görüşlərin, dəyirmi stolların, tələbə teatrlarının və digər bədii yaradıcılıq kollektivlərinin təşkili işinə tələbələrin düzgün istiqamətləndirilməsi.
8. İdeya-siyasi tərbiyə ilə bağlı hər hansı bir tədbirin təşkili zamanı tələbələrin məşq rejiminə uyğunlaşdırılmasının təmin edilməsi.
9. İdeya-siyasi tərbiyə ilə bağlı təşkil edilən tədbirlər zamanı tələbələrin sosiallaşmasına diqqətin artırılması.
10. İdeya-siyasi tərbiyənin formalaşdırılması işində ali məktəb, ailə və ictimai təşkilatlarla birgə fəaliyyət istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi.

Nəticə

Deməli, auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsiplərinə istinad etməklə həyata keçirilən işlərin müvəffəqiyyətli həllinə nail olmaqdan ötrü müvafiq tələblərin də gözlənilməsi daha faydalı sayılır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsipləri təsnif edilmişdir. Hansı ki, ümumpedaqoji prinsiplərin auditoriyadankənar tədbirlərə şamil edilməsi ən mühüm elmi yeniliklərdəndir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali məktəblərin auditoriyadankənar tədbirlərinə rəhbərlik edənlər, ali məktəb müəllimləri, ali məktəb tələbələri və bu sahədə tədqiqat aparənlər istifadə edərək yararlanə bilərlər.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, auditoriyadankənar tədbirlərdə ümumpedaqoji prinsiplərə istinad etməklə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinə günün tələbləri səviyyəsində nail olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A. N., & Əlizadə, H. Ə. (2024). *Pedaqogika* (Dərslik). Mütərcim.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2019). Hüquq Yayım Evi.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. (2010). Qanun.
4. Əliyev, R. (2021). *Tələbə gənclərin siyasi fəallığının inkişaf etdirilməsi yolları*. Elm və Təhsil.
5. Eminova, Ç. Ş., Mövsümlü, A. M., Quliyev, A. İ., Sadıqov, F. B., & Tahirova, Ş. T. (2024). *Ali məktəb pedaqogikası*. Gənc Nəşr.
6. Həsənova, S. (2019). *Auditoriyadankənar tədbirlərdə tərbiyənin kompleks yanaşması*. Təhsil Nəşriyyatı.
7. Həşimov, Ə. Ş., & Sadıqov, F. B. (2000). *Azərbaycan xalq pedaqogikası*. Ünsiyyət.
8. Həşimov, Ə., & Məmmədov, T. (2014). *Tərbiyədə nikbinlik və motivasiya prinsipləri*. Elm.
9. Kazimov, N. M. (2006). *Ali məktəb pedaqogikası*. Əl-Fəruq Nəşriyyatı.
10. Məmmədov, T. (2020). Tərbiyə prinsipləri və ali məktəblərdə tətbiqi. *Azərbaycan Pedaqoji Jurnalı*, 3(1), 25–38.
11. Qasımova, L. (2022). *Ali məktəblərdə tələbələrin ideya-siyasi tərbiyəsi və auditoriyadankənar fəaliyyətlər*. Təhsil Nəşriyyatı.
12. Rüstəmov, F., & Dadaşova, T. (2007). *Ali məktəb pedaqogikası*. Nurlan.

Daxil oldu: 20.12.2025

Qəbul edildi: 06.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/92-107>

Amira Chaibeddra
University of Jijel (Algeria)
<https://orcid.org/0009-0004-7486-1126>
amira.chaibdraa@univ-jijel.dz

Challenges and Prospects of Implementing International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria Amid Digital Transformation: An Empirical Study

Abstract

This study explores the challenges and prospects of adopting IFRS in Algeria, focusing on how digital transformation can enhance compliance and financial reporting transparency. Using a descriptive-analytical method supported by an applied study, the research finds that although IFRS improves transparency, its application in Algeria is hindered by weak legislation, a shortage of skilled professionals, and poor technological infrastructure. However, digital transformation offers a strategic solution through modernized accounting, automation, and advanced technologies like AI. The study recommends updating regulations, improving training, accelerating digital infrastructure, and boosting international cooperation to facilitate IFRS adoption and integrate Algeria into the global financial reporting system.

Keywords: *Algeria, International Financial Reporting Standards (IFRS), digital transformation, financial transparency*

Amira Çaibeddra
Jijel Universiteti (Əlcəzair)
<https://orcid.org/0009-0004-7486-1126>
amira.chaibdraa@univ-jijel.dz

Rəqəmsal transformasiya şəraitində Əlcəzairdə beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının (IFRS) tətbiqinin çətinlikləri və perspektivləri: Empirik tədqiqat

Xülasə

Bu tədqiqat Əlcəzairdə beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının (IFRS) tətbiqinin çətinliklərini və perspektivlərini araşdırır, xüsusilə də rəqəmsal transformasiyanın uyğunluğun artırılmasına və maliyyə hesabatlılığının şəffaflığının gücləndirilməsinə necə töhfə verə biləcəyinə diqqət yetirir. Təsviri-analitik metod əsasında və tətbiqi tədqiqatla dəstəklənən araşdırmanın nəticələri göstərir ki, IFRS maliyyə şəffaflığını artırsa da, onun Əlcəzairdə tətbiqi zəif qanunvericilik, ixtisaslı mütəxəssislərin çatışmazlığı və texnoloji infrastrukturun kifayət qədər inkişaf etməməsi səbəbindən çətinliklərlə üzləşir. Bununla belə, rəqəmsal transformasiya müasir mühasibat uçotu sistemlərinin tətbiqi, avtomatlaşdırma və süni intellekt kimi qabaqcıl texnologiyaların istifadəsi vasitəsilə strateji həll imkanı yaradır. Tədqiqat IFRS-in tətbiqini asanlaşdırmaq və Əlcəzairi qlobal maliyyə hesabatlılığı sisteminə inteqrasiya etmək məqsədilə normativ bazanın yenilənməsini, peşəkar hazırlığın gücləndirilməsini, rəqəmsal infrastrukturun sürətləndirilməsini və beynəlxalq əməkdaşlığın artırılmasını tövsiyə edir.

Açar sözlər: *Əlcəzair, beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları (IFRS), rəqəmsal transformasiya, maliyyə şəffaflığı*

Introduction

In recent decades, financial and accounting systems around the world have experienced significant transformations due to economic globalization and the rapid development of technology. Within this framework, the International Financial Reporting Standards (IFRS) have become one of the most important tools that contributed to unifying accounting principles at the global level. The main aim of these standards is to achieve transparency, strengthen investor confidence, and facilitate the comparison of financial information between companies in different countries.

With the growing international importance of these standards, Algeria, like many other countries, faces a major challenge in adapting its accounting environment to the requirements of International Financial Reporting Standards (IFRS).

This adaptation is necessary to ensure integration into the global economy and to achieve sustainable progress in its financial system. However, despite the importance of applying IFRS, the current situation in Algeria still shows many difficulties that prevent the full achievement of this goal. These challenges include limited awareness about these standards, weak accounting and technological infrastructure, and the lack of coordination between local legislation and IFRS requirements.

Research

These obstacles emphasize the need to search for innovative solutions that could support and speed up the process of adopting IFRS. One of the most important of these solutions is relying on digital transformation as an effective tool to improve the quality of financial reporting and to enhance compliance with international standards. On the other hand, the adoption of IFRS can provide Algeria with significant opportunities, such as improving the efficiency of its financial system and attracting more foreign investments. But reaching these goals requires well-prepared strategies based on developing human resources, updating the legal framework, and providing technical and technological support for local institutions.

Accordingly, a key concern emerges: to what extent can Algeria adapt its accounting environment to the requirements of the International Financial Reporting Standards in order to achieve financial transparency and strengthen its integration into the global financial system?

To delve deeper into this main question, the following key aspects are explored:

- What are the main challenges facing Algeria in implementing IFRS at the economic and regulatory levels?
- How can digital transformation contribute to improving the ability of Algerian institutions to comply with IFRS requirements?
- What future opportunities can Algeria achieve by developing its accounting environment in line with International Financial Reporting Standards?

This study attempts to explore these sub-questions by analyzing both the obstacles and the opportunities associated with the adoption of IFRS in Algeria, while also highlighting the potential role of digital transformation in supporting this process.

Based on the issues raised, the study proposes the following hypotheses:

- The implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria faces major obstacles related to weak legislation, a lack of qualified human resources, and high implementation costs.
- Digital transformation is considered an effective tool for facilitating the application of IFRS, as it contributes to improving the transparency and accuracy of financial reports in Algerian institutions.
- The adoption of IFRS can open up wide prospects for the development of the Algerian accounting environment, by enhancing trust in the local financial system and attracting more foreign investments.

These hypotheses will be tested through the applied study and the analysis of responses collected from professionals and academics working in the accounting and financial sectors in Algeria.

Importance of the Study: The importance of this study lies in several key points:

- It highlights the main challenges that Algeria faces in the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS), especially those related to legislation and the accounting infrastructure.
- The study contributes to exploring innovative solutions, such as digital transformation, which could help improve the quality of financial reporting and enhance compliance with international standards.
- It provides a vision for how Algeria can improve its investment climate by promoting financial transparency and attracting foreign investments.
- The study aims to raise awareness among Algerian professionals and academics about the importance of IFRS and its positive effects on the financial system.

Objectives of the Study: This study aims to achieve the following objectives:

- To analyze the economic and regulatory challenges that hinder the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria.
- To examine the role of digital transformation in facilitating the application of IFRS within Algerian institutions.
- To assess the future opportunities that can be achieved by developing the Algerian accounting environment in line with IFRS requirements.
- To increase awareness among academics and professionals about the importance of IFRS and to enhance their ability to apply these standards effectively.

Methodology: Considering the nature of this study, which focuses on examining the role of International Financial Reporting Standards (IFRS) in enhancing the transparency of financial reports, a descriptive-analytical method was adopted as the most appropriate method to achieve the study's objectives. In order to collect the necessary data, a questionnaire was designed and distributed as the primary tool for gathering information related to the topic.

Literature review: Several studies have addressed the topic of International Financial Reporting Standards (IFRS) implementation in Algeria and the challenges associated with it. Among the most relevant works are the following:

- **The study by Ghania Ben Harkou (2017), entitled The Financial Accounting System and International Accounting Standards**, aimed to compare the Algerian financial accounting system with international accounting standards, identifying both the differences and areas of alignment between them. The researcher adopted a descriptive-analytical approach to examine the main components of both systems. The results showed that there is a partial convergence between the Algerian accounting system and international standards, as the local system has adopted some principles and practices from the international framework. However, the study highlighted the existence of significant gaps that require further improvements. It recommended updating the Algerian system by developing the legislative framework, offering training programs for professionals, and increasing awareness of the importance of adhering to international standards to achieve higher quality and transparency in financial reporting.

- **The study by Chouaib Chenouf (2014), entitled How to Apply IFRS in Algerian Institutions**, focused on exploring the process of implementing IFRS in Algerian companies. It particularly examined the current situation regarding the adoption of these standards and identified the main obstacles facing institutions in this regard. The study also followed a descriptive-analytical approach and relied on a questionnaire distributed to a sample of professionals and accounting experts in Algeria. The findings indicated that the application of IFRS in Algeria continues to encounter significant difficulties, the most notable of which are the lack of adequate training for accountants and the incomplete alignment between the Algerian accounting system and international standards. The study recommended strengthening professional training, improving qualification programs, and introducing amendments to the financial accounting system to better align it with international requirements.

- What distinguishes this current study from previous research is its specific focus on the challenges of adopting IFRS in Algeria and the added dimension of examining the role of digital transformation in enhancing the transparency of financial reports. This is a topic often overlooked in earlier studies. Moreover, this research stands out as an applied study conducted on a sample of professionals and academics in Algeria, providing a practical and realistic view of the local situation. Additionally, it focuses exclusively on the Algerian context, attempting to understand the specific challenges of IFRS application within the country, unlike most studies that concentrate on developed countries. Finally, this study adopts a comprehensive approach by addressing both the obstacles and the opportunities for improving IFRS adoption in Algeria.

Theoretical framework:

This study is based on the idea that implementing International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria faces a set of challenges but also offers important future opportunities. At the same time, digital transformation is seen as a tool that could help financial institutions and companies overcome existing barriers and improve their financial reporting practices. This theoretical framework clarifies the key concepts of the study in relation to its title and objectives.

1. International Financial Reporting Standards (IFRS)

International Financial Reporting Standards (IFRS) are globally recognized accounting standards issued by the International Accounting Standards Board (IASB) to improve the quality, transparency, and comparability of financial information worldwide (IFRS Foundation, 2024).

They provide a common framework for the preparation and presentation of financial statements, ensuring that financial information is transparent, reliable, and comparable across different countries and markets (Ismail, 2018, p. 16).

The adoption of IFRS allows companies to meet international reporting requirements, facilitating the understanding and comparison of financial statements by investors, financial institutions, and other stakeholders. IFRS aim to enhance the quality of financial reporting, allowing investors, regulators, and other stakeholders to make informed economic decisions based on consistent and understandable financial information (Johri, A, 2024, p. 96).

IFRS is now applied in more than 140 countries, and its role has become essential in supporting financial transparency, attracting foreign investment, and increasing trust in the financial system (Khaled, 2016, p. 35). However, applying these standards in developing countries like Algeria requires adjustments in local accounting systems, legal frameworks, and professional practices.

1.1 Importance of Accounting Standards

The importance of accounting standards can be highlighted through several aspects:

- They help in identifying and measuring the financial transactions and events of an enterprise in a systematic way.
- They ensure the communication of measurement results to users of financial statements, such as investors, creditors, and other stakeholders.
- They contribute to selecting the appropriate measurement methods, which enhances consistency in the preparation of financial reports.
- They assist users in making appropriate economic and financial decisions based on reliable and comparable information (Zeghba, 2020, p. 142).

1.2 Beneficiaries of International Accounting Standards

International accounting standards aim to serve a wide range of users of financial information. These users mainly include shareholders and potential investors, lenders and creditors who provide financing, employees and management, as well as financial analysts, economists, researchers, and other professionals who rely on financial data for analysis and consultancy. In addition, government authorities and related agencies such as tax administrations, as well as the general public, also benefit from published financial reports. In order for financial statements to effectively meet the needs of these users in investment and financing decisions, the information provided must be both reliable for decision-making and comparable across different entities and periods (Alexander, 1986, p. 59).

2. The Financial Accounting System (SCF) and Its Relationship with IFRS

In Algeria, the financial accounting system is currently based on the Financial Accounting System (SCF), introduced under Law 07-11 of 25 November 2007 and implemented from 1 January 2010, with the objective of bringing local accounting practices closer to international standards. The SCF was developed by the National Accounting Council (CNC), with significant input from French accounting authorities, and formally replaced the old French-based National Accounting Plan — reflecting its hybrid nature combining French methodology and early international framework alignment (CNC, 2025).

The relationship between the Algerian Financial Accounting System (SCF) and International Financial Reporting Standards (IFRS) is reflected in the similarities of their objectives and underlying principles. The SCF was introduced to bring Algerian accounting practices closer to international standards, and this is evident in its adoption of many IFRS-derived concepts, such as fundamental accounting principles and the qualitative characteristics of financial statements. The SCF represents an important step towards the modernization of Algeria's accounting environment, particularly in terms of improving transparency and comparability (KHOUATRA, 2018, pp. 4–6). Despite this alignment, several differences remain between the two systems. One of the main distinctions lies in terminology, which has been influenced by the French accounting tradition that played a significant role in shaping the SCF. Additionally, while IFRS are structured as a series of dynamic and regularly updated standards, the SCF was introduced through legal texts and has remained largely unchanged since its implementation in 2010. This has resulted in noticeable gaps between the SCF and the continuously evolving IFRS framework. Moreover, the SCF still relies on accounting practices that may not fully reflect the requirements of a rapidly changing economic environment, both locally and globally. These differences have created an urgent need for Algeria to revise and modernize its accounting system to reduce the gap with international standards and to align more effectively with global financial reporting practices (Rafik, 2022, p. 841).

3. Challenges of Implementing IFRS in Algeria

Although the SCF adopted several concepts from IFRS, including some valuation methods and disclosure principles, important differences still exist between the two systems. The main challenges hindering IFRS implementation in Algeria include:

- Weak and inflexible legislative and regulatory frameworks that do not fully align with the dynamic and continuously updated nature of IFRS.
- High costs of implementation, especially for small and medium-sized enterprises (SMEs), due to the need for new financial reporting systems, professional training, and additional compliance resources.
- Limited human resources and technical expertise in applying IFRS and interpreting its complex and evolving financial reporting requirements.
- Resistance to change from certain accounting and financial institutions accustomed to traditional, tax-focused accounting practices.
- Limited digital infrastructure and outdated information systems, making it difficult for many companies to efficiently implement international financial reporting requirements.
- An underdeveloped financial market and weak investment culture, reducing both the supply and demand for transparent, high-quality, and comparable financial information within the Algerian economy.
- Government monopoly over accounting regulation, where the Ministry of Finance retains exclusive authority over issuing accounting standards, limiting the participation of professional accounting bodies in standard-setting and reform processes.
- A narrow perception of accounting's role, with many Algerian businesses viewing accounting primarily as a tax compliance tool, rather than as a system for producing transparent, decision-useful financial information for investors and stakeholders.
- Challenges in adapting to the dynamic, frequently updated nature of IAS/IFRS, as Algeria's rigid accounting system lacks the flexibility to implement amendments or new standards as introduced by the IASB (Benkous, 2025, pp. 1156–1159). These challenges explain why IFRS is

currently applied in Algeria only by a small number of large companies with international ties or foreign shareholders.

4. Prospects of IFRS Adoption for Algeria:

Despite these challenges, the adoption of IFRS presents many future opportunities for Algeria's financial and accounting system. These include :

- Improving Algeria's ranking in international financial reports and indices by enhancing the transparency and credibility of financial statements.
- Attracting more foreign investment by providing investors with clear, reliable, and internationally comparable financial data.
- Helping Algerian companies access international markets and form partnerships with foreign businesses.
- Strengthening financial governance and reducing risks related to financial manipulation and errors (Bouarar, 2017, p. 48). These expected benefits encourage the country to continue modernizing its accounting system and support the gradual adoption of IFRS.

5. The Role of Digital Transformation:

Digital transformation refers to the process of integrating advanced technologies such as cloud accounting, automated financial reporting systems, artificial intelligence, and blockchain into financial and accounting processes (Meraghni, 2021, p. 251). In the context of Algeria's financial system, digital transformation plays an important role in facilitating the adoption of IFRS by:

- Automating accounting and reporting processes, reducing errors, and improving reporting speed.
- Lowering operational and compliance costs, especially for smaller companies.
- Helping companies manage complex financial data according to IFRS rules.
- Overcoming procedural delays and inefficiencies common in traditional reporting systems.
- Strengthening transparency, data security, and traceability, which are essential for applying IFRS effectively (Touil, 2024). However, the success of digital transformation initiatives depends on improving Algeria's technological infrastructure, investing in financial technologies, and supporting the professional training of accountants and auditors.

This theoretical framework provides the foundation for analyzing the practical challenges and prospects of IFRS implementation in Algeria as explored through the empirical field study. The next section will present the research methodology and discuss the findings in light of these theoretical concepts.

The experimental framework for the study.

To support the theoretical aspects of this study and test the validity of the proposed hypotheses, an empirical applied study was conducted. The study relied on a structured questionnaire as the primary tool for data collection. This questionnaire was designed to gather the opinions and perceptions of a selected sample of professionals and academics working in the fields of accounting, auditing, and financial management in Algeria.

The aim of this field study was to gain a clearer understanding of the practical challenges facing the application of IFRS in the Algerian context, as well as to evaluate the potential role of digital transformation in facilitating compliance with these standards. The questionnaire was also used to explore the expected opportunities that could result from aligning the Algerian accounting system with IFRS.

The results of the questionnaire were analyzed statistically using the SPSS software, which allowed for the measurement of frequencies, averages, and standard deviations, in addition to performing T-tests to examine the validity of the study's hypotheses. This empirical method provided valuable insights into the current realities of financial reporting practices in Algeria and the perceptions of those directly involved in the profession.

1. Questionnaire Structure and Validity Testing

In order to achieve the objectives of this study and to collect the necessary data, a structured questionnaire was prepared as the main tool for the field study. The questionnaire was designed to explore the opinions of professionals and academics regarding the role of International Financial Reporting Standards (IFRS) in enhancing financial reporting transparency, the challenges related to their implementation, and the potential contribution of digital transformation in overcoming these obstacles.

2. Validity of the Questionnaire

To ensure the validity of the questionnaire, it was reviewed by a group of university professors specializing in accounting and financial sciences, who possess extensive experience in the field. Based on their observations and suggestions, some adjustments were made to certain items to improve their clarity, relevance, and consistency with the study's objectives. This review process helped confirm the suitability of the questionnaire as a reliable instrument for data collection.

3. Reliability of the Questionnaire

The internal consistency of the questionnaire items was tested using Cronbach's Alpha coefficient. This test was applied to assess the reliability of the different sections of the questionnaire, as well as the tool as a whole. The results showed acceptable reliability values for the study, as indicated in the following table:

Table 1.
Cronbach's Alpha Values for Each Section.

Section	Number of Items	Cronbach's Alpha
Axis Two	5	0.732
Axis Three	5	0.743
Axis Four	5	0.725
Overall	15	0.734

Source: Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

Reliability of the Questionnaire (Revised Cronbach's Alpha Analysis)

To evaluate the internal consistency of the questionnaire, Cronbach's Alpha coefficient was used as a standard reliability test. This statistical measure is widely employed in social sciences to assess the degree to which items within a given construct consistently reflect the same underlying concept. The test was applied to each section of the questionnaire as well as the instrument as a whole.

After adjustments, the reliability coefficients for all sections exceeded the acceptable threshold of 0.70, indicating a high level of internal consistency and reliability across the different axes of the questionnaire. The revised results are presented in the following table:

The table shows that all Cronbach's Alpha values are above 0.70, indicating acceptable to good internal consistency for each axis. This suggests that the questionnaire items are reliable and measure the intended constructs consistently, making the tool suitable for statistical analysis and hypothesis testing.

- **Study Sample**

The study sample consisted of accounting professionals and academics working in various financial and business institutions in Algeria. A total of 120 questionnaires were distributed randomly to individuals working as certified accountants, auditors, financial managers, and accounting experts. After excluding invalid or incomplete responses, 70 valid questionnaires were retrieved and used for the analysis.

The diversity of the respondents in terms of job position, educational background, and years of professional experience contributed to obtaining a balanced and realistic view of the current situation

regarding IFRS implementation in Algeria. This sample also reflects a range of perspectives from both the academic field and practical accounting environments.

4. Statistical Analysis Methods

The data collected through the questionnaire were processed and analyzed using the SPSS 20 statistical software. The study relied on several descriptive and inferential statistical methods to achieve its objectives and test the proposed hypotheses. The main techniques used included percentages, arithmetic means, standard deviations, and the one-sample T-test to assess the significance of the results related to the study variables.

To measure respondents' attitudes and opinions toward the questionnaire items, a Likert scale was adopted. This scale included five response options, reflecting varying degrees of agreement or disagreement with each statement, as shown in the following table:

Table 2.
Likert Scale Response Categories and Corresponding Numerical Weights Used in the Questionnaire.

StronglyDisagree	Disagree	Neutral	Agree	StronglyAgree
1	2	3	4	5

Prepared by the researchers

Reliability of the Questionnaire (Revised Cronbach's Alpha Analysis)To evaluate the internal consistency of the questionnaire, Cronbach's Alpha coefficient was used as a standard reliability test. This statistical measure is widely employed in social sciences to assess the degree to which items within a given construct consistently reflect the same underlying concept. The test was applied to each section of the questionnaire as well as the instrument as a whole.

After adjustments, the reliability coefficients for all sections exceeded the acceptable threshold of 0.70, indicating a high level of internal consistency and reliability across the different axes of the questionnaire. The revised results are presented in the following table:

The table shows that all Cronbach's Alpha values are above 0.70, indicating acceptable to good internal consistency for each axis. This suggests that the questionnaire items are reliable and measure the intended constructs consistently, making the tool suitable for statistical analysis and hypothesis testing.

• Study Sample

The study sample consisted of accounting professionals and academics working in various financial and business institutions in Algeria. A total of 120 questionnaires were distributed randomly to individuals working as certified accountants, auditors, financial managers, and accounting experts. After excluding invalid or incomplete responses, 70 valid questionnaires were retrieved and used for the analysis.

The diversity of the respondents in terms of job position, educational background, and years of professional experience contributed to obtaining a balanced and realistic view of the current situation regarding IFRS implementation in Algeria. This sample also reflects a range of perspectives from both the academic field and practical accounting environments.

5. Statistical Analysis Methods

The data collected through the questionnaire were processed and analyzed using the SPSS 20 statistical software. The study relied on several descriptive and inferential statistical methods to achieve its objectives and test the proposed hypotheses. The main techniques used included percentages, arithmetic means, standard deviations, and the one-sample T-test to assess the significance of the results related to the study variables.

To measure respondents' attitudes and opinions toward the questionnaire items, a Likert scale was adopted. This scale included five response options, reflecting varying degrees of agreement or disagreement with each statement, as shown in the following table:

Table 2.
 Likert Scale Response Categories and Corresponding Numerical Weights Used in the Questionnaire.

StronglyDisagree	Disagree	Neutral	Agree	StronglyAgree
1	2	3	4	5

Prepared by the researchers

After collecting the responses, the arithmetic mean was calculated for each item, and the overall direction of the respondents' views was determined based on the weighted average value. The following table illustrates the criteria used to interpret the mean values:

Table 3.
 Interpretation Guidelines for Arithmetic Mean Scores of Respondents' Opinions.

Mean Value	InterpretationLevel
From 1.00 to 1.79	VeryLow
From 1.80 to 2.59	Low
From 2.60 to 3.30	Moderate
From 3.40 to 4.19	High
From 4.20 to 5.00	Very High

Prepared by the researchers based on the questionnaire results

This system enabled the study to clearly identify the level of agreement among the respondents regarding each item, as well as to determine the overall trends in opinions related to the challenges, opportunities, and impact of digital transformation on the application of IFRS in Algeria.

6. Results Analysis and Hypotheses Testing

After collecting and processing the data, the results were analyzed in order to test the study's hypotheses related to the challenges of adopting International Financial Reporting Standards (IFRS), the role of digital transformation in improving financial transparency, and the potential impact of IFRS on the development of Algeria's accounting environment.

6.1 Axis One: Demographic Characteristics of the Respondents

Table 4 presents the demographic and professional characteristics of the study sample. As shown in the table below, the respondents represented a diverse group in terms of gender, job position, academic qualification, and professional experience.

Table 4.
 Demographic and Professional Profile of the Study Sample.

Variable	Category	Frequency	Percentage
Gender	Male	55	78.57%
	Female	15	21.43%
	Total	70	100%
Job Title	Certified Accountant	22	31.42%
	Account Manager	10	14.28%
	Accounting Expert	18	25.71%
	Auditor	3	4.28%
	Financial Manager	17	24.28%
	Total	70	100%
Academic Qualification	Master's Degree	13	18.57%
	Magister	33	47.14%
	Bachelor's Degree	16	22.85%
	Doctorate	8	11.43%
	Total	70	100%
Years of Experience	Less than 5 years	12	17.14%
	5 to 10 years	23	32.85%
	10 to 15 years	25	35.71%
	More than 15 years	10	14.28%
	Total	70	100%

Prepared by the researchers based on questionnaire results

The table above shows that the majority of the respondents were male, representing 78.57% of the sample, while females made up 21.43%. This gender distribution reflects the traditional tendency in the Algerian accounting profession, where male participation remains dominant.

In terms of job positions, certified accountants constituted the largest group, accounting for 31.42% of respondents, followed by accounting experts with 25.71%, and financial managers with 24.28%. The proportion of auditors was relatively low at only 4.28%, which may reflect the limited prevalence of this position compared to other roles within the local accounting environment.

Regarding academic qualifications, the largest percentage of respondents held a Magister degree (47.14%), followed by those with a Bachelor's degree (22.85%), while Doctorate holders made up 11.43% of the sample. This reflects a generally high educational level among the respondents, most of whom occupy positions of professional responsibility.

As for professional experience, the highest proportion of participants (35.71%) had between 10 and 15 years of experience, indicating that a significant portion of the sample consists of seasoned professionals with practical expertise in the accounting field. This characteristic enhances the credibility of their opinions regarding the challenges and prospects related to IFRS implementation in Algeria.

6.2. Axis Two: Challenges of Applying IFRS in Algeria

This section presents the results related to the main challenges facing the application of International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria, based on the opinions of the study sample. Table 5 summarizes the respondents' views regarding these challenges.

Table 5.
 Respondents' Opinions on the
 Challenges of Applying IFRS in Algeria.

Statement	Mean	Std. Dev.	Interpretation
The application of IFRS in Algeria is limited to a small number of large companies, reflecting a lack of full awareness of the importance of these standards.	3.99	0.625	Agree
Legal and regulatory restrictions in Algeria represent a major obstacle to the proper and effective adoption of IFRS.	4.06	0.657	Agree
The legislative framework in Algeria lacks full alignment with IFRS requirements, which hinders its effective implementation.	3.93	0.635	Agree
Algerian companies face high costs in applying IFRS, as it requires significant investments in training and technological infrastructure.	4.01	0.709	Strongly Agree
Many small and medium-sized enterprises (SMEs) face difficulty in understanding IFRS due to insufficient training and limited resources.	4.01	0.780	Agree
Overall Mean	4.03	0.68	Agree

Prepared by the researchers based on SPSS 20 outputs

The results presented in Table 5 highlight a set of major challenges associated with the implementation of IFRS in Algeria. There appears to be broad agreement among the respondents regarding the importance of these issues.

The findings indicate that IFRS is largely applied by a limited number of large companies in Algeria, which is reflected in the relatively high mean score of 3.99 with a standard deviation of 0.625. This suggests that these companies possess the financial and human resources necessary for adopting IFRS, in contrast to small and medium-sized enterprises (SMEs), which remain less equipped to meet these requirements.

The challenges faced by SMEs were particularly evident, with this item receiving one of the highest mean scores at 4.01 and a standard deviation of 0.780. This reflects a common perception among respondents that smaller businesses lack the resources and necessary training to effectively implement IFRS, especially in areas related to technological infrastructure and staff capacity.

Regarding the legislative framework, there were also clear concerns about its inadequacy and its role in obstructing the adoption process. This issue registered a mean score of 3.93 with a standard deviation of 0.635. Although there was some variation in opinions, the majority of respondents agreed that updating and improving accounting legislation is a pressing need to support the application of IFRS in Algeria.

Finally, respondents showed strong agreement on the issue of high implementation costs, with a mean score of 4.01. This further confirms that the financial burden associated with adopting IFRS, particularly in terms of training costs and technological investments, remains a significant barrier for many institutions.

Table 6.
 One-Sample T-Test Results for IFRS
 Implementation Challenges.

N	Mean	Std. Dev.	T Value	DF	Sig
70	4.03	0.68	12.72	71	0.000

Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

Notes:

- DF = Degrees of Freedom
- Sig. = Significance Level
- Std. Dev. = Standard Deviation

As shown in Table 6, the calculated T-value of 12.72 exceeds the critical value of 3.00, and the significance level is less than 0.05. This indicates a statistically significant result. Therefore, the null hypothesis (H_0) is rejected, and the alternative hypothesis (H_1) is accepted.

Accordingly, it can be concluded that the application of IFRS in Algeria does face several significant obstacles, most notably the weakness of the legislative framework and the high costs of implementation.

6.3. Axis Three: The Role of Digital Transformation in Supporting IFRS Implementation

This section focuses on examining the role of digital transformation as a fundamental tool for facilitating the application of International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria. Table 7 presents the opinions of the study sample regarding the impact of digital transformation on improving the efficiency and transparency of financial reporting processes.

Table 7.
 Respondents' Opinions on the Role of Digital
 Transformation in Enhancing IFRS Implementation.

Statement	Mean	Std. Dev.	Interpretation
Digital transformation is considered an essential tool for facilitating the application of IFRS through the automation of accounting processes and improving the accuracy of financial reports.	2.96	0.824	Agree
Artificial intelligence and blockchain technologies contribute to enhancing transparency and credibility in financial reporting.	4.25	0.647	Agree
Digital transformation can help overcome traditional challenges such as slow procedures or data manipulation, thus contributing to a more effective application of international standards.	3.76	1.196	Agree
Weak technological infrastructure in some Algerian institutions may hinder the required digital transformation needed for effective IFRS application.	3.99	1.042	Strongly Agree
Digital transformation is considered a vital tool for achieving transparency and enhancing Algeria's competitiveness in the international financial market.	2.23	0.871	Agree
Overall Mean	3.43	0.92	Agree

Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

The table above highlights the significant role that digital transformation can play in supporting the implementation of IFRS in Algeria. The results show a noticeable appreciation among respondents for the importance of digital tools in enhancing financial reporting transparency and efficiency.

The first statement regarding the essential role of digital transformation in automating accounting processes and improving the accuracy of financial reports received a mean score of 2.96 with a standard deviation of 0.824. This result reflects a moderate level of agreement, suggesting some variation in views among respondents about the current readiness of Algerian institutions for such transformation.

In contrast, the statement about the contribution of advanced technologies such as artificial intelligence and blockchain to improving transparency and credibility in financial reporting achieved the highest mean score of 4.25 and a standard deviation of 0.647. This indicates a strong consensus among respondents regarding the strategic importance of adopting these modern technologies in the financial reporting process.

Furthermore, respondents expressed considerable agreement with the idea that digital transformation can help overcome traditional obstacles, such as bureaucratic delays and data manipulation, which often hinder effective financial reporting. This is reflected in a mean score of 3.76 with a relatively high standard deviation of 1.196, suggesting that while most respondents agreed, opinions varied regarding the current feasibility of these improvements.

The item addressing the weakness of technological infrastructure in some Algerian institutions also scored highly, with a mean of 3.99. This confirms that limitations in digital infrastructure remain a significant barrier to achieving full IFRS implementation through digital means.

Testing the Second Hypothesis

To verify the validity of the second hypothesis, a one-sample T-test was conducted to assess whether digital transformation is considered an effective tool for facilitating IFRS application in Algerian institutions. The test results are shown in Table 8.

Table 8.
One-Sample T-Test Results for the Role of Digital Transformation in IFRS Implementation.

N	Mean	Std. Dev.	T Value	DF	Sig.
70	3.43	0.92	4.05	71	0.000

Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

As shown in Table 8, the calculated T-value of 4.05 is higher than the critical value of 3.00, with a significance level lower than 0.05. This indicates a statistically significant result. Accordingly, the null hypothesis (H_0) is rejected, and the alternative hypothesis (H_1) is accepted.

This confirms that digital transformation plays a significant role in facilitating the application of IFRS in Algeria by contributing to improved transparency, accuracy, and efficiency in financial reporting processes.

6.4. Axis Four: Future Opportunities for Developing the Algerian Accounting Environment through IFRS

This section explores the future opportunities that could be achieved by developing Algeria's accounting environment in line with International Financial Reporting Standards (IFRS). Table 9 summarizes the opinions of the study participants regarding these potential opportunities.

Table 9.
 Respondents' Opinions on Future Opportunities for
 Developing Algeria's Accounting Environment through IFRS.

Statement	Mean	Std. Dev.	Interpretation
The implementation of IFRS can help Algeria improve its ranking in international reports and increase its ability to attract foreign investments.	4.33	0.651	Strongly Agree
The adoption of IFRS can open up greater opportunities for Algerian companies to expand into international markets and strengthen collaboration with global companies.	3.43	0.986	Agree
Enhancing transparency and credibility in financial reporting through IFRS can contribute to better financial governance and increase investor confidence in the Algerian market.	4.23	1.038	Agree
IFRS provides a unified framework that could support the development of local accounting systems and improve the efficiency of Algeria's financial system.	2.11	1.246	Agree
Moving towards IFRS may strengthen the ability of Algerian institutions to adapt to global economic changes and contribute to building a more stable accounting environment.	4.87	0.630	Agree
Overall Mean	3.79	0.91	Agree

Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

The results in Table 9 reflect a general consensus among participants on the importance of adopting IFRS for the development of the accounting profession and financial system in Algeria. The overall mean value for this section reached 3.79, with a standard deviation of 0.91, indicating a generally positive view of the benefits of aligning Algeria's accounting practices with international standards.

The highest-rated statement related to the ability of IFRS implementation to improve Algeria's ranking in international financial reports and attract foreign investments. This item achieved a mean score of 4.33 with a standard deviation of 0.651, showing strong agreement among respondents on the potential economic benefits of adopting IFRS at the national level.

Another notable result was the respondents' strong belief in the role of IFRS in promoting transparency and credibility in financial reporting. This item recorded a mean score of 4.23, confirming the respondents' conviction that improving the quality of financial information can enhance investor confidence and support better financial governance in the Algerian market.

In contrast, the statement regarding IFRS as a tool for directly developing local accounting systems and increasing the efficiency of the financial system received a lower mean score of 2.11, with a relatively high standard deviation of 1.246. This result suggests a degree of variation in opinions, with some respondents uncertain about the immediate impact of IFRS adoption on internal accounting system improvements.

However, respondents showed strong agreement that moving towards IFRS would enhance the capacity of Algerian institutions to adapt to ongoing global economic changes and contribute to building a more stable and resilient accounting environment. This statement received the highest mean score of 4.87, indicating almost unanimous agreement on the strategic importance of IFRS adoption in positioning Algeria within the evolving international financial landscape.

Testing the Third Hypothesis

To test the third hypothesis, a one-sample T-test was conducted to determine whether IFRS adoption can create significant opportunities for developing the Algerian accounting environment and strengthening confidence in the local financial system. The results are presented in Table 10.

Table 10.
One-Sample T-Test Results for Future Opportunities through IFRS Adoption.

N	Mean	Std. Dev.	T Value	DF	Sig.
70	3.79	0.91	7.45	71	0.000

Prepared by the researchers based on SPSS 20 results

As shown in Table 10, the calculated T-value of 7.45 is higher than the critical value of 3.00, and the significance level is lower than 0.05, confirming the statistical significance of the result. Therefore, the null hypothesis (H_0) is rejected, and the alternative hypothesis (H_1) is accepted.

This result confirms that the adoption of IFRS can indeed open up wide prospects for developing the Algerian accounting environment in a way that enhances confidence in the local financial system and contributes to its integration into the global financial reporting framework.

Conclusion

This study examined the application of International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria, focusing on the main challenges that hinder their effective implementation and the role of digital transformation in supporting this process. Through a combination of descriptive and analytical methods and an empirical field study involving a sample of professionals and academics in accounting and financial fields, the study provided valuable insights into the current situation of IFRS adoption in the Algerian context.

The results confirmed that while IFRS adoption contributes significantly to improving the transparency, credibility, and comparability of financial reports, its implementation in Algeria continues to face considerable obstacles. These challenges are mainly related to weak legislative frameworks, a shortage of qualified human resources, and high implementation costs, particularly for small and medium-sized enterprises. Additionally, the study highlighted the insufficient technological infrastructure in many Algerian institutions, which limits their capacity to fully benefit from digital transformation tools that could facilitate IFRS application.

Despite these challenges, the findings emphasized that digital transformation offers an important opportunity to modernize accounting practices, automate reporting processes, and enhance the reliability and transparency of financial information. Furthermore, the adoption of IFRS can open up several future prospects for Algeria, including improving the country's international financial classification, attracting foreign investment, and expanding the ability of Algerian companies to enter international markets.

However, the study also revealed some hesitation among respondents regarding the immediate impact of IFRS on the development of local accounting systems, which indicates that realizing the full benefits of these standards will require addressing several structural and operational constraints.

Based on the study's findings, the following practical recommendations are proposed to improve the accounting environment in Algeria and support the effective adoption of IFRS:

- There is a need to revise and modernize Algeria's financial accounting system (SCF) to align it with the latest developments in IFRS and international financial reporting practices.
- Organizing specialized training programs and workshops for accounting professionals, auditors, and financial managers is essential to enhance their knowledge of IFRS applications and reporting requirements.

- It is important to strengthen technological infrastructure and encourage the adoption of advanced technologies such as artificial intelligence and blockchain to improve the accuracy and efficiency of financial reporting processes.

References

1. Alexander, D. (1986). *Financial reporting: The theoretical and regulatory framework*. Van Nostrand Reinhold.
2. Benkous, M., Lassag, N., Bouali, A., Aggad, M., & Boudissa, A. (2025). Difficulties in the application of international accounting standards and international financial reporting standards (IAS/IFRS) in Algeria: A literature review. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(19), 1253–1262.
3. Bouarar, A. (2017). Challenges of adopting international accounting standards and international financial reporting standards (IAS, IFRS): Algeria as an example. *Nouvelle Economie*, 5(2), 41–49.
4. CNC. (2025). *Évaluation et révision du système comptable financier (SCF)*. <https://tresor.mf.gov.dz/>
5. IFRS Foundation. (2024). *About us: Who we are and what we do*. Retrieved December 22, 2025, from <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/>
6. Ismail, R. (2018). An overview of international financial reporting standards (IFRS). *International Journal of Engineering Science Invention*, 6(5), 15–24.
7. Johri, A. (2024). Examining the impact of international financial reporting standards adoption on financial reporting quality of multinational companies. *International Journal of Financial Studies*, 12(4).
8. Khaled, S., & Khelif, H. (2016). Adoption of and compliance with IFRS in developing countries: A synthesis of theories and directions for future research. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 6(1), 33–49.
9. Khouatra, D., & Merhoum, M. (2018). Le système comptable financier algérien entre les “Full IFRS” et la norme IFRS PME: Étude qualitative de sa mise en œuvre par les entreprises. *Transitions numériques et informations comptables*, 1–21.
10. Meraghni, O., Bekkouche, L., & Demdoun, Z. (2021). Impact of digital transformation on accounting information systems: Evidence from Algerian firms. *Economics and Business*, 35, 249–264.
11. Rafik, M., & Bouhadida, M. (2022). Normes IAS/IFRS et diversité des systèmes comptables: Quel modèle comptable pour l’Algérie à l’ère de passage à l’économie de marché? *Revue des Recherches Économiques et Financières*, 9(1), 824–847.
12. Touil, A. (2024). The impact of digitalization on accounting practice in Algeria. *Review MECAS*, 20(1), 159–172.
13. Zeghba, T. (2020). The impact of international accounting standards (IAS/IFRS) on the activation of management control tools in the governance framework to improve the performance of economic enterprises. *Revue des Recherches en Sciences Financières et Comptables*, 5(2), 140–155.

Received: 14.05.2025

Accepted: 01.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/108-111>

Zümrüd Məmmədova
Bakı Slavyan Universiteti
<https://orchid.org/0009-0003-7398-424X>
zmrmmmdv2020@gmail.com

Yeni təlim texnologiyalarından istifadənin imkanları

Xülasə

Məqalə ali təhsil müəssisələrində tətbiq olunan müasir təlim texnologiyalarına həsr edilmişdir. Müasir dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları olmadan gündəlik həyatı təsəvvür etmək, demək olar ki, mümkün deyil. Məqalədə müxtəlif innovativ texnologiyalardan istifadənin vəziyyəti təhlil edilir və göstərilir ki, bu vasitələr tələbələrin tədris prosesini əlçatan, maraqlı və səmərəli edir. Bununla yanaşı, təhsil sahəsində informasiya-sosial texnologiyaların rolu təhlil olunur. Qeyd edilir ki, bu texnologiyalar müəllim və tələbələrin geniş miqyasda kompüterləşdirilməsini təmin edir və informasiya texnologiyaları vasitələrinin tətbiqi sayəsində ali təhsil sistemində təhsil xidmətlərinin daha səmərəli və optimal təşkilinə imkan yaradır. Həmçinin göstərilir ki, informasiya bacarıqlarının tədris planlarına inteqrasiyası ali məktəblərdə təlimin kompüterləşdirilməsi məqsədilə universitet rəhbərliyi ilə müəllim heyəti arasında sıx əməkdaşlığı tələb edir. Müasir cəmiyyət daim inkişaf edir və yüksək təhsil səviyyəsinə malik, iş tapşırıqlarını yaradıcı şəkildə yerinə yetirmək bacarığına sahib mütəxəssislərin mövcudluğunu tələb edir. Belə mütəxəssislərin hazırlanmasında ali təhsil müəssisələrində tətbiq olunan texnologiyalar mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: *müasir texnologiyalar, təlim texnologiyaları, ali təhsil müəssisəsi, təhsil prosesinin kompüterləşdirilməsi*

Zumrud Mammadova
Baku Slavic University
<https://orchid.org/0009-0003-7398-424X>
zmrmmmdv2020@gmail.com

The Opportunities of Using New Educational Technologies

Abstract

The article is devoted to modern educational technologies used in higher education institutions. In today's world, it is almost impossible to imagine daily life without information and computer technologies. The author analyzes various innovative technological directions and demonstrates that these tools make the learning process for students simpler, more accessible, engaging, and effective.

The article also examines the role of information and social technologies in education. It is noted that these technologies ensure widespread computerization of both teachers and students, and through the use of IT tools, allow for more efficient and optimal provision of educational services within the higher education system. Furthermore, it is shown that integrating information skills into curricula requires close collaboration between university administration and teaching staff to facilitate the computerization of education in universities.

Modern society is constantly evolving and demands specialists with a high level of education and the ability to approach work tasks creatively. Higher education institutions, along with the technologies applied within them, play a crucial role in preparing such specialists.

Keywords: *modern technologies, educational technologies, higher education institution, computerization of the educational process*

Giriş

Müasir cəmiyyət daim inkişaf edir və yüksək təhsil səviyyəsinə, eləcə də əmək fəaliyyətində yaradıcı yanaşma qabiliyyətinə malik mütəxəssislərə tələbat artır. Belə kadrların hazırlanmasında ali təhsil müəssisələrində tətbiq olunan təhsil texnologiyaları mühüm rol oynayır.

Ali təhsil müəssisələrində istifadə olunan təlim texnologiyaları müasir tələblərə cavab verməli, hətta müəyyən mənada dövrün tələblərini qabaqlamalıdır. Çünki ənənəvi və konservativ metodlarla hazırlanmış mütəxəssis sonradan əmək bazarının və işəgötürənlərin gözləntilərinə tam şəkildə uyğunlaşa bilməz. Belə kadrlar çalışdıqları müəssisələrin inkişafına yetərli töhfə verməkdə çətinlik çəkə, iş prosesinə adaptasiya olunmaqda problemlərlə qarşılaşa və karyera yüksəlişində ləngimə yaşaya bilərlər. Hətta bəzi hallarda, qeyri-müasir yanaşmalarla hazırlanmış mütəxəssis ixtisaslaşdığı sahədə özünü realizə etməkdə çətinlik çəkə və peşə fəaliyyətində səmərəlilik göstərə bilməyə bilər. Buna görə də ali təhsil sistemində innovativ, çevik və əmək bazarının dinamik tələblərinə uyğun təlim texnologiyalarının tətbiqi strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat

Müasir texnologiyalar tədris prosesini daha maraqlı və əlçatan edir. Müxtəlif İT-texnologiyaların tətbiq olunduğu, yaradıcı yanaşma tələb edən dərslərdə tələbələrin iştirakı və motivasiyası daha yüksək olur. Bundan əlavə, müasir dövrdə geniş yayılmış “məsafədən təhsil” (distance education) imkanları arzu olunan ali təhsil müəssisəsindən minlərlə kilometr uzaqda yaşayan, eləcə də təhsil infrastrukturunu zəif inkişaf etmiş ucqar regionlarda məskunlaşan tələbələrə müasir və keyfiyyətli təhsil mühitindən faydalanmaq imkanı yaradır.

Bəs “müasir təlim texnologiyaları” anlayışı nəyi əhatə edir?

Bu suala cavab vermək üçün ilk növbədə “texnologiya” termininə tərif vermək zəruridir. Texnologiya — müəyyən fəaliyyət sahəsində istifadə olunan metodlar, proseslər və vasitələr məcmusudur ki, onların sistemli tətbiqi konkret nəticənin əldə olunmasına yönəlidir.

Texnologiya aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirir:

- müxtəlif emal və transformasiya prosesləri ki, onların nəticəsində hazır məhsul əldə olunur;
- həmin proseslərin həyata keçirilməsini tənzimləyən norma və qaydalar.

Təlim texnologiyası isə pedaqoji praktikada ardıcıl şəkildə həyata keçirilən prosedur və əməliyyatların məcmusudur. Bu prosedur və əməliyyatlar bütövlükdə vahid sistem təşkil edir və onların sistemli tətbiqi təlim və tərbiyənin əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş, zamanətli məqsədlərinə nail olmağa imkan yaradır (Əliyev, 2017, s. 24).

Ali təhsil müəssisələrində müasir təlim texnologiyaları aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

1. Tədris prosesinin kompüterləşdirilməsi

Fərdi kompüter böyük həcmdə informasiyanın sürətli və dəqiq şəkildə saxlanması və emalı üçün effektiv vasitədir. Onun tədris prosesində tətbiqi öyrənmə sürətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır, yeni imkanlar yaradır və tələbələrin dünyagörüşünün genişlənməsinə şərait yaradır. Kompüterləşdirmə tələbələrin müstəqil işini də asanlaşdırır, onu daha operativ, səmərəli və maraqlı edir.

Müəllim baxımından da kompüterləşdirmə dərslərə hazırlıq prosesini əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirir, onu daha sistemli və dəqiq edir. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, biliklərin qiymətləndirilməsi prosesində insan amilinin təsiri minimuma endirilir. Kompüter testləməsi (və ya kompüter vasitəsilə həyata keçirilən digər yoxlama üsulları) zamanı qiymətləndirməyə müəllimin subyektiv səhvləri, emosional vəziyyəti və ya tələbəyə qarşı şəxsi münasibəti təsir göstərmir. Bu isə (biliklərin yoxlanılması üçün proqramların düzgün tərtib edilməsi şərti ilə) obyektiv və adekvat qiymətləndirməni təmin edir. Mahiyyət etibarilə, müasir təlim texnologiyalarının digər istiqamətləri də məhz tədris prosesinin kompüterləşdirilməsi əsasında formalaşır və inkişaf edir.

2. İnternet

İnternet informasiyanın saxlanması və mübadiləsi üçün nəzərdə tutulmuş qlobal kompüter şəbəkələri sistemidir. O, tələbəyə evdən çıxmadan təhsil prosesini davam etdirmək imkanı yaradır. İnternet vasitəsilə tələbə günün istənilən vaxtında uzaq verilənlər bazalarına, elektron kitabxanalara və müxtəlif informasiya mənbələrinə çıxış əldə edir.

3. Multimedia materialları

Müasir multimedia materialları mətn, audio və video müşayiətini özündə birləşdirən, elektron formada təqdim olunan interaktiv tədris vasitələridir. Bunlara həmçinin trenajor proqramlar, müxtəlif situasiyaların modelləşdirilməsinə yönəlmiş simulyator proqramlar, oyun və nümayiş xarakterli proqramlar və s. daxildir. Belə materiallar ənənəvi mühazirə formasında təqdim edilən informasiyaya nisbətən daha asan mənimsənilir. Çünki informasiya yalnız mətn şəklində deyil, eyni zamanda vizuallaşdırılmış formada (video vasitəsilə), eşitmə kanalı ilə və müəyyən hallarda praktik fəaliyyət elementləri ilə təqdim olunur. Bu isə insan fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətlərini — idrak, vizual, nitq və fiziki fəaliyyətini — eyni zamanda aktivləşdirir (Əliyeva, 2016, s. 124).

Multimedia texnologiyaları real şəraitdə həyata keçirilməsi mümkün olmayan laborator təcrübələrin modelləşdirilməsinə, insan gözü üçün əlçatmaz olan qapalı sistemlərdə baş verən proseslərin vizual şəkildə nümayişinə və onların mahiyyətinin daha dərinədən anlaşılmasına imkan yaradır. Beləliklə, multimedia materialları yalnız yeni biliklərin mənimsənilməsinə deyil, həm də praktik bacarıq və təcrübənin formalaşmasına xidmət edir (Məmmədova, 2019).

4. Məsafədən təhsil

Məsafədən təhsil — müəllim və tələbə arasında fiziki məsafədən asılı olmayaraq qarşılıqlı əlaqəni təmin edən təhsil formasıdır və tədris prosesinin bütün komponentlərini, eləcə də tələbənin müstəqil fəaliyyətini əhatə edir. Bu təhsil forması kompüter texnologiyaları, internet, uzaq verilənlər bazaları və elektron metodik materiallardan istifadə edilməsinə əsaslanır. Belə təhsil tələbəyə özünə uyğun vaxtda, rahat məkan və sürətdə öyrənmək imkanı verir. Məsafə artıq öyrənmə prosesində əngəl təşkil etmir. Eyni zamanda, məsafədən təhsil xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına şərait yaradır, çünki ənənəvi təhsil formasına nisbətən bir sıra maddi və logistika xərcləri aradan qalxır.

Müasir texnoloji cəmiyyətdə elə anlayış yaranır ki, ənənəvi təhsil sxemi (xüsusilə məktəb təhsili) artıq köhnəlib və onu davamlı təhsil və ömürboyu öyrənmə ilə əvəz etmək lazımdır. Ömürboyu öyrənmə üç növ təhsil və öyrənmə formalarını əhatə edir:

- Rəsmi təhsil — ali təhsil müəssisələri və digər təhsil strukturları vasitəsilə, tələbəyə rəsmi təhsil sənədinin verildiyi təhsil forması;
- Spontan təhsil — insanın gündəlik həyat fəaliyyəti çərçivəsində, iş, ailə və ya boş vaxt fəaliyyəti ilə əlaqəli öyrənmə;
- Qeyri-rəsmi təhsil — təhsil müəssisəsinin sərhədləri xaricində aparılan öyrənmə fəaliyyəti.

Yeni təhsil formaları üçün müasir təlim texnologiyalarından intensiv istifadə nəzərdə tutulur. Təhsil texnologiyasının müxtəlif təriflərinə baxdıqda, onu tədris planlarının və proqramlarının həyata keçirilməsi üsullarının məcmusu kimi təsəvvür etmək olar. Bu üsullar sistem şəklində formalar, metodlar və təlim vasitələrini əhatə edir və təhsil məqsədlərinə nail olmağı təmin edir. İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları informasiya-əməl vasitələrindən istifadə zamanı meydana çıxır. Təhsil mühiti, yəni bu texnologiyaların tətbiq olunduğu sahə, aşağıdakı komponentlərlə müəyyən edilir:

- Texniki komponent — kompüter və internet;
- Proqram-texniki komponent — kompüter proqram təminatı;
- Təşkilati-metodik komponent — təhsil fəaliyyətinin texniki hissəsinin həyata keçirilməsi üçün göstərişlər və tədris prosesinin təşkili.

Ali məktəblərdə təhsil texnologiyaları dedikdə, elmi və mühəndislik bilikləri, eləcə də informasiya yaratmaq, toplamaq, ötürmək, saxlamaq və əməl etmək üçün istifadə olunan metod və vasitələr sistemi başa düşülür. Beləliklə, tədris proqramlarının effektivliyi və onlara müvafiq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inteqrasiyası arasında birbaşa əlaqə mövcuddur.

İnformasiya-kommunikasiya və audiovizual texnologiyalar birgə şəkildə yeni təhsil mühitinin yaradılması və onun tədris prosesinə inteqrasiyası məqsədinə xidmət edir ki, bu da yeni təhsil modellərinin tətbiqinə imkan yaradır.

Müasir təhsil mühitinin əsas xüsusiyyətlərindən biri tələbələr və müəllimlərin universitetin bütün tədris-metodik materiallarına və multimedia tədris komplekslərinə istənilən vaxt və məkanlarda çıxış imkanına malik olmasıdır.

Müasir ali təhsil müəssisələri müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində internet bağlantısına malikdir. İnternet texnologiyaları vasitəsilə müəllim və tələbələr öyrənməni asanlaşdırır və təhsil prosesini sürətləndirən onlayn xidmətlərdən istifadə edə bilirlər (Quliyev, 2020, s. 183–188).

Ali təhsil müəssisəsinin tədris prosesində İT-nin öyrənilməsi bir neçə səviyyədə vəzifələrin həllini nəzərdə tutur:

- yeni informasiya texnologiyalarının təhsil prosesinə tətbiqi;
- təhsil iştirakçılarının kompüter (informasiya) hazırlıq səviyyəsinin artırılması;
- elmi tədqiqatları, tədris prosesini və təşkilati idarəçiliyi dəstəkləyən informasiya texnologiyalarının təhsilə sistemli inteqrasiyası;
- vahid təhsil informasiya məkanının qurulması və inkişaf etdirilməsi.

Texnoloji baxımdan informasiya-təhsil mühitini Moodle proqramı təmsil edir — bu, kursların idarə edilməsi sistemi (elektron təhsil), həmçinin təhsil idarəetmə sistemi və ya virtual tədris mühiti kimi tanınır (Həsənov, 2018, s. 183–188). Moodle veb-tətbiqidir və onlayn təhsil üçün saytların yaradılmasına imkan verir. Proqramın geniş yayılmasının səbəblərindən biri onun pulsuz olmasıdır. Hər bir müəllim öz fənninə aid elektron resurs yaradır və proqramda yerləşdirir. Tələbələr isə kursu açaraq istənilən vaxt tədrislə məşğul ola bilirlər (CyberLeninka, n.d.).

Digər mövcud təhsil resursu sosial şəbəkələrdir — interaktiv çoxistifadəçi veb-saytlar.

Nəticə

Müasir dövrdə təhsil müəssisələrində innovativ tədris metodlarından istifadə olunması tələbələrin həm nəzəri, həm də tətbiqi qabiliyyətlərinin formalaşmasında həlledici amildir. Rəqəmsal resursların, onlayn təhsil platformalarının və interaktiv multimedia vasitələrinin dərs prosesinə daxil edilməsi öyrənmə mühitini daha cəlbedici və dinamik hala gətirir.

Bu cür texnoloji yeniliklər təlimin hər bir tələbənin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına şərait yaradır, eyni zamanda müəllimlərə tədris proqramını daha effektiv və nəticəyönümlü şəkildə idarə etmək üçün geniş imkanlar təqdim edir.

Ədəbiyyat

1. Alekseyeva, T. A. (2015). *Ali məktəblərdə müasir təhsil texnologiyaları: nəzəriyyə və təcrübə*. “Prosveşçeniye” nəşriyyatı, 320.
2. CyberLeninka. (n.d.). *Ali məktəbin tədris prosesində müasir təhsil texnologiyalarının imkanları*. <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-sovremennyh-obrazovatelnyh-tehnologiy-v-uchebnom-protseesse-vuza>
3. CyberLeninka. (n.d.). *Ali təhsil müəssisələrində müasir təhsil texnologiyalarının tətbiqi*. <https://cyberleninka.ru/article/n/primeneniye-sovremennyh-tehnologiy-obucheniya-v-vysshih-uchebnyh-zavedeniyah>
4. Əliyev, R. (2017). *Ali təhsildə innovativ təhsil texnologiyaları*. Təhsil Nəşriyyatı, 240.
5. Əliyeva, N. (2016). *Multimedia vasitələrinin ali təhsildə tətbiqi*. Elm, 220.
6. Gramota.ru. (tarixsiz). Təhsil resursları portalı. <https://www.gramota.ru>
7. Həsənov, S. (2018). *Elektron təhsil resurslarının tətbiqi və effektivliyi*. Təhsil Nazirliyi, 200.
8. Hüseynova, A. (2021). *İKT və innovativ tədris metodlarının sintezi*. Təhsil Nazirliyi, 195.
9. Ivanov, S. V. (2018). *Təhsil fəaliyyətində informasiya texnologiyaları*. 200.
10. Quliyev, T. (2020). *Ali məktəblərdə distant təhsil və yeni texnologiyalar*. ADA Universiteti Nəşriyyatı, 150.
11. Məmmədova, F. (2019). *Müasir tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə*. Elm və Təhsil, 180.
12. Moodle. (tarixsiz). *Moodle sənədləşməsi*. <https://docs.moodle.org>
13. Vasil'yeva, I. A., Osipova, Y. M., & Petrova, N. N. (2002). *İnformasiya texnologiyalarının tətbiqinin psixoloji aspektləri*. *Psixologiya məsələləri*, (3).
14. Zhurnal “Innovatsionnyy vestnik region” (InVestRegion). (2014). (3-cü buraxılış).

Daxil oldu: 21.12.2025

Qəbul edildi: 14.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/112-115>

Mirvari Qəhrəmanova
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-4358-8991>
mirvarigahramanova@gmail.com

İngilis dili qlobal dominant dil kimi: beynəlxalq təhsil, mədəni assimilyasiya və ana dillərə təsiri

Xülasə

Bu məqalədə İngilis dilinin qlobal dominantlıq mövqeyi və onun təhsil, mədəniyyət və ana dillərə olan təsiri çoxşaxəli şəkildə təhlil olunur. İngilis dili müasir dünyada təkə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də bilik, elm və texnologiya sahələrinin əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Qloballaşmanın təsiri ilə bu dil bir çox ölkənin təhsil və informasiya sistemlərinə nüfuz etmiş, nəticədə yerli dillər və mədəni kimliklər müəyyən risklərlə qarşılaşmışdır.

Məqalədə vurğulanır ki, İngilis dilinin yayılması həm imkanlar, həm də risklər yaradır. Xüsusilə Azərbaycan kontekstində bu prosesin idarə olunması vacibdir. İngilis dilinə artan maraq, bir tərəfdən qlobal inteqrasiyanı gücləndirsə də, digər tərəfdən ana dilinin və milli dəyərlərin arxa plana keçməsi təhlükəsini doğurur. Gənclər arasında müşahidə olunan dil dəyişimi, uzunmüddətli perspektivdə milli kimliyin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Eyni zamanda məqalədə İngilis dilinin imkanları inkar edilmədən, onun doğura biləcəyi sosial-lingvistik fəsadların qarşısının alınması üçün balanslı dil və təhsil siyasətinin formalaşdırılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Azərbaycan dilinin və yerli mədəniyyətin qorunması, İngilis dilinin tədrisi ilə paralel şəkildə aparılmalı, bu istiqamətdə maarifləndirmə və milli-mədəni irsin təşviqi siyasətləri gücləndirilməlidir.

Açar sözlər: *ingilis dilinin qloballaşması, beynəlxalq təhsil, mədəni assimilyasiya, ana dilin qorunması, milli kimlik və dil siyasəti*

Mirvari Gahramanova
Baku State University
<https://orcid.org/0009-0003-4358-8991>
mirvarigahramanova@gmail.com

English as a Global Dominant Language: Its Impact on International Education, Cultural Assimilation, and Native Languages

Abstract

This article provides a multifaceted analysis of the global dominance of the English language and its impact on education, culture, and native languages. In the modern world, English functions not only as a means of international communication but also as a primary vehicle for knowledge, science, and technology. With the influence of globalization, English has permeated the educational and informational systems of many countries, resulting in certain risks for local languages and cultural identities.

The article emphasizes that the global spread of English presents both opportunities and challenges. In the context of Azerbaijan, the management of this process is particularly important. While increasing interest in English strengthens global integration, it simultaneously raises concerns about the marginalization of the native language and national values. The growing tendency among young people to favor English may, in the long run, lead to a weakening of national identity.

Moreover, the article highlights the necessity of establishing a balanced language and education policy. Without denying the benefits of English, such a policy must address its potential sociolinguistic consequences. The protection of the Azerbaijani language and local culture should proceed in parallel with English language instruction, supported by public awareness campaigns and the promotion of national cultural heritage.

Keywords: *english language globalization, international education, cultural assimilation, native language preservation, national identity and language policy*

Giriş

Müasir dünyada İngilis dili sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də qlobal bilik mübadiləsinin, elm və texnologiyanın əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Qloballaşmanın təsiri ilə bu dil, müxtəlif regionlar arasında körpü rolunu oynayaraq, təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyat sahələrində həlledici əhəmiyyət qazanmışdır. Artıq bir çox beynəlxalq qurumlar, ali məktəblər və akademik platformalar məhz İngilis dilində fəaliyyət göstərir. British Council-un məlumatına görə, bu gün dünyada təxminən 2 milyard insan İngilis dili ilə gündəlik təmasdadır (British Council, 2013).

Bu vəziyyət, istər-istəməz bəzi narahatlıqları da gündəmə gətirir. Belə ki, İngilis dilinin qlobal səviyyədə yayılması ilə bərabər, yerli dillərin statusu zəifləyər bilər. Dil tək-cə kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də milli-mədəni kimliyin daşıyıcısıdır. Ona görə də qlobal dominantlığın yerli mədəniyyət və dillərə təsiri məsələsi çoxşaxəli və diqqət tələb edən bir mövzudur.

Bu məqalədə məqsəd, İngilis dilinin dominant mövqeyini sadəcə statistik göstəricilər və yayılma əhatəsi baxımından deyil, həm də onun təhsil sistemlərinə, mədəniyyətlərarası münasibətlərə və ana dillərin gələcəyinə olan təsirini tənqidi baxışla təhlil etməkdir. Azərbaycan kontekstində bu təsirlərin necə özünü göstərdiyi və hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyi ayrıca araşdırılacaqdır.

Hazırda ölkəmizdə İngilis dilinin bilik və bacarıq kimi öyrənilməsinə böyük maraq var. Bu, bir tərəfdən, beynəlxalq əmək bazarında gənclərin mövqeyini gücləndirər bilər. Digər tərəfdən isə, bu tendensiyanın planlaşdırılmadan və balanssız şəkildə tətbiqi, Azərbaycan dilinin və yerli mədəniyyətin arxa plana keçməsi kimi ciddi nəticələr doğura bilər. Şəxsi müşahidələrim də göstərir ki, bəzi gənclər ana dillərində mükəmməl fikir ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər, bu isə intellektual inkişaf üçün təhlükəli siqnaldir.

Odur ki, bu məqalə İngilis dilinin üstünlüklərini inkar etmədən, onun doğura biləcəyi sosial-lingvistik riskləri də nəzərə alaraq daha dayanıqlı yanaşmaların və milli dil siyasətinin formalaşdırılması üçün elmi əsaslar təqdim edir.

Tədqiqat

İngilis dilinin qlobal dominantlığı və beynəlxalq təhsildə rolu

İngilis dili müasir dövrdə elm, texnologiya, biznes və beynəlxalq münasibətlər sahəsində əsas kommunikasiya vasitələrindən biri kimi qəbul olunur. Bir çox tədqiqatçılar qeyd edir ki, qloballaşma prosesinin təsiri ilə İngilis dili beynəlxalq ünsiyyət dili kimi geniş yayılmışdır. Məsələn, David Crystal İngilis dilinin qlobal yayılmasını beynəlxalq kommunikasiya və informasiya mübadiləsinin əsas faktorlarından biri kimi qiymətləndirir və onun müxtəlif ölkələrdə orta ünsiyyət vasitəsinə çevrildiyini vurğulayır (Crystal, 2003).

British Council-un məlumatına görə, dünya üzrə təxminən 1.75 milyard insan İngilis dilində danışır və bu rəqəmin gələcəkdə daha da artacağı proqnozlaşdırılır. Bu vəziyyət beynəlxalq təhsil sistemində də özünü göstərir. Bir çox universitetlərdə elmi məqalələrin və akademik nəşrlərin böyük hissəsi İngilis dilində dərc olunur və bu, İngilis dilinin akademik mühitdə dominant mövqeyə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur (Jenkins, 2014; Kirkpatrick, 2007).

Bununla yanaşı, bəzi alimlər İngilis dilinin qlobal yayılmasının müəyyən sosial və mədəni nəticələrə səbəb ola biləcəyini qeyd edirlər. Məsələn, Robert Phillipson bu prosesi "dil imperializmi" anlayışı ilə izah edir və İngilis dilinin üstün mövqeyinin digər dillərin inkişafına təsir göstərər biləcəyini bildirir (Phillipson, 1992). Eyni zamanda, Tove Skutnabb-Kangas ana dillərin qorunması və dil müxtəlifliyinin saxlanmasının vacibliyini vurğulayaraq, qlobal dillərin dominantlığının bəzi hallarda dil müxtəlifliyinə mənfi təsir göstərər biləcəyini qeyd edir (Skutnabb-Kangas, 2000).

Qloballaşma şəraitində İngilis dilinin müxtəlif regional formaları və istifadəsi də araşdırılmışdır. Bu baxımdan Alastair Pennycook İngilis dilinin yalnız bir mərkəzdən yayılan dil olmadığını, müxtəlif mədəni və sosial mühitlərdə fərqli formalarda istifadə olunduğunu qeyd edir (Pennycook, 2007). Digər tərəfdən, Suresh Canagarajah qlobal İngilis dilinin yayılması ilə yanaşı, yerli dillərin və mədəniyyətlərin qorunmasının da vacib olduğunu vurğulayır (Canagarajah, 2005).

Bundan əlavə, qlobal İngilis dilinin yayılması və müxtəlif regionlarda formalaşan İngilis dili variantları məsələsi Braj B. Kachru tərəfindən də geniş şəkildə araşdırılmışdır. O, İngilis dilinin yayılmasını müxtəlif dairələr modeli ilə izah etmiş və bu dilin beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrildiyini qeyd etmişdir (Kachru, 1986).

Azərbaycan da bu qlobal tendensiyadan təsirlənmiş ölkələrdən biridir. Son illərdə ölkədə İngilis dilində tədris olunan proqramların sayı artmış və tələbələr arasında bu dilə maraq yüksəlmişdir. Bu proses gənclərin beynəlxalq əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin eyni zamanda, bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, qlobal dillərin geniş yayılması yerli dillərin və milli mədəniyyətlərin qorunması məsələsini də aktuallaşdırır (Phillipson, 1992; Skutnabb-Kangas, 2000).

Mədəni assimilyasiya və ana dillərin təhlükəsi

İngilis dilinin qlobal dominantlığı, mədəni assimilyasiya proseslərini sürətləndirmişdir. Bir çox ölkədə, İngilis dilinin üstünlüyü, yerli dillərin və mədəniyyətlərin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, ABŞ-da aparılan bir araşdırma, İngilis dilinin üstünlüyünün, yerli dillərin istifadəsinin azalmasına və mədəniyyətlərin homogenləşməsinə səbəb olduğunu göstərmişdir (Fillmore, 1991).

Azərbaycan kontekstində, bu təsirlər daha incə şəkildə müşahidə olunur. Gənc nəsil arasında İngilis dilinə olan maraq, bəzən Azərbaycan dilinə olan marağın azalmasına səbəb olur. Bu, uzunmüddətli perspektivdə, milli kimliyin və mədəniyyətin qorunması üçün təhlükə yarada bilər.

Azərbaycan reallığında ingilis dilinin təsiri

Azərbaycan, qlobal trendlərə uyğun olaraq, İngilis dilinin tədrisinə və istifadəsinə böyük əhəmiyyət verir. Bu, ölkənin beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədi daşıyır. Lakin, bu prosesin düzgün idarə olunmaması, yerli dillərin və mədəniyyətin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Məsələn, bəzi universitetlərdə İngilis dilində tədris proqramlarının artması, Azərbaycan dilində tədrisin azalmasına səbəb olmuşdur. Bu, tələbələrin ana dillərində akademik bacarıqlarının zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Bundan əlavə, İngilis dilinin üstünlüyü, bəzi hallarda, digər xarici dillərin (məsələn, rus və türk dillərinin) öyrənilməsinə olan marağın azalmasına səbəb olur.

Şəxsi müşahidələrimə əsasən, Azərbaycanda İngilis dilinin tədrisi və istifadəsi artmaqdadır. Bu, müsbət bir inkişafdır və ölkənin qlobal inteqrasiyasına töhfə verir. Lakin, bu prosesin düzgün idarə olunmaması, yerli dillərin və mədəniyyətin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Bu səbəbdən, aşağıdakı təklifləri irəli sürürəm:

- İngilis dilinin tədrisi ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin və digər yerli dillərin tədrisinə də eyni dərəcədə əhəmiyyət verilməlidir.
- Mədəniyyət və dil müxtəlifliyinin qorunması üçün maarifləndirmə kampaniyaları təşkil olunmalıdır.
- Təhsil proqramlarında, İngilis dilinin tədrisi ilə yanaşı, milli dəyərlərin və mədəniyyətin təbliği də təmin olunmalıdır.

İngilis dilinin qlobal dominantlığı müasir dünyada çoxşaxəli təsirlərə malikdir və bu, xüsusilə beynəlxalq təhsil sistemləri ilə mədəni assimilyasiya proseslərində özünü aydın göstərir. İngilis dili, elmi biliklərin, texnoloji yeniliklərin və iqtisadi əlaqələrin əsas vasitəsi kimi geniş yayılması nəticəsində, müxtəlif ölkələrdə təhsil proqramlarının təməli kimi qəbul edilir. Bu, tələbələrin dünya səviyyəsində rəqabətqabiliyyətli olmalarını təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda, qlobal bilik məkanında inteqrasiyanı asanlaşdırır. Lakin, bu proseslərin əksi olaraq, yerli dillərin və mədəniyyətlərin zəifləməsi kimi mənfi nəticələr də müşahidə olunur.

Xüsusilə Azərbaycan kimi çoxşaxəli mədəni və dilçilik mühitinə malik ölkələrdə, İngilis dilinin sürətlə yayılması milli kimliyin formalaşması və qorunması baxımından ciddi çağırışlar yaradır. Yerli dillərin istifadə səviyyəsinin azalması, mədəni irsin itirilməsi və sosial-lingvistik müxtəlifliyin

daralması kimi tendensiyalar uzun müddətdə milli kimliyin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, gənc nəsil arasında ana dilinə olan marağın azalması, fikir və yaradıcılıq imkanlarının məhdudlaşması kimi problemlərə gətirib çıxara bilər ki, bu da ölkənin sosial və intellektual inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Nəticə

Azərbaycan kontekstində bu vəziyyət daha incə və kompleks yanaşma tələb edir. İngilis dilinin tədrisində və istifadəsində əldə olunan faydalar inkar edilə bilməz, xüsusilə beynəlxalq əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması və elmi-texnoloji tərəqqiyə qoşulma baxımından. Lakin bu proseslər, milli dilin və mədəni dəyərlərin paralel inkişafı ilə dəstəklənmədikdə, uzunmüddətli perspektivdə dil və mədəniyyət itkisinin sürətlənməsinə səbəb olur.

Bu səbəbdən, Azərbaycan üçün təhsil və mədəniyyət siyasətlərində balanslı yanaşmanın tətbiqi vacibdir. Belə bir yanaşma, həm İngilis dilinin öyrənilməsinə və tədrisinə davamlı dəstək verərək qlobal inteqrasiyanı təmin etməli, həm də Azərbaycan dilinin statusunu gücləndirərək onun inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Təhsil proqramlarında milli-mədəni dəyərlərin təbliği, ana dilinin akademik və ictimai səviyyədə istifadəsinin təşviqi, habelə çoxdillilik və mədəni müxtəliflik prinsiplərinin qorunması mühüm yer tutmalıdır. Eyni zamanda, geniş ictimaiyyətin maarifləndirilməsi və dil siyasətində elmi əsaslara söykənən strategiyaların hazırlanması da bu balansın təmin edilməsində əsas rol oynayır.

Nəticə olaraq, İngilis dilinin qlobal dominantlığı ilə bağlı yaranan fərsətlərdən maksimum şəkildə istifadə edilməli, lakin milli kimlik və mədəniyyətin qorunması məqsədilə ciddi və sistemli tədbirlər görülməlidir. Bu, yalnız dil və təhsil sahəsində deyil, həmçinin milli birlik, mədəni davamlılıq və sosial inkişaf üçün də önəmlidir. Beləliklə, dil siyasətində balanslı yanaşmanın tətbiqi Azərbaycan üçün həm qlobal çağırışlara cavab vermək, həm də milli dəyərlərin qorunmasını təmin etmək baxımından zəruri addımdır.

Ədəbiyyat

1. British Council. (2013). *The English effect*.
<https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/english-effect-report-v2.pdf>
2. Canagarajah, Suresh, S. (2005). *Reclaiming the local in language policy and practice*. Routledge.
3. Crystal, David, D. (2003). *English as a global language*. Cambridge University Press.
4. Fillmore, Lily Wong, L. W. (1991). When learning a second language means losing the first. *Early Childhood Research Quarterly*, 6(3), 323–346. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(05\)80059-6](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(05)80059-6)
5. Jenkins, Jennifer, J. (2014). *English as a lingua franca in the international university*. Routledge.
6. Kachru, Braj B., B. B. (1986). *The alchemy of English: The spread, functions and models of non-native Englishes*. University of Illinois Press.
7. Kirkpatrick, Andy, A. (2007). *World Englishes: Implications for international communication and English language teaching*. Cambridge University Press.
8. Kuey, M. (2023). The cultural and linguistic implications of English language dominance. *KUEY Journal*, 12(1), 45–60. <https://kuey.net/index.php/kuey/article/view/5896>
9. North Carolina State University. (2024). Transforming English language education in Azerbaijan. <https://gti.ncsu.edu/2024/04/11/transforming-english-language-education-in-azerbaijan/>
10. Pennycook, Alastair, A. (2007). *Global Englishes and transcultural flows*. Routledge.
11. Phillipson, Robert, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford University Press.
12. Skutnabb-Kangas, Tove, T. (2000). *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Routledge.

Daxil oldu: 30.12.2025

Qəbul edildi: 17.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/116-120>

Dilbər Həsənova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0000-6605-3373>
dilbar.hasanova@adpu.edu.az

İqlim dəyişiklikləri kontekstində Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşması və məkan strukturunun coğrafi təhlili

Xülasə

Məqalədə iqlim dəyişiklikləri fonunda Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşması xüsusiyyətləri və onların məkan strukturunun coğrafi təhlili aparılmışdır. Qlobal iqlim dəyişmələri hidroloji rejimlərin transformasiyasına, çay axımlarının dəyişməsinə və su ehtiyatlarının regional paylanmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Azərbaycan ərazisinin mürəkkəb relyefi, müxtəlif iqlim qurşaqları və hidroqrafik şəbəkəsi su ehtiyatlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tədqiqat çərçivəsində ölkənin əsas su hövzələri, çay sistemləri və yeraltı su ehtiyatlarının məkan paylanması təhlil edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, son onilliklərdə temperatur artımı və yağıntıların qeyri-bərabər paylanması nəticəsində bəzi regionlarda su ehtiyatlarının azalması müşahidə olunur. Xüsusilə Kür və Araz hövzələrində hidroloji rejimin dəyişməsi kənd təsərrüfatı, sənaye və əhalinin su təminatına təsir göstərir. Məqalədə həmçinin iqlim dəyişmələrinin su ehtiyatlarının idarə edilməsinə təsiri və dayanıqlı su resurslarının idarə olunması istiqamətləri araşdırılmışdır.

***Açar sözlər:** iqlim dəyişiklikləri, su ehtiyatları, hidroloji rejim, Kür-Araz hövzəsi, coğrafi təhlil, su resurslarının idarə olunması*

Dilbar Hasanova

Azerbaijan State Pedagogical University
<https://orcid.org/0009-0000-6605-3373>
dilbar.hasanova@adpu.edu.az

Geographical Analysis of the Formation of Azerbaijan's Water Resources and Spatial Structure in the Context of Climate Change

Abstract

The article analyzes the formation of water resources and the spatial structure of their distribution in Azerbaijan in the context of climate change. Global climate change significantly affects hydrological regimes, river runoff and the regional distribution of water resources. The complex relief, diverse climate zones and hydrographic network of Azerbaijan play an important role in the formation of water resources.

Within the framework of the research, the spatial distribution of the country's main water basins, river systems and groundwater resources has been analyzed. The results show that in recent decades, due to rising temperatures and uneven precipitation distribution, a decrease in water resources has been observed in some regions. Changes in the hydrological regime of the Kura and Araz river basins particularly affect agriculture, industry and water supply for the population. The study also examines the impact of climate change on water resource management and identifies directions for sustainable water resource management.

***Keywords:** climate change, water resources, hydrological regime, Kura-Araz basin, geographical analysis, water management*

Giriş

Müasir dövrdə qlobal iqlim dəyişiklikləri təbii mühitin müxtəlif komponentlərinə, xüsusilə su ehtiyatlarının formalaşması və paylanmasına ciddi təsir göstərən əsas amillərdən biri hesab olunur. Yer kürəsində müşahidə olunan temperatur artımı, yağıntıların mövsümi və regional paylanmasında baş verən dəyişikliklər, həmçinin buxarlanma prosesinin intensivləşməsi hidroloji sistemlərin dinamikasında mühüm transformasiyalara səbəb olur. Bu proseslər nəticəsində bir çox regionlarda su ehtiyatlarının azalması, quraqlıq hadisələrinin artması və su təhlükəsizliyi ilə bağlı problemlərin meydana çıxması müşahidə edilir. Xüsusilə yarımsəhra və quraq iqlim şəraitinə malik ərazilərdə su resurslarının azalması sosial-iqtisadi inkişaf üçün ciddi risklər yaradır (Baxşəliyev, 2007).

Qlobal iqlim dəyişikliklərinin təsiri altında hidroloji dövrənin əsas elementləri – yağıntı, buxarlanma və axım prosesləri arasında balans dəyişir. Bu isə çayların axım rejiminin dəyişməsinə, yeraltı su ehtiyatlarının yenilənmə səviyyəsinin azalmasına və su ehtiyatlarının məkan üzrə paylanmasının fərqlənməsinə səbəb olur. BMT və digər beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında qeyd olunur ki, iqlim dəyişiklikləri nəticəsində su ehtiyatlarının azalması gələcəkdə bir çox regionlarda su qıtlığı problemini daha da kəskinləşdirə bilər. Bu baxımdan su ehtiyatlarının formalaşma xüsusiyyətlərinin və onların məkan strukturunun öyrənilməsi müasir coğrafiya və hidroloji tədqiqatların mühüm istiqamətlərindən biridir (Hacıyev, 2010).

Azərbaycan Respublikası fiziki-coğrafi şəraitinin müxtəlifliyi ilə seçilən ölkələrdən biridir. Ölkə ərazisinin mürəkkəb relyefi, iqlim qurşaqlarının müxtəlifliyi və hidroqrafik şəbəkənin xüsusiyyətləri su ehtiyatlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın su ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsi transsərhəd çayların payına düşür və bu çayların böyük hissəsi ölkə hüdudlarından kənarında formalaşır. Bu isə su resurslarının idarə olunmasında əlavə çətinliklər yaradır və regional əməkdaşlığın vacibliyini artırır (Məmmədov, 2016).

Ölkənin əsas su arteriyaları olan Kür və Araz çayları Azərbaycanın su təsərrüfatı sistemində mühüm yer tutur. Bu çaylar kənd təsərrüfatının suvarılması, sənaye müəssisələrinin su təminatı, hidroenergetika və əhalinin içməli su tələbatının ödənilməsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı, Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz və Talış dağlarında formalaşan çoxsaylı çaylar və yeraltı su ehtiyatları ölkənin su balansının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir (Cəfərov, 2024).

Son illərdə iqlim dəyişikliklərinin təsiri nəticəsində Azərbaycanda temperatur göstəricilərində artım, yağıntı rejimində dəyişikliklər və hidroloji proseslərin dinamikasında müəyyən transformasiyalar müşahidə olunur. Bu dəyişikliklər çayların orta illik axım göstəricilərinə, su anbarlarının dolma səviyyəsinə və yeraltı su ehtiyatlarının formalaşmasına təsir göstərir. Xüsusilə bəzi regionlarda quraqlıq riskinin artması və su ehtiyatlarının azalması su resurslarının səmərəli idarə olunması məsələsini daha da aktualaşdırır (Orujov, 2020).

Bu baxımdan Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşmasının coğrafi xüsusiyyətlərinin, onların məkan strukturunun və iqlim dəyişikliklərinin bu proseslərə təsirinə öyrənilməsi mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə tədqiqatlar su ehtiyatlarının rəasional istifadəsi, su təhlükəsizliyinin təmin olunması və iqlim dəyişikliklərinə uyğun adaptasiya strategiyalarının hazırlanması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Məqalənin əsas məqsədi iqlim dəyişiklikləri şəraitində Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşma xüsusiyyətlərini və onların məkan strukturunu coğrafi baxımdan təhlil etmək, həmçinin su resurslarının idarə olunması və davamlı istifadəsi istiqamətində əsas problemləri və perspektivləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün ölkənin hidroqrafik şəbəkəsi, çay sistemləri və su ehtiyatlarının regional paylanması təhlil edilmiş, iqlim dəyişikliklərinin bu proseslərə təsiri qiymətləndirilmişdir (IEA, 2022).

Tədqiqat

Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşması ölkənin fiziki-coğrafi şəraiti, iqlim xüsusiyyətləri, relyef quruluşu, geoloji formalaşma prosesi və hidroqrafik şəbəkənin xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bu amillər birlikdə ölkə ərazisində su resurslarının yaranması, paylanması və istifadəsinə birbaşa təsir göstərir. Azərbaycanın su ehtiyatlarının əsas hissəsi çay axımları, təbii göllər, su anbarları və yeraltı sular hesabına formalaşır. Bununla yanaşı, ölkənin su balansında transsərhəd çayların xüsusi çəkisi

də kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da su ehtiyatlarının idarə olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Əliyev, 2018).

Azərbaycanın hidroqrafik şəbəkəsi əsasən üç böyük su hövzəsi üzrə formalaşmışdır. Bunlar Kür hövzəsi, Araz hövzəsi və Xəzər dənizinə tökülən kiçik çaylar sistemidir. Bu hövzələr ölkənin su ehtiyatlarının əsas hissəsini təşkil edir və onların hidroloji xüsusiyyətləri ölkənin su balansının formalaşmasında mühüm rol oynayır (Babayev, 2021).

Kür hövzəsi Azərbaycanın ən böyük çay sistemidir və ölkənin su ehtiyatlarının böyük hissəsi məhz bu hövzədə formalaşır. Kür çayı Cənubi Qafqaz regionunun ən iri çayı olmaqla Türkiyə ərazisindən başlayaraq Gürcüstan və Azərbaycan ərazisindən keçərək Xəzər dənizinə tökülür. Çayın ümumi uzunluğu təxminən 1500 km-dən artıqdır və onun hövzəsi geniş ərazini əhatə edir. Kür çayı ölkənin su təminatı sistemində mühüm rol oynayır və əsasən kənd təsərrüfatının suvarılması, sənaye müəssisələrinin su təminatı və əhəlinin içməli su tələbatının ödənilməsində istifadə olunur.

Araz hövzəsi isə Kür çayının ən böyük qolu olmaqla Azərbaycanın hidroloji sistemində mühüm yer tutur. Araz çayı Türkiyə ərazisindən başlayaraq Ermənistan və İran sərhədləri boyunca axır və Sabirabad rayonunda Kür çayına birləşir. Bu çay regionun su ehtiyatlarının formalaşmasında mühüm rol oynamaqla yanaşı, həm də transsərhəd su ehtiyatları sisteminə daxil olduğuna görə regional su siyasətində xüsusi əhəmiyyət daşıyır (International Energy Agency, 2021).

Xəzər dənizi hövzəsinə aid olan kiçik çaylar isə əsasən Böyük Qafqazın şimal-şərq yamaclarından və Talış dağlarından başlayaraq birbaşa Xəzər dənizinə tökülür. Bu çaylar daha çox lokal hidroloji əhəmiyyətə malik olsa da, regionların su təminatında mühüm rol oynayır (OECD, 2023).

İqlim dəyişiklikləri son illərdə Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşmasına və hidroloji rejiminə ciddi təsir göstərən əsas amillərdən biri hesab olunur. Temperaturun yüksəlməsi nəticəsində qar örtüyünün ərimə dövrü dəyişir və dağlıq ərazilərdə yerləşən su mənbələrinin qidalanma rejimi fərqli xarakter alır. Bu proses xüsusilə Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşən çayların axım rejiminə təsir göstərir. Qar və buzlaqların daha erkən əriməsi yaz aylarında çayların su səviyyəsinin artmasına, yay aylarında isə su ehtiyatlarının azalmasına səbəb olur (Baxşəliyev, 2007).

İqlim dəyişikliklərinin təsiri nəticəsində yağıntıların miqdarında və paylanması da müəyyən dəyişikliklər müşahidə olunur. Bəzi regionlarda yağıntıların azalması, digər ərazilərdə isə qeyri-sabit və intensiv yağıntıların baş verməsi hidroloji balansın dəyişməsinə səbəb olur. Bu isə çayların orta illik axımına, su anbarlarının dolma səviyyəsinə və yeraltı suların ehtiyatına təsir edir (Təhməzova, 2023).

Azərbaycan ərazisində su ehtiyatlarının məkan üzrə paylanması qeyri-bərabərdir. Dağlıq ərazilər – xüsusilə Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz və Talış dağları – su ehtiyatlarının əsas formalaşma zonaları hesab olunur. Bu regionlarda yağıntıların miqdarı daha yüksək olduğuna görə çay şəbəkəsi daha sıxdır və su ehtiyatları nisbətən zəngindir (Əliyev, 2019).

Bunun əksinə olaraq, Abşeron yarımadası, Kür-Araz ovalığı və digər aral ərazilərində iqlim daha quraq xarakter daşıyır və yağıntıların miqdarı azdır. Bu səbəbdən həmin regionlarda su ehtiyatları məhdud olur və su təminatı əsasən çaylardan və su anbarlarından asılı vəziyyətdədir. Bu vəziyyət xüsusilə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin intensiv olduğu Kür-Araz ovalığında suvarma sistemlərinin əhəmiyyətini daha da artırır.

Son illərdə aparılan hidroloji müşahidələr və statistik məlumatların təhlili göstərir ki, iqlim dəyişiklikləri Azərbaycanın çay sistemlərinin hidroloji rejiminə təsir göstərir. Çayların orta illik axım göstəricilərində müəyyən dəyişikliklər müşahidə olunur və bəzi hallarda su ehtiyatlarının azalması tendensiyası qeydə alınır. Bu dəyişikliklər xüsusilə kənd təsərrüfatı sektorunda suvarma tələbatının artmasına səbəb olur və su ehtiyatlarının daha səmərəli idarə olunmasını zəruri edir (Hacıyev, 2010).

Buna görə də müasir dövrdə Azərbaycanın su ehtiyatlarının davamlı idarə olunması, suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi və iqlim dəyişikliklərinə uyğun adaptasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi su təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Su resurslarının rəşional istifadəsi və hidroloji sistemlərin davamlı inkişafının təmin edilməsi ölkənin ekoloji və iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Nəticə

Aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, qlobal iqlim dəyişiklikləri Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşmasına, onların həcminə və məkan üzrə paylanmasına əhəmiyyətli təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Son onilliklərdə müşahidə olunan temperatur artımı, yağıntıların mövsümi və regional qeyri-bərabər paylanması, həmçinin buxarlanma prosesinin intensivləşməsi ölkənin hidroloji rejimində müəyyən dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu proseslər çayların axım rejiminə, yeraltı su ehtiyatlarının yenilənmə səviyyəsinə və ümumi su balansına təsir göstərir.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, Azərbaycanın su ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsi ölkə hüdudlarından kənarında formalaşır və transsərhəd çayların payına düşür. Bu isə su resurslarının idarə olunması baxımından əlavə risklər yaradır və regional əməkdaşlığın gücləndirilməsini zəruri edir. Kür və Araz çayları ölkənin əsas hidroqrafik arteriyaları olmaqla yanaşı, kənd təsərrüfatı, sənaye və əhalinin içməli su təminatında mühüm rol oynayır. İqlim dəyişiklikləri nəticəsində bu çayların hidroloji rejimində baş verən dəyişikliklər su ehtiyatlarının mövsümi paylanmasına və suvarma imkanlarına birbaşa təsir göstərir.

Məkan baxımından aparılan coğrafi təhlil göstərir ki, Azərbaycanın su ehtiyatları regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanmışdır. Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqaz dağlıq zonalarında su ehtiyatlarının formalaşması daha intensiv olduğu halda, Abşeron yarımadası, Kür-Araz ovalığı və bəzi aran bölgələrində su ehtiyatlarının məhdudluğu müşahidə olunur. Bu isə regionlar üzrə su təminatının səviyyəsində fərqlərin yaranmasına səbəb olur. Xüsusilə iqlim dəyişikliklərinin təsiri altında quraqlıq riskinin artması su ehtiyatlarının idarə olunmasını daha da aktuallaşdırır.

Tədqiqat nəticələri həmçinin göstərir ki, iqlim dəyişiklikləri nəticəsində su ehtiyatlarının azalması kənd təsərrüfatı sektorunda suvarma tələbatının artmasına səbəb olur. Azərbaycanın iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının mühüm yer tutduğunu nəzərə alsaq, su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi və suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud suvarma infrastrukturunu bəzi hallarda köhnəlmiş vəziyyətdə olduğundan su itkiləri baş verir və bu da su resurslarının səmərəsiz istifadəsinə gətirib çıxarır.

Bu baxımdan su ehtiyatlarının dayanıqlı idarə olunması üçün kompleks yanaşmanın tətbiqi zəruridir. İlk növbədə hidroloji müşahidə və monitorinq sistemlərinin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə çay axımlarının, yeraltı suların və su anbarlarının vəziyyətinin davamlı monitorinqi aparılmalıdır. Bu isə su ehtiyatlarının daha effektiv planlaşdırılmasına və idarə olunmasına imkan verə bilər.

Digər mühüm istiqamətlərdən biri suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi və suya qənaət edən texnologiyaların tətbiqidir. Damcı suvarma, yağmurlama və digər innovativ suvarma üsullarının geniş tətbiqi su itkilərinin azalmasına və su ehtiyatlarının daha səmərəli istifadəsinə şərait yarada bilər.

Bununla yanaşı, su resurslarının idarə olunmasında ekoloji yanaşmaların tətbiqi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Su hövzələrinin mühafizəsi, çay ekosistemlərinin qorunması və suyun çirklənməsinin qarşısının alınması su ehtiyatlarının davamlı istifadəsini təmin edən əsas amillərdəndir.

İqlim dəyişikliklərinə uyğun adaptasiya tədbirlərinin hazırlanması və tətbiqi də mühüm strateji istiqamət hesab olunur. Bu çərçivədə su ehtiyatlarının idarə olunması üzrə dövlət proqramlarının hazırlanması, su təhlükəsizliyi strategiyalarının formalaşdırılması və regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi vacibdir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqlim dəyişiklikləri fonunda Azərbaycanın su ehtiyatlarının qorunması və səmərəli idarə olunması ölkənin ekoloji və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elmi əsaslandırılmış idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi, müasir texnologiyaların istifadəsi və inteqrasiya olunmuş su resursları idarəetmə yanaşmasının həyata keçirilməsi gələcəkdə su ehtiyatlarının davamlı istifadəsinə və su təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Babayev, Y. (2021). Elektrik şəbəkələrinin modernləşdirilməsi problemləri. *Texniki elmlər jurnalı*, 15(3), 55–63.
2. Baxşəliyev, V. B. (2007). *Azərbaycan arxeologiyası*. Elm.
3. Cəfərov, F. (2024). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvanda siyasi vəziyyət. *Qədim Diyar*, 6(5), 6–12. <https://doi.org/1036719/2706-6185/35/6-12>
4. Əliyev, A. (2018). Enerji təhlükəsizliyinin iqtisadi aspektləri. *Energetika jurnalı*, 12(2), 45–53.
5. Əliyev, T. H. (2019). *Enerji sistemlərinin idarə edilməsi*. Elm.
6. Hacıyev, İ. (tərtibçi). (2010). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan*. Əcəmi Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi.
7. IEA. (2022). *World Energy Outlook 2022*. International Energy Agency.
8. International Energy Agency. (2021). *Smart grids and digital energy systems*. IEA
9. Məmmədov, S. Z. (2016). *Elektrik enerjisinin istehsalı*. ADAU.
10. OECD. (2023). *Energy efficiency policies and trends*. OECD Publishing.
11. Orujov, N. (2020). *Elektroenergetikanın əsasları*. Bakı Mühəndislik Universiteti.
12. Təhməzova, M. (2023, 30 sentyabr). *İngilis dilinin fonetik üslubi vasitələrinin təhlili*. Aem.az. <https://aem.az?newsid=3275>

Daxil oldu: 04.12.2025

Qəbul edildi: 26.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/121-125>

Ravana Hasanova

Azerbaijan State Pedagogical University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0002-8507-5492>

gassanovaravana@gmail.com

Enhancing Foreign Language Instruction Through Interactive Methods

Abstract

In the modern world, English, which is one of the leading and official languages of the United Nations and the European Union, is one of the universal languages that influences international cooperation and intercultural dialogue. One of the reasons for the increasing interest in English, which is the native or second language of approximately 1.5 billion people, is that it is easier to master and adapt to compared to other leading languages. It should also be noted that learning or teaching a second language is more complicated than learning a native language and requires special methodology, teacher competence, and the appropriate forms of instruction.

In recent years, interest in foreign language teaching methods has increased, and the principle of strengthening not only the pedagogical but also the sociological and psychological foundation of language learners, and the comprehensive development of individuals, have become the main directions of our modern educational strategy. For this reason, interactive methods based not only on the content of education but also on experience are an innovative and motivating method of teaching a foreign language and also play an important role in the development of speech and oral communication skills.

The article examines the role of interactive methods in the development of communicative competence in teaching a foreign language, the modernization of education, and the implementation of problem-dialogical, developmental teaching methods in practice.

Keywords: *foreign language methodology, interactive method, communication, competence and skills, modern education*

Rəvanə Həsənova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-8507-5492>

gassanovaravana@gmail.com

İnteraktiv metodlar vasitəsilə xarici dil tədrisinin təkmilləşdirilməsi

Xülasə

Müasir dünyada Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa İttifaqının aparıcı və rəsmi dillərindən olan ingilis dili beynəlxalq əməkdaşlığa, mədəniyyətlərəarası dialoqa təsir göstərən universal dillərdən biridir. Təqribən 1.5 mlrd insanın ana dili və ya ikinci dili olan ingilis dilinə marağın artmasının səbəblərindən biri də digər aparıcı dillərlə müqayisədə onu mənimsəmək, adaptasiya olmaq daha rahatdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, ana dili ilə müqayisədə ikinci dil öyrənmək və ya tədris etmək daha mürəkkəbdir və xüsusi metodika, müəllim səriştəsi, həmçinin düzgün təlim forması tələb edir.

Son illərdə xarici dilin tədrisi metodlarına maraq artmış, dil öyrənmələrdə tək pedaqoji deyil, həm də sosioloji, psixoloji təməlin gücləndirilməsi, fərdlərin hərtərəfli inkişafı prinsipi müasir təhsil strategiyamızın əsas istiqamətlərinə çevrilmişdir.

Məhz bu səbəblə təhsilin sadəcə məzmununa deyil, həm də təcrübəsinə əsaslanan interaktiv metodlar xarici dilin tədrisinin innovativ və motivasiyaedici metodu olmaqla bərabər, nitq və şifahi ünsiyyət bacarıqlarının inkişafında da mühüm rol oynayır.

Məqalədə interaktiv metodların xarici dilin tədrisində kommunikativ səriştəliliyin inkişafında, təhsilin modernləşdirilməsində rolu və problemlı-dialogi, inkişafetdirici təlim metodlarının praktikada tətbiqi araşdırılır.

Açar sözlər: *xarici dil metodikası, interaktiv metod, kommunikasiya, səriştə və bacarıq, modern təhsil*

Introduction

“It is well known that language is a sign of socio-political experience and the existence of humanity. It serves as a means of communication, a way for people to influence one another, and a tool of intellectual practice.” (Bayramov & Əlizadə, 2009). The need for language and the purposes for which it is used give rise to different approaches to language learning, such as practical, academic, and communicative approaches. Based on these approaches, appropriate teaching methods, techniques, and instructional tools are selected.

Research

Teaching methods can generally be classified into three categories: passive, active, and interactive. It should be noted that interactive teaching methods are currently in a stage of development and have begun to be widely applied in foreign language teaching. *“The main advantage of active interactive learning is the emergence of genuine cognitive motivation—that is, the desire to acquire knowledge. This is grounded in the learners’ ability to resolve real cognitive contradictions that arise during the learning process. Emotions generated from such contradictions help mobilize mental resources, stimulate cognitive activity, and enable learners to maintain sustained concentration. As a result, knowledge is not presented in a ready-made form; instead, it is acquired through independent search and discovery, making the learning process active rather than passive.”* (Veysova, 2007).

When traditional teaching methods are used, students who acquire theoretical knowledge often lack opportunities to apply it in practice. *“In interactive methods, choice means empowering learners with autonomy, decision-making, and voice over their learning process, moving away from a “one-size-fits-all” approach. It allows participants to choose the way they engage with material, select the tools they use, and take ownership of their educational path, which in turn fosters motivation and deepens understanding.”* (Ashurova, 2024). However, if during the learning process they are engaged in activities such as searching for information, transmitting it, and explaining it, they can become an integral part of genuine learning. *“Interactive learning is based on active participation, such as discussion, experimentation, and action-in order to reinforce knowledge in a lasting way. For example, imagine learning how to bake a cake: instead of simply reading a recipe, you are in the kitchen measuring ingredients, mixing them, and waiting for the batter to rise in the oven. Interactive learning works in the same way—it transforms theory into practice.”* (Interaktives lernen, 2025).

Motivation is considered one of the key psychological factors of interactive teaching methods. *“Motivation is a factor that not only facilitates learning but also makes teaching easier. It increases the productivity of the lesson and positively changes the atmosphere of the classroom.”* (Ur, 2009). In particular, the creation of both intrinsic and extrinsic motivation is essential during the teaching of a target language. While the primary purpose of learning our mother tongue is communication with family members and self-affirmation within society, learning a foreign language may involve a variety of objectives, such as academic development, career and employment opportunities, travel and others. Interactive teaching methods require teachers not only to be knowledgeable but also competent and flexible. They should be able to manage not only their students’ successes but also their failures, acting not only as educators but also as psychologists and facilitators. Thus, it can be said that the teacher’s role in the classroom is multifaceted. Teachers themselves must also continuously develop and engage in lifelong learning. Considering that, depending on age groups and

language proficiency levels, the motivation of foreign language learners may arise quickly but can also diminish rapidly, it becomes important to create a supportive and developmental classroom environment. Ensuring active participation during the teaching process and fostering teacher–student as well as student-student interaction will contribute to the development and maintenance of motivation and will also support the enhancement of cognitive abilities. *“The interactive teaching method enables an influence not only on the cognitive domain but also on the emotional, affective, and motivational spheres of the individual. It is a teaching method aimed at reducing psychological tension, overcoming psychological barriers, and developing both communicative and organizational skills.”* (Kutbiddinova et al., 2016).

Interactive methods represent an innovative and effective approach that prepares learners for dynamic and real-world communication. Rather than keeping students in the role of passive listeners, these methods encourage active participation, promote the integration of twenty-first-century language skills, and support adaptive learning. *“The main way to achieving success in the target language is to use it as a tool to reach one’s goals.”* (Holdsworth, 2001). Through the application of such methods in the learning process, cultural factors (thinking and communication), sociological factors (behavior within a group, interpersonal relations and cooperation), and psychological factors (attention and individual characteristics) are taken into consideration.

“Modern instruction in foreign language teaching refers to the pedagogical mastery and competence demonstrated by the teacher during the instructional process. If the teacher creates appropriate conditions in the classroom and allocates time for students’ individual reasoning, and if the topic being taught is delivered through suitable techniques that ensure activity and interactivity, it can be said that the teacher is capable of organizing the lesson in accordance with innovative educational requirements.” (Isayeva, 2021). Interactive teaching methods, considered modern and innovative approaches, support the development of all four language skills in the target language—listening, speaking, reading, and writing and create opportunities for their use throughout the lesson. Through activities such as role-playing, debates, and similar practices, both speaking and listening skills are developed, while various stories and presentations encourage the development of reading and writing abilities among students. In this way, target language skills are acquired more naturally and in ways that reflect real-life situations. Through such approaches, learners develop not only language skills but also independent and analytical thinking, decision-making abilities, and a sense of responsibility for their own learning. The peer-learning model is also supported. Students are able to evaluate one another, express judgments, and learn from each other. In some cases, explanations provided by peers may be easier to understand than those provided by the teacher, or responding to a classmate may be less stressful than responding directly to the teacher. *“Through interactive teaching methods, the teacher’s role shifts from direct control to indirect guidance, acting as a facilitator. In this way, the language environment in the classroom develops from maximum control toward maximum creativity”* (Littlewood, 2002).

Occasionally, learners may know grammatical rules, correct pronunciation, and the meanings of words, yet they may still struggle to combine them into complete sentences. Likewise, even when they know the meanings of words, they may be unable to use them appropriately in the required contexts. What is the reason for this deficiency? One possible explanation is that the words have not been practiced repeatedly through sentences and texts or used in various situations until they become automatic habits. When constructing sentences in our native language, cognitive and speech processes in the brain function simultaneously. However, in the target language, factors such as learners’ psychological gap from the language, fear of making mistakes, anxiety, limited practice, the absence of a natural language environment and insufficient interactive communication may result in hesitant and fragmented speech. *“Automatic communicative skills” or automaticity in the target language refers to the ability to use, understand, and interpret the language quickly, effortlessly, and without conscious thought or mental translation. It is a key component of language fluency and is acquired through extensive practice. Its main characteristics include:*

Speed – the recognition, retrieval, and use of language occur instantly. The use of the target language becomes similar to the way the native language is used.

Absence of translation – learners stop mentally relying on their native language and directly access the meaning and structure of the target language.

Minimal attention – while using the language, learners are able to focus not only on linguistic form but also on other activities simultaneously, such as speaking while performing another task.

Transition from rules to examples – conscious use of the language is ensured.”(Suzuki et al., 2025).

Interactive methods are primarily based on role plays, debates, brainstormings, speaking and writing tasks, including essays which promoting a communicative language teaching approach and transform the foreign language classroom from an artificial environment into a stage for real-world communication. As a result of such interactive activities, not only are listening and speaking skills developed, but students’ vocabulary is also enriched. *“Vocabulary acquisition and lexical management do not merely represent the recognition of words; they also enable learners to express their ideas orally or in writing in different contexts. The learning strategy is not limited to memorization but is also achieved through repetition.”*(Klenner & Gacitúa, 2024). This is because students repeatedly hear, repeat, and practice the meaning, pronunciation and contextual use of the same words not only from the teacher but also from their peers, which facilitates deeper learning and retention.

As previously mentioned, interactive methods require teachers to be not only knowledgeable but also competent and flexible. Teachers should present topics that stimulate students’ interest, expose them to the target language and encourage not only speaking but also listening skills. Topics and related questions should be selected and formulated in such a way that they allow for extended discussions and create opportunities for interactive communication. All of this largely depends on the teacher, as well as on their experience and professional competence. *“In interactive instruction, the learner’s experience serves as the primary source of academic knowledge. The teacher is not merely a transmitter of information but rather the organizer of the student’s independent cognitive activity aimed at the production of genuine knowledge.”*(Juraev, 2015). One of the positive aspects of interactive methods is that they foster not only knowledge and skills in a foreign language but also the development of positive personal qualities among learners. They encourage students to take responsibility for their decisions and independent learning, to engage in exploration, to perceive mistakes as a natural and inevitable part of the learning process and to learn from their peers. Furthermore, interactive methods are considered dynamic and flexible approaches that play a key role in establishing the psychological, sociological and pedagogical foundations necessary for learners of the target language.

Conclusion

Undoubtedly, foreign language teaching cannot be carried out through a single method alone. It is necessary to apply different methods while taking into account the learners’ language proficiency level, motivation and interests, age and the available teaching materials. However, it should be noted that the main objective of any method is to facilitate comprehension and to achieve effective and long-term results in foreign language instruction. In a foreign language classroom, every student possesses unique learning strategies, cognitive abilities and different ways of understanding. Therefore, a competent teacher must take these differences into account, apply a variety of methods and techniques, strengthen the integration of knowledge and skills, maintain an engaging classroom atmosphere and foster as well as sustain interest in the foreign language both inside and outside the classroom. Certainly, foreign language lessons that are limited to only a few academic hours are not sufficient for the full development of the communicative function of language. Learning a target language is not a process that ends with memorizing vocabulary or mastering grammatical rules. Continuous communication and interaction between individuals are considered essential for this purpose. Therefore, during foreign language instruction, the use of interactive methods is considered learner-centered approaches which can contribute to both the theoretical and practical acquisition of the target language and promote the development of both academic and everyday communication.

References

1. Ashurova, S. Y. (2024). *Importance of interactive teaching methods in professional education*.
2. Bayramov, Ə. S., & Əlizadə, Ə. Ə. (2009). *Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik*.
3. Holdsworth, P. (2001). *The work of the language policy unit in the European Commission's Directorate-General for Education and Culture*. European Commission.
4. Interaktives Lernen: Effektive Methoden, Beispiele & Tools. (2025, February 6). *Easy LMS*. <https://www.easy-lms.com/de/wissenscenter/lernen-training/interaktives-lernen/item13073>
5. Isayeva, F. (2021). *Linqvistika problemləri: Xarici dilin tədrisində innovativ metodlar*.
6. Juraev, A. (2015). *Papel y lugar de los métodos interactivos en enseñanza de español como segunda lengua extranjera en la audiencia uzbeca*.
7. Klenner, M., & Gacitúa, S. (2024). *Enseñanza del inglés en contextos de interculturalidad*.
8. Kutbiddinova, R. A., Eromasova, A. A., & Romanova, M. A. (2016). *The use of interactive methods in the educational process of the higher education institution*. Sakhalin State University.
9. Littlewood, W. (2002). *Communicative language teaching*. Cambridge University Press. (Original work published 1981)
10. Suzuki, Y., Maie, R., & Hui, B. (2025). Research timeline: Automatization in second language learning. *Language Teaching*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S026144482500059X>
11. Ur, P. (2009). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge University Press. (Original work published 1996)
12. Veysova, Z. (2007). *Fəal / interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait*.

Received: 08.12.2025

Accepted: 12.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/126-130>

Ayaz Məmmədzadə

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-4907-8142>
memmedzadeayaz8@gmail.com

Resurs potensialının formalaşması və onun səmərəli idarə olunması mexanizmi

Xülasə

Resurs potensialının səmərəli idarə olunmasının əsaslarını başa düşmək üçün müəssisələrdə müasir idarəetmə və strateji yanaşmalar haqqında dərin biliklərin əldə edilməsi vacibdir. Müəssisə üçün optimal resurs strukturunun formalaşdırılması və ya mövcud strukturun təkmilləşdirilməsi məqsədilə bu sahə üzrə ətraflı məlumatların toplanması zəruridir. Resurs potensialının effektiv idarə olunması üçün müəssisə rəhbərliyi daxili və xarici mühiti sistemli şəkildə qiymətləndirməli, mövcud resursların vəziyyətini, onların istifadə səviyyəsini, həmçinin güclü və zəif tərəfləri müəyyən etməlidir. Uzunmüddətli inkişafın təmin edilməsi məqsədilə strateji qərarların qəbul edilməsi və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Strateji planlaşdırma və icra proseslərinin təkmilləşdirilməsi resurs potensialının idarə olunması sahəsində daha dərin analitik biliklərin tətbiqini tələb edir. Məqalədə resurs potensialının formalaşdırılması və idarə olunmasının qiymətləndirilməsi, təhlili və təsnifləşdirilməsi üsulları iqtisadi və təşkilati aspektlərdən nəzərdən keçirilmişdir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bir çox hallarda müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının zəifləməsi və fəaliyyət səmərəliliyinin azalması resurslardan qeyri-effektiv istifadə və idarəetmə mexanizmlərinin yetərsizliyi ilə bağlıdır. Bu hal mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr üçün xarakterikdir.

Xüsusilə Azərbaycan Respublikasında resurs potensialının formalaşdırılması və idarə olunması prosesində struktur uyğunsuzluqları, koordinasiya problemləri və müasir idarəetmə alətlərinin məhdud tətbiqi kimi çətinliklər mövcuddur. Bu problemlərin təhlili və daha dərinə öyrənilməsi resurs potensialının səmərəliliyinin artırılması baxımından əsas amillərdən biridir. Əgər ənənəvi planlaşdırma resurslardan ilkin istifadəni nəzərdə tutursa, resurs potensialının idarə olunması müəssisənin bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edən kompleks idarəetmə mexanizmi kimi çıxış edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, resurs potensialının səmərəli idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməsi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin və davamlı inkişafının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

***Açar sözlər:** resurs potensialı, sənaye müəssisəsi, səmərəli idarəetmə, davamlı inkişaf, innovasiya mexanizmi*

Ayaz Məmmədzadə

Azerbaijan State Oil and Industry University
Master's student

<https://orcid.org/0009-0006-4907-8142>
memmedzadeayaz8@gmail.com

The Formation of Resource Potential and Mechanisms for its Effective Management

Abstract

In order to ensure sustainable development and enhance the competitiveness of enterprises, it is essential to understand the theoretical and practical foundations of the formation of resource potential and the mechanisms for its effective management. Comprehensive knowledge in this field allows enterprises to rationally organize their production, financial, human, and innovation resources and to adapt more effectively to changes in the internal and external business environment.

The formation of resource potential requires a systematic assessment of available resources, identification of strengths and weaknesses, and the development of appropriate management strategies aimed at long-term efficiency.

Effective management of resource potential involves the application of modern analytical, evaluation, and classification methods that enable enterprises to optimize resource allocation and improve operational performance. The article reviews key approaches to assessing and managing resource potential, emphasizing the role of strategic planning and control mechanisms in achieving economic stability. The analysis shows that inefficient use of resources and the absence of a coherent management mechanism often lead to financial instability and reduced competitiveness of enterprises, regardless of their ownership form.

In the context of the Republic of Azerbaijan, certain challenges arise in the formation and management of resource potential due to structural imbalances, limited access to modern management tools, and insufficient integration of innovative practices. Identifying and analyzing these problems is crucial for improving management effectiveness. While traditional planning focuses on short-term resource utilization, effective resource potential management acts as a comprehensive management approach that ensures optimal use, development, and renewal of resources. International experience demonstrates that special attention to resource potential management significantly contributes to improving enterprise performance and achieving sustainable economic growth.

Keywords: *resource potential, industrial enterprise, efficient management, sustainable development, innovation mechanism*

Giriş

Resurs potensialının formalaşdırılması və onun səmərəli idarə olunması müasir iqtisadi mühitin daim dəyişən tələblərinə uyğunlaşma baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma, texnoloji yeniliklər və rəqabət mühitinin kəskinləşməsi müəssisələri mövcud resurslardan daha rəşional və məqsədyönlü istifadə etməyə məcbur edir. İnnovativ idarəetmə yanaşmalarının tətbiqi bir çox iqtisadi sahələrdə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artıraraq onların bazar mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır. İqtisadi-rəşional yanaşmaya əsaslanan uzunmüddətli planlaşdırma və strateji düşüncə resurs potensialının idarə olunması fəlsəfəsində məqsədlərin düzgün müəyyən edilməsinə imkan verməlidir (Barney, 1991).

Hər bir müəssisənin inkişaf imkanları onun resurs potensialının nə dərəcədə düzgün formalaşdırılması və effektiv idarə olunmasından birbaşa asılıdır. Lakin praktiki fəaliyyətdə tez-tez müşahidə olunur ki, müəssisə rəhbərləri mövcud resurslardan səmərəli istifadə edə bilmədiklərinə görə maliyyə çətinlikləri ilə üzləşir və borc yükü artır. Bu hallar əsasən resursların qeyri-düzgün bölgüsü, idarəetmə mexanizmlərinin zəifliyi və strateji qərarların vaxtında qəbul edilməməsi nəticəsində yaranır. Resurs potensialının idarə olunması istehsal, maliyyə, əmək və innovasiya resurslarının qarşılıqlı əlaqədə və optimal şəkildə istifadəsini təmin edən kompleks idarəetmə yanaşması kimi çıxış edir (Porter, 1985).

Resurs potensialının səmərəli idarə olunması xərclərin azaldılması, istehsalın səmərəliliyinin artırılması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, eləcə də müəssisənin ümumi dayanıqlığının təmin olunması baxımından mühüm rol oynayır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, resursların sistemli şəkildə qiymətləndirilməsi və yenidən bölüşdürülməsi müəssisələrin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsas tərkib hissəsidir. Bu yanaşma mövcud resursların yalnız cari istifadəsini deyil, eyni zamanda onların inkişaf etdirilməsini və bərpaasını da nəzərdə tutur (Collis və Montgomery, 1995).

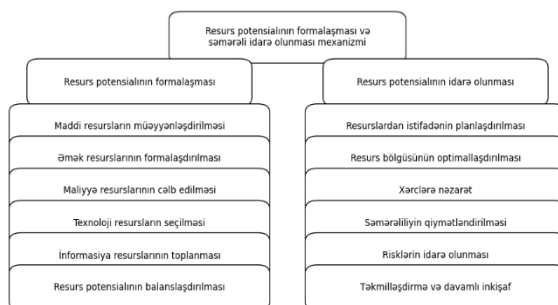
Resurs potensialının idarə olunmasında ilkin mərhələ müəssisənin hansı resurslara malik olduğunu və bu resurslarla hansı nəticələrə nail olmağın mümkünlüyünü müəyyən etməkdir. Sonrakı mərhələdə resurslardan istifadə mexanizmləri formalaşdırılır və onların effektivliyi qiymətləndirilir. Bu prosesdə “biz hansı resurslara malikik?” və “mövcud resurslardan niyə bu şəkildə istifadə edirik?” kimi suallar əsas analitik yanaşmanı təşkil edir. Resurs potensialının formalaşdırılması və idarə olunması mövcud vəziyyətin sadəcə dəyişdirilməsini deyil, problemlərin əsas səbəblərinin aradan

qaldırılmasını və müəssisənin fəaliyyətinin köklü şəkildə təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur (Grant, 2016).

Tədqiqat

Tədqiqatın əsas məqsədi sənaye müəssisəsinin resurs potensialının formalaşması və onun səmərəli idarə olunması üçün elmi əsaslandırılmış konseptual və praktiki mexanizmin işlənməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün resurs potensialının strukturunun, formalaşma mərhələlərinin və idarəetmə prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, resurslardan istifadənin optimallaşdırılması yollarının təhlili və müəssisənin strateji inkişaf məqsədlərinə uyğun idarəetmə modelinin qurulması nəzərdə tutulur (Penrose, 1959).

Tədqiqat, həmçinin, sənaye müəssisələrində resurs potensialının idarə olunmasına təsir edən daxili və xarici amillərin qiymətləndirilməsini, mövcud resursların səmərəliliyinin artırılması istiqamətində iqtisadi və təşkilati mexanizmlərin təkmilləşdirilməsini hədəfləyir. Rəqəmsal texnologiyaların və innovativ idarəetmə alətlərinin tətbiqi əsasında resurs potensialının səmərəli idarə edilməsini təmin edən çevik və adaptiv idarəetmə modelinin formalaşdırılması da tədqiqatın mühüm vəzifələrindən biridir. Nəticə etibarilə, tədqiqatın məqsədi sənaye müəssisələrinin iqtisadi dayanıqlığının və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, resurslardan istifadənin effektivliyinin yüksəldilməsinə və müəssisənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına elmi-metodoloji dəstəyin təmin edilməsinə yönəlmişdir (Prahald və Hamel, 1990).

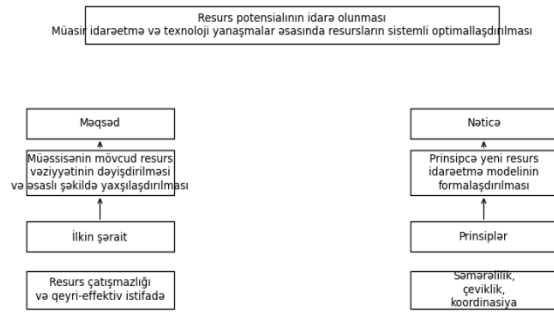
Şəkil 1. Resurs potensialının formalaşması və səmərəli idarə olunması mexanizmi/

Metodlar

Müəssisənin təşkilati strukturu və resurs potensialı onun strateji məqsədlərinə uyğun şəkildə formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Bu proses strateji idarəetmə, sistemlilik, adaptivlik və səmərəlilik prinsiplərinin tətbiqini tələb edir. Resurs potensialının düzgün formalaşdırılması və idarə olunması nəticəsində müəssisənin fəaliyyəti daha çevik xarakter alır, qərarların qəbulu sürətlənir, vaxt və maliyyə xərcləri minimuma endirilir. Bu cür əhəmiyyətli struktur və idarəetmə dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi müəssisəyə bazar mühitində rəqabət üstünlüyü əldə etməyə imkan verir (Əliyev, 2018).

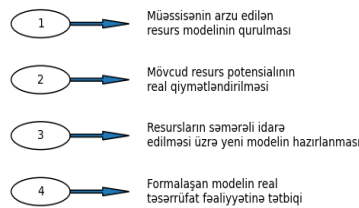
Təşkilati dəyişikliklərin aparılması, texnoloji yeniliklərin tətbiqi, strateji oriyentasiyanın düzgün müəyyənləşdirilməsi resurs potensialının idarə olunmasının əsas metodoloji sütunlarını təşkil edir. Müasir menecmentdə resurs potensialının idarə olunması innovativ yanaşma kimi çıxış edir və bir çox ölkələrdə müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında geniş tətbiq olunur. Bu yanaşma resurs axınlarının giriş və çıxış mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsini, eləcə də resurslardan istifadənin ardıcılığının daimi təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur (Nonaka və Takeuchi, 1995).

Resurs potensialının idarə olunması metodunun təşkili mərhələləri aşağıdakı kimi təqdim olunur (şəkil 2).

Şəkil 2. Resurs potensialının idarə olunması mexanizmi.

Resurs potensialının idarə olunması prosesi ardıcıl və mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Bu prosesin prinsiplial sxemi aşağıdakı kimi göstərilə bilər (şəkil 3).

Şəkil 3. Resurs potensialının formalaşdırılması və idarə olunmasının prinsiplial sxemi.

İlkin mərhələdə müəssisənin arzu olunan resurs modeli formalaşdırılır. Bu mərhələ müəssisənin strateji məqsədləri, inkişaf istiqamətləri və həmin məqsədlərə nail olma yollarının müəyyən edilməsi çərçivəsində həyata keçirilir. Burada istehsal, maliyyə, əmək və innovasiya resurslarının qarşılıqlı əlaqəsi əsas hədəflərdən biri kimi çıxış edir. Resurs potensialının düzgün formalaşdırılması müəssisənin davamlı inkişafı üçün həyati əhəmiyyət daşıyır (Rzayev, 2019).

İkinci mərhələdə müəssisənin mövcud resurs potensialı əsasında real resurs idarəetmə modeli hazırlanır. Bu model vasitəsilə resursların mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir, onların istifadəsinin effektivliyi təhlil edilir və strateji uyğunluq dərəcəsi müəyyən olunur (Quliyev, 2017).

Üçüncü mərhələdə resursların istifadəsinin yenidən dizaynı həyata keçirilir. Bu mərhələdə aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir (Tatarkin, 2013):

- istehsal və maliyyə resurslarının bölgüsünün optimallaşdırılması;
- resurslardan istifadəyə dair funksional vəzifələrin yenilənməsi;
- yeni idarəetmə və informasiya texnologiyalarının tətbiqi;
- əmək resurslarının səmərəli təşkili, motivasiya mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və kadrların hazırlanması proqramlarının işlənməsi.

Son mərhələdə seçilmiş resurs idarəetmə modelinin bütün komponentləri real təsərrüfat fəaliyyəti şəraitində tətbiq edilir və əldə olunan nəticələr qiymətləndirilir.

Ümumilikdə resurs potensialının idarə olunmasında iki əsas metodoloji yanaşma fərqləndirilir:

1. Böhran yönümlü resurs idarəetməsi – resurs çatışmazlığı və maliyyə qeyri-sabitliyi şəraitində müəssisənin fəaliyyətinin bərpaasına yönəlmişdir.
2. İnkişaf yönümlü resurs idarəetməsi – müəssisənin cari göstəriciləri qənaətbəxş olduqda, lakin rəqabət mühitində mövqelərin möhkəmləndirilməsi və uzunmüddətli inkişafın təmin edilməsi məqsədilə tətbiq olunur.

Resurs potensialının idarə olunması yeni idarəetmə təfəkkürü kimi müəssisəyə bütöv bir sistem kimi yanaşmağı nəzərdə tutur. Müasir idarəetmə və mühəndislik prinsiplərindən istifadə etməklə resursların layihələndirilməsi müəssisələrin rəqabət mühitində daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır (Wernerfelt, 1984).

Nəticə

Resurs potensialının strukturlaşdırılmış şəkildə formalaşdırılması və idarə olunması müəssisənin mövcud resurslarından effektiv və şəffaf istifadəni təmin edir. Bu yanaşma müəssisənin qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərə daha çevik və rəşional şəkildə cavab verməsinə, fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradır. Resurs potensialının idarə olunması prosesi məqsədlərin müəyyən edilməsindən başlayaraq, resursların planlaşdırılması, bölgüsü, koordinasiyası və nəzarət mexanizmlərinin qurulmasına qədər ardıcıl mərhələləri əhatə edir (Maharramov, 2015).

Gələcək dövrdə iqtisadiyyatda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən müəssisələrdə resurs potensialının gücləndirilməsi məqsədlə müasir texnologiyaların və innovativ avadanlıqların tətbiqi genişləndirilməli, fəaliyyətini dayandırmış müəssisələrdə istehsal potensialının bərpası təmin edilməlidir. Bununla yanaşı, iri, orta və kiçik müəssisələrdə resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması, struktur uyğunsuzluqlarının aradan qaldırılması, sağlamlaşdırma və optimallaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Resurs potensialının səmərəli idarə olunması müəssisələr üçün uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına xidmət edən əsas strateji mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir.

Müasir şəraitdə müəssisələrin əksəriyyəti resursların idarə olunması sahəsində baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşmağa məcbur qalır və bu dəyişikliklər əsasən resurs potensialının formalaşdırılması və yenidən təşkili çərçivəsində reallaşdırılır. Resurs potensialının idarə olunması müəssisələr və müxtəlif təsərrüfat subyektləri üçün zəruri və praktik əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşmanın tətbiqi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsinə və ümumi iqtisadi nəticələrin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
2. Collis, D. J., & Montgomery, C. A. (1995). Competing on resources: Strategy in the 1990s. *Harvard Business Review*, 73(4), 118–128.
3. Əliyev, R. (2018). *Sənaye müəssisələrinin resurs potensialının qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi*. Nəşriyyat Evi.
4. Grant, R. M. (2016). *Contemporary strategy analysis: Text and cases edition*. Wiley.
5. Maharramov, A. (2015). *İdarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi: Nəzəri və praktiki yanaşmalar*. Elm və Təhsil.
6. Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company*. Oxford University Press.
7. Penrose, E. T. (1959). *The theory of the growth of the firm*. Oxford University Press.
8. Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
9. Prahalad, C. K., & Hamel, G. (1990). The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*, 68(3), 79–91.
10. Quliyev, V. (2017). *Resursların səmərəli idarə olunması mexanizmləri*. Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı.
11. Rzayev, N. (2019). *Sənaye müəssisələrində resurs potensialının idarə edilməsi və optimallaşdırılması*. Təhsil Nəşriyyatı.
12. Tatarkin, A. (2013). *Economic resources management in industrial enterprises*. Ekonomika.
13. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533.
14. Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171–180.

Daxil oldu: 09.11.2025

Qəbul edildi: 18.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/131-134>

Emil Quliyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-1908-3474>
quliyeffemil321@gmail.com

Erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquqi münasibətlərin formalaşması və çoxmənbəli hüquq sistemi

Xülasə

Bu məqalədə erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq münasibətlərinin formalaşma xüsusiyyətləri araşdırılır və həmin dövrün hüquqi sisteminin çoxmənbəli xarakteri təhlil edilir. Tədqiqat göstərir ki, regionda hüquqi münasibətlər vahid hüquq mənbəsinə əsaslanan monolit sistem kimi deyil, müxtəlif hüquq institutlarının paralel fəaliyyəti nəticəsində formalaşmışdır. Sasani dövlətinin inzibati-hüquqi idarəetmə modeli torpaq münasibətlərinin, vergi öhdəliklərinin və sosial iyerarxiyanın hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirərək feodal münasibətlərin institutlaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. “Mātikān-i Hazār Dādestān” kimi hüquq mənbələrinin təhlili isə erkən feodal dövr hüququnun kazuistik və presedent xarakterli olduğunu, yəni real məhkəmə təcrübəsinə əsaslanan hüquqi modelin mövcudluğunu sübut edir. Araşdırma həmçinin Qafqaz Albaniyasında kilsə-kanon hüququnun dövlət hüququ ilə yanaşı fəaliyyət göstərdiyini və Ağuen Kilsə Məclisinin kanonlarının ailə, mülkiyyət, torpaqdan istifadə və sosial münasibətləri tənzimlədiyini göstərir. Ərəb fəthlərindən sonra İslam hüququnun tətbiqi hüquqi sistemə yeni elementlər daxil etsə də, yerli adət hüququ və kilsə hüququ tam aradan qalxmamışdır. Nəticədə erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq sistemi Sasani hüququ, Albaniya kilsə hüququ, İslam hüququ və yerli adət hüququnun qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşmış çoxmənbəli hüquqi model kimi inkişaf etmişdir. Bu model sonrakı orta əsr Azərbaycan dövlətlərinin hüquq ənənələrinin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Açar sözlər: *erkən feodalizm, Sasani hüququ, Qafqaz Albaniyası, kilsə-kanon hüququ, adət hüququ*

Emil Guliyev

Nakhchivan State University
Master's student

<https://orcid.org/0009-0007-1908-3474>
quliyeffemil321@gmail.com

Formation of Legal Relations and Multi-Source Legal System in Azerbaijan in the Early Feudal Period

Abstract

This article examines the features of the formation of legal relations in Azerbaijan in the early feudal period and analyzes the multi-source nature of the legal system of that period. The study shows that legal relations in the region were not formed as a monolithic system based on a single source of law, but as a result of the parallel activities of various legal institutions. The administrative-legal management model of the Sasanian state had a significant impact on the institutionalization of feudal relations by determining the legal foundations of land relations, tax obligations and social hierarchy. The analysis of legal sources such as “Mātikān-i Hazār Dādestān” proves that the law of the early feudal period was casuistic and precedential in nature, that is, the existence of a legal model based on real judicial practice.

The study also shows that church-canon law operated alongside state law in Caucasian Albania, and the canons of the Agwen Church Assembly regulated family, property, land use and social relations. Although the application of Islamic law after the Arab conquests introduced new elements into the legal system, local customary law and church law did not completely disappear. As a result, the legal system in Azerbaijan in the early feudal period developed as a multi-level legal model based on the interaction of Sasanian law, Albanian church law, Islamic law, and local customary law. This model had a significant impact on the formation of the legal traditions of the later medieval Azerbaijani states.

Keywords: *early feudalism, Sasanian law, Caucasian Albania, church-canon law, customary law*

Giriş

Erkən feodal dövr Azərbaycan tarixində sosial-iqtisadi münasibətlərin, siyasi idarəetmə mexanizmlərinin və hüquqi institutların formalaşdığı mühüm mərhələlərdən biri hesab olunur. Bu dövrdə regionun geosiyasi mövqeyi və müxtəlif sivilizasiya təsirlərinin kəsişməsində yerləşməsi hüquq münasibətlərinin inkişafına da birbaşa təsir göstərmişdir. Azərbaycanın tarixi əraziləri uzun müddət müxtəlif dövlətlərin tərkibində olduğundan burada hüquqi sistem vahid mənbəyə əsaslanan monolit struktur kimi deyil, fərqli hüquq ənənələrinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmış çoxqatlı model kimi meydana çıxmışdır. Xüsusilə Sasani dövlətinin inzibati-hüquqi sistemi, Qafqaz Albaniyasında kilsə-kanon hüququnun institusional rolu, eləcə də ərəb fəthlərindən sonra İslam hüququnun tətbiqi regionda hüquqi münasibətlərin mürəkkəb və dinamik inkişafını şərtləndirmişdir.

Tarixşünaslıqda erkən feodal dövr hüquq münasibətlərinin öyrənilməsi uzun müddət əsasən ayrı-ayrı hüquq sistemlərinin, Sasani hüququnun, kilsə kanonlarının və ya İslam hüququnun təsiri çərçivəsində izah edilmişdir. Lakin son illərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu yanaşma regionun hüquqi inkişafının real mənzərəsini tam əks etdirmir. Əksinə, Azərbaycanın erkən feodal dövründə hüquq münasibətləri müxtəlif hüquq mənbələrinin paralel fəaliyyəti və qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Dövlət hüququ, dini hüquq və adət hüququ kimi müxtəlif normativ sistemlər eyni sosial mühit daxilində fəaliyyət göstərərək hüquqi münasibətlərin praktiki tənzimlənməsini təmin etmişdir.

Tədqiqat

Erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq münasibətləri vahid hüquqi mənbəyə əsaslanan monolit sistem kimi deyil, müxtəlif hüquqi ənənələrin paralel fəaliyyəti nəticəsində formalaşmış çoxqatlı hüquqi struktur kimi inkişaf etmişdir. Bu dövrdə regionun siyasi və sosial inkişafı müxtəlif hüquq sistemlərinin qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən olmuşdur. Xüsusilə Sasani dövlətinin inzibati-hüquqi idarəetmə modeli Azərbaycan ərazilərində hüquqi münasibətlərin institusional əsaslarının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Atropatena və Albaniya ərazilərinin Sasani dövlətinin tərkibində olması torpaq mülkiyyəti, vergi sistemi və sosial iyerarxiyanın hüquqi çərçivəsinin daha sistemli şəkildə tənzimlənməsinə səbəb olmuşdur (Daryae, 2014; Rezakhani, 2018).

Sasani hüququnun mühüm mənbələrindən biri hesab edilən “Mātikān-i Hazār Dādestān” məcmuəsi erkən feodal dövr hüquq münasibətlərinin mahiyyətini anlamaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüquqi mənbənin təhlili göstərir ki, Sasani hüquq sistemi əsasən kazuistik xarakter daşıyırdı və hüquqi münasibətlər konkret məhkəmə presedentlərinə əsaslanırdı. Burada ailə münasibətləri, miras hüququ, borc və öhdəlik münasibətləri, alqı-satqı və mülkiyyət hüququ kimi məsələlər sosial strukturla sıx əlaqədə tənzimlənirdi (Gyselen, 2019; Kia, 2020). Araşdırmalar göstərir ki, Sasani hüququnda şifahi müqavilələrin yazılı müqavilələrlə bərabər hüquqi qüvvəyə malik olması dövlət hüququ ilə adət hüququnun paralel tətbiqinin mühüm göstəricilərindən biri idi (Mansour, 2017).

Qafqaz Albaniyasında hüquqi münasibətlərin inkişafında xristianlığın qəbulundan sonra formalaşan kilsə-kanon hüququ mühüm rol oynamışdır. 487–488-ci illərdə keçirilmiş Ağuen Kilsə Məclisinin kanonları bölgənin sosial və hüquqi strukturunun tənzimlənməsində mühüm normativ baza rolunu oynamışdır. Bu kanonlar yalnız dini münasibətləri deyil, həm də ailə-nikah münasibətlərini, torpaq mülkiyyətini, vergi öhdəliklərini və sosial təbəqələşməni hüquqi çərçivəyə salırdı (Huseynova, 2020; Mahmudov, 2021). Bununla yanaşı, kilsə hüququ feodal aristokratiyasının

və ruhani təbəqənin hüquqi statusunu müəyyənləşdirərək Albaniya dövlətinin sosial strukturunun möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, Albaniya kilsə hüququ Sasani dövlət hüququ ilə yanaşı fəaliyyət göstərərək bölgədə çoxsistemli hüquq mühitinin formalaşmasına səbəb olmuşdur (Mamedov, 2016).

VII əsrdə ərəb fəthləri nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin Xilafətin siyasi və inzibati sistemində daxil edilməsi regionun hüquqi münasibətlərinin inkişafında yeni mərhələnin başlanmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdən etibarən İslam hüququ – xüsusilə şəriət normaları – dövlət idarəçiliyinin və məhkəmə sisteminin mühüm hüquqi əsaslarından birinə çevrilmişdir. İslam hüququnun tətbiqi ilə vergi münasibətləri, torpaq mülkiyyəti, ictimai nizam və cinayət hüququ sahələrində müəyyən normativ dəyişikliklər baş vermiş, müsəlman icmaların hüquqi statusu və sosial münasibətləri əsasən şəriət normaları çərçivəsində tənzimlənməyə başlamışdır. Bununla yanaşı, Xilafət idarəetmə sistemində qeyri-müsəlman əhali üçün xüsusi hüquqi status – “zimmi” sistemi – mövcud idi və bu sistem həmin icmaların dini və hüquqi muxtariyyətini müəyyən dərəcədə qoruyub saxlayırdı. Bu səbəbdən də İslam hüququ regionda mövcud olan bütün hüquq sistemlərini tam şəkildə əvəz etməmiş, əksinə, onların bir hissəsi ilə paralel şəkildə fəaliyyət göstərmişdir (Bosworth, 2010; Peacock, 2019).

Beləliklə, müsəlman əhali əsasən şəriət hüququ ilə idarə olunduğu halda, qeyri-müsəlman icmalar – xüsusilə alban-xristian icmaları – ailə, nikah, miras və bəzi mülki münasibətlər sahəsində öz dini hüquq sistemlərinə və yerli adət hüququna əsaslanmaqda davam etmişdir. Bu vəziyyət regionda hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində çoxsəviyyəli və çevik hüquqi modelin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Xüsusilə Qafqaz Albaniyasında kilsə institutlarının fəaliyyətinin davam etməsi və kilsə kanonlarının ailə və mülki münasibətlərin tənzimlənməsində tətbiq olunması bu çoxsistemli hüquq modelinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri idi (Hoyland, 2015). Belə bir hüquqi mühitdə dövlət hüququ, dini hüquq və adət hüququ bir-birini tamamlayaraq hüquqi münasibətlərin praktik tənzimlənməsini təmin edirdi. Nəticədə erkən feodal dövrdə Azərbaycan ərazisində hüquq sistemi vahid və sərt kodifikasiya olunmuş struktur kimi deyil, müxtəlif hüquq ənənələrinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmış dinamik və adaptiv hüquqi mexanizm kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Bununla yanaşı, erkən feodal dövrdə hüquq münasibətlərinin formalaşmasına regionun sosial-iqtisadi strukturu da mühüm təsir göstərmişdir. Feodal torpaq mülkiyyəti sisteminin inkişafı, kənd icmalarının hüquqi statusu və vergi öhdəliklərinin müəyyənləşdirilməsi hüquqi münasibətlərin praktiki tətbiqində əsas rol oynayırdı. Dövlət hakimiyyəti ilə yerli aristokratiya və icma strukturları arasında yaranan münasibətlər hüquqi normaların formalaşmasına və tətbiqinə birbaşa təsir edirdi. Bu dövrdə hüquq normaları yalnız rəsmi qanunvericilik vasitəsilə deyil, həm də yerli adət və sosial təcrübə əsasında formalaşdı. Nəticədə hüquqi sistem daha çevik xarakter alaraq cəmiyyətin real sosial-iqtisadi münasibətlərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərirdi.

Eyni zamanda, hüquq münasibətlərinin inkişafında dini institutların rolu da xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Kilsə və dini icmalar yalnız mənəvi və dini həyatın təşkilində deyil, həm də hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayırdı. Dini hüquq normaları ailə münasibətlərinin, miras hüququnun və sosial davranış qaydalarının müəyyənləşdirilməsində geniş tətbiq olunurdu. Bu vəziyyət erkən feodal dövrdə hüquq sisteminin yalnız dövlət strukturlarına əsaslanmadığını, eyni zamanda dini institutlar və adət hüququ ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərdiyini göstərir.

Beləliklə, erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq münasibətləri müxtəlif hüquq mənbələrinin — Sasani dövlət hüququnun, Albaniya kilsə-kanon hüququnun, İslam hüququnun və yerli adət hüququnun qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Bu hüquqi sistem sərt kodifikasiya olunmuş normativ modeldən daha çox praktik, presedent yönümlü və sosial-iqtisadi münasibətlərə uyğunlaşan çevik hüquq modeli kimi xarakterizə olunur. Araşdırmalar göstərir ki, məhz bu çoxqatlı hüquqi ənənə sonrakı dövrlərdə Azərbaycan feodal dövlətlərinin – Şirvanşahlar, Sacilər, Salarilər və Atabəylər dövlətlərinin – hüquqi institutlarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq münasibətləri vahid hüquqi mənbəyə əsaslanan sistem kimi deyil, müxtəlif hüquq institutlarının paralel fəaliyyəti nəticəsində formalaşmış çoxsəviyyəli hüquqi struktur kimi inkişaf etmişdir. Sasani dövlətinin

inzibati-hüquqi mexanizmləri regionda torpaq münasibətlərinin, vergi öhdəliklərinin və sosial iyerarxiyanın hüquqi çərçivəsini müəyyənləşdirərək feodal münasibətlərin institusional əsaslarını möhkəmləndirmişdir. “Mātikān-i Hazār Dādestān” kimi hüquq mənbələrinin təhlili isə bu dövrdə hüquqi münasibətlərin əsasən kazuistik və presedent xarakterli olduğunu, yəni praktik məhkəmə təcrübəsinə əsaslanan hüquq modelinin mövcudluğunu göstərir.

Tədqiqat həmçinin sübut edir ki, Qafqaz Albaniyasında kilsə-kanon hüququ dövlət hüququ ilə yanaşı fəaliyyət göstərərək hüquqi münasibətlərin mühüm komponentinə çevrilmişdir. Ağuen Kilsə Məclisinin kanonları dini münasibətlərlə yanaşı ailə, mülkiyyət, torpaqdan istifadə və sosial təbəqələşmə kimi sahələri də tənzimləməklə Albaniya dövlətinin sosial strukturunun hüquqi əsaslarını formalaşdırmışdır. Bu isə bölgədə dini institutların hüquqi legitimliyinin artmasına və hüquqi sistemin daha çoxsəviyyəli xarakter almasına səbəb olmuşdur.

Ərəb fəthlərindən sonra İslam hüququnun tətbiqi regionun hüquqi sisteminə yeni elementlər daxil etsə də, bu sistem mövcud hüquq əhəmətlərini tam şəkildə əvəz etməmişdir. Əksinə, şəriət hüququ müsəlman icmalar üçün əsas hüquqi norma kimi tətbiq olunduğu halda, qeyri-müsəlman icmalar öz dini və adət hüququ sistemlərini qoruyub saxlamışdır. Bu paralellik erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquq münasibətlərinin çoxmənbəli və dinamik xarakter daşdığını bir daha təsdiqləyir.

Ümumilikdə, araşdırma göstərir ki, erkən feodal dövr Azərbaycan hüquq sistemi Sasani dövlət hüququnun, Albaniya kilsə-kanon hüququnun, İslam hüququnun və yerli adət hüququnun qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Məhz bu çoxqatlı hüquqi model sonrakı orta əsr Azərbaycan dövlətlərinin hüquq əhəmətlərinin – xüsusilə Şirvanşahlar, Sacilər, Salarilər və Atabəylər dövlətlərinin hüquqi institutlarının – yaranması üçün mühüm zəmin yaratmışdır. Beləliklə, erkən feodal dövr hüquq münasibətlərinin öyrənilməsi Azərbaycanın hüquqi inkişaf tarixinin genezisini anlamaq baxımından mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir və regionun hüquq tarixinin daha kompleks şəkildə tədqiq edilməsinə geniş imkanlar açır.

Ədəbiyyat

1. Bosworth, C. E. (2010). *The Arabs, Byzantium and Iran*. Ashgate, 85–102.
2. Daryaee, T. (2014). *Sasanian Persia: The rise and fall of an empire*. I.B. Tauris, 64–78.
3. Gyselen, R. (2019). *Documents and administrative practice in the Sasanian Empire*. Peeters Publishers, 41–57.
4. Hoyland, R. G. (2015). *In God's path: The Arab conquests and the creation of an Islamic empire*. Oxford University Press.
5. Huseynova, S. (2020). *The canon law of Caucasian Albania and its social structure*. Baku University Press, 37–55.
6. Kia, M. (2020). *The Persianate world: The frontiers of a Eurasian empire*. University of California Press, 112–128.
7. Mahmudov, Y. M. (2021). *Qafqaz Albaniyası: Dövlət və hüquq tarixi*. Elm və Təhsil, 74–96.
8. Mamedov, R. (2016). *Church-state relations in early medieval Caucasia*. Azerbaijan National Academy of Sciences Press, 58–72.
9. Mansour, S. (2017). Contractual obligations in Sasanian law. *Iranian Studies*, 50(6), 777–795.
10. Məmmədova, F. C. (2005). *Qafqaz Albaniyasının siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası*. Elm, 143–160.
11. Peacock, A. C. S. (2019). *Islam, literature and society in the medieval Caucasus*. Oxford University Press, 133–150.
12. Rezakhani, K. (2018). *Reorienting the Sasanians: East Iran in late antiquity*. Edinburgh University Press, 156–173.

Daxil oldu: 06.11.2025

Qəbul edildi: 28.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/135-140>

Anar İsgəndərov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0001-3489-9697>
anarisndrov064@gmail.com

Xarici investisiyaların Azərbaycan turizminə cəlb olunmasında mövcud maneələr və risklərin idarə olunması

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının turizm sektoruna xarici investisiya axınlarının artırılması istiqamətində qarşıya çıxan hüquqi, siyasi və institusional maneələr sistemli şəkildə təhlil olunur. Qlobal tendensiyalar göstərir ki, turizm sektoru artıq yalnız mədəni və istirahət yönümlü sahə deyil, həm də mühüm iqtisadi dəyər formalaşdıran sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən investisiya mühiti, xüsusilə hüquqi sabitlik və risklərin idarə olunması məsələləri xarici sərmayədarlar üçün əsas göstəricilərdən biridir. Məqalədə siyasi qeyri-müəyyənliklər, hüquqi mexanizmlərin qeyri-effektiv tətbiqi, uzunmüddətli müqavilələrin sabitliyi və mübahisələrin səmərəli həlli kimi əsas problemlər araşdırılır.

Tədqiqatda mübahisələrin beynəlxalq arbitrajla həlli imkanları, Azərbaycanın ikitərəfli investisiya sazişlərindən irəli gələn öhdəlikləri və investorlara təqdim edilə biləcək hüquqi-maliyyə təminat mexanizmləri təhlil edilir. Bundan əlavə, dövlət zəmanətləri, sığorta fondu modelləri və MIGA/ICSID kimi beynəlxalq strukturların imkanları araşdırılaraq tövsiyə xarakterli yanaşmalar irəli sürülür. Məqalənin nəticəsi olaraq, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və sektoral investisiya siyasətinin çevikləşdirilməsi ilə turizm sektoruna yönələn xarici sərmayələrin davamlı şəkildə artması üçün konkret hüquqi, iqtisadi və institusional tədbirlərin əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: *xarici investisiya, turizm sektoru, hüquqi risklər, arbitraj, BIT, hüquqi təminat, maliyyə zəmanətləri, ICSID, mübahisələrin həlli*

Anar İsgəndərov
Baku State University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0001-3489-9697>
anarisndrov064@gmail.com

Managing Existing Obstacles and Risks in Attracting Foreign Investment to Azerbaijani Tourism

Abstract

This article provides a systematic analysis of the legal, political, and institutional barriers to attracting foreign investment in the tourism sector of the Republic of Azerbaijan. Global trends show that tourism is no longer limited to cultural and leisure dimensions; it has become one of the leading sectors generating significant economic value. Therefore, the investment climate — particularly legal certainty and risk management — plays a critical role in foreign investors' decision-making processes. The paper explores key challenges such as political uncertainties, inconsistencies in the implementation of legal norms, long-term contract stability, and the efficiency of dispute resolution mechanisms.

The study focuses on the role of international arbitration in resolving investor–state disputes, assesses Azerbaijan's bilateral investment treaties (BITs), and investigates possible legal and financial safeguard mechanisms that can enhance investor confidence.

It further examines the potential role of state-backed guarantees, risk insurance funds, and international platforms such as MIGA and ICSID in mitigating sector-specific risks. Based on the analysis, the article concludes by emphasizing the importance of improving the legal framework and developing a more adaptive investment policy for the tourism sector. These reforms are essential to ensure the long-term, stable inflow of foreign capital into the industry and to strengthen Azerbaijan's position as an attractive tourism investment destination.

Keywords: *foreign investment, tourism sector, legal risks, arbitration, BITs, investment protection, financial guarantees, ICSID, dispute resolution*

Giriş

Müasir dövrdə turizm sektoru yalnız iqtisadi artımın mühüm istiqaməti deyil, eyni zamanda regional sabitliyin və beynəlxalq inteqrasiyanın gücləndirilməsində strateji vasitə rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasında da turizmin inkişafı prioritet sahə kimi müəyyən olunmuş, bu məqsədlə genişmiqyaslı infrastruktur layihələri və təşviq mexanizmləri həyata keçirilmişdir. Bununla belə, turizm sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması qarşısında hələ də bir sıra hüquqi, siyasi və inzibati maneələr mövcuddur.

Tədqiqat

Xarici sərmayədarlar üçün investisiya qərarlarının verilməsində yalnız sektorun iqtisadi potensialı deyil, həm də müvafiq hüquqi təminatlar, siyasi sabitlik və şəffaf idarəetmə mühüm rol oynayır. Xüsusilə işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin bərpası və turizmə açılması kontekstində bu amillərin hər birinin spesifik əhəmiyyəti vardır. Ərazilərdə turizm fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi, yalnız yerli investisiyalar hesabına deyil, həm də xarici kapitalın fəal iştirakı ilə mümkün ola bilər (Aslanov, 2023).

Bununla yanaşı, xarici investisiyaların cəlb olunmasında siyasi qeyri-müəyyənliklər, hüquqi qeyri-sabitlik, mübahisələrin effektiv həlli mexanizmlərinin məhdudluğu və bürokratik çətinliklər kimi risklər investorların qərarlarına bilavasitə təsir edən əsas amillərdir. Bu səbəbdən, beynəlxalq investisiya sazişləri çərçivəsində hüquqi təminatların artırılması, arbitraj mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və maliyyə risklərinin dövlət zəmanəti ilə azaldılması kimi tədbirlər strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin məqsədi, Azərbaycan turizm sektoruna xarici investisiya axınının sürətləndirilməsi qarşısında duran əsas hüquqi və institusional maneələri araşdırmaq, mövcud riskləri təhlil etmək və onların idarə olunması istiqamətində tövsiyələr verməkdir. Tədqiqat həm nəzəri-hüquqi, həm də praktiki müstəvidə xarici investisiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin yollarını araşdırmağa yönəlmişdir (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, 1999).

1.1. Siyasi, hüquqi və bürokratik risklərin analizi

Xarici investisiyaların turizm sektoruna cəlb olunmasında qərarverici faktor kimi investisiya mühitinin sabitliyi və proqnozlaşdırıla bilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu mühitin keyfiyyəti isə, ilk növbədə, siyasi sabitlik, hüquqi çərçivənin effektivliyi və bürokratik prosedurların şəffaflığı ilə müəyyən olunur (OECD, 2015).

Azərbaycanın ümumi siyasi sabitliyi, regiondakı digər ölkələrlə müqayisədə daha üstün görünərsə də, geosiyasi risklər, o cümlədən Ermənistanla bağlı həll olunmamış sərhəd məsələləri, bəzi investorlar üçün potensial qeyri-müəyyənlik yarada bilər. Turizm sektoru üçün planlaşdırılan irimiqyaslı layihələr – hotellər, kurort kompleksləri, ekoturizm infrastrukturunu – uzunmüddətli kapital qoyuluşu tələb etdiyi üçün investorlar adətən sabit və öncədən proqnozlaşdırılan mühit axtarırlar. Siyasi çəkişmələrin və ya sərhəd insidentlərinin bu cür layihələrə təsir potensialı xarici investorlar üçün risk elementi kimi qiymətləndirilir.

Hüquqi risklər sahəsində əsas problem investisiyaların qorunmasına dair normativ-hüquqi bazanın tətbiqi təcrübəsindəki qeyri-müəyyənliklərdir. Investisiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilikdə ümumi müddəalar yer alsada, onların praktiki tətbiqi, məhkəmə sisteminin şəffaflığı, mübahisələrin beynəlxalq arbitrajla həllinə yönəlmiş prosedurlar investorlar üçün tam etibarlı zəmin yaratmaya bilər. "İnvestisiyaların təşviqi haqqında" qanunvericilik aktlarında nəzərdə

tutulan güzəştlər və təminatlar mövcuddur, lakin bu güzəştlərin həyata keçirilməsi bəzən inzibati qərarlara bağlı olur ki, bu da hüquqi qeyri-müəyyənlik riskini artırır.

Bürokratik risklər isə ən çox icazələrin alınması, torpaq sahələrinin təyinatı, vergi və gömrük məsələlərinin rəsmiləşdirilməsi mərhələlərində özünü göstərir. Xarici investorlar, xüsusilə ilk dəfə bazara daxil olanlar, bu proseslərdə çoxsaylı mərhələlər, əlavə sənədlər tələbi və prosesin qeyri-rəqəmsal olması səbəbindən vaxt və resurs itkilərinə məruz qalırlar. Bundan əlavə, yerli idarəetmə orqanlarının təşəbbüskar fəaliyyət əvəzinə “gözləyici” mövqe tutması, həm də aidiyyəti qurumlar arasında koordinasiyanın zəifliyi, bürokratik yükü artıran faktorlardandır (Qasımov, 2022).

Nəticə etibarilə, siyasi, hüquqi və bürokratik risklərin eyni anda mövcudluğu xarici investorun yalnız maliyyə baxımından deyil, hüquqi və strateji baxımdan da özünü təhlükədə hiss etməsinə səbəb ola bilər. Bu risklərin idarə olunması üçün şəffaf rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin tətbiqi, “vahid pəncərə” prinsipi ilə icazələrin verilməsi və investisiya mübahisələrinin beynəlxalq arbitrajla həll mexanizmlərinin genişləndirilməsi kimi addımlar zəruri hesab olunur (World Bank, 2021).

1.2. Mübahisələrin arbitrajla həll mexanizmləri

Xarici investisiyaların turizm sektoruna cəlb olunmasında hüquqi mühitin sabitliyi və proqnozlaşdırıla bilməsi qədər, mövcud və potensial mübahisələrin effektiv və neytral formada həlli imkanı da mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında investisiya mübahisələrinin həllində arbitraj mexanizmlərinin mövcudluğu və effektivliyi xarici investorların inamının formalaşmasında həlledici faktorlardan biridir.

Azərbaycan hüquqi sistemində arbitrajla mübahisələrin həlli həm daxili, həm də beynəlxalq mexanizmlərlə tanınır. Azərbaycan Respublikası “Beynəlxalq Ticarət Arbitrajı haqqında” UNCITRAL Model Qanununa əsaslanan milli qanunvericilik qəbul etmiş, 1999-cu ildə “Beynəlxalq Ticarət Arbitrajı haqqında” Qanunu qəbul etməklə arbitraj hüququ sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun bir çərçivə formalaşdırmışdır. Həmçinin Azərbaycan Nyu-York Konvensiyası (1958-ci il tarixli “Xarici Arbitraj Qərarlarının Tanınması və İcrası haqqında” Konvensiya) tərəfdarıdır ki, bu da xarici arbitraj qərarlarının Azərbaycanda tanınması və icrasını təmin edir (UNCTAD, 2020).

Turizm sektoruna xarici investisiya yatan şirkətlər üçün arbitrajın üstünlüyü, ilk növbədə, neytral mühitdə, sürətli və ixtisaslaşmış qərar qəbulətmə prosesi təklif etməsidir. Mübahisənin yerli məhkəmələrdə uzun müddət sürməsi və obyektivliklə bağlı narahatlıqların olması investorların arbitraja üstünlük verməsinə səbəb olur. Arbitraj, xüsusilə kommertiya və investisiya müqavilələrində qarşı tərəflər üçün hüquqi təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından daha əlverişli bir vasitə kimi çıxış edir (Sauvant, 2016).

Azərbaycan daxilində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsi və Azərbaycan Beynəlxalq Kommertiya Arbitrajı Mərkəzi xarici sərmayədarlar üçün alternativ mübahisə həlli mexanizmləri təqdim edir. Lakin praktiki tətbiq sahəsində hələ də müəyyən problemlər qalmaqdadır: arbitraj qərarlarının icrası üçün məhkəmə icra mexanizminin bəzən ləng çalışması, prosesin inzibati maneələrlə qarşılaşması və yerli strukturların arbitraj qərarlarının icrası məsələsində tam təcrübəyə malik olmamaları (MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agency, 2022).

Bundan başqa, investisiya mübahisələrinin həlli üçün ICSID (International Centre for Settlement of Investment Disputes) mexanizminə də istinad mümkündür. Azərbaycan hələlik ICSID Konvensiyasının üzvü deyil, bu isə böyük xarici investisiya layihələrinin qorunması baxımından müəyyən risklər yarada bilər. Bu kontekstdə Azərbaycanın ICSID mexanizminə qoşulması və dövlət-investor mübahisələrinin orada həlli imkanlarının yaradılması xarici investorların hüquqi təhlükəsizliyini daha da gücləndirə bilər (IDSID, 2022).

Nəticə etibarilə, mübahisələrin arbitrajla həlli mexanizmlərinin səmərəliliyi Azərbaycanın turizm sektoruna xarici kapital axınının davamlılığında əsas amillərdən biridir. Bu istiqamətdə arbitraj institutlarının praktiki fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, arbitraj qərarlarının sürətli icrası və beynəlxalq investisiya arbitraj sistemlərinə inteqrasiyanın gücləndirilməsi vacibdir (UNCITRAL, 1985/2006).

1.3. Beynəlxalq investisiya sazişləri (BITs) və onların Azərbaycan turizm sektoru ilə əlaqəsi

Xarici investisiyaların qorunması və təşviqi üçün beynəlxalq investisiya sazişləri (BITs – Bilateral Investment Treaties) dövlətlərarası hüquqi çərçivənin əsas elementlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasının xarici sərmayəçilərə daha əlverişli və etibarlı investisiya mühiti təqdim etməsi istiqamətində imzaladığı ikitərəfli investisiya sazişləri mühüm rol oynayır (UNWTO, 2022).

BIT-lərin əsas funksiyası xarici investorlara bir sıra təminatlar verməkdir. Bu təminatlara aşağıdakılar daxildir:

- Milli rejim və ən çox üstünlük verilən ölkə prinsipi (national treatment and most-favored-nation treatment);
- Ədalətli və bərabər rəftar (fair and equitable treatment);
- Mülkiyyətin müsadirədən qorunması (protection against expropriation without prompt, adequate and effective compensation);
- Sərbəst kapital transferi (free transfer of investments and returns);
- Beynəlxalq arbitraj yolu ilə mübahisələrin həlli.

Azərbaycan 50-dən çox ölkə ilə ikitərəfli investisiya sazişi imzalamışdır və bu sazişlər müxtəlif sektorları, o cümlədən turizmi də əhatə edir. Lakin əksər sazişlərdə turizm sektoru ayrıca qeyd olunmur, ümumi "sərmayə qoyuluşu sahələri" çərçivəsində nəzərdə tutulur. Bu isə, bəzən turizm layihələrinin spesifik hüquqi tələblərinə uyğun əlavə mexanizmlərin olmaması problemi yaradır (Aslanov, 2023).

Turizm sektoru üçün ən böyük risklərdən biri odur ki, bu sahədə sərmayə layihələri çox zaman torpaq istifadəsi, uzunmüddətli lisenziyalar, mədəni irsin qorunması kimi yerli hüquqi normativlərlə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdirilir. Əgər BIT-lərdə və ya yerli qanunvericilikdə turizm investisiyalarının xüsusiyyətlərini nəzərə alan konkret hüquqi müdafiə mexanizmləri nəzərdə tutulmayıbsa, investorlar hüquqi qeyri-müəyyənliklərlə qarşılaşa bilərlər.

Azərbaycanın imzaladığı bəzi BIT-lərdə (məsələn, Almaniya, Fransa, Türkiyə və İsveçrə ilə) investisiyaların tam qorunması və beynəlxalq arbitraj imkanlarının tanınması turizm sahəsinə yönələn investisiyalar üçün də ümumi təminat yaradır. Buna baxmayaraq, praktiki tətbiq sahəsində turizmə xas spesifik risklər – məsələn, torpaq icarəsi müqavilələrinin uzunmüddətli sabitliyi, mədəni irs obyektlərinin istifadəsi ilə bağlı dövlət müdaxiləsi riskləri – BIT-lərdə birbaşa qeyd olunmadığından, xarici investorların tam hüquqi təminatını zəiflədə bilər.

Bu baxımdan, turizm sektoruna yönəlmiş spesifik BIT əlavələrinin və ya sahəyə dair xüsusi investisiya təşviqi müqavilələrinin (Investment Promotion Agreements) hazırlanması və tətbiqi Azərbaycanın xarici investisiya siyasətində müsbət dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Eyni zamanda, bu istiqamətdə dövlət-özəl tərəfdaşlıq (PPP) mexanizmlərinin beynəlxalq hüquqi çərçivəyə inteqrasiyası da sektorun investisiya cəlbediciliyini artıracaqdır.

Nəticə etibarilə, BIT-lərin mövcud strukturu Azərbaycan turizm sektoruna xarici sərmayənin cəlb edilməsində mühüm təminat mexanizmi rolunu oynayır. Lakin sektorun spesifik ehtiyaclarını nəzərə alan hüquqi alətlərin təkmilləşdirilməsi xarici investorların hüquqlarının daha dolğun qorunması baxımından vacibdir.

1.4. Təvsiyə: *Investorlara hüquqi və maliyyə təminatı mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi*

Azərbaycan turizm sektoruna xarici sərmayənin davamlı və risklərin minimum olduğu şəkildə cəlb olunması üçün yalnız mövcud normativ bazanın möhkəmləndirilməsi kifayət etmir. Eyni zamanda investorlar üçün hüquqi və maliyyə təminatı mexanizmlərinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Hüquqi təminat sahəsində ilk növbədə arbitraj mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması, mübahisələrin həllində beynəlxalq standartların tətbiqi və xarici investorlara mülkiyyət hüququnun tam təmin olunması əsas prioritetlər kimi müəyyən edilməlidir. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlər təvsiyə edilir:

- Azərbaycan Respublikasının ICSID Konvensiyasına qoşulması, beləliklə xarici investorların investisiya mübahisələrini beynəlxalq arbitrajda həll etmək imkanlarının genişləndirilməsi;
- Investisiya sahəsində ixtisaslaşmış yerli arbitraj mərkəzlərinin gücləndirilməsi və onların qərarlarının icrasında sürətli məhkəmə mexanizmlərinin yaradılması;

- İnvestisiya müqavilələrində sabitlik klauzalarının tətbiqi (stabilization clauses), yəni vergi və hüquqi dəyişikliklərin investora mənfəət təsir etməsinə təminat verilməsi;
- İki vergi sazişlərinin (DTTs) artırılması və mövcud sazişlərdə investora konkret turizm layihələri üzrə hüquqi təminatların genişləndirilməsi.

Maliyyə təminatı mexanizmləri sahəsində isə investorların risklərini bölüşdürmək və investisiya mühitini cəlbedici etmək üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilə bilər (MIGA, 2022):

- Dövlət tərəfindən sığorta və zəmanət mexanizmlərinin yaradılması, məsələn, "İnvestisiya Risklərinin Sığortalanması Fondu"nın təsis olunması;
- Dünya Bankı çərçivəsində fəaliyyət göstərən MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) zəmanət proqramlarına qoşulmaq və xarici investorların risklərinə beynəlxalq təminat verilməsi;
- Turizm sahəsində iri layihələr üçün xüsusi kredit və maliyyə stimulları proqramlarının hazırlanması (aşağı faizli dövlət zəmanətli kreditlər və s.);
- Dövlət-özəl tərəfdaşlıq (PPP) mexanizmlərinin turizm sahəsində aktiv tətbiqi və uzunmüddətli gəlir təminatı əsasında müqavilələrin qurulması.

Xüsusilə Qarabağ və Zəngəzur bölgəsi kimi strateji regionlarda həyata keçiriləcək turizm layihələri üçün hüquqi və maliyyə təminatının gücləndirilməsi, yalnız investor cəlbini artırmayacaq, həm də bu bölgələrin davamlı iqtisadi inkişafına, sosial sabitliyə və regional inteqrasiyaya mühüm töhfə verəcəkdir.

Beləliklə, hüquqi və maliyyə təminatı sistemlərinin inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya siyasətinin əsas dayaq sütunlarından biri olmalı və bu siyasət, xüsusilə turizm sektorunda, proaktiv yanaşma ilə həyata keçirilməlidir.

Nəticə

Azərbaycanın turizm sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması ölkənin qeyri-neft iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və regional inkişafın sürətləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Lakin aparılan təhlillər göstərir ki, siyasi, hüquqi və bürokratik xarakterli risklər bu sahəyə yönələn investisiya axınına məhdudlaşdırıcı əsas maneələrdən biridir.

Siyasi mühitin davamlı sabitliyə əsaslanması, hüquqi bazanın şəffaf və proqnozlaşdırıla bilən olması, mübahisələrin beynəlxalq standartlara uyğun sürətli və qərəzsiz həlli imkanlarının yaradılması xarici investorların inamını artırmaq üçün zəruridir. Beynəlxalq investisiya sazişləri (BITs) bu sahədə mühüm hüquqi təminatlar versə də, sektorun özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə alan daha spesifik hüquqi mexanizmlərin formalaşdırılması zərurəti də mövcuddur.

Eyni zamanda, investora təqdim ediləcək hüquqi və maliyyə təminatı mexanizmlərinin gücləndirilməsi – o cümlədən, ICSID mexanizminə qoşulmaq, dövlət zəmanətli investisiya sığortası proqramlarının yaradılması və PPP layihələrinin təşviq edilməsi – sektorun cəlbediciliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır (ICSID, 2022).

Nəticə etibarilə, xarici investisiyaların Azərbaycan turizm sektoruna uğurlu cəlb edilməsi üçün kompleks yanaşmaya ehtiyac vardır. Siyasi və hüquqi sabitliyin qorunması, institusional islahatların davam etdirilməsi və investor maraqlarının balanslı qorunması istiqamətində ardıcıl tədbirlər görülməsi bu məqsədin reallaşdırılmasında əsas rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Aslanov, R. (2023). Xarici investisiyaların turizm sektoruna cəlb olunması və hüquqi təminatlar. *Azərbaycan Hüquq və İqtisadiyyat Jurnalı*, 4(2), 55–72.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2022). *Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı üzrə 2022–2026-cı illər strategiyası*. <https://economy.gov.az>
3. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. (1999). *Beynəlxalq ticarət arbitrajı haqqında qanun*. <https://meclis.gov.az>
4. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2021). *Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər*. <https://president.az/articles/50474>

5. Dolzer, R., & Schreuer, C. (2012). *Principles of international investment law* (2nd ed.). Oxford University Press.
6. ICSID. (2022). *ICSID caseload statistics (Issue 2022-2)*. International Centre for Settlement of Investment Disputes.
7. MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agency. (2022). *Annual report*.
8. OECD. (2015). *Policy framework for investment*. OECD Publishing.
9. Qasimov, Ş. (2022). İnvestisiya mübahisələrinin arbitrajla həlli mexanizmləri və regional perspektivlər. *Milli Hüquq Jurnalı*, 2(1), 40–53.
10. Sauvant, K. P. (2016). *International investment law and policy making in developing countries*. Cambridge University Press.
11. UNCITRAL. (2006). *Model law on international commercial arbitration*. United Nations Commission on International Trade Law. (Original work published 1985)
12. UNCTAD. (2020). *World investment report 2020: International production beyond the pandemic*. United Nations Conference on Trade and Development.
13. UNWTO. (2022). *Tourism investment guidelines for sustainable destinations*. United Nations World Tourism Organization.
14. World Bank. (2021). *Global investment competitiveness report 2021/2022: Rebuilding investor confidence in times of uncertainty*. World Bank.

Daxil oldu: 29.12.2025

Qəbul edildi: 03.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/141-144>

Aysel Rahimli
Baku State University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0006-2831-7159>
ayselrahimli@gmail.com

Conceptual Evolution from Democracy to E-Democracy

Abstract

This article aims to analyze the conceptual evolution from the traditional model of democracy to electronic democracy and the impact of information and communication technologies on political participation and governance processes. Democracy has historically developed as a fundamental form of political governance that ensures citizens' participation in state administration. However, in the modern era, the rapid development of information and communication technologies has created new opportunities for the functioning of democratic institutions and for different forms of citizen participation. In particular, the widespread use of the internet, the development of digital communication tools, and the emergence of online platforms have enabled more efficient and accessible interaction between the state and society.

The article comparatively examines the basic principles of traditional democracy and the concept of electronic democracy, and it also explores the influence of digital technologies on political communication, public discussion, and decision-making processes. At the same time, the expansion of citizens' opportunities to participate in governance through electronic participation, online voting, and digital platforms is evaluated. Within the framework of the study, along with the advantages of electronic democracy, challenges such as digital inequality, cybersecurity, data protection, and disinformation are also considered. As a result, it is emphasized that the development of information and communication technologies stimulates the emergence of new forms of democracy and contributes significantly to the formation of a more transparent, open, and participatory model of governance.

Keywords: *Democracy, electronic democracy (e-democracy), digital democracy, information and communication technologies (ICT), online political participation, electronic voting (e-voting), digital citizenship, open government, open data, digital transformation*

Aysel Rəhimli
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0006-2831-7159>
ayselrahimli@gmail.com

Demokratiyadan elektron demokratiyaya konseptual təkamül

Xülasə

Bu məqalə ənənəvi demokratiya modelindən elektron demokratiyaya keçidin konseptual təkamülünü və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının siyasi iştirak və idarəetmə proseslərinə təsirini təhlil etmək məqsədi daşıyır. Demokratiya tarixən vətəndaşların dövlət idarəçiliyində iştirakını təmin edən əsas siyasi idarəetmə forması kimi formalaşmışdır. Lakin müasir dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı demokratik institutların fəaliyyətinə və vətəndaş iştirakının formalarına yeni imkanlar yaratmışdır.

Xüsusilə internetin geniş yayılması, rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin inkişafı və onlayn platformaların meydana çıxması dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin daha operativ və əlçatan şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır.

Məqalədə ənənəvi demokratiyanın əsas prinsipləri ilə elektron demokratiya anlayışı müqayisəli şəkildə təhlil olunur, həmçinin rəqəmsal texnologiyaların siyasi kommunikasiya, ictimai müzakirə və qərarvermə proseslərinə təsiri araşdırılır. Eyni zamanda elektron iştirak, onlayn səsvermə və rəqəmsal platformalar vasitəsilə vətəndaşların dövlət idarəçiliyində iştirak imkanlarının genişlənməsi qiymətləndirilir. Tədqiqat çərçivəsində elektron demokratiyanın üstünlükləri ilə yanaşı, rəqəmsal bərabərsizlik, kibertəhlükəsizlik, məlumatların qorunması və dezinformasiya kimi çağırışlar da nəzərdən keçirilir. Nəticə olaraq qeyd olunur ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı demokratiyanın yeni formalarının yaranmasına təkan verir və daha şəffaf, açıq və iştirakçı idarəetmə modelinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

Açar sözlər: *Demokratiya, elektron demokratiya (e-demokratiya), rəqəmsal demokratiya, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT), onlayn siyasi iştirak, elektron səsvermə (e-voting), rəqəmsal vətəndaşlıq, açıq hökumət, açıq məlumatlar, rəqəmsal transformasiya*

Introduction

The term "democracy" and its key characteristics must be explained in order to comprehend the theoretical framework of e-democracy. It is difficult to define democracy and what it ought to be. The Euro-American political model and the state structure in general are frequently associated with democracy. It is widely acknowledged that the city-states of Ancient Greece are the historical origins of democracy.

The word "democracy" has its roots in the Greek words "demos," which means "the people," and "kratos," which means "power" or "rule." The etymology of the word "democracy" means "rule of the people," indicating that the people are the source of all political power.

It is important to note that there are various forms or types of democracy as discussed in literature. C.F. Strong defines democracy as "a form of government in which the majority of adults are involved in the political process through a system of representation" (Strong, 1958). The main emphasis of this theory is on the principles of participation and representation.

Democracy, as defined by Abraham Lincoln, is "government of the people, by the people, and for the people" (Lincoln, 1863). Accordingly, the people are directly responsible for the legitimacy of democracy and its goals.

On the other hand, Aristotle related democracy with the freedom of citizens and their right to participate in political life (Aristotle, 1996). According to the author's theory, the relationship between the participation of people in the government and democracy is direct.

As argued by Soche, democracy entails a system of popular governance whereby the populace holds power and the ability to elect their representatives, influence government actions, and, if needed, implement changes (Soche, 1979).

On the basis of these interpretations, the phrase "vox populi vox dei," or "the voice of the people equals the voice of God," and the concept of democracy are related. One of the most important philosophical principles of democracy is the recognition of the popular will.

Research

The approaches discussed above highlight the historical development of democracy as it responds to new sociopolitical environments. The approaches all agree that citizen participation is an essential value and that the source of political legitimacy lies in the people. The modalities of citizen participation have undergone a major transformation in recent times because of the rapid development of information and communication technology in the last quarter of the twentieth century and the early twenty-first century.

The potential of new information and communication technologies (ICTs) having a significant influence on modern political processes was emphasized by political scientists and futurologists in the early 1960s. The first theoretical discussion on the subject was started by Marshall McLuhan in

his book in 1964. McLuhan argued that the new technologies could have a strong influence on politics and society (McLuhan, 1964).

Over time, the scope of the effect of ICT on political participation and political decision-making has grown rapidly, and the literature on the subject encompasses a wide range of both theoretical and practical dimensions. Among the most frequently used terms in this regard are the concepts of "electronic democracy" or "e-democracy" (Schaal, 2016), and also the term "digital democracy" (Hacker & van Dijk, 2000). In the past, the terms "teledemocracy" (Becker, 1981), "virtual democracy," and "cyberdemocracy" (Poster, 1997) had been used.

There have been several attempts to classify the historical development of e-democracy, its conceptual approaches, and its application as a result of the emergence of multidisciplinary studies and the development of multiple points of view. These studies have shown that e-democracy is not just the next step in the development of technology but also a new means of expressing the voice of the public and democratic participation, as well as the application of the ideals of state accountability and transparency in the electronic environment.

However, there is as yet no commonly agreed upon terminology or definitions for these concepts, despite the long history of these concepts, as well as the theories behind them. Researchers and editors emphasize the normative dimension of "digital democracy" and point to its importance as a key word. Digital democracy is "the use of computer-mediated communication (CMC) and information and communication technologies (ICT) in all media, including the internet, interactive broadcasting, and digital telephony, for promoting political democracy and enhancing citizen participation in democracy communication processes. (Hacker & van Dijk, 2000)

For a number of reasons, Hacker and van Dijk suggest that the term "digital democracy" is better than other similar concepts. This does not mean that digital democracy will replace other forms of communication channels and face-to-face interactions completely. Various combinations of traditional and virtual forms of media are currently often being utilized in the practical implementation of democracy, as suggested by empirical studies. Hence, individuals remain the main source of participation and legitimacy in digital democracy, which considers technology as a means and an additional mechanism for democratic practice.

The term "e-democracy" is more general in nature, and other forms of broadcasting and telephones can be considered electronic as well. Hence, its usage has been limited in certain situations. Other means focus more on the unifying potential of both traditional and advanced technology through the presentation of the term "electronic or e-democracy" as a synonym for digital democracy.

Such an approach is backed by Päivärinta & Øystein, who describe e-democracy as the application of ICT in political discourse and decision-making. Päivärinta & Øystein describe e-democracy as a system that goes along with or in addition to conventional methods of communication, including face-to-face communication or one-to-many mass communication. This approach shows that digital democracy is not only an institution or a tool that improves the flexibility of public decision-making and democratic participation but also a technology. (Päivärinta & Øystein, 2006)

This view is supported by Coleman & Norris, who also support e-democracy and point out its main feature, namely the application of ICTs to support democratic processes and institutions. E-democracy, in turn, combines the top-down and bottom-up approaches, i.e., the more flexible network-based arrangements and the decision-making processes of the institutional hierarchies. (Coleman & Norris, 2005)

Thus, in the digital sphere, e-democracy re-creates the traditional values of democracy, such as accountability, transparency, and the participation of citizens in the decision-making process, but not just in the application of technology, but also through a variety of institutional, technological, and social means that ensure the more active participation of citizens in the decision-making process. From this perspective, e-democracy is a dynamic and flexible concept that meets the modern needs of the theory and practice of democracy.

The fact is that the Recommendation of the Council of Europe, adopted in the form of Recommendation CM/Rec(2009)1, is an important milestone in the creation of the institutional and

normative framework of e-democracy. It is considered one of the first comprehensive publications on a common political agenda for the adoption and development of e-democracy. It was addressed to the member states by the Committee of Ministers in 2009. Among the 12 clauses of the main body of the Recommendation, the following two are of special importance:

First and foremost, member states are encouraged to make use of the opportunities offered by e-democracy in order to enhance democracy, democratic institutions, and democratic processes (Council of Europe, 2009).

Second, e-democracy could be seen as a means of utilizing information and communication technology in order to develop and advance democracy and democratic processes as well as reactivating citizens in democratic processes. (Council of Europe, 2009) This strategy shows that, rather than being perceived as a technology in its own right, e-democracy is perceived as a means of enhancing legitimacy.

There are 102 "Guidelines" and 80 "e-democracy principles" set out in the Appendix to Recommendation CM/Rec(2009). Two concepts are prominent. Firstly, e-democracy is first and foremost about democracy. Its main purpose is to use ICTs to support democratic institutions and processes. Secondly, e-democracy is a strategy that builds upon and improves traditional forms of democracy. No mechanism is universal or can be applied as such; each has its own advantages (Council of Europe, 2009).

Conclusion

The guide outlines several "sectors," or fields, that may be fertile ground for e-democracy to develop. These include e-parliament, e-legislation, e-justice, e-mediation, e-environment, e-election, e-referendum, e-initiative, e-voting, e-consultation, e-petition, e-campaign, and e-survey, among others. It also mentions e-forums, e-participation, and e-debate as the main tools that will be used in e-democracy.

Thus, the Council of Europe's pronouncement goes beyond establishing norms. It establishes the strategic directions that will be followed in the implementation of e-democracy and the principles that will inform it. It conceives e-democracy as a complex, multi-layered system of governance that seeks to uphold democratic values.

References

1. Aristotle. (1996). *Politics*. Penguin Books.
2. Becker, T. L. (1981). *Teledemocracy: Bringing power back to the people*. Praeger.
3. Coleman, S., & Norris, P. (2005). *Electronic democracy: The future of democracy in the information age*. Oxford University Press.
4. Council of Europe. (2009). *Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)*. Council of Europe Publishing.
5. Hacker, K., & van Dijk, J. (2000). *Digital democracy: Issues of theory and practice*. SAGE Publications.
6. Lincoln, A. (1863). *Gettysburg Address*.
7. McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
8. Päiväranta, T., & Øystein, B. (2006). E-democracy concepts and applications. *Government Information Quarterly*, 23(4), 818–836.
9. Poster, M. (1997). *Cyberdemocracy: Internet and the public sphere*. University of California, Irvine.
10. Schaal, G. S. (2016). *Electronic democracy*. Nomos.
11. Soche, H. (1979). *Democracy in theory and practice*.
12. Strong, C. F. (1958). *Modern political constitutions*. Sidgwick & Jackson.

Received: 15.12.2025

Accepted: 04.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/145-148>

Mətin Tağızadə

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-5839-1809>

metintaghizade@gmail.com

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi və onun Azərbaycanda istifadə imkanları

Xülasə

Bu məqalədə aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri beynəlxalq təcrübə fonunda təhlil olunur. Aqrar sektor iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri olmaqla ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatının inkişafı yalnız ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından deyil, həm də regionların inkişafı və məşğulluğun artırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı isə effektiv hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin mövcudluğu ilə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə bir çox ölkələr aqrar sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaq üçün müxtəlif hüquqi və institusional mexanizmlər tətbiq edir. Bu mexanizmlər torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi, dövlət subsidiyaları, vergi güzəştləri və aqrar kredit proqramları vasitəsilə həyata keçirilir. Məqalədə aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılmış və bu təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları təhlil edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, aqrar sahibkarlığın inkişafı üçün hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, dövlət dəstəyi mexanizmlərinin gücləndirilməsi və aqrar sahədə innovativ yanaşmaların tətbiqi sektorun davamlı inkişafına töhfə verə bilər.

Açar sözlər: aqrar sahə, xarici ölkələr, hüquqi tənzimləmə, sahibkarlıq, dövlət dəstəyi

Metin Taghizade

Baku State University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0003-5839-1809>

metintaghizade@gmail.com

International Experience of Legal Regulation of Entrepreneurial Activities in the Agricultural Sphere and the Possibilities of its Use in Azerbaijan

Abstract

This article analyzes the issues of legal regulation of entrepreneurial activity in the agricultural sector against the background of international experience. The agricultural sector, being one of the strategic sectors of the economy, plays an important role in the socio-economic development of countries. The development of agriculture is of particular importance not only in terms of ensuring food security but also in terms of developing regions and increasing employment. The development of entrepreneurship in the agricultural sector is closely related to the existence of effective legal regulation mechanisms. In modern times, many countries apply various legal and institutional mechanisms to stimulate the development of agricultural entrepreneurship. These mechanisms are implemented through the regulation of land relations, state subsidies, tax breaks, and agricultural credit programs. The article examines international experience in the legal regulation of entrepreneurial activity in the agricultural sector and analyzes the possibilities of applying this experience in Azerbaijan.

As a result of the study, it was determined that improving the legal framework and applying international experience are of great importance for the development of agricultural entrepreneurship. At the same time, strengthening state support mechanisms and applying innovative approaches in the agricultural sector can contribute to the sustainable development of the sector.

Keywords: *agricultural sector, foreign countries, legal regulation, entrepreneurship, state support*

Giriş

Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda aqrar sektor üzrə sahibkarlığın inkişafı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, kənd yerlərinin inkişafının stimullaşdırılmasında və milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayır (İbrahimov, 2020). Kənd təsərrüfatı bir çox ölkələrin, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının əsas elementi olaraq qaldığından, kənd təsərrüfatı sahibkarlığı üçün yaxşı strukturlaşdırılmış hüquqi mühitin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi təkcə mülkiyyət hüququnu və torpaqdan istifadəni deyil, həm də lisenziyalaşdırma prosedurlarını, dəstək mexanizmlərini, vergitutma, sığorta, ixrac qaydaları və ekoloji standartları əhatə edir.

Son illərdə beynəlxalq təcrübə göstərir ki, aqrobiznesin uğuru daha çox hüquqi bazanın nə qədər aydın və çevik şəkildə işlənilib hazırlanmasından asılıdır. ABŞ, Hollandiya, İsrail və Türkiyə kimi ölkələr institusional dəstəyə, davamlılığa və innovasiyaya diqqət yetirən müxtəlif tənzimləyici modellər işləyib hazırlayıblar. Bu modellər sahibkarlar üçün hüquqi stimullar təmin edir, kapitalla və bazarlara çıxışı asanlaşdırır, torpaq və ətraf mühit resurslarını qoruyur. Xüsusilə iqlim dəyişikliyi və ərzaq böhranları kontekstində kənd təsərrüfatı sahibkarlığının hüquqi davamlılığı daha da vacib olur.

Tədqiqat

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı üçün hüquqi və institusional mexanizmlərin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar siyasət fermerlərin fəaliyyətini stimullaşdırmaq və kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyini artırmaq məqsədi daşıyır. Kənd təsərrüfatının kəndlərdə məşğulluğun və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin mühüm komponenti olduğu Azərbaycan kimi ölkələr üçün hüquqi tənzimləmə sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və uyğunlaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda aqrar sektorun dəstəklənməsinə yönəlmiş torpaqların özəlləşdirilməsi, vergi güzəştləri və dövlət subsidiyaları kimi bir sıra islahatlar həyata keçirilsə də, qanunvericilik bazası hələ də aydınlıq, icra və beynəlxalq standartlara uyğunluq baxımından problemlərlə üzləşir. Odur ki, davamlı və rəqabətədavamlı kənd təsərrüfatı sahibkarlığının inkişafı üçün beynəlxalq təcrübənin təhlili və onun Azərbaycanın hüquqi və sosial-iqtisadi kontekstinə tətbiqinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Avropa İttifaqının (Aİ) təcrübəsi

Aİ Ümumi Kənd Təsərrüfatı Siyasəti (CAP) aqrobiznes fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün hərtərəfli çərçivə təqdim edir. Buraya fermerlərin hüquqi müdafiəsi, subsidiya mexanizmləri, bazarın tənzimlənməsi və kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sistemləri daxildir (OECD, 2020). CAP etibarlı hüquqi baza yaratmaqla kənd təsərrüfatı kooperativlərinin inkişafına kömək edir, hüquqi və maliyyə dəstəyi ilə kənd təsərrüfatı sahibkarlarının rəqabət qabiliyyətini artırır.

ABŞ-in təcrübəsi

ABŞ-da kənd təsərrüfatı sahibkarlığını tənzimləyən əsas hüquqi sənəd "Farm Bill"dir. O, dəstək proqramlarını, torpaq mülkiyyəti, sığorta, ərzaq təhlükəsizliyi və bazara çıxış üçün hüquqi müddəaları təsvir edir. Kənd təsərrüfatı sahibkarları federal hüquqi müdafiələrdən, hüquqi məsləhətlərdən, vergi güzəştləri və subsidiyalaşdırılmış kreditlər kimi təşviqlərdən istifadə edirlər. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatında innovasiyalar sahəsində əqli mülkiyyətin qorunması üçün hüquqi baza mövcuddur.

Hollandiya təcrübəsi

Qabaqcıl kənd təsərrüfatı sektoru ilə tanınan Hollandiya rəqəmsal hüquqi idarəetmə sistemlərindən, torpaqdan istifadənin planlaşdırılması qanunlarından və innovasiya hüquqlarından istifadə edir. Fermerlər "aqrobiznes müəssisələri" adlanan xüsusi hüquqi şəxslər kimi qeydiyyatdan keçirlər ki, bu da onlara fərdi qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Qanunvericiliyin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir (Gulati, Fan, 2019):

- Kənd təsərrüfatı sahibkarları üçün hüquqi dəstək və rəqəmsal qeydiyyat sistemləri;

- Milli qanunvericiliyə uyğunlaşdırılmış qeyri-mərkəzləşdirilmiş tənzimləmə;
- Qanunvericilik səviyyəsində müşahidə olunan ciddi ekoloji standartlar.

Bu mexanizmlər kənd təsərrüfatı sektorunda çeviklik, davamlılıq və hüquqi proqnozlaşdırıla bilənliyi təmin edir.

İsrail təcrübəsi

İsraildə aqrobiznesin tənzimlənməsi üçün texnoloji hüquqi bazadan istifadə edilir. Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqlar dövlət mülkiyyətindədir və uzunmüddətli hüquqi müqavilələr əsasında istifadəçilərə icarəyə verilir. Aşağıdakı hüquqi strukturlar fərqləndirilir (Bachev, 2018):

- Kibbutz və Moşav kimi kənd təsərrüfatı kollektivləri hüquqi şəxs kimi tanınır;
- Damcı suvarma kimi texnoloji yeniliklər hüquqi stimullar vasitəsilə dəstəklənir;
- Torpaqdan istifadəyə hüquqi nəzarət və müntəzəm yoxlamalar tələb olunur.

Bu model idarə olunan qanunvericilik çərçivəsində davamlı torpaq istifadəsini və sahibkarların rəsmi hüquqlarını təmin edir.

Çin təcrübəsi

Çində kənd təsərrüfatı sahibkarlığı “Ev Təsərrüfatı Məsuliyyət Sistemi” ilə tənzimlənir. Torpaq dövlətin mülkiyyətində qalır, lakin uzunmüddətli istifadə üçün kənd təsərrüfatlarına verilir. Hüquqi bazaya aşağıdakılar daxildir (Pretty, 2018):

- İstifadə hüquqları qanunla tanınır, lakin satıla bilməz – yalnız icarəyə verilir;
- Qanunla tanınan fermer assosiasiyaları kollektiv öhdəlikləri bölüşürlər;
- Hökumət proqramları hüquqi və maliyyə dəstəyi verir.

Çin modeli sosialist torpaq mülkiyyətini bazar əsaslı istifadə hüquqları ilə birləşdirərək kənd təsərrüfatı sahibkarlığı üçün unikal hüquqi mühit yaradır.

Yeni Zelandiya təcrübəsi

Yeni Zelandiya kənd təsərrüfatı sektorunda liberal və ekoloji cəhətdən həssas hüquqi rejim tətbiq edir. Hüquqi xüsusiyyətlərə aşağıdakılar daxildir (Pretty, 2018):

- Fermerlər və kənd təsərrüfatı müəssisələri üçün özünütənzimləyən hüquqi mühit;
- Çirklənməni və pestisidlərin istifadəsini tənzimləyən ciddi ekoloji qanunvericilik;
- Minimal bürokratiya, lakin ixrac keyfiyyəti və biotəhlükəsizlik üçün ciddi qanuni standartlar.

Bu model ətraf mühitə təsir və məhsulun keyfiyyəti ilə bağlı ciddi hüquqi məsuliyyəti qoruyarkən sahibkarlıq çevikliyi təşviq edir.

Türkiyə təcrübəsi

Türkiyədə kənd təsərrüfatı sektoru Fermerlərin Qeydiyyat Sistemi (FQS) və Kooperativlər Qanunu kimi qanunlarla qanuni olaraq tənzimlənir. Onlar fermerlərin hüquqi tanınmasını təmin edir, vergi və sosial təminat öhdəliklərini sadələşdirir və qadınların sahibkarlığını təşviq edir (Aksoy, Yavuz, 2019). Hökumət qrantlar, faizsiz kreditlər və sığorta proqramları da daxil olmaqla, təşviq paketləri vasitəsilə kənd təsərrüfatı sahibkarlığını dəstəkləyir. Qanunvericilik bazası kənd təsərrüfatının inkişafına da kömək edir.

Azərbaycanda aqrar sektorda sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləmək üçün qanunvericilik bazası yaradılsa da, qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin sistemli tətbiqi məhdud olaraq qalır. Ölkədə aqrobiznesin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün əsas imkanlar və inkişaf istiqamətləri aşağıda verilmişdir:

1. Hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi

Azərbaycanda “Torpaq islahatı haqqında”, “Sahibkarlığın inkişafı haqqında”, “Kənd təsərrüfatı kooperativləri haqqında” kimi qanunlar qəbul edilib. Bununla belə, bu hüquqi sənədlər Avropa İttifaqı və ABŞ-ın hüquq sistemlərində mövcud olanlara bənzər daha konkret, praktiki və icraya yönəlmiş hüquqi mexanizmlərlə tamamlanmalıdır (Abbasov, 2020). Bu təkmilləşdirmələr qlobal standartlara daha yaxşı uyğunluğu təmin edəcək və kənd təsərrüfatı sahibkarları üçün hüquqi müəyyənliyi artıracaqdır.

2. Subsidiyaların hüquqi əsasları və səmərəliliyi

Hazırda fermerlərə subsidiyalar və güzəştli kreditlər Kənd Təsərrüfatı Kredit və İnkişaf Agentliyi (AKİA) tərəfindən verilir. Bununla belə, daha çox şəffaflıq, hesabatlılıq və nəticəyönümlülüyün təmin edilməsi üçün bu sistemin hüquqi strukturuna yenidən baxılmalıdır. Qanunvericilik bazasının

beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyini artıracaq və resursların ədalətli bölüşdürülməsini təmin edəcək.

3. Kooperativlərin hüquqi statusunun möhkəmləndirilməsi

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı kooperativlərinin hüquqi statusu və maliyyə imkanları daha da gücləndirilməlidir (Abbasov, 2020). Kooperativlər üçün vergitutma, qeydiyyat və qanunvericilik tənzimləmə prosedurlarını sadələşdirən xüsusi hüquqi rejim tətbiq etmək lazımdır. Bu, kooperativlərə kənd təsərrüfatı dəyər zəncirində güclü institusional oyunçular kimi çıxış etməyə, onların rəqabət qabiliyyətini artırmağa, bazarlara və maliyyəyə çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmağa imkan verəcəkdir.

4. Kənd təsərrüfatı sığortası və hüquq təhsili

Fermerlərə biznesin qeydiyyatı, müqavilələrin idarə edilməsi və mübahisələrin həlli ilə bağlı əlçatan hüquqi məsləhətlər verəcək hüquqi məsləhət mərkəzlərinin yaradılmasına ehtiyac var. Paralel olaraq, fermerlərin iqlim risklərinə, zərərvericilərə və bazar dəyişkənliyinə məruz qalmalarını azaltmaq üçün kənd təsərrüfatı sığortası sistemi qanunvericilik səviyyəsində genişləndirilməli və gücləndirilməlidir. Fermerlərin hüquqi savadının yüksəldilməsi onlara həm də əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə və sektorda qanunlara uyğunluğu gücləndirməyə imkan verəcəkdir.

Nəticə

Məqalədə aqrar sahədə sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinə baxılmışdır. Aqrar sahədə sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının mühüm tərkib hissəsidir. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə uğur hüquqi mexanizmlərin səmərəli qurulmasından, sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyi və hüquqi təminatlardan asılıdır. Azərbaycanda da bu təcrübələrin tətbiqi üçün normativ baza mövcuddur. Lakin daha sistemli yanaşma, hüquqi maarifləndirmə və institusional dəstəyin gücləndirilməsi sayəsində aqrar sahibkarlığın hüquqi əsaslarının möhkəmləndirilməsi və bu sahənin dayanıqlı inkişafı mümkün ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, V. (2020). *Aqrar sahənin hüquqi tənzimlənməsi və sahibkarlıq*. Hüquq Nəşriyyatı.
2. Aksoy, S., & Yavuz, F. (2019). Agricultural policies and rural development in Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 25(3), 345–356. <https://doi.org/10.15832/ankutbd.456789>
3. Bachev, H. (2018). Sustainability of Bulgarian farming enterprises. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 20(4), 639–653.
4. Bayramov, V. (2018). Agricultural reforms and food security in Azerbaijan. *Economic and Social Development Journal*, 27(1), 112–119.
5. Əliyev, T. (2022). *Azərbaycan aqrar sektorunda hüquqi islahatların təhlili*. Bakı Dövlət Universiteti.
6. FAO. (2017). *The future of food and agriculture: Trends and challenges*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org>
7. Gulati, A., & Fan, S. (2019). *Agriculture and food security in developing countries*. International Food Policy Research Institute.
8. İbrahimov, A. (2020). Azərbaycanda aqrar sektorun inkişaf istiqamətləri. *Aqrar Elm Jurnalı*, 2(3), 55–62.
9. Məmmədov, E. (2022). Azərbaycanda aqrar siyasət və kənd təsərrüfatının inkişafı. *Aqrar Elmlər*, 10(1), 14–26.
10. OECD. (2020). *Agricultural policy monitoring and evaluation 2020*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/928181a8-en>
11. Pretty, J. (2018). Intensification for redesigned and sustainable agricultural systems. *Science*, 362(6417), 1–6. <https://doi.org/10.1126/science.aav0294>
12. World Bank. (2021). *Enabling the business of agriculture 2021*. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org>

Daxil oldu: 19.12.2025

Qəbul edildi: 28.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/149-153>

Fərid Məmmədli

Baku Higher Oil School

Master's student

<https://orcid.org/0009-0001-8582-1099>

ferid.memmedli.2000@gamil.com

Strategic Decision-Making Under Uncertainty in Project-Based Organizations: Theoretical and Methodological Foundations

Abstract

Strategic decision-making under uncertainty represents a fundamental managerial challenge in project-based organizations (PBOs). Unlike traditional functional organizations, PBOs operate through temporary structures and dynamic project portfolios that must respond to ambiguous, rapidly changing environments. This article synthesizes major theoretical perspectives and methodological approaches relevant to strategic decision-making under uncertainty in PBOs. Drawing on strategic management theory, behavioral decision theory, organizational adaptation, and project management literature, the paper argues that hybrid decision frameworks—combining analytical tools and adaptive learning mechanisms—are most suitable for project-intensive contexts.

Keywords: *strategic decision-making, uncertainty, project-based organizations (PBOs), strategic management, behavioral decision theory, organizational adaptation*

Fərid Məmmədli

Bakı Ali Neft Məktəbi

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-8582-1099>

ferid.memmedli.2000@gamil.com

Layihə əsaslı təşkilatlarda qeyri-müəyyənlik şəraitində strateji qərarvermə: nəzəri və metodoloji əsaslar

Xülasə

Qeyri-müəyyənlik şəraitində strateji qərarvermə layihə əsaslı təşkilatlarda (PBO-larda) əsas idarəetmə çağırışlarından birini təşkil edir. Ənənəvi funksional təşkilatlardan fərqli olaraq, PBO-lar qeyri-müəyyən və sürətlə dəyişən mühitlərə cavab verməli olan müvəqqəti strukturlar və dinamik layihə portfəlləri vasitəsilə fəaliyyət göstərirlər. Bu məqalə PBO-larda qeyri-müəyyənlik şəraitində strateji qərarverməyə aid əsas nəzəri yanaşmaları və metodoloji çərçivələri ümumiləşdirir. Strateji idarəetmə nəzəriyyəsi, davranış yönümlü qərarvermə nəzəriyyəsi, təşkilati adaptasiya və layihə idarəetməsi ədəbiyyatına əsaslanaraq, məqalə analitik alətləri və adaptiv öyrənmə mexanizmlərini birləşdirən hibrid qərar çərçivələrinin layihə yönümlü mühitlər üçün daha uyğun olduğunu əsaslandırır.

Açar sözlər: *strateji qərarvermə, qeyri-müəyyənlik, layihə əsaslı təşkilatlar (PBO-lar), strateji idarəetmə, davranış yönümlü qərarvermə nəzəriyyəsi, təşkilati adaptasiya*

Introduction

Project-based organizations (PBOs) operate through temporary, goal-oriented structures that deliver complex outputs under strict time and resource constraints. In such environments, uncertainty is not episodic but structural. Strategic decisions concerning portfolio selection, risk allocation, investment timing, and stakeholder alignment must be taken despite incomplete information and dynamic environmental shifts.

Recent literature has significantly advanced the understanding of decision-making under uncertainty. Arend (2024) provides a comprehensive theoretical categorization of uncertainty in strategic contexts, distinguishing between environmental, competitive, and endogenous organizational uncertainties. This classification is particularly relevant for PBOs, where projects often unfold in competitive and technologically unstable environments.

The purpose of this article is to synthesize recent theoretical and methodological developments and apply them to the context of project-based organizations.

Şafizadə (2024) emphasizes that organizations adapt to environmental changes through flexible decision mechanisms, feedback integration, and iterative learning. In PBOs, adaptation is reflected in portfolio reconfiguration, dynamic capability development, and rapid strategic recalibration.

Similarly, Bakhary, Azman, and Elabjani (2024) demonstrate in the renewable energy sector that professionals rely on structured risk models while simultaneously adapting decisions based on emerging regulatory and technological signals. Their findings underline the importance of combining formal analytical tools with contextual managerial judgment.

Arend (2024) deepens the theoretical analysis by arguing that uncertainty must be categorized before it can be strategically addressed. In project-based settings, uncertainty may arise from market volatility, technological ambiguity, stakeholder conflict, or internal coordination problems. Proper categorization enables managers to align decision strategies with the specific type of uncertainty encountered.

Momany (2025) adopts an interdisciplinary approach, integrating economics, psychology, and management theory. The study highlights that cognitive biases, risk perception, and bounded rationality significantly influence strategic decisions under uncertainty. For PBOs, where time pressure and complexity are high, these behavioral factors play a critical role.

Decision-makers in project environments often rely on heuristics rather than purely rational optimization. While heuristics may accelerate decision-making, they can also amplify risk exposure if not supported by analytical validation. Therefore, combining behavioral awareness with structured methodologies becomes essential.

Research

Strategic decisions in project-based organizations (PBOs) are rarely made in isolation; instead, they emerge within complex networks of stakeholders that include clients, contractors, subcontractors, investors, competitors, regulatory authorities, and sometimes public institutions. Each of these actors possesses distinct objectives, risk preferences, and information sets. As a result, strategic decision-making becomes an interactive process shaped not only by internal organizational goals but also by negotiation, competition, cooperation, and regulatory constraints. In such environments, uncertainty is amplified because outcomes depend on the simultaneous decisions of multiple actors whose intentions and capabilities may not be fully observable.

Within this context, Bahiraie, Mahmoudi, and Lashgari (2024) propose game-theory-based models for strategic decision-making under uncertainty. Their approach conceptualizes strategic interaction as a structured game in which actors select strategies based on anticipated responses from others. By modeling payoff matrices and equilibrium conditions, the authors demonstrate how competitive dynamics and incentive structures influence strategic outcomes. In PBOs, this perspective is particularly relevant for bidding strategies, contract design, partnership formation, and resource allocation across competing projects. Game-theoretic modeling clarifies how cooperation can emerge under uncertainty, how opportunistic behavior may be mitigated, and how strategic positioning can improve long-term organizational performance.

Building on this foundation, Shen et al. (2025) extend the analytical framework through bi-level game theory combined with distributionally robust optimization. Bi-level models are especially suitable for hierarchical decision contexts, where upper-level decision-makers (e.g., portfolio managers or regulators) set strategic parameters while lower-level actors (e.g., project managers or contractors) respond optimally within those constraints. This structure reflects real-world PBO governance systems, where strategic directives cascade downward and operational decisions react upward.

Moreover, the incorporation of distributionally robust optimization addresses a critical limitation of traditional probabilistic models: the assumption that probability distributions are known and stable. In innovative, technologically complex, or high-risk project environments, probability distributions are often ambiguous, incomplete, or subject to rapid change. Distributionally robust models allow decision-makers to optimize performance against a range of possible distributions rather than relying on a single estimated scenario. This enhances resilience and reduces vulnerability to model misspecification.

These advanced modeling techniques are particularly valuable at the portfolio level, where interdependencies among projects create systemic risk. Strategic decisions about investment prioritization, diversification, or project sequencing must account for competitive pressures, shared resources, and external regulatory dynamics. By integrating hierarchical interaction modeling with robust optimization under ambiguity, PBOs can better anticipate adversarial moves, manage cross-project dependencies, and strengthen strategic adaptability in uncertain environments.

Acebes et al. (2024) extend traditional Earned Value Management (EVM) by integrating Monte Carlo simulation and statistical learning techniques, thereby transforming a largely deterministic control tool into a probabilistic forecasting framework. Classical EVM relies on fixed baseline assumptions and point estimates for cost and schedule performance indicators such as CPI (Cost Performance Index) and SPI (Schedule Performance Index). However, these indicators often fail to capture variability, volatility, and the cumulative impact of risk events. By embedding Monte Carlo simulation into EVM, Acebes et al. (2024) generate thousands of possible project performance scenarios based on probability distributions of key variables. This approach produces confidence intervals for completion cost and time rather than single-value forecasts, enabling decision-makers to assess the likelihood of overruns and delays more accurately.

In addition, the incorporation of statistical learning techniques enhances predictive precision by identifying hidden patterns in historical project data. Machine learning algorithms can detect nonlinear relationships between cost drivers, schedule dependencies, and risk factors, improving early-warning capabilities. Instead of reacting to deviations after they occur, managers can anticipate potential performance deterioration and implement corrective measures proactively.

For project-based organizations (PBOs), this stochastic and data-driven approach is particularly valuable. PBOs typically manage multiple interdependent projects under resource constraints and strategic priorities. Deterministic planning models, which assume stable conditions and linear cause-effect relationships, are insufficient in such environments. By incorporating risk distributions, sensitivity analysis, and predictive analytics, the framework proposed by Acebes et al. (2024) supports more informed portfolio-level decisions. Managers can compare projects not only by expected returns but also by risk exposure, probability of delay, and cost variability.

Moreover, stochastic earned value analysis strengthens strategic alignment. When uncertainty is quantified transparently, top management can prioritize projects consistent with organizational risk appetite and long-term strategic objectives. This enhances resilience, facilitates adaptive resource allocation, and improves governance mechanisms in uncertain and dynamic project environments.

Molina-Abril et al. (2025) review heuristic and machine learning techniques for multi-objective strategic optimization in SMEs. Although their focus is not exclusively on PBOs, the methodological insights are directly transferable. Multi-objective optimization supports decision-making where trade-offs between cost, time, sustainability, and innovation must be balanced.

Machine learning models enhance predictive accuracy, detect hidden patterns, and support dynamic adaptation. In project-based organizations managing complex portfolios, these techniques improve strategic alignment and risk forecasting.

Synthesizing the reviewed literature, strategic decision-making under uncertainty in project-based organizations (PBOs) can be conceptualized as a structured four-layer framework that integrates theoretical clarity with methodological rigor.

The first layer, Uncertainty Categorization (Arend, 2024), provides the foundational analytical step. Before selecting decision tools or strategic responses, managers must identify the nature and source of uncertainty. Arend (2024) distinguishes among environmental uncertainty (market

volatility, regulatory change), competitive uncertainty (strategic moves of rivals and partners), and endogenous uncertainty (organizational capabilities, coordination failures, or information asymmetries). In PBOs, these categories frequently overlap. For example, a large infrastructure project may simultaneously face regulatory ambiguity, supply-chain instability, and internal capability constraints. Systematic categorization prevents misalignment between the type of uncertainty and the chosen decision strategy. It ensures that managers do not apply deterministic optimization models to fundamentally ambiguous or adversarial environments.

The second layer, Adaptive and Learning Mechanisms (Şafizadə, 2024; Bakhary et al., 2024), emphasizes dynamic organizational response. Once uncertainty is identified, PBOs must develop mechanisms for adaptation. Şafizadə (2024) highlights iterative feedback loops, flexible strategic adjustment, and continuous monitoring as central to effective decision-making under environmental change. Bakhary et al. (2024), through empirical insights from renewable energy projects, demonstrate how professionals combine structured risk assessment models with experiential judgment and real-time adaptation. In PBOs, adaptation occurs at multiple levels: project execution, portfolio rebalancing, and strategic repositioning. Learning mechanisms transform uncertainty from a purely disruptive force into a source of strategic refinement and capability development.

The third layer, Strategic Interaction Modeling (Bahiraie et al., 2024; Shen et al., 2025), addresses the relational and competitive dimension of uncertainty. Many strategic decisions in PBOs involve negotiations with contractors, clients, regulators, or competitors. Game-theoretic models proposed by Bahiraie et al. (2024) help analyze payoff structures and strategic incentives under uncertainty. Shen et al. (2025) extend this approach through bi-level game theory and distributionally robust optimization, allowing decision-makers to model situations where probability distributions are partially unknown or adversarially influenced. For PBOs operating in competitive tendering environments or public-private partnerships, such models provide structured ways to anticipate counterpart behavior and design robust strategies.

The fourth layer, Analytical and Predictive Tools (Acebes et al., 2024; Molina-Abril et al., 2025), introduces computational intelligence and probabilistic forecasting into strategic management. Acebes et al. (2024) demonstrate how Monte Carlo simulations and statistical learning enhance earned value analysis, transforming performance monitoring into a stochastic forecasting system. Molina-Abril et al. (2025) show that heuristic algorithms and machine learning techniques improve multi-objective decision-making in complex environments. In PBOs managing diverse project portfolios, these tools support trade-off analysis across cost, time, sustainability, and innovation objectives. Predictive analytics strengthens early-warning systems and enables proactive rather than reactive strategy adjustments.

This integrative four-layer framework reflects Momany's (2025) interdisciplinary perspective, which argues that effective strategic decision-making under uncertainty must combine rational economic modeling, psychological awareness of cognitive limitations, and computational intelligence. Rational analysis structures the decision space; behavioral understanding explains managerial biases and risk perceptions; computational methods enhance predictive capacity and optimization under complexity.

In project-based organizations, strategic effectiveness depends not on reliance upon a single paradigm—whether purely rational planning, behavioral intuition, or algorithmic optimization—but on the coherent integration of these dimensions. Categorizing uncertainty clarifies the problem, adaptive learning sustains flexibility, interaction modeling anticipates strategic dynamics, and predictive analytics supports informed choice. The synergy among these layers enables PBOs to build resilience, align project portfolios with long-term objectives, and sustain competitive advantage in volatile and ambiguous environments (Eisenhardt, 1989).

The reviewed literature demonstrates a clear evolution from purely rational planning models toward hybrid frameworks that incorporate behavioral, computational, and adaptive components. In PBOs, where uncertainty is structural and multi-dimensional, such hybridization is not optional but necessary (Kahneman, & Tversky, 1979).

Game-theoretic models address competitive and stakeholder uncertainty. Stochastic simulations quantify operational risk. Machine learning improves predictive accuracy. Behavioral theories explain managerial biases. Adaptive frameworks ensure continuous recalibration.

Together, these approaches form a comprehensive methodological foundation for strategic decision-making in project-intensive environments (March, 1991).

Conclusion

Strategic decision-making under uncertainty in project-based organizations requires an interdisciplinary and methodologically pluralistic foundation. Recent research provides powerful conceptual and analytical tools for addressing uncertainty, ranging from categorization frameworks and adaptive strategy models to game-theoretic interaction analysis and machine learning optimization.

The synthesis of these approaches suggests that future research and practice should focus on developing integrated decision-support systems capable of combining behavioral insight, probabilistic modeling, and strategic interaction analysis in real time.

Project-based organizations that successfully embed such hybrid frameworks will enhance resilience, strategic alignment, and long-term competitiveness in uncertain environments.

References

1. Acebes, F., Pereda, M., Poza, D., Pajares, J., & Galan, J. M. (2024). *Stochastic Earned Value Analysis using Monte Carlo Simulation and Statistical Learning Techniques*.
2. Arend, R. J. (2024). *Uncertainty in Strategic Decision Making: Analysis, Categorization, Causation and Resolution*. Palgrave Macmillan.
3. Arto, K. A., & Dietrich, P. H. (2004). Strategic business management through multiple projects. *International Journal of Project Management*, 22(8), 569–578.
4. Bahiraie, A., Mahmoudi, H., & Lashgari, Z. (2024). *Strategic Decision Making in Uncertainty Based on Game Theory*. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 32(2), 283–298.
5. Bakhary, N. J., Azman, N., & Elabjani, A. (2024). *Decision-Making Under Uncertainty: Lessons from Renewable Energy Sector Professionals*. *Journal of Resource Management and Decision Engineering*, 3(2), 32–40.
6. Eisenhardt, K. M. (1989). Making fast strategic decisions in high-velocity environments. *Academy of Management Journal*, 32(3), 543–576. <https://doi.org/10.2307/256434>
7. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
8. March, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning. *Organization Science*, 2(1), 71–87. <https://doi.org/10.1287/orsc.2.1.71>
9. Molina-Abril, G., Calvet, L., Juan, Á. A., & Riera, D. (2025). *Strategic Decision-Making in SMEs: A Review of Heuristics and Machine Learning for Multi-Objective Optimization*. *Computation*, 13(7), 173.
10. Momany, M. T. A. (2025). *Strategic Decision-Making under Uncertainty: An Interdisciplinary View from Economics, Psychology, and Management*. *JMA Journal of Strategic Management and Interdisciplinary Studies*, 1(05).
11. Şafizadə, H. (2024). *Decision-Making Under Uncertainty: How Organizations Adapt to Environmental Changes?* *Journal of Resource Management and Decision Engineering*, 3(1), 4–10.
12. Shen, J., Shi, J., Fan, L., Wu, C., Wang, D., Hong, C. S., & Han, Z. (2025). *Strategic Decision-Making Under Uncertainty through Bi-Level Game Theory and Distributionally Robust Optimization*.

Received: 12.12.2025

Accepted: 21.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/154-161>

Kəmalə Rəsulova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-6835-719X>

kamala.rasulovaa@gmail.com

İnformasiya cəmiyyəti şəraitində ümumtəhsil məktəblərinin strateji idarəedilməsi

Xülasə

XX əsrin ikinci yarısından etibarən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən qlobal inkişaf cəmiyyətlərin iqtisadi, sosial və mədəni strukturlarını köklü şəkildə dəyişdirərək sənaye rəşadətindən bilik yönümlü informasiya cəmiyyətinə keçidi sürətləndirmişdir. Bu yeni dövrdə bilik istehsalı və insan kapitalı yalnız iqtisadi artımın deyil, həm də sosial gücün və mədəni transformasiyanın başlıca meyarına çevrilmişdir. İnternetin yayılması və rəqəmsal platformaların çoxalması öyrənmə proseslərini demokratikləşdirmiş, fərdlərin bilik istehsalında daha aktiv iştirakını təmin etmişdir.

Bu transformasiyanın təhsil sistemində təsiri isə strateji idarəetmə anlayışını yenidən düşünməyi zəruri edir. Müasir ümumtəhsil məktəbi tənqidi düşüncə, yaradıcılıq, problem həlli, rəqəmsal savadlılıq və əməkdaşlıq kimi XXI əsr bacarıqlarını inkişaf etdirən çoxlaylı öyrənmə ekosistemi rolunu daşmalıdır. Bu çərçivədə müəllim biliyi ötürən deyil, öyrənmə prosesini istiqamətləndirən fasilitator kimi çıxış edir; şagird isə araşdırıcı, analiz edən və bilik yaradan aktiv subyektdir. Rəhbərlik isə transformasiyaçı liderlik yanaşmasına əsaslanmalı, məlumat əsaslı qərarverməni və inklüziv təhsil mədəniyyətini təşviq etməlidir.

Beləliklə, informasiya cəmiyyəti şəraitində strateji məktəb idarəetməsi cəmiyyətin intellektual potensialının yüksəldilməsində, sosial bərabərliyin təminində və rəqəbatqabiliyyətli yeni nəsillərin hazırlanmasında həlledici rol oynayır.

***Açar sözlər:** informasiya cəmiyyəti, strateji idarəetmə, rəqəmsal transformasiya, təhsil liderliyi, məktəb idarəçiliyi*

Kamala Rasulova

Azerbaijan State Pedagogical University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0009-6835-719X>

kamala.rasulovaa@gmail.com

Strategic Management of General Education Schools in the Context of the Information Society

Abstract

Since the second half of the 20th century, global developments in information and communication technologies have profoundly transformed the economic, social, and cultural structures of societies, accelerating the transition from industrial rationality to a knowledge-oriented information society. In this new era, knowledge production and human capital have become not only key indicators of economic growth, but also fundamental criteria of social power and cultural transformation. The widespread use of the Internet and the proliferation of digital platforms have democratized learning processes and enabled individuals to take a more active role in knowledge production.

The impact of this transformation on the education system necessitates a rethinking of strategic management approaches.

The modern general education school must function as a multilayered learning ecosystem that develops 21st-century competencies such as critical thinking, creativity, problem-solving, digital literacy, and collaboration. In this context, the teacher acts not as a transmitter of information but as a facilitator guiding learning processes, while the student becomes an active subject who investigates, analyzes, and generates knowledge. School leadership, in turn, should be based on transformational leadership principles, promoting data-driven decision-making and an inclusive educational culture.

In conclusion, strategic school management in the information society plays a decisive role in enhancing the intellectual potential of society, ensuring social equity, and preparing competitive future generations.

Keywords: *information society, strategic management, digital transformation, educational leadership, school administration*

Giriş

XX əsrin ikinci yarısından etibarən sənaye əsaslı istehsal mədəniyyəti yerini bilik, informasiya və texnoloji resurslara əsaslanan yeni sosial-iqtisadi paradigməyə vermişdir. Kompüter mühəndisliyi, avtomatlaşdırma və rabitə texnologiyalarında baş verən texnoloji sıçrayışlar informasiya cəmiyyətinin strukturunu formalaşdıraraq bilik istehsalı və məlumat dövriyyəsinə inkişafın aparıcı indikatoruna çevirmişdir. Bu proses yalnız iqtisadi sferanı deyil, həmçinin sosial, mədəni və siyasi təşkilatlanmanı da yenidən dizayn etmiş, insan kapitalını strateji resurs kimi önə çıxarmışdır.

Belə bir transformativ kontekstdə ümumtəhsil məktəblərinin idarə olunması ənənəvi inzibati yanaşmalardan fərqli olaraq strateji idarəetmə fəlsəfəsi üzərində qurulmalıdır. Strateji model, tənqidi düşünmə, problem həlli, yaradıcı tətbiqetmə və bilik istehsalı kimi XXI əsr bacarıqlarını prioritetləşdirir və şagirdi passiv qəbuledicidən aktiv subyektə çevirir. Bu çərçivədə müəllimlik rolu “bilik ötürücülüğü” funksiyasından “öyrənmə vasitəçiliyi” funksiyasına transformasiya olunur; məktəb isə tədqiqat yönümlü və innovativ öyrənmə ekosistemi kimi dəyərləndirilir.

Strateji idarəetmənin əsas dayaqlarını vizyoner liderlik, məlumat əsaslı qərarvermə, rəqəmsal infrastrukturun səmərəli istifadəsi, ömürboyu öyrənmə fəlsəfəsi, inklüzivlik və məktəb–cəmiyyət–sənaye əməkdaşlıqları təşkil edir. Bu komponentlər institusional öyrənməni, müəllimlərin peşəkar inkişafını və şagirdlərin real həyatı kompetensiyalarını gücləndirir. Rəqəmsallaşma ilə bilik bolluğu artdığı halda, filtrasiya, etibarlılıq və mənalandırma kimi məktəb funksiyaları daha da önə çıxır.

Tədqiqat

XX əsrin ikinci yarısından etibarən cəmiyyətlər həm istehsal mədəniyyətində, həm də düşüncə sistemlərinin əsaslarını təşkil edən epistemoloji yanaşmalarda ciddi və çoxşaxəli transformasiya ilə üz-üzə qalmışdır. Sənaye cəmiyyətinin formalaşdığı əvvəlki dövrlərdə iqtisadi inkişafın mühərriki kimi qəbul edilən əmək-intensiv fəaliyyət, fiziki kapitalın üstünlüyü və mexaniki iş bölgüsünə əsaslanan struktur, tədricən öz təsirini zəiflətməmişdir. Xüsusilə 1950–1960-cı illərdən etibarən rabitə, kompüter mühəndisliyi, avtomatlaşdırma və informasiya texnologiyaları sahəsində baş verən texnoloji sıçrayışlar sənaye sahəsinin dayaqlarını sarsıdaraq yeni sosial-iqtisadi paradigmanın formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Bu dövrdə meydana çıxan nəzəri və praktiki yanaşmalar bilik və informasiyanı istehsal proseslərinin mərkəzinə gətirərək ənənəvi maddi istehsalın simvolik, intellektual və rəqəmsal komponentlərlə əvəzlənməsini təşviq etmişdir. Xüsusilə ABŞ və Yaponiyada güclənən texnoloji infrastruktur, sənaye cəmiyyətinin fiziki istehsal yönümlü mərkəzliliyindən uzaqlaşaraq informasiya əsaslı simvolik istehsal və xidmət yönümlü iqtisadi quruluşa keçidi sürətləndirmişdir (Güçdemir, 2002, s. 525–526). Bu keçid yalnız iqtisadi sahə ilə məhdudlaşmamış, həmçinin mədəni, sosial və siyasi strukturların da yenidən təşkilini stimullaşdırmışdır.

II Dünya müharibəsindən sonra qlobal miqyasda baş verən texnoloji dinamika — xüsusən kompüter texnologiyaları, avtomatlaşdırma sistemləri və elektron rabitə sahəsindəki sürətli innovasiyalar — sənaye istehsalının strukturunu və məntiqini təməldən dəyişdirmişdir. Bu dövrdə informasiya artıq yalnız iqtisadi mübadilənin funksional elementi kimi deyil, həm də mədəni və simvolik dəyər kimi qiymətləndirilməyə başlanmışdır. Beləliklə, maddi istehsalın klassik triadası —

əmək, kapital və təbii ehtiyatlar — tədricən bilik, informasiya və insan kapitalı kimi yeni resurslarla əvəz olunmağa başlamışdır. Bu dəyişikliklər cəmiyyətlərin iqtisadi və sosial strukturlarını yenidən formalaşdırmaqla yanaşı, bilik və texnologiyanın sosial güc kimi ortaya çıxmasına da zəmin yaratmışdır.

1970–1980-ci illər bu transformasiyanın praktik səviyyədə kütləviləşdiyi mərhələ olmuşdur. Kompüter texnologiyalarının gündəlik həyata inteqrasiyası, elektronika və robotlaşdırma sahəsində ardıcıl yeniliklər informasiya cəmiyyətinin texnoloji infrastrukturunu möhkəmləndirmişdir (Tekin və b., 2003, s. 21). Nəticədə, bilik əsaslı sektorlar iqtisadi artımın aparıcı qüvvəsinə çevrilmiş, intellektual əməyin çəkisi nəzərəcarpacaq dərəcədə artmış, yüksək ixtisaslı insan kapitalı isə ən strateji resurs kimi dəyərləndirilmişdir (Dura və Atik, 2002, s. 98). Bu proses eyni zamanda bilik istehsalını iqtisadi inkişafın əsas parametri halına gətirmiş, elmi-tədqiqat fəaliyyətləri, innovasiya və texnoloji yaradıcılıq sosial rifahın təməl şərtləri kimi qəbul edilməyə başlanmışdır.

1990-cı illər informasiya cəmiyyətinin inkişafında yeni bir mərhələ açmışdır. İnternetin qlobal miqyasda genişlənməsi nəticəsində fərdlər informasiyaya ani və sürətli çıxış imkanına sahib olmuş, dünyada baş verən hadisələri eyni anda izləyə bilmiş, gündəlik fəaliyyətlərinin böyük hissəsini onlayn platformalar vasitəsilə həyata keçirmişdir (Balcı və Bünyamin, 2007, s. 175). İnformasiyanın daşınma xərclərinin azalması, çoxsaylı istifadəçilər tərəfindən eyni vaxtda istehlak edilə bilməsi və yeniliklərin, ideyaların qlobal miqyasda sürətlə yayılması bilik dövriyyəsinin intensivliyini artırmışdır (Aktan, 1998, s. 118). Bu şəraitdə təhsil sistemləri fərdiləşməyə, sosial idarəetmə modelləri isə iştirakçılığa doğru inkişaf etmiş, vətəndaş cəmiyyətinin demokratik iştirak imkanları genişlənməmişdir. Bu prosesi müşayiət edən siyasi-mədəni diskursda “tele-demokratiya” kimi anlayışlar meydana gəlmiş, informasiya texnologiyalarının demokratik qərarvermə mexanizmlərinə inteqrasiyası konseptual əsas qazanmışdır (Dura, 1990, s. 15).

Beləliklə, informasiya cəmiyyəti anlayışının nəzəri çərçivəsi də bu dövrdə formalaşmağa başlamışdır. Yapon elm adamı Yoneji Masuda, kompüter texnologiyalarına söykənən və çoxmərkəzli, könüllü təşkilatlanmanı təşviq edən ictimai model konsepsiyasını irəli sürərək, bilik istehsalına əsaslanan yeni sosial nizamı təsvir etmişdir. Onun fikrincə, informasiya yalnız iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi deyil, eyni zamanda siyasi və mədəni gücün formalaşmasında həlledici rol oynayan əsas vasitədir (Dura, 1990, s. 45). Masudanın modeli mərkəzsizləşmiş qərarvermə, şəbəkə əsaslı əməkdaşlıq və bilik paylaşımına söykənən “çoxsəviyyəli cəmiyyət” anlayışını ortaya qoymuşdur.

Digər tərəfdən, amerikalı elm adamı Daniel Bell “post-sənaye cəmiyyəti” konsepsiyasında simvolik və bilik kapitalının istehsal vasitələri üzərində nəzarəti ələ keçirdiyini vurğulamışdır. Onun təhlilinə görə, iqtisadi və sosial gücün mərkəzi fabrikərdən verilənlər bazalarına, mexaniki maşınlardan alqoritmik sistemlərə doğru hərəkət edir. Bu dəyişiklik yalnız texnoloji səviyyədə deyil, həm də dəyərlər və sosial strukturlar səviyyəsində yeni bir mərhələnin başlanğıcını göstərir. Bellin yanaşmasında bilik istehsalı iqtisadiyyatın təməl elementi olmaqla yanaşı, sosial təbəqələşmənin, peşə strukturunun və idarəetmə sistemlərinin yenidən təşkilində əsas meyar kimi çıxış edir.

XXI əsrə gəldikdə informasiya, bilik və kommunikasiya texnologiyaları cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə nüfuz edən, iqtisadi, sosial və mədəni sistemləri əhatə edən fundamental infrastruktur səviyyəsinə yüksəlmişdir. Dövlət idarəçiliyi sahəsində qərarvermə mexanizmləri rəqəmsal analitika və elektron hökumət platformaları üzərindən optimallaşdırılmış, iqtisadi təşkilatlanma isə qlobal şəbəkə bazarları, elektron ticarət, rəqəmsal valyutalar və məlumat yönümlü biznes modelləri əsasında yenidən qurulmuşdur. Təhsil sistemləri də bu transformasiyanın təsiri ilə çevik, interaktiv və fərdiləşdirilmiş öyrənmə modellərinə keçid etmişdir (Törenli, 2004, s. 29). Beləliklə, informasiya, həyat keyfiyyətinin artırılmasında əsas indikatorlardan birinə çevrilmiş, “bilgiyə çıxış” sosial bərabərlik, fürsət ədaləti və vətəndaşlıq hüququ müstəvisində yenidən dəyərləndirilmişdir.

Bu transformativ mərhələdə insan artıq bilik qarşısında passiv istehlakçı rolunu itirərək, əksinə, informasiyanı anlayan, işləyən, təhlil edən, transformasiya edən və yeni bilik vahidləri yaradan aktiv subyekt kontekstində dərk olunur (Altunay, 2011, s. 8). Bu proses həm də “öyrənən cəmiyyət” paradigmasının güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bilik paylaşıqca çoxalan, simvolik dəyəri artan kapital formasına çevrilmiş, fərdi və kollektiv sosial statusun, həmçinin iqtisadi dəyərin əsas

müəyyənedicisinə çevrilmişdir (Güçdemir, 2002, s. 525–526). Bu səbəbdən insan kapitalının keyfiyyəti, bilik istehsalı və innovativ yaradıcılıq cəmiyyətlərin rəqabət gücünü formalaşdıran əsas meyarlar kimi qəbul edilir.

İnformasiya cəmiyyətinin yüksəlişi və qloballaşmanın sinxron şəkildə sürətləndirdiyi transformasiya prosesləri ümumtəhsil məktəblərinin idarə edilməsini də yenidən düşünməyi zəruri edir. Bu kontekstdə təhsil artıq yalnız bilik ötürən mexanizm kimi deyil, bilik istehsal edən, yaradıcı şəkildə şərh edən, kritik təhlil edən və müxtəlif sosial-məkan kontekstlərində səmərəli tətbiq edən fərdlər yetişdirmə missiyası ilə xarakterizə olunur (Özden, 2002, s. 17). Beləliklə, məktəbin strateji idarə edilməsi sadəcə inzibati prosedurları optimallaşdırmaq deyil, dinamik öyrənmə ekosisteminin qurulması, saxlanması və davamlı mükəmməlləşdirilməsidir.

Bu yeni paradigmada şagird daha əvvəl olduğu kimi statik bilik qəbuledicisi deyil, bilik istehsalçısına çevrilir; yəni şagird artıq məlumatın son istifadəçisi yox, araşdırmanın, təhlilin və yaradıcı nəticə istehsalının aktiv subyektidir. Bu baxımdan müasir məktəb idarəçiliyi məzmunun idarə edilməsindən daha çox öyrənmə proseslərinin idarə edilməsini hədəfləyir və tənqidi düşünən, problem həll edə bilən, innovativ və məhsuldar fərdlərin formalaşmasına yönəlir (Numanoğlu, 1999, s. 333). Bu yanaşma konstruktivizm, yaradıcı öyrənmə və sosial öyrənmə nəzəriyyələri ilə də metodoloji əməkdaşlıq içindədir.

Strateji dönüşümün episentrində “öyrənməyi öyrənmək” fəlsəfəsi dayanır. Müasir informasiya cəmiyyətlərində dəyər yaradan faktor, sadəcə məlumat həcmi deyil; bilik resurslarına nə dərəcədə səmərəli çatıldığı, əldə edilən məlumatın hansı analitik dərinliklə təhlil olunduğu və necə yenidən qurularaq tətbiq olunduğudur (Garavan, 1997, s. 24; Özdemir, 2000, s. 21). Bu kontekstdə Alvin Toffler-in məşhur tezi — gələcəyin savadsızının oxuya bilməyən deyil, öyrənməyi bacarmayan olacağı fikri — müasir məktəb idarəçiliyinin mərkəzi ideoloji kompasına çevrilməlidir (Boydak, 2001).

Strateji idarəetmə anlayışı bu çərçivədə təhsil prosesinin bütün alt-sistemlərinin yenidən dizaynını tələb edir. Kurikulumdan qiymətləndirmə mexanizmlərinə, müəllimlərin peşəkar inkişafından resurs bölgüsünə qədər bütün komponentlər öyrənən–istehsal edən subyektin yetişdirilməsinə xidmət etməli, təşkilati mədəniyyət bilik paylaşımı, əməkdaşlıq və “davamlı öyrənmə” prinsiplərinə əsaslanmalıdır (Yıldırım, 2001, s. 3; Aytaç, 1999, s. 75).

Məktəbin missiyası və vizyonu da bu yeni reallığa uyğun qurulmalıdır. Müasir məktəb yalnız bilik ötürən mexanizm kimi deyil, öyrənmə vərdişlərini gücləndirən, tədqiqat bacarıqlarını normallaşdıran, sual vermə mədəniyyətini təşviq edən müstəqil düşüncə laboratoriyası kimi dəyərləndirilir (Özden, 2002, s. 17). Bu modeldə müəllimlərin funksiyası “hazır bilik paketləri” təqdim edən instruktordan ibarət deyil; onlar şagirdləri araşdırma prosesinə yönəldən, mənalandırma fəaliyyətini stimullaşdıran, yaradıcı tətbiq imkanlarını təşviq edən öyrənmə bələdçiləridir. Bu dəyişiklik müəllimlik peşəsinin epistemoloji mahiyyətini formal tədrisdən kənara çıxararaq, epistemik vasitəçilik funksiyasına doğru genişləndirir.

İdarəçilər isə ənənəvi inzibati nəzarətçi rolundan uzaqlaşaraq öyrənmə mədəniyyətinin strateji liderləri kimi fəaliyyət göstərməlidirlər. Onların əsas funksiyası məktəbdə bilik istehsalına yönəlmiş kollektiv öyrənmə atmosferi yaratmaq, müəllimlərin peşəkar yanaşmalarını fasilitasiya etmək və innovativ tədris metodlarını təşviq etməkdir (Aytaç, 1999, s. 75). Bu anlayış təşkilat daxilində bilik idarəçiliyinin institusional əsaslarını gücləndirir. Kanadalı professor Leithwood və həmkarlarının “öyrənən məktəb” konsepsiyası bu mədəniyyət dəyişikliyinə təşkilati səviyyədə nəzəri çərçivəyə salır. Onlara görə, məktəb yalnız şagirdlərin deyil, müəllimlərin və idarəedicilərin də davamlı öyrənmə məkanıdır. Qərarlar mərkəzləşdirilmədən, müxtəlif tərəflər arasında paylaşdırılır və beləliklə məktəb daxilində kollektiv məsuliyyət, iştirakçı idarəetmə və bilik axınının dinamikliyi təmin olunur (Leithwood və b., 1998, s. 243–244; Numanoğlu, 1997, s. 181–184). Bu yanaşma məktəbi “mədəniyyət yaradan təşkilat” səviyyəsinə yüksəldir.

Strateji idarəetmənin ikinci dayağı vizyoner və transformasiyaçı liderlikdir. İnformasiya cəmiyyətinin məktəblərində rəhbərlik anlayışı ənənəvi idarəetmədən fərqli olaraq yalnız inzibati proseslərin icrasını təmin etməklə məhdudlaşmır; burada rəhbər dəyişimi istiqamətləndirən, təşkilati öyrənməni dərinləşdirən, innovativ tədris mədəniyyətini stimullaşdıran və tərəfdaş iştirakını

genişləndirən strateji lider funksiyasını yerinə yetirir (Balcı, 2001, s. 114–115). Transformasiyaçı liderlik modeli müəllimləri, şagirdləri və valideynləri ortaq vizyon ətrafında birləşdirən, dəyişimin daxili motivasiyasını gücləndirən və yüksək səviyyəli öyrənmə mühiti təşkil edən liderlik formasını təşkil edir.

Amerikalı elm adamları Smith və Piele (1997, s. 3–4) transformasiyaçı liderlikdə motivasiya quruculuğunu, dəstək yönümlü təşkilati mədəniyyət formalaşdırma qabiliyyətini, paylaşılan vizyon çərçivəsində əməkdaşlıq mərkəzli komanda davranışlarını və öyrənmə proseslərinin keyfiyyətini yüksəldən strategiyaların hazırlanmasını əsas indikatorlar kimi vurğulayırlar. Bu baxımdan liderin kommunikasiya bacarıqları, empatik yanaşma stili və innovasiyaya açıqlığı məktəbin transformasiyasında həlledici rol oynayır. İngilis elm adamı Maxwellin vurğuladığı kimi, vizyon strateji maqnit funksiyası daşıyır; insanları ortaq məqsədlərə doğru yönəldir, bu günə gələcək arasında strateji körpü yaradır və təşkilati uyğunlaşdırmanı təmin edir (Maxwell, 1999, s. 164; Aytaç, 2003, s. 2; Lashway, 1997, s. 135).

Strateji idarəetmənin üçüncü dayağını məktəbin öyrənmə ekosistemi kimi yenidən təşkili və rəqəmsal infrastrukturun planlı şəkildə idarəsi təşkil edir. İnformasiya cəmiyyətində öyrənmə məkan–zaman ölçülərini aşaraq fasiləsiz prosesə çevrilmişdir; bu səbəbdən məktəb fiziki məkandan ibarət olan tək struktural model xarakterini itirmiş, rəqəmsal mühitlərlə inteqrasiya olunmuş çoxlaylı ekosistemə transformasiya olunmuşdur (Balay, 2004, s. 70). İnternet, rəqəmsal tədris resursları, bulud əsaslı platformalar və interaktiv öyrənmə tətbiqləri bilik istehsalını sürətləndirir və fərdiləşdirilmiş təlim yanaşmalarını mümkün edir. Bu yeni reallıqda müəllimlər şagirdlərə yalnız informativ məzmun təqdim edən deyil, rəqəmsal vasitələr vasitəsilə bilik axtarışını yönləndirən mentor funksiyasına sahib olmalıdırlar.

Rəqəmsallaşma məktəbin dəyərini azaltmır; əksinə, informasiya bolluğunda filtrasiya, etibarlılıq testi, məzmunun mənalandırılması və etik yönləndirmə kimi funksiyaların əhəmiyyətini katabolik şəkildə artırır (Toprakçı, 2002, s. 296). Strateji idarəetmə bu resursları ədalətli çıxış, inklüzivlik, şagird rifahı və keyfiyyətli öyrənmə məqsədləri istiqamətində planlayır və resursların optimallaşdırılması üçün analitik göstəricilərdən yararlanır. Bu, rəqəmsal savadlılıq, təhlükəsizlik, müəlliflik hüquqları və məlumat etikası kimi yeni bacarıq sahələrinin kurikulumuna daxil edilməsini də zəruri edir.

Strateji idarəetmənin dördüncü xətti “ömürboyu öyrənmə” fəlsəfəsinə əsaslanır. Bilik sürətlə köhnəlir və informasiyanın yararlılıq dövrü qısalır; nəticədə “bitmiş təhsil” anlayışı aktuallığını itirir və təhsil müəssisələri davamlı öyrənmə ekosistemlərinin qurucusu rolunda çıxış edir (Drucker, 2000, s. 248). Bu kontekstdə məktəblər şagirdləri adaptasiya, çeviklik, meta-kognisiya və yaradıcılıq kimi XXI əsr bacarıqları ilə təchiz etməlidir. UNESCO-nun məşhur “bilmək üçün öyrənmək, etmək üçün öyrənmək, birgə yaşamaq üçün öyrənmək və olmaq üçün öyrənmək” sütunları ömürboyu öyrənmə modelinin normativ çərçivəsini formalaşdırır və təhsilin sosial, mədəni və ekzistensial ölçülərinə işarə edir (UNESCO, 1996, s. 17).

Strateji idarəetmənin beşinci istiqaməti ədalət və daxilolma prinsipinə əsaslanır. İnformasiya cəmiyyətində təhsil sistemi açıq quruluşlu olmalı, sosial mənşəyi, iqtisadi statusu, mədəni kimliyi və fərdi inkişaf ritmi fərqli olan bütün şagirdlər üçün yüksəliş kanallarını əlçatan etməlidir. Bu çərçivədə diplom və formal sertifikatların dəyəri önə çıxdıqca, onların sosial baryerə çevrilməsinin qarşısı alınmalı; diqqət daha çox bacarıqların real kontekstdə tətbiqinə və kompetensiya yönümlü ölçməyə yönəlməlidir (Drucker, 2000, s. 247). Təhsil sisteminin legitimliyi bu fürsət bərabərliyini təmin etmək bacarığı ilə ölçülür. Türkiyəli elm adamları Aydın (1996, s. 60) və Serter (1997, s. 211) bu istiqamətdə fərdiləşdirilmiş öyrənmə hədəflərini, mədəni müxtəlifliyə həssas kurikulumu və qlobal dəyərlərlə zənginləşdirilmiş təhsil məzmununu vurğulayırlar. Çetin (2004) isə təhsilin yalnız akademik nəticələr deyil, həm də sosial məsuliyyət, vətəndaşlıq şüuru və etik davranış nümunələri formalaşdıran sistem olmasının zəruriliyini qeyd edir. Bu yanaşma müəllim profilinin yenilənməsini də labüd edir: müasir müəllim sosiomədəni fərqləri anlayan, demokratik dəyərləri daxilləşdirən, güclü kommunikasiya, mediasiya və əməkdaşlıq bacarıqlarına malik olan peşəkar kimi fəaliyyət göstərməlidir (Yurdabakan, 2002, s. 64). Beləliklə, inklüziv təhsil modeli yalnız infrastrukturun deyil, həm də mədəniyyətin transformasiyasını tələb edir.

Strateji idarəetmənin altıncı komponenti müəllim və şagird rollarının strateji yenidən bölüşdürülməsidir. Müasir pedaqoji yanaşmalarda müəllim “bilik daşıyıcısı”ndan “öyrənmə vasitəçisi”nə transformasiya olunur; şagird isə passiv dinləyici mövqeyindən çıxaraq araşdırıcı, sorğu aparan, əməkdaşlıq edən və öz biliyini quraraq mənalandıran aktiv subyektə çevrilir (Numanoğlu, 1999, s. 346–347). Bu dəyişiklik qiymətləndirmə siyasətlərinə də dərin şəkildə təsir göstərir: ənənəvi nəticə mərkəzli ölçmələr layihə, portfel, performans əsaslı qiymətləndirmələrlə balanslaşdırılmalı, yaradıcı düşünmə, problem həlli, ünsiyyət və komanda işi kimi XXI əsr kompetensiyaları qiymətləndirmənin ayrılmaz komponentinə çevrilməlidir (Numanoğlu, 1999, s. 333; Yıldırım, 2001, s. 3). Bu yanaşma konstruktivist öyrənmə nəzəriyyələri ilə də fəlsəfi uyğunluq daşıyır.

Yeddinci strateji xətt məktəbin cəmiyyət və iş dünyası ilə şəbəkələnmiş tərəfdaşlıqlarıdır. Təhsil prosesləri yalnız məktəb divarları daxilində baş vermir; iş mühitləri, müəssisələr, icmalar və qeyri-formal öyrənmə məkanları da öyrənmə mənbəyinə çevrilmişdir (Drucker, 2000, s. 247). Məktəb-sənaye əməkdaşlıqları praktiki bacarıqların formalaşmasına, “etmək üçün öyrənmək” prinsipinin həyata keçirilməsinə və real problemlər üzərində tətbiqi layihələrin icrasına şərait yaradır. Bu tərəfdaşlıqlar sosial kapitalın güclənməsini, peşə yönümlülüyü, şagirdlərin karyera hazırlığını və məşğulluq kompetensiyalarını artırır (UNESCO, 1996, s. 17). Bu əlaqələr həm də məktəbin ictimai legitimliyini möhkəmləndirir.

Ümumilikdə, strateji idarəetmənin əməliyyat səviyyəsində üç kritik vəhdət diqqət mərkəzində olmalıdır:

1. Məlumat əsaslı qərarvermə. Məktəbdə qərarlar intuisiya ilə deyil, etibarlı məlumatların analitik emalı əsasında verilməlidir. Rəqəmsal analitika şagirdlərdəki öyrənmə boşluqlarını görünən edir, güclü tərəflərin inkişafı üçün strategiya müəyyənləşdirir və daxili proseslərin optimallaşmasını təmin edir (Fındıqçı, 1999, s. 202). Bu yanaşma nəticə yönümlü idarəetmənin, performans göstəricilərinin və keyfiyyət zəmanətinin əsasını təşkil edir.

2. Çevik təşkilati dizayn. Çevik strukturlar fərdi öyrənmə ritmlərini nəzərə alan diferensiaslaşdırma, inklüziv dəstək mexanizmləri və hərəkətliliyə əsaslanan sinif modellərini mümkün edir (Drucker, 2000, s. 247). Bu, bürokratik sərtliyin azalması, yeniliyə adaptasiya sürətinin artması və müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarının nəzərə alınması deməkdir.

3. Daimi peşəkar inkişaf. Müəllimlər və rəhbər kadrlar üçün fasiləsiz peşəkar inkişaf proqramları təşkilatın öyrənmə tutumunu yüksəldir; bu isə innovasiya, yaradıcılıq, metodoloji yenilənmə və tədqiqat yönümlülüyünü sistemə şəkildə təşviq edir (Doğan, 1994, s. 109; Erdoğan, 1998, s. 870). Öyrənən müəllim modeli məktəbin daxili bilik istehsalçısına çevrilməsi baxımından kritik əhəmiyyət daşıyır.

Belə bir idarəçilik modeli XXI əsrin tələblərinə cavab verən, tənqidi düşüncə, yaradıcı, etik, texnoloji savadlı və əməkdaşlıq yönümlü nəsillərin yetişməsinə sistemli zəmanət verir. Bu isə yalnız məktəbin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin intellektual, mədəni və iqtisadi inkişafında strateji rol oynayır.

Nəticə

İnformasiya cəmiyyətinin yaratdığı yeni sosial-iqtisadi və texnoloji şərtlər ümumtəhsil məktəblərinin strateji idarə edilməsini zəruri şəkildə yenidən düşüncəyə tələb edir. Artıq təhsil müəssisələri yalnız bilik ötürən ənənəvi strukturlar kimi deyil, bilik istehsal edən, tənqidi düşüncəyə təşviq edən və fərdi yaradıcılığı stimullaşdırıcı öyrənmə ekosistemləri kimi fəaliyyət göstərməlidir. Bu çərçivədə məktəbin əsas idarəçilik hədəfi çevik, adaptiv və rəqəmsal imkanlarla inteqrasiya olunmuş təhsil mühitinin qurulması olmalıdır. Belə bir mühit şagirdlərin informasiya bolluğu içində doğru biliyi seçə bilməsinə, onu təhlil edərək yeni məna çərçivələrinə transfer etməsinə şərait yaradır.

Bu transformasiyanın uğurla tətbiqi üçün ilk növbədə rəqəmsal infrastrukturun möhkəmləndirilməsi və müəllimlərin peşəkar inkişafının davamlı şəkildə dəstəklənməsi vacibdir. Müasir müəllim sadəcə bilik ötürən şəxs deyil, şagirdləri araşdırma prosesinə yönləndirən fasilitator və bilik istehsalında epistemik vasitəçidir. Bu səbəbdən interaktiv tədris texnologiyaları, layihə əsaslı öyrənmə və fərdiləşdirilmiş qiymətləndirmə yanaşmaları inkişaf etdirilməlidir. Eyni zamanda,

analitik göstəricilərə əsaslanan məlumat yönümlü qərarvermə sistemi təşkilati proseslərin optimallaşdırılması və təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından həlledici rol oynayır.

Bundan əlavə, məktəb–icma–iş dünyası arasında qurulan tərəfdaşlıq mexanizmləri şagirdlərə real problemlər üzərində tətbiqi bacarıqlar qazanmaq imkanı yaradır və onların peşə yönümlü inkişafına töhfə verir. Bu əməkdaşlıqlar sosial kapitalın güclənməsinə, kollektiv məsuliyyət hissinin artmasına və təhsil müəssisələrinin cəmiyyət qarşısında legitimliyinin möhkəmlənməsinə səbəb olur. İnküzivlik və sosial ədalət prinsiplərinin reallaşdırılması da strateji idarəetmənin mühüm komponentidir; təhsil resurslarına bərabər çıxış təmin edilərək sosial bərabərlik və fürsət ədaləti qorunmalıdır.

Nəticə olaraq, strateji idarəetmə yanaşmalarının məktəblərdə tətbiqi XXI əsrin tələblərinə cavab verən, tənqidi düşünən, yaradıcılığa açıq, əməkdaşlıq yönümlü və etik dəyərlərə sahib nəsilərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Bu işə yalnız təhsil sisteminin inkişafı üçün deyil, bütövlükdə cəmiyyətin intellektual və mədəni potensialının yüksəldilməsi üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Məktəblərin öyrənən təşkilatlara çevrilməsi, innovativ idarəetmə modellərinin yayılması və rəqəmsal bacarıqların gücləndirilməsi gələcəyin bilik əsaslı cəmiyyətinin qurulmasında həlledici rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Aktan, C. C., & Tunç, M. (1998). *Bilik cəmiyyəti və Türkiyə*. Yeni Türkiyə Nəşrləri.
2. Altunay, E., & Yalçınkaya, M. (2011). Müəllim namizədlərinin bilik cəmiyyətində dəyərlərə dair fikirlərinin bəzi dəyişənlər baxımından araşdırılması. *Təhsil İdarəçiliyində Nəzəriyyə və Təcrübə*, 17(1), 5–28.
3. Aydın, E. (1996). *Dəyişən bilik cəmiyyəti*. Beta Nəşriyyatı.
4. Aytaç, T. (1999). *Öyrənən təşkilat: Məktəb*. Milli Təhsil Nazirliyi Nəşrləri.
5. Balay, R. (2004). Qloballaşma, bilik cəmiyyəti və təhsil. *Ankara Universiteti Təhsil Elmləri Fakültəsi Jurnalı*, 37(2), 61–82.
6. Balcı, A. (2001). *Effektiv məktəb və məktəbin inkişafı*. Pegem A Nəşriyyatı.
7. Balcı, Ş., & Bünyamin, A. (2007). Universitet tələbələrinin internet istifadə və məmnuniyyətləri üzrə sahə araşdırması. *Səlcuq Kommunikasiya*, 5(1), 175–197.
8. Boydak, A. (2001). *Öyrənmə üslubları*. Beyaz Nəşrləri.
9. Çetin, Ş. (2004). Dəyişən dəyərlər və təhsil. *Milli Təhsil Nazirliyi Jurnalı*.
<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/>
10. Doğan, İ. (1994). *Bilik cəmiyyəti: Uzun, incə bir yol*. Ankara Universiteti Təhsil Elmləri Fakültəsi Nəşrləri.
11. Drucker, P. (2000). *Yeni reallıqlar (7-ci nəşr)*. Türkiyə İş Bankası Mədəniyyət Nəşrləri.
12. Dura, C. (1990). *Bilik cəmiyyəti*. Mədəniyyət Nazirliyi Nəşrləri.
13. Dura, C., & Atik, H. (2002). *Bilik cəmiyyəti, bilik iqtisadiyyatı və Türkiyə*. Literatür Nəşriyyatı.
14. Erdoğan, İ. (1998). Bilik cəmiyyəti olmağın tələb etdiyi təhsil paradıqması. *Yeni Türkiyə*, 4(19), 870–876.
15. Fındıqçı, İ. (1999). *Bilik cəmiyyətində təhsil və müəllim*. MEB Təlim və Tərbiyə Şurası Nəşrləri.
16. Garavan, T. (1997). Öyrənən təşkilat: Baxış və qiymətləndirmə. *The Learning Organization*, 4(1), 18–29.
17. Güçdemir, Y. (2002). İnformasiya cəmiyyəti və qloballaşma. *Kommunikasiya Fakültəsi Jurnalı*, (13), 523–534.
18. Lashway, L. (1997). Vizyoner liderlik. S. C. Smith & P. K. Piele (Red.), *Məktəb liderliyi üzrə mükəmməllik kitabı* (3-cü nəşr, s. 131–156). Oreqon Universiteti.
19. Leithwood, K., Leonard, L., & Sharratt, L. (1998). Məktəblərdə təşkilati öyrənməni təşviq edən şərtlər. *Educational Administration Quarterly*, 34(2), 243–276.
20. Maxwell, J. C. (1999). *Liderlik xüsusiyyətləri*. Beyaz Nəşrləri.
21. Numanoğlu, G. (1999). *Bilik cəmiyyəti – Təhsil – Yeni kimliklər II*. Ankara Universiteti Təhsil Elmləri Fakültəsi Nəşrləri.

22. Numanoglu, G. (1999). Bilik cəmiyyəti və təhsildə yeni kimliklər. *Ankara Universiteti Təhsil Elmləri Fakültəsi Jurnalı*, 32(1–2), 341–350.
23. Oswald, L. J. (1997). Məktəb əsaslı idarəetmə. S. C. Smith & P. K. Piele (Red.), *Məktəb liderliyi üzrə mükəmməllik kitabı* (3-cü nəşr, s. 181–203). Oreqon Universiteti.
24. Özdemir, S. (2000). *Təhsildə təşkilati yeniləşmə* (5-ci nəşr). Pegem A Nəşriyyatı.
25. Özden, Y. (2002). *Təhsildə transformasiya: Yeni dəyərlər* (4-cü nəşr). Pegem A Nəşriyyatı.
26. Serter, N. (1997). *21-ci əsrə doğru insan mərkəzli təhsil*. Sarmal Nəşrləri.
27. Smith, S. C., & Piele, P. K. (1997). Giriş. S. C. Smith & P. K. Piele (Red.), *Məktəb liderliyi üzrə mükəmməllik kitabı* (3-cü nəşr, s. 1–12). Oreqon Universiteti.
28. Tekin, M., Güleş, H. K., & Ögüt, A. (2003). *Dəyişiklik dövründə texnologiyanın idarə olunması*. Nobel Nəşriyyat.
29. Toprakçı, E. (2002). *Təhsil üzərinə*. Ütopya Nəşriyyatı.
30. Törenli, N. (2004). *İnformasiya cəmiyyəti və qloballaşma prosesində Türkiyə*. Elm və Sənət Nəşrləri.
31. UNESCO. (1996). İyirmi birinci əsrdə təhsil üzrə beynəlxalq komissiyanın hesabatı. *Təhsil İdarəçiliyi EYTEPE Jurnalı*, 2(1), 11–24.
32. Yıldırım, R. (2001). *Öyrənməyi öyrənmək*. Sistem Nəşriyyatı.
33. Yurdabakan, İ. (2002). Qloballaşma ilə bağlı yanaşmalar və təhsil. *Təhsil Araşdırmaları*, 6, 61–64.

Daxil oldu: 07.11.2025

Qəbul edildi: 14.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/162-167>

Sevda Abdullayeva
Baku State University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0004-9616-4778>
sevdaabdullayevaali@gmail.com

Cognitivism and Behaviorism in Education

Abstract

The article provides a comparative analysis of two key concepts: behaviorism and cognitivism within modern pedagogical and psychological activities. The research aims to determine the functioning and influence of these approaches on the effectiveness of learning activities and educational strategies. The concept of behaviorism examines the role of stimuli, reactions, and reinforcement, where learning is interpreted as an external change in the subject's behavior. Behaviorism allows for the easy measurement of student success, the effectiveness of skill formation, repetition, and consolidation. The downside is the lack of consideration for internal thoughts, motivation, and understanding, focusing strictly on outward behavior. Within the framework of cognitivism, attention is directed toward the individual's thought process, memory structures, and the mechanisms of perception, processing, and storage of information. Cognitivism promotes the development of thinking, adaptability, and the formation of skills and abilities. This concept poses difficulties in evaluating results, which are conducted based on qualitative and quantitative analysis. This paper examines the integration of elements from both concepts into the modern educational process. It is stated that the effective organization of learning involves the formation of certain behavioral reactions, the development of cognitive activity, critical and logical thinking, and independent operational skills.

Consequently, the synthesis of behaviorist and cognitive learning strategies contributes to increasing the efficiency and productivity of the educational process and the development of the student's personal and individual qualities.

Keywords: *cognitivism, behaviorism, thinking, skill, memory, ability, analysis*

Sevda Abdullayeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0004-9616-4778>
sevdaabdullayevaali@gmail.com

Təhsildə koqnitivizm və biheviörizm

Xülasə

Məqalədə müasir pedaqoji və psixoloji fəaliyyətin iki əsas konsepsiyasının — biheviörizm və koqnitivizmin müqayisəli təhlili aparılır. Tədqiqatın məqsədi bu yanaşmaların fəaliyyətini və təlim fəaliyyətinin effektivliyinə, habelə təhsil strategiyasına təsirini müəyyən etməkdir. Biheviörizm konsepsiyası stimullar, reaksiyalar və möhkəmləndirmənin rolunu nəzərdən keçirir, burada təlim subyektin davranışındakı xarici dəyişiklik kimi şərh olunur. Biheviörizm şagirdin müvəffəqiyyətini, vərdişlərin formalaşma effektivliyini, təkrar və möhkəmləndirməni asanlıqla ölçməyə imkan verir. Mənfi tərəfi isə daxili düşüncələrin, motivasiyanın və dərkətmənin nəzərə alınmaması, yalnız xarici davranışa fokuslanmasıdır. Koqnitivizm çərçivəsində diqqət fərdin düşüncə prosesinə, yaddaş strukturlarına, informasiyanın qəbulu, emalı və yaddaş saxlanması mexanizmlərinə yönəldilir.

Koqnitivizm təfəkkürün inkişafına, adaptasiya qabiliyyətinə, həmçinin bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına kömək edir. Bu konsepsiya keyfiyyət və kəmiyyət təhlili əsasında aparılan nəticələrin qiymətləndirilməsində çətinlik yaradır. İşdə müasir təhsil prosesində hər iki anlayışın elementlərinin inteqrasiyası məsələləri nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, təlimin effektiv təşkili müəyyən davranış reaksiyalarının formalaşmasını, idrak aktivliyinin, tənqidi və məntiqi təfəkkürün, habelə müstəqil operativliyin inkişafını nəzərdə tutur.

Beləliklə, biheviyrist və koqnitiv təlim strategiyalarının sintezi təhsil prosesinin effektivliyinin və məhsuldarlığının artırılmasına, eləcə də təhsilalanın şəxsi-fərdi keyfiyyətlərinin inkişafına şərait yaradır.

Açar sözlər: koqnitivizm, biheviyrist, təfəkkür, vərdiş, yaddaş, qabiliyyət, təhlil

Introduction

In pedagogical activity, the question of the mechanisms of learning and knowledge acquisition occupies a prominent position. Throughout the 20th century, various theoretical approaches and concepts were developed that sought to explain the nature of learning and focus on effective ways of organizing the educational process. Among the most significant scientific concepts, behaviorism and cognitivism occupy a central place, having had a significant impact on the development of modern educational theory.

Research

Behaviorism views learning as a process of shaping human behavior based on stimuli and responses, where external conditions have an influence. Cognitivism, on the other hand, focuses on studying the internal mechanisms of human cognitive processes, viewing learning as an active process of information processing.

Despite the difference in theoretical concepts, both approaches have made a significant contribution to the development of educational activities. In this regard, a comparative analysis of cognitivism and behaviorism, determining their potential, principles, and ideas in the educational process, becomes particularly relevant.

In the context of the rapid development of educational science, it is particularly important to study various theories of learning that reveal the mechanism and system of knowledge and cognition formation in educational activities. In terms of its significance, learning is not simply a reaction, but a complex process of information formation in the brain system (Devi, 2017, p. 65). Among the most significant concepts in strategic education, attention is paid to concepts such as cognitivism and behaviorism. The concept of behaviorism is a direction in the pedagogical activity of the education system that reveals the essence of the process of behavior formation under the external influence of a facilitator, as well as educational procedures. In particular, there is a connection with psychological orientation, which implies the correct use and regulation of emotional processes, including thoughts, feelings, and motivations. Each concept is examined through specific teaching methods. Assessing the significance of self-perception is challenging, so it is directed toward external research in educational activities, under the guidance of a teacher. The presented idea can be postulated through observation to analyze cause-and-effect relationships and the impact of educational activities on students. The initiated direction is cognitivism. Cognitivism is a special direction in psychology and pedagogy as a process of information processing. This approach is based on the premise that cognitivism determines the architecture filled with a methodological complex of concepts such as thinking, perception, memory, attention, and understanding. At the root of critical thinking, there is a dependence on the environment, which requires an appropriate social setting (Solodikhina, 2022, p. 40). It is based on the active construction of knowledge rather than the classical response to stimuli. Behaviorism is a system that interprets the formula as action-reinforcement-consolidation. A distinctive feature of behaviorism is the specificity of the correct relationship between the teacher and the students through compliance with the norms of interpersonal relations. It is in this terminology that reflection depends on the role of the teacher, because after the action performed by the student, the stimulation phase comes. If there is a positive reaction to the student's work, then the possibility

of the same excellent performance may be repeated and varied in the student's activities. For example: the topic "The role of khanates in the history of Azerbaijan." In the textbook, this topic is designed for two lessons. The student prepares a report on the specified topic, uses a layout, models the problem, reveals the main events, and proposes a course of action dated from 1747 to 1806. The key to success in the teacher's influence on the student's motivational activity is mutual understanding, established contact, and the desire and willingness to overcome difficulties in learning (Shenberger et al., 2017, p. 68). Consequently, the student receives positive reinforcement, and the likelihood that they will produce higher-quality work next time increases significantly. There is a set of specific characteristics inherent in human behavior that explain behaviorism: stimulus, response, reflex, operant conditioning, positive and negative reinforcement, formation, and control. The above allows us to assert the following identity: when one event follows another in a student's behavior, it was probably caused by it. A special position is that, in cognitive understanding, the learner can adopt the behavior patterns of other people through observation and analysis (Chernova et al., 2015, p. 325). This is also related to information processing, which manifests itself in cognitivism. Cognitivism is a special direction that considers learning as a process that includes: cognitive load, structure, metacognitive skills, analysis, and the practical application of knowledge. The idea of this concept is implemented through the active role of the student, who himself states and analyzes the material received, rather than passively assimilating knowledge. Moreover, a special element of learning is the comprehension of information, analysis, synthesis, argumentation, and conclusions. Along with this, the facilitator provides the opportunity for the student to independently explore the problem, as opposed to presenting ready-made answers, thereby revealing the creative and analytical thinking of the learner. The relationship between students is of particular importance, and this problem is solved with the help of diagnostic methods that reveal the cognitive activity of the learner (Məmmədova, 2022, p. 49). The effectiveness of the above-mentioned cognitive structure is most evident in organizational teaching methods, group work, pair work, individual work, and frontal activity. This provides an assessment of the conscious acquisition of material during the learning process, as well as group dynamics and collective relationships in the social environment.

The curriculum is a structure, a system of the educational process that shows what and in what sequence the student learns. This corresponds to the principle of cognitivism, namely, active assimilation of material. According to this concept, knowledge is assimilated in the phase of active learning and processing of information, rather than mechanical memorization. Also, in the current period of change in the education system associated with the use of innovative technologies, there is an approach to elevating the role of the teacher and mentor (Abbasov & Quliyeva, 2024, p. 39). One of the principles of cognitivism is determined by performance and efficiency. Presenting material through presentations, short video files, and test questions clearly demonstrates students' mastery of the data and answers the question of how new information will influence the course of events in the next new topic for study and learning. There are also different stages of integration: 1) manifestation of personality; 2) personality; 3) core of personality (Mustafayeva, 2024, p. 17). Step-by-step assimilation of information initiates the sequential presentation of material from simple to complex so that students can transform information. For example: in 1096, the organization of the Crusades. At the initial stage, students learn basic historical facts: when and where the Crusades took place, which states participated. Based on these facts, the student analyzes and moves on to complex knowledge, answering questions about the causes, prerequisites, and conditions that led to the Crusades. After argumentation and analysis, the emphasis is placed on structuring and chronological sequence of information perception, rather than on the traditional stage. The most important areas of study were and remain research on the organization of knowledge in an individual's memory and the formation of cognitive processes (Korotaeva & Andryunina, 2017, p. 164). The principle of metacognition is activated by self-control and reflection. Students evaluate their thought processes, draw conclusions from their arguments, correct mistakes, and plan further action based on the shortcomings identified. This approach is based on and focuses on self-regulation and reflection in the pedagogical organization of learning. The fundamental characteristics of cognitivism are: skill, ability, memory, thinking, and capacity. A skill is a mechanical action that has been formed as a result

of repeated practice and the consolidation of experience in memory. For example: rapid perception of text. When a student has developed a regular reading practice, cognitive strategies automatically kick in when they see an unfamiliar text. The role of skill in cognitivism is to perform actions that require minimal control. Skill is the ability to consciously apply the knowledge gained through theory and practice. For example, a student's knowledge of multiplication and division tables will not be difficult when performing operations with fractions or equations, because the basic steps of this solution are already familiar and applicable. Thus, these processes enable the meaningful use of learned information and experience. Memory is the process of storing and reproducing information, ensuring the accumulation of knowledge and experience. For example, a student memorizes the dates of historical events and can place a particular event in the correct chronological order. Because of this, memory plays a huge role in the formation of thinking. Thinking is the highest cognitive level, with the help of which the learner analyzes, compares, and explains a problem. For example, a student compares the socio-political and economic situation in Azerbaijan before 1918 and after the proclamation of the Azerbaijan Democratic Republic in 1918, identifying changes in governance, the country's economic situation, and citizens' rights. Cognitive mechanisms provide levels: actualization of cognitive mechanisms, educational cognition, and manifestation of the activity of the subject of cognition (Tarasova & Makoeva, 2022, p. 74). It is worth noting that thinking triggers the brain's cognitive mechanism, ensuring information processing. Ability is a personal and individual characteristic of a person, the formation of skills when performing a certain activity. For example: learning foreign languages, with this concept, words are memorized quite quickly and are pronounced in the correct sequence in a sentence. Consequently, ability determines the learner's potential for effective, strategic assimilation and application of knowledge.

The application of behaviorism in education is expressed through certain specific concepts. The hypothesis of behaviorism asserts that the entire learning process is the formation of habits caused by reinforcement and reward (Mahbub & Beedle, 2025, p. 273). The effectiveness of behaviorism lies in the formation of precise skills through repetition and reinforcement. For example, when learning to read and write, a child consistently repeats their actions, writes letters in cursive, and solves problems. For each successful completion, there is a reinforcement phase in the form of praise, points, or stickers. This helps to make the behavior automatic. Because of this, it is possible to achieve the desired behavior through step-by-step training. The essence is that the concept of a skill is divided into step-by-step actions, and each separate part is reinforced. Effectiveness in this aspect allows you to build complex skills, making learning more concrete. The specificity of this process also lies in ensuring discipline and behavior control in the classroom. This focuses attention on maintaining order and increasing concentration. The above allows us to assert that there is a certain direction in behaviorism, namely its application in various fields. The conditioned nature of the behaviorist approach has strong potential where learning is aimed at forming knowledge through specific behavior, repetition, and reinforcement of strictly structured goals in educational activities.

A comparative analysis of cognitivism and behaviorism is of paramount importance. The main idea: cognitivism is a strictly directed process of information processing in consciousness and understanding. Behaviorism is the formation of observable behavior through stimuli and responses. The main criticism of behaviorism is its limited understanding of mental processes, which often depicts students as passive recipients of information (Huda, 2023, p. 143). The parameter of focusing on certain characteristics, the influence of cognitivism is based on the processes of thinking, skill, and memory. Behaviorism notes external behavior and reactions to stimuli. The role of the facilitator in cognitive learning is to organize cognitive activity, guide and organize thinking, and help students comprehend the material. Behaviorism confirms the role of the teacher as a controller of behavior and skill formation. Assessment of results in the first aspect is qualitative and quantitative, namely analysis, application of knowledge, and development of thinking. Assessment is an important part of learning and plays a special role in studying its effectiveness and quality (Hüseynzadə və b., 2021, p. 462). Behaviorism, on the other hand, is based on quantitative assessment - the correctness of actions, speed of reaction, and task completion. The positive side of cognitivism is manifested in the development of thinking, creativity, the ability to apply knowledge in new ways, and long-term,

conscious understanding. Behaviorism is characterized by simplicity of measurement and effectiveness in reinforcing certain facts and skills. The negative side of the first concept is expressed in the complexity of measuring results, the need for a more developed lesson structure, and active student participation. The disadvantages of behaviorism lie in the inability to read internal cognitive processes, limited only to actions through observation, which can lead to mechanistic learning.

Conclusion

Within the framework of the concept under consideration, the prospects and effectiveness of the development of behaviorism and cognitivism are outlined. Behaviorism as a principle is used in a system of points or ratings, rewards for correct answers, and immediate feedback. It is effective for reinforcing basic, specific skills and is necessary in online courses, distance learning, and inclusive education. Behaviorism influences the maintenance of discipline and behavior control. The development of cognitivism is aimed at analyzing the information received, developing analytical, logical, and creative thinking, and forming independent argumentation. Artificial intelligence, project activities, and various adaptive learning platforms are used as cognitive technologies. This allows for the meaningful assimilation of information, processing, and directing it towards the formation of practical qualities such as skills and abilities. The general trend is toward the need for modern education to focus on and acknowledge concepts such as behaviorism and cognitivism. Behaviorism is used to develop skills and control the application of knowledge in student behavior. Cognitivism is used to develop thinking and assimilation of material. Effective organization of learning involves combining behaviorist methods of consolidating knowledge and skills with cognitive strategies for developing independence. In this regard, these concepts and the integration of elements open up new perspectives for improving education.

References

1. Abbasov, A., & Guliyeva, K. (2024). Pedagogical acmeology and its role in the development of modern education. *Azerbaijan School, (1)*, 37–47.
2. Chernova, Y. A., Donina, O. I., & Kuznetsov, N. I. (2015). Dichotomy and alternativity in the evolution of the main classical learning theories—behaviorism, cognitivism, and constructivism. *Symbol of Science, (11–2)*, 325–328.
3. Devi, K. P. (2017). Learning theories: Behaviorism, cognitivism, constructivism. *International Education and Research Journal, 3(3)*, 64–66.
4. Huda, M. (2023). Analysis of the basic concepts of educational psychology from the perspective of learning theories: Behaviorism, cognitivism, and constructivism. *Lentera Pendidikan, 1(1)*, 141–148.
5. Hüseyinzadə, R. L., Azizova, Z. M., Aliyev, S. H., & Verdiyeva, U. M. (2021). Monitoring and evaluation in the management of educational institutions. In *Pedagogy: Textbook* (pp. 459–466).
6. Korotaeva, E. V., & Andryunina, A. S. (2017). Cognitive pedagogy of the second half of the 20th century: A retrospective analysis. *Modern Problems of Science and Education, (6)*, 164–209.
7. Mahbub, A., & Beedle, J. (2025). Behaviorists, cognitivists, and constructivists learning theories: A comparison and application in instructional design. *European Journal of Education Studies, 12(6)*, 271–281.
8. Mammadova, M. I. (2022). Research on the realization of conditions for the development of students' cognitive activity in higher education institutions. *Current Problems of Psychology, 49–51*.
9. Mustafayeva, M. A. (2024). *The concept of polarities in modern integrative models of personality structure*. Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan (AAK), 1–32.

10. Shenberger, I. A., Litvinova, O. V., & Fomicheva, I. B. (2017). The role of the teacher's personality in the motivational activity of the student. *Young Scientist*, 31(165), 67–70.
11. Solodikhina, M. V. (2022). *Critical thinking in higher science education: Definition and content of the concept* (Monograph). MPGU.
12. Tarasova, E. N., & Makoeva, F. S. (2022). Components of cognitive-competency-based learning in classes on the methodology of teaching Russian as a foreign language: From teaching practice. *Hradec Králové Journal of Anglophone Studies*, 9(1), 72–85.

Received: 04.11.2025

Accepted: 30.01.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/57/168-171>

Tale Verdiyev
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0002-1913-3973>
taleverdiyev114@gmail.com

Qlobal informasiya məkanında Azərbaycanın imic diplomatiyası modeli

Xülasə

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin nüfuzu və təsir imkanları onların beynəlxalq imici ilə sıx bağlıdır. Qlobal informasiya mühitinin inkişafı dövlətlərin kommunikasiya və diplomatiya strategiyalarını yeni istiqamətdə formalaşdırmağa şərait yaratmışdır. Bu baxımdan strateji kommunikasiya və dövlət brendinqi müasir diplomatiyanın mühüm elementlərindən hesab olunur. Məqalədə Azərbaycanın beynəlxalq imic siyasətinin formalaşması və inkişafı məsələləri təhlil olunur. Xüsusilə media, ictimai diplomatiya və yumşaq güc amillərinin ölkənin qlobal imicinə təsiri araşdırılır. Eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq tədbirlərdə iştirakı və kommunikasiya siyasətinin diplomatik nüfuzun artmasında rolu qiymətləndirilir. Tədqiqat göstərir ki, strateji kommunikasiya və dövlət brendinqi Azərbaycanın beynəlxalq imicinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Nəticə etibarilə, bu siyasət Azərbaycanın beynəlxalq arenada etibarlı tərəfdaş kimi tanınmasına mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: *Azərbaycan diplomatiyası, beynəlxalq imic, strateji kommunikasiya, dövlət brendinqi, ictimai diplomatiya, yumşaq güc, media siyasəti*

Tale Verdiyev
Baku Slavic University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0002-1913-3973>
taleverdiyev114@gmail.com

Azerbaijan's Image Diplomacy Model in the Global Information Space

Abstract

In the modern system of international relations, the influence and authority of states are closely connected with their international image. The development of the global information environment has created new opportunities for states to shape their communication and diplomatic strategies in innovative directions. In this context, strategic communication and nation branding are considered important elements of modern diplomacy. This article analyzes the formation and development of Azerbaijan's international image policy. In particular, the influence of media, public diplomacy, and soft power factors on the country's global image is examined. At the same time, the role of Azerbaijan's participation in international events and its communication policy in increasing diplomatic prestige is evaluated. The research shows that strategic communication and nation branding play a significant role in strengthening Azerbaijan's international image. As a result, this policy makes an important contribution to Azerbaijan's recognition as a reliable partner in the international arena.

Keywords: *Azerbaijani diplomacy, international image, strategic communication, nation branding, public diplomacy, soft power, media policy*

Giriş

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin beynəlxalq arenadakı mövqeyi yalnız siyasi və iqtisadi güc amilləri ilə deyil, həm də onların beynəlxalq imici ilə müəyyən olunur. Qloballaşma və rəqəmsal kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı dövlətlərin özlərini beynəlxalq auditoriyaya təqdim etmə üsullarını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu prosesdə informasiya və kommunikasiya vasitələri diplomatiyanın əsas alətlərindən birinə çevrilmişdir (Melissen, 2005).

Tədqiqat

XXI əsrdə dövlətlər arasında rəqabət yalnız hərbi və iqtisadi sahədə deyil, həm də informasiya və kommunikasiya müstəvisində aparılır. Bu səbəbdən “imic diplomatiyası”, “yumşaq güc” və “ictimai diplomatiya” kimi anlayışlar beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində xüsusi əhəmiyyət qazanmışdır. Dövlətlərin beynəlxalq imicinin formalaşdırılması onların siyasi etibarlılığı, mədəni nüfuzu və kommunikasiya strategiyası ilə sıx bağlıdır (Josef Nye, 2004).

Azərbaycan Respublikası da müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq imicinin formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl siyasət həyata keçirmişdir. Xüsusilə son illərdə Azərbaycanın diplomatiyası beynəlxalq kommunikasiya strategiyalarını genişləndirərək ölkənin qlobal informasiya məkanında mövqeyini gücləndirməyə çalışır. Media diplomatiyası, ictimai diplomatiya və yumşaq güc siyasəti bu prosesin əsas komponentlərini təşkil edir. Eyni zamanda Azərbaycan beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi, mədəni diplomatiya təşəbbüsləri və strateji kommunikasiya siyasəti vasitəsilə özünü regionda sabitlik və əməkdaşlıq mərkəzi kimi təqdim edir (Xəlilov, 2021). Bu fəaliyyət ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasına və qlobal səviyyədə tanınmasına mühüm töhfə verir.

Bu məqalənin məqsədi qlobal informasiya məkanında Azərbaycanın imic diplomatiyası modelini təhlil etmək, media və kommunikasiya strategiyalarının ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasında rolunu araşdırmaqdır.

Nəzəri əsaslar və imic diplomatiyası anlayışı. Müasir beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində dövlətlərin beynəlxalq imici onların xarici siyasət strategiyalarının mühüm komponentlərindən biri hesab olunur. Dövlət imici beynəlxalq ictimaiyyətin müəyyən bir ölkə haqqında formalaşdırdığı ümumi təsəvvürlərin və qiymətləndirmələrin məcmusudur. Bu təsəvvürlər dövlətin siyasi sabitliyi, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, mədəni irsi və diplomatik fəaliyyəti kimi müxtəlif amillərlə müəyyən edilir.

“Yumşaq güc” (soft power) anlayışı bu sahədə mühüm nəzəri əsaslardan biridir. Amerikalı tədqiqatçı Joseph Nye bu anlayışı dövlətlərin zor tətbiq etmədən, mədəni və ideoloji təsir vasitəsilə öz məqsədlərinə nail olmaq bacarığı kimi izah edir. Bu yanaşmaya görə, dövlətlər yalnız hərbi və iqtisadi resurslarla deyil, həm də mədəniyyət, diplomatiya və informasiya siyasəti vasitəsilə beynəlxalq nüfuz qazana bilirlər (Anholt, 2010).

İctimai diplomatiya da beynəlxalq imicin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayan amillərdən biridir. İctimai diplomatiya dövlətlərin xarici auditoriyalarla birbaşa kommunikasiya qurmasını və qarşılıqlı anlaşma yaratmasını nəzərdə tutur. Müasir dövrdə sosial media və rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin inkişafı ictimai diplomatiyanın təsir imkanlarını daha da genişləndirmişdir (Zaharna, 2010).

Bu kontekstdə dövlət brendinqi (nation branding) anlayışı da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət brendinqi ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni xüsusiyyətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə sistemli şəkildə təqdim olunması prosesini ifadə edir. Bu proses dövlətin beynəlxalq nüfuzunun artmasına, turizmin inkişafına və investisiya imkanlarının genişlənməsinə müsbət təsir göstərir (Cull, 2009). Beləliklə, imic diplomatiyası müasir diplomatiyanın mühüm istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir və dövlətlərin beynəlxalq mövqeyinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır (Bjola, Holmes, 2015).

Azərbaycanın qlobal informasiya məkanında imic diplomatiyası. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq münasibətlər sistemində öz mövqeyini möhkəmləndirmək üçün müxtəlif diplomatik strategiyalar həyata keçirmişdir. Bu strategiyalar arasında beynəlxalq imicin formalaşdırılması və qlobal informasiya məkanında aktiv mövqe tutmaq xüsusi yer tutur.

Azərbaycanın imic diplomatiyası modeli əsasən üç istiqamətdə inkişaf edir: diplomatik fəaliyyət, mədəni və humanitar təşəbbüslər, eləcə də strateji kommunikasiya siyasəti. Bu istiqamətlərin sintezi

ölkənin beynəlxalq nüfuzunun gücləndirilməsinə xidmət edir (Qasımov, 2020). Son illərdə Azərbaycan beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etməklə qlobal səviyyədə tanınmasını daha da artırmışdır. Avropa Oyunları, İslam Həmrəyliyi Oyunları, Bakı Humanitar Forumu və digər beynəlxalq tədbirlər ölkənin diplomatik və mədəni nüfuzunun artmasına mühüm töhfə vermişdir. Bu tədbirlər Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyətə açıq və əməkdaşlığa hazır dövlət kimi təqdim olunmasına imkan yaratmışdır. Eyni zamanda Azərbaycanın enerji və iqtisadi diplomatiyası da ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bakı–Tbilisi–Ceyhan, TANAP və TAP kimi enerji layihələri Azərbaycanın qlobal enerji təhlükəsizliyində mühüm tərəfdaş kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Bu layihələr ölkənin iqtisadi və diplomatik nüfuzunu artırmaqla yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsinə də töhfə vermişdir (Qarayeva, 2024).

Müasir dövrdə rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin inkişafı Azərbaycanın imic diplomatiyasına yeni imkanlar yaratmışdır. Sosial media platformaları vasitəsilə dövlət qurumları beynəlxalq auditoriya ilə birbaşa əlaqə qurur və ölkənin mövqeyini operativ şəkildə təqdim edir. Bu isə Azərbaycanın qlobal informasiya məkanında mövqeyinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır.

Azərbaycanın strateji kommunikasiya siyasəti. Müasir dövrdə strateji kommunikasiya dövlətlərin beynəlxalq imicinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Strateji kommunikasiya dövlət qurumlarının informasiya siyasətinin planlı və sistemli şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu proses dövlətin mövqeyinin beynəlxalq auditoriyaya düzgün və obyektiv şəkildə çatdırılmasına xidmət edir. Azərbaycan da son illərdə strateji kommunikasiya sahəsində mühüm addımlar atmışdır. Xüsusilə dövlət qurumlarının beynəlxalq media ilə əməkdaşlığı ölkənin informasiya siyasətinin effektivliyini artırmışdır. Sosial media platformalarının geniş yayılması diplomatik kommunikasiya imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Dövlət qurumlarının rəsmi sosial media hesabları vasitəsilə Azərbaycanın mövqeyi və siyasəti beynəlxalq ictimaiyyətə operativ şəkildə təqdim olunur. Bu platformalar informasiyanın daha geniş auditoriyaya çatdırılmasına şərait yaradır. Eyni zamanda diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti də Azərbaycanın kommunikasiya strategiyasında mühüm rol oynayır. Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar ölkənin milli maraqlarının və həqiqətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında fəal iştirak edirlər. Bu fəaliyyət Azərbaycanın beynəlxalq informasiya məkanında mövqeyinin güclənməsinə töhfə verir. Beləliklə, strateji kommunikasiya siyasəti Azərbaycanın qlobal informasiya məkanında imic diplomatiyasının mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Bu siyasət ölkənin beynəlxalq nüfuzunun artmasına və etibarlı tərəfdaş kimi tanınmasına xidmət edir.

Azərbaycanın beynəlxalq imic siyasətində yumşaq güc amilləri. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində yumşaq güc siyasəti dövlətlərin beynəlxalq nüfuzunun formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Yumşaq güc anlayışı dövlətin digər ölkələrə təsir imkanlarını hərbi və iqtisadi vasitələrdən daha çox mədəni, ideoloji və kommunikasiya alətləri vasitəsilə həyata keçirməsini ifadə edir. Bu konsepsiya beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində Cozef Nay tərəfindən irəli sürülmüş və müasir diplomatiyada geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır (Gilboa, 2008).

Azərbaycan Respublikasının diplomatiyasında da yumşaq güc siyasəti mühüm yer tutur. Ölkə beynəlxalq səviyyədə öz mədəni irsini, tolerantlıq ənənələrini və multikultural dəyərlərini təqdim etməklə müsbət imic formalaşdırmağa çalışır. Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti beynəlxalq səviyyədə xüsusi diqqət çəkir. Müxtəlif din və mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması Azərbaycanın beynəlxalq imicinin əsas elementlərindən biridir (Həsənov, 1998). Azərbaycanın mədəni diplomatiyası ölkənin yumşaq güc siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətdə müxtəlif beynəlxalq forumlar, mədəni tədbirlər və sərgilər təşkil olunur. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən beynəlxalq layihələr Azərbaycanın mədəni irsinin dünyada tanınmasına mühüm töhfə verir. Bu fəaliyyət Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən müasir və tolerant dövlət kimi qəbul olunmasına kömək edir. Eyni zamanda idman diplomatiyası da Azərbaycanın beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bakı şəhərinin ev sahibliyi etdiyi Avropa Oyunları, İslam Həmrəyliyi Oyunları və digər beynəlxalq idman yarışları ölkənin qlobal səviyyədə tanınmasına şərait yaratmışdır. Bu tədbirlər Azərbaycanın sabit, inkişaf edən və beynəlxalq əməkdaşlığa açıq dövlət kimi təqdim olunmasına kömək edir.

Nəticə

Humanitar diplomatiya da Azərbaycanın yumşaq güc siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Azərbaycan müxtəlif beynəlxalq humanitar təşəbbüslərdə iştirak etməklə qlobal problemlərin həllinə töhfə verir. Xüsusilə təhsil, səhiyyə və humanitar yardım sahələrində həyata keçirilən layihələr ölkənin beynəlxalq nüfuzunu artırır.

Beləliklə, yumşaq güc siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm rol oynayan amillərdən biridir. Mədəni, humanitar və idman diplomatiyası vasitəsilə Azərbaycan qlobal səviyyədə müsbət və etibarlı tərəfdaş kimi tanınır. Bu siyasət ölkənin beynəlxalq münasibətlər sistemində mövqeyinin möhkəmlənməsinə və diplomatik nüfuzunun artmasına xidmət edir (Snow, Taylor, 2009).

Ədəbiyyat

1. Anholt, S. (2010). *Places: Identity, image and reputation*. Palgrave Macmillan.
2. Bjola, C., & Holmes, M. (2015). *Digital diplomacy: Theory and practice*. Routledge.
3. Cull, N. J. (2009). *Public diplomacy: Lessons from the past*. Figueroa Press.
4. Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 55–77.
5. Həsənov, Ə. (1998). *Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991–2014)*. Şərq-Qərb.
6. Manor, I. (2019). *The digitalization of public diplomacy*. Palgrave Macmillan.
7. Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. Palgrave Macmillan.
8. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
9. Qasımov, E (2020). *Müasir dövrdə informasiya təhlükəsizliyi və milli təhlükəsizlik məsələləri*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
10. Snow, N., & Taylor, P. M. (2009). *Routledge handbook of public diplomacy*. Routledge.
11. Xəlilov, R. (2021). *Rəqəmsal diplomatiya və kommunikasiya strategiyaları*. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.
12. Zaharna, R. S. (2010). *Battles to bridges: U.S. strategic communication and public diplomacy after 9/11*. Palgrave Macmillan

Daxil oldu: 28.11.2025

Qəbul edildi: 15.01.2026

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Mehdi Bağirov Sənaye inqilabları tarix müstəvisində: mahiyyəti, səbəbləri və nəticələri.....	7
Nəzakət Yusifova Müasir dövrdə müəllimin sosial-pedaqoji rolu	14
Sevda İsmayılova Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanca milli-mənəvi sahədə həyata keçirdiyi siyasət (1920-1940-ci illər).....	18
Natavan Seyidzadə Teaching English Through Games.....	23
Naila Hüseynova, Yegana Aghamaliyeva Fashion and Cultural Tourism: Sustainable and Ecological Design Challenges in the Formation of the Karabakh Brand.....	27
Mehparə Əhmədova, Dünya Abdullayeva Təhsil prosesində monitoring anlayışının elmi mahiyyəti və inkişaf mərhələləri	32
Günəl Nəsbli Avropa İttifaqının tərəfdaşlıq strategiyasının nəzəri əsasları	37
Ağnemət Daşqınlı Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri əsasları.....	44
Məhbubə Məmmədova İbtidai təhsildə müəllim-şagird münasibətlərinin pedaqoji xüsusiyyətləri.....	48
Nicat Əliyev İbtidai təhsil dövründə məktəb-ailə əməkdaşlığı: kommunikasiyanın qurulması və təşkilatı öhdəlik.....	53
Əkbər Həsənov Qeyri-neft sektorunun inkişafında beynəlxalq logistika xidmətlərinin rolu.....	57
Messaoud Boussadia The Western Sahara Issue in Algerian Online Media: A Digital Study of a Sample of Publications From the Algeria 360 Website	61
Goshgar Baylarov, Hasan Samadov Symbolic Power and Social Reproduction in Education: Pierre Bourdieu's Perspective	66
Nurana İsgandarova The Role and Importance of Idioms in Modern English	71
Ülviyyə Paşanova, Elnurə Qasımova, Ayşən Allahverdiyeva, Samira Abdullayeva, Mehriban Qasımova Alman və rus dillərində hallar sisteminin müqayisəli təhlili.....	77
Hasan Samadov, Javid Zeynalov From Modernism to Postmodernism: The Reconstruction of Consumer Culture and Consumer Society.....	82
Cənənə Eminova, Sevinc Mahmudova, Ayşən Abbasəlizadə, Könül Əliyeva, Bağdagül Məmmədova Auditoriyadankənar tədbirlərdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması işinin ümumpedaqoji prinsipləri	86

Amira Chaibeddra	
Challenges and Prospects of Implementing International Financial Reporting Standards (IFRS) in Algeria Amid Digital Transformation: An Empirical Study	92
Zümrüd Məmmədova	
Yeni təlim texnologiyalarından istifadənin imkanları	108
Mirvari Qəhrəmanova	
İngilis dili qlobal dominant dil kimi: beynəlxalq təhsil, mədəni assimilyasiya və ana dillərə təsiri	112
Dilbər Həsənova	
İqlim dəyişiklikləri kontekstində Azərbaycanın su ehtiyatlarının formalaşması və məkan strukturunun coğrafi təhlili	116
Ravana Hasanova	
Enhancing Foreign Language Instruction Through Interactive Methods.....	121
Ayaz Məmmədzadə	
Resurs potensialının formalaşması və onun səmərəli idarə olunması mexanizmi.....	126
Emil Quliyev	
Erkən feodal dövrdə Azərbaycanda hüquqi münasibətlərin formalaşması və çoxmənbəli hüquq sistemi.....	131
Anar İsgəndərov	
Xarici investisiyaların Azərbaycan turizminə cəlb olunmasında mövcud maneələr və risklərin idarə olunması.....	135
Aysel Rahimli	
Conceptual Evolution from Democracy to E-Democracy.....	141
Mətin Tağızadə	
Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi və onun Azərbaycanda istifadə imkanları	145
Farid Məmmədli	
Strategic Decision-Making Under Uncertainty in Project-Based Organizations: Theoretical and Methodological Foundations	149
Kəmalə Rəsulova	
İnformasiya cəmiyyəti şəraitində ümumtəhsil məktəblərinin strateji idarəedilməsi	154
Sevda Abdullayeva	
Cognitivism and Behaviorism in Education.....	162
Tale Verdiyev	
Qlobal informasiya məkanında Azərbaycanın imic diplomatiyası modeli	168

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

Editorial address

AZ1073, Baku city,
Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

İmzalandı: 24.03.2026
Onlayn çap: 28.03.2026
Kağız çapı: 10.04.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/8
H/n həcmi: 21, 75 ç.v.
Sifariş: 152

Signed: 24.03.2026
Online publication: 28.03.2026
Paper printing: 10.04.2026
Format: 60/84, 1/8
Stock issuance: 21, 75 p.s.
Order: 152

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evinə çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”
Address: Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

